

Dabas
un vēstures
kalendārs

2004

18411

653

L
5

2004

2004. gada "Dzintars un vēstures kalendārs" pamatiem ir DAUDZ-
VEIDĪBA. Ražotājs "Zēns dzintars" Melnā matē saka: "Baltās ievē, tu
tūkstošveidi!" Un patiesi – katrs var iepazīties tūkstoš dažādos veidos.
Kad tik ļoti esam nogargāti rādīt, izgaļot un apskatīt lietas, kalendārs
pārdod arī vienu citu tūkst. veidu – kā izvēlēties, kā izpausies ārpusē, kā
arhivizēt, kā, kad, kur.

ZINĀTNE

Atbildīgā redaktore un sastādītāja
ZAIGA KIPERE

Redakcijas kolēģija:

SAULVEDIS CIMERMANIS, GUNTIS ENIŅŠ,
ARTURS MAURIŅŠ, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDRIS PITERĀNS un EDGARS VIMBA

Uz 1. vāka – skats no Dēliņkalna torņa

Uz 4. vāka – skats no Smeteskalna torņa Vecpiebalgā.
Viešupes ainava pie bij. Grāva dzirnavām Madonas rajonā.

Autors ar savu uzticamo divriteni

MĀRA LOCA foto

Pārticības dēļ nekļūsim nabagi!

Visu mūžu angļu naturālists Džeralds Darels bija rūpējies par retu un izmirstošu dzīvnieku sugu saglabāšanu un pavairošanu. Kas tad šos dzīvniekus tik ļoti bija apdraudējis? Taču jau cilvēks, balstīdams savu iluzoro labklājību uz dabas resursu nepārdomātas izšķiešanas rēķina. Arī mūs savulaik skolā mācīja: "Mēs nedrīkstam gaidīt dāvanas no dabas; mūsu pienākums ir tās ņemt." Un ņēmām. Bija vietas, kur tās ņēma vairāk nekā pie mums Latvijā, un pāri palika kailas, erodētas nogāzes – kā Madagaskarā, un pavisam tuvu bija piezadzies bada kaulainais rēgs. Nesen izdotajā Dž. Darela grāmatā "Tiešā trāpījumā" rakstīts par mitrājiem: "Dīvainā kārtā cilvēki visur pasaulē sliecas uzskatīt, ka mitrzemes ir tiem naidīgas teritorijas. Nokļuvis tādā brīnišķīgā, savvaļas radījumā apdzīvotā purvā vai dumbbrājā, cilvēks nejūtas laimīgs, iekams nav visu noklājis ar pesticīdiem, izšāvis visus ēdamos dzīvniekus, nosusinājis, uzaris, apsējis ar nevajadzīgiem graudaugiem un visu šo antibioloģisko aktivitāšu rezultātā leknās, līdzsvarotās, raibas dzīvības pilnās teritorijas vietā radījis sterilu erodētas zemes pleķi. Šī smieklīgā un bīstamā politika, cilvēkiem pašiem par postu, tiek piekopta visā pasaulē." Vai varam likt roku uz sirds un teikt – pie mums gan tā nav?

2004. gada "Dabas un vēstures kalendāra" pamattēma ir DAUDZ-VEIDĪBA. Raiņa lugā "Zelta zirgs" Melnā māte saka: "Baltais tēvs, tu tūkstošveidi." Un tiešām – labais var izpausties tūkstoš dažādos veidos. Kad tik ļoti esam aizņēmti rādīt, izgaršot un apcerēt ļauno, kalendāra veidotāji vēlas dot savu labestības un savstarpējās izpratnes artavu šajā steidzīgajā laikā, kad morāle un daiļums nereti tiek pakļauts izdevīgam, kad "mans" aizsteidzas priekšā "mūsu", kad šodienas vārdā tiek upurēta vakardiena un rītdiena. Nenoplicināsim sevi, savu dzīvi, apkārtni,

savu valsti un valodu. Elločka Ilfa un Petrova romānā "Divpadsmit krēslī" "viegli un brīvi iztika ar trīsdesmit vārdiem". Mēs esam aizmirsuši, ka vārdiem ir arī sinonīmi un daudzi svešvārdi ir latviskoti. Pat zinātniskās disertācijas tiek rakstītas tādā nevalodā, ka jauno censoņu zinātniskajiem vadītājiem jāliek pie sirds saviem audzēkņiem pievērst īpašu uzmanību spējai izteikties latviski. Pavērojot, kā teletekstā vai datorā čato jaunieši, nekāds kafejnīcas "bezpiena pūdiņš ar kiseļam" vairs nešķiet valodas inspekcijas uzmanības vērts.

Lasot amatiera vislabākajā un cildenākajā nozīmē Džeralda Darela grāmatas, kā arī izlasot mūsu pašu botāniķes Vijas Znotiņas rakstu "Ja pirms spētu runāt..." šī gada kalendārā, radām ierosmi 2005. gada "Dabas un vēstures kalendāram", un tā būs – AMATIERISMS. Zināmā mērā par to esam rakstījuši jau agrāk. Fenoloģiskos novērojumus sūta sabiedriskie novērotāji, amatieri ir novadpētnieki, kas iedziļinājušies savas apkārtnes vēsturē, vākdami materiālās kultūras liecības un ziņas par izciliem cilvēkiem. Amatieris fotogrāfs ierosmi smeļas pagājušajā gadsimtā fiksētās vietās un dokumentē šodienu. Amatierisms, vaļasprieks, kas krāšņo mūsu dzīvi un nereti līdzsvaro vai pat pārspēj darbu, ar kuru pelnām iztiku, lai ir mūsu kalendāra vadmotivs 2005. gadā.

Un vēl – esam parādā atvainošanas mūsu lasītājiem. Rakstot par ilggadējo un nenogurstošo kalendāra veidotāju Viktoru Grāvīti, 2003. gada kalendāra rubrikā "In memoriam" par viņa nāves gadu kļūmīgi nosaukts 2002. gads. Viktors Grāvītis mūžībā aizgāja 2001. gada 21. novembrī.

Redkolēģija

Gada kalendārs 2004

	JANVĀRIS	FEBRUĀRIS	MARTS
P	5 12 19 26	2 9 16 23	1 8 15 22 29
O	6 13 20 27	3 10 17 24	2 9 16 23 30
T	7 14 21 28	4 11 18 25	3 10 17 24 31
C	1 8 15 22 29	5 12 19 26	4 11 18 25
Pt	2 9 16 23 30	6 13 20 27	5 12 19 26
S	3 10 17 24 31	7 14 21 28	6 13 20 27
Sv	4 11 18 25	1 8 15 22 29	7 14 21 28

	APRĪLIS	MAIJS	JŪNIJS
P	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28
O	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29
T	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30
C	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24
Pt	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25
S	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26
Sv	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27

	JŪLIJS	AUGUSTS	SEPTEMBRIS
P	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27
O	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28
T	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29
C	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30
Pt	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24
S	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25
Sv	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26

	OKTOBRIS	NOVEMBRIS	DECEMBRIS
P	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27
O	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28
T	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29
C	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30
Pt	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31
S	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25
Sv	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26

KALENDĀRIJS

Ilgonis Vilks

Paskaidrojumi kalendārija tabulām

Latvija ietilpst 2. laika joslā, un pulksteņi tajā iet pēc 2. joslas jeb Austrumeiropas laika. Pāreja uz vasaras laiku notiek marta pēdējās svētdienas rītā plkst. 3, pulksteņu rādītājus pagriežot par vienu stundu uz priekšu. Vasaras laiks ir spēkā līdz oktobra pēdējai svētdienai plkst. 4, kad pulksteņu rādītājus par vienu stundu pagriež atpakaļ. Kalendārā laika apzīmējumi doti pēc 2. joslas laika vai pēc vasaras laika. Saules un Mēness lēkta un rieta momenti aprēķināti Rīgai. Tie rāda Saules un Mēness augšējās malas redzamo lēkta un rieta momentu, ievērojot gaismas laušanu Zemes atmosfērā. Mēnesim ievērots arī leņķis starp skata virzienu uz Mēnesi no Zemes centra un no novērošanas vietas (Rīga). Mēnesim dots ceļš zodiakā. Zīmju maiņas dienā uzrādītas abas zīmes. Zodiaka zīmes apzīmētas šādi: A – Auns, Vr – Vērsis, D – Dvīņi, Vz – Vēzis, L – Lauva, J – Jaunava, Sv – Svari, Sk – Skorpions, St – Strēlnieks, M – Mežāzis, U – Ūdensvīrs, Z – Zivis.

2004. gads ir garais gads.

Mēness fāzes apzīmētas šādi:

- jauns Mēness
- ◐ pirmais ceturksnis
- pilns Mēness
- ◑ pēdējais ceturksnis

Veneras pāriešana Saules diskam

2004. gada 8. jūnijā būs vērojama reta parādība – Veneras pāriešana Saules diskam. Parādības sākums – $8^{\text{h}}20^{\text{m}}$. Parādības beigas – $14^{\text{h}}19^{\text{m}}$. Novērojot Veneras pāriešanu Saules diskam, jāievēro tie paši drošības noteikumi, kā vērojot Saules aptumsumu.

Gadalaiki 2004. gadā

- Pavasara sākums – 20. martā plkst. $8^{\text{h}}48^{\text{m}}$
- Vasaras sākums – 21. jūnijā plkst. $3^{\text{h}}56^{\text{m}}$
- Rudens sākums – 22. septembrī plkst. $19^{\text{h}}29^{\text{m}}$
- Ziemas sākums – 21. decembrī plkst. $14^{\text{h}}40^{\text{m}}$

Gadalaiku sākumu nosaka Saules atrašanās noteiktās ekliptikas vietās – pavasara punktā, vasaras saulgriežu punktā, rudens punktā un ziemas saulgriežu punktā. Ekliptika ir riņķis pie debess, pa kuru pārvietojas Saule. Zeme atrodas perihēlijā (vistuvāk Saulei) 4. janvārī plkst. $19^{\text{h}}42^{\text{m}}$, bet afēlijā (vistālāk no Saules) 5. jūlijā plkst. $13^{\text{h}}53^{\text{m}}$.

Aptumsumi 2004. gadā

2004. gadā notiks divi Saules un divi Mēness aptumsumi.

1. **Daļējs Saules aptumsums** 19. aprīlī būs redzams Dienvidāfrikā un Atlantijas okeāna dienviddaļā. Latvijā nebūs redzams.

2. **Pilns Mēness aptumsums** 4. maijā būs redzams Eiropā, Āfrikā, Āzijā un Austrālijā. Latvijā aptumsuma gaita ir šāda:

aptumsums sākas	$21^{\text{h}}48^{\text{m}}$
pilnās fāzes sākums	$22^{\text{h}}52^{\text{m}}$
maksimālās fāzes brīdis	$23^{\text{h}}29^{\text{m}}$
pilnās fāzes beigas	$0^{\text{h}}07^{\text{m}}$
aptumsums beidzas	$1^{\text{h}}10^{\text{m}}$
(Maksimālās fāzes lielums	1,30.)

3. **Daļējs Saules aptumsums** 14. oktobrī būs redzams Japānā, Ziemeļaustrumāzijā, Klusā okeāna ziemeļdaļā un Aļaskā. Latvijā nebūs redzams.

4. **Pilns Mēness aptumsums** 28. oktobrī būs redzams Eiropā, Āfrikā, Ziemeļamerikā un Dienvidamerikā. Latvijā aptumsuma gaita ir šāda:

aptumsums sākas	4 ^h 14 ^m
pilnās fāzes sākums	5 ^h 23 ^m
maksimālās fāzes brīdis	6 ^h 03 ^m
pilnās fāzes beigas	6 ^h 43 ^m
aptumsums beidzas	7 ^h 52 ^m
(Maksimālās fāzes lielums	1,31.)

Saules ceļš 2004. gadā

Saule ieiet		
kur	kad	cikos
Ūdensvīra zīmē	20. janvārī	19.42
Zivju zīmē	19. februārī	9.50
Auna zīmē	20. martā	8.48
Vērša zīmē	19. aprīlī	20.50
Dvīņu zīmē	20. maijā	19.59
Vēža zīmē	21. jūnijā	3.56
Lauvas zīmē	22. jūlijā	14.50
Jaunavas zīmē	22. augustā	21.53
Svaru zīmē	22. septembrī	19.29
Skorpiona zīmē	23. oktobrī	4.49
Strēlnieka zīmē	22. novembrī	1.22
Mežāža zīmē	21. decembrī	14.40

nā,
rijā

pā,
ita

Mēness fāzes 2004. gadā

● Jauns Mēness		☾ Pirmais ceturksnis		○ Pilns Mēness		☾ Pēdējais ceturksnis	
Dat.	h m	Dat.	h m	Dat.	h m	Dat.	h m
				7.01.	17.40	15.01.	6.46
21.01.	23.05	29.01.	8.04	6.02.	10.47	13.02.	15.40
20.02.	11.18	28.02.	5.24	7.03.	1.15	13.03.	23.01
21.03.	0.42	29.03.	2.48	5.04.	14.03	12.04.	6.47
19.04.	16.21	27.04.	20.33	4.05.	23.34	11.05.	14.04
19.05.	7.52	27.05.	10.57	3.06.	7.20	9.06.	23.03
17.06.	23.27	25.06.	22.08	2.07.	14.09	9.07.	10.34
17.07.	14.24	25.07.	6.38	31.07.	21.05	8.08.	1.01
16.08.	4.24	23.08.	13.12	30.08.	5.22	6.09.	18.11
14.09.	17.29	21.09.	18.54	28.09.	16.09	6.10.	13.12
14.10.	5.48	21.10.	0.59	28.10.	6.08	5.11.	7.54
12.11.	16.27	19.11.	7.50	26.11.	22.08	5.12.	2.53
12.12.	3.29	18.12.	18.40	26.12.	17.07	3.01.05.	19.46
10.01.05.	14.03	17.01.05.	8.58	25.01.05.	12.32		

JANVĀRIS – ZIEMAS MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
C	1	Laimnesis, Solvita, Solvija	9 01	15 52	6 51
Pt	2	Indulis, Ivo, Iva, Ivis	9 01	15 54	6 53
S	3	Miervaldis, Miervalda, Ringolds	9 01	15 55	6 54
Sv	4	Spodra, Ilva	9 00	15 56	6 56
P	5	Simanis, Zintis	9 00	15 58	6 58
O	6	Spulga, Arnita	8 59	15 59	7 00
T	7	Rota, Zigmārs, Digmārs, Juliāns	8 59	16 01	7 02
C	8	Gatis, Ivanda	8 58	16 02	7 04
Pt	9	Kaspars, Aksels, Alta	8 57	16 04	7 07
S	10	Tatjana, Dorisa	8 56	16 06	7 10
Sv	11	Smaida, Franciska	8 55	16 07	7 12
P	12	Reinis, Reina, Reinholds, Renāts	8 54	16 09	7 15
O	13	Harijs, Ārijs, Āris, Aira	8 53	16 11	7 18
T	14	Roberts, Roberta, Raitis, Raitis	8 52	16 13	7 21
C	15	Fēlikss, Felicita	8 51	16 15	7 24
Pt	16	Lidija, Lida	8 50	16 17	7 27
S	17	Tenis, Dravis	8 49	16 19	7 30
Sv	18	Antons, Antis	8 47	16 21	7 34
P	19	Andulis, Alnis	8 46	16 23	7 37
O	20	Olģerts, Alģirds, Alģis, Orests	8 45	16 25	7 40
T	21	Agnese, Agnija, Agna	8 43	16 27	7 44
C	22	Austris	8 42	16 29	7 47
Pt	23	Grieta, Strauta	8 40	16 31	7 51
S	24	Krišs, Ksenija, Eglons	8 38	16 33	7 55
Sv	25	Zigurds, Sigurds	8 37	16 35	7 58
P	26	Ansis, Agnis, Agneta	8 35	16 37	8 02
O	27	Ilze, Ildze, Izolde	8 33	16 40	8 07
T	28	Kārlis, Spodris	8 32	16 42	8 10
C	29	Aivars, Valērijs	8 30	16 44	8 14
Pt	30	Tina, Valentina, Pārsla	8 28	16 46	8 18
S	31	Tekla, Violeta	8 26	16 49	8 23

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec	riet	ceļš	fāzes
h m	h m	h m	h m
12 37	2 24	Vr 7 02	
12 45	3 42	Vr	
12 55	5 01	Vr/D 19 58	
13 10	6 20	D	
13 33	7 37	D	
14 10	8 45	D/Vz 8 38	
15 05	9 39	Vz ○ 17 40	
16 16	10 16	Vz/L 19 38	
17 37	10 40	L	
19 03	10 56	L	
20 28	11 06	L/J 4 36	
21 54	11 14	J	
23 20	11 21	J/Sv 11 37	
—	11 27	Sv	
0 48	11 34	Sv/Sk 16 33 ● 6 46	
2 20	11 43	Sk	
3 56	11 55	Sk/St 19 17	
5 36	12 15	St	
7 12	12 49	St/M 20 23	
8 30	13 46	M	
9 22	15 09	M/U 21 10 ● 23 05	
9 51	16 46	U	
10 08	18 24	U/Z 23 29	
10 19	19 56	Z	
10 27	21 23	Z	
10 33	22 46	Z/A 5 06	
10 39	—	A	
10 45	0 06	A/Vr 14 46	
10 52	1 25	Vr ● 8 04	
11 01	2 44	Vr	
11 14	4 04	Vr/D 3 18	

1. **Jaungada diena.**
2. Pirms 85 gadiem (1919) Latvijas Pagaidu valdība atstāj Rīgu. Dienu vēlāk Rīgā ienāk lielinieki.
6. Zvaigznes diena.
6. Ziemassvētku kauju un latviešu strēlnieku piemiņas diena.
10. Pirms 415 gadiem (1589) Stefans Batorijs piešķir Rīgai naudas kalšanas tiesības pēc Polijas-Lietuvas parauga un aizliedz citas naudas lietošanu.
14. Pirms 75 gadiem (1929) dzimis ķīmijas zinātņu doktors LZA īstenais loceklis **Tālis Millers**.
14. Pirms 185 gadiem dzimis Baltijas ģeologs un arheologs mineraloģijas profesors **Konstantīns Grēvinks** (1819–1887).
16. Pirms 75 gadiem (1929) dzimis biologs LZA goda doktors **Aldonis Vēriņš**.
18. Pirms 130 gadiem dzimis ainavu arhitekts un dārznieks **Andrejs Zeidaks** (1874–1964). Pēc viņa projektiem izveidots Ziedoņdārzs, Miera dārzs, kā arī veikta Rīgas Brāļu kapu apzaļumošana. Ar simbolisku nozīmi kapos izmantojis bērzu, liepu, ozolu, mežrožu stādījumus.
20. 1991. gada barikāžu aizstāvju atceres diena.
20. Pirms 140 gadiem dzimis izcilais tautsaimnieks LU profesors **Kārlis Balodis** (1864–1931). Viņa vārdā nosaukta LZA balva.
25. Pirms 85 gadiem (1919) dzimusi bioloģe LZA korespondētājlocekle **Viktorija Baumanē**.
26. Latvijas Republikas starptautiskās *de iure* atzīšanas diena.
27. Pirms 100 gadiem dzimis mākslinieks grafiķis **Arturs Apinis** (1904–1975). Vēsturiskā žanrā atveidojis 1905. gada revolūcijas, latviešu strēlnieku, Brīvības cīņu tēmu.
31. Pirms 160 gadiem (1844) Melngalvju namā koncertē **Klāra Vika-Šūmane**; viņa vērtē, ka zālē bijis “daudz uzņēmīgas publikas, kas, starp citu, neko nesaprot no mūzikas”.

Agrāk un tagad

Fotogrāfs Māris Locs, ar kura Latvijas skatu sēriju "Agrāk un tagad" mēs jau tikāmies 2003. gada Dabas un vēstures kalendārā, joprojām ar divriteni apceļo Latviju, salīdzina tagadni ar pirmās brīvvalsts laiku, kas dokumentēts pasta atklātnēs, sauktās par skatu kartiņām, iemūžina tautai svētas piemiņas vietas, rīko fotoizstādes. Tāda bija arī Rīgā, Arhitektūras vēstures muzejā, un to redzēja daudzi sajūsmināti skatītāji.

Māris Locs nav tikai fotodokumentālists. Viņa fotografētas brīnišķīgas Latvijas ainavas grezno šigada kalendāra pirmo un pēdējo vāku. Turpat var redzēt arī pašu fotogrāfu ar viņa ciņu biedru divriteni.

Māri Locu viņa svētigajā darbā atbalsta Latvijas Kultūrkapitāla fonds.

Aiviekste pie Gostiņiem

(skatu kartīte no T. Altberga un D. Puncula kolekcijas)

FEBRUĀRIS – SVEČU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
Sv	1	Brigita, Indra, Indris, Indars	8 24	16 51	8 27
P	2	Spīdola, Sonora	8 22	16 53	8 31
O	3	Aīda, Ida, Vida	8 20	16 55	8 35
T	4	Daila, Veronika	8 18	16 58	8 40
C	5	Agate, Selga, Silga, Sinilga	8 16	17 00	8 44
Pt	6	Dārta, Dace, Dora	8 14	17 02	8 48
S	7	Nelda, Rihards, Ričards	8 12	17 05	8 53
Sv	8	Aldona	8 09	17 07	8 58
P	9	Simona, Apolonija	8 07	17 09	9 02
O	10	Pauline, Paula	8 05	17 11	9 06
T	11	Laima, Laimdota	8 03	17 14	9 11
C	12	Karlīna, Līna	8 00	17 16	9 16
Pt	13	Malda, Melita	7 58	17 18	9 20
S	14	Valentīns	7 56	17 21	9 25
Sv	15	Alvils, Olafs, Olavs, Aloizs	7 53	17 23	9 30
P	16	Jūlija, Džuljeta	7 51	17 25	9 34
O	17	Donats, Konstance	7 49	17 27	9 38
T	18	Kora, Kintija	7 46	17 30	9 44
C	19	Zane, Zuzanna	7 44	17 32	9 48
Pt	20	Vitauts, Smuidra, Smuidris	7 41	17 34	9 53
S	21	Eleonora, Ariadne	7 39	17 37	9 58
Sv	22	Ārija, Rigonda, Adrians	7 36	17 39	10 03
P	23	Haralds, Almants	7 34	17 41	10 07
O	24	Diāna, Dina, Dins	7 31	17 43	10 12
T	25	Alma, Annemarija	7 29	17 46	10 17
C	26	Evelīna, Mētra, Aurēlija	7 26	17 48	10 22
Pt	27	Līvija, Līva, Andra	7 24	17 50	10 26
S	28	Skaidrite, Skaidra, Justs	7 21	17 52	10 31
Sv	29		7 19	17 55	10 36

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec	riet	ceļš	fāzes
h m	h m	h m	h m
11 34	5 22	D	
12 05	6 35	D/Vz 16 03	
12 53	7 34	Vz	
13 59	8 17	Vz	
15 19	8 45	Vz/L 2 50	
16 45	9 02	L	○ 10 47
18 13	9 14	L/J 11 02	
19 40	9 23	J	
21 07	9 30	J/Sv 17 11	
22 35	9 36	Sv	
—	9 43	Sv/Sk 21 57	
0 06	9 50	Sk	
1 40	10 01	Sk	● 15 40
3 17	10 17	Sk/St 1 36	
4 53	10 43	St	
6 16	11 29	St/M 4 14	
7 16	12 41	M	
7 52	14 12	M/U 6 27	
8 13	15 49	U	
8 26	17 24	U/Z 9 27	● 11 18
8 35	18 54	Z	
8 41	20 20	Z/A 14 46	
8 47	21 42	A	
8 52	23 03	A/Vr 23 31	
8 59	—	Vr	
9 06	0 24	Vr	
9 17	1 45	Vr/D 11 22	
9 34	3 05	D	● 5 24
10 00	4 21	D	

2. Sveču diena.
2. Pirms 80 gadiem (1924) dibināts Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs.
2. Pirms 90 gadiem (1914) dzimusi māksliniece un rakstniece **Margarita Stāraste**. Vairākas paaudzes izaugušas ar viņas ilustrētajām grāmatām, kurās sirsnīgi personificēti augi un dzīvnieki.
10. Pirms 75 gadiem (1929) dzimis literatūrzinātnieks LZA ārzemju loceklis **Rolfs Ekmanis**.
15. Pirms 130 gadiem dzimis komponists, diriģents, tautas balsu un mūzikas instrumentu vācējs, daudzu kultūrvēsturiski nozīmīgu rakstu autors **Emīlis Melngailis** (1874–1954).
16. Lietuvas Republikas proklamēšanas diena (1918).
16. Pirms 120 gadiem dzimis izcilais putnu pētnieks un to dziesmu prātējs, daudzu populārzinātnisku grāmatu un rakstu autors **Kārlis Grigulis** (1884–1972).
19. Pirms 230 gadiem dzimis grāmatizdevējs **Vilhelms Ferdinands Hekers** (1774–1842). 1806. gadā kļuvis par Rīgas pilsētas tipogrāfu, iespiedis arī Vidzemes kalendāru un laikrakstu "Tas Latviešu Laužu Draugs".
20. Pirms 200 gadiem (1804) pieņemts likums, kas nosaka Vidzemes draudžu tiesas, – tās veido muižnieku vēlēts priekšsēdētājs un trīs zemnieki piesēdētāji.
21. Pirms 120 gadiem dzimis rakstnieks un gleznotājs **Jānis Sarma** (1884–1983). Vairākos viņa darbos kultūrvēsturiska tematika, piemēram, par Bausku, Daugavpili.
24. Igaunijas Republikas proklamēšanas diena (1918).

Agrāk un tagad

Kēmeri. Sēra vannu paviljons

03030 42558

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

MARTS – SĒRSNU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
P	1	Ivars, Ilgvars	7 16	17 57	10 41
O	2	Lavīze, Luīze, Laila	7 13	17 59	10 46
T	3	Tālis, Tālavš, Marts	7 11	18 01	10 50
C	4	Alise, Auce	7 08	18 03	10 55
Pt	5	Austra, Aurora	7 05	18 06	11 01
S	6	Vents, Centis, Gotfrīds	7 03	18 08	11 05
Sv	7	Ella, Elmīra	7 00	18 10	11 10
P	8	Dagmāra, Marga, Margita	6 58	18 12	11 14
O	9	Ēvalds	6 55	18 14	11 19
T	10	Silvija, Liliāna, Laimrota	6 52	18 16	11 24
C	11	Konstantīns, Agita	6 50	18 19	11 29
Pt	12	Aija, Aiva, Aivis	6 47	18 21	11 34
S	13	Ernests, Balvis	6 44	18 23	11 39
Sv	14	Matilde, Ulrika	6 41	18 25	11 44
P	15	Amilda, Amalda, Imalda	6 39	18 27	11 48
O	16	Guntis, Guntris, Guntars	6 36	18 29	11 53
T	17	Ģertrūde, Gerda	6 33	18 32	11 59
C	18	Ilona, Adelīna	6 31	18 34	12 03
Pt	19	Jāzeps	6 28	18 36	12 08
S	20	Made, Irbe	6 25	18 38	12 13
Sv	21	Una, Unigunde, Dzelme, Benedikts	6 22	18 40	12 18
P	22	Tamāra, Dziedra	6 20	18 42	12 22
O	23	Mirdza, Žanete, Žanna	6 17	18 44	12 27
T	24	Kazimirs, Izidors	6 14	18 46	12 32
C	25	Māra, Mārīte, Marita	6 12	18 49	12 37
Pt	26	Eiženija, Ženija	6 09	18 51	12 42
S	27	Gusts, Gustavs, Tālrīts	6 06	18 53	12 47
Sv	28	Gunta, Gunda, Ginta	7 03	19 55	12 52
P	29	Aldonis, Agija	7 01	19 57	12 56
O	30	Nanija, Ilgmārs	6 58	19 59	13 01
T	31	Gvido, Atvars	6 55	20 01	13 06

Piezīmes

Dienas
gums

h m

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
0 41	10 40	5 26 D/Vz	0 12
0 46	11 39	6 15 Vz	
0 50	12 54	6 48 Vz/L	11 18
0 55	14 19	7 09 L	
1 01	15 48	7 22 L/J	19 18
1 05	17 17	7 32 J	
1 10	18 47	7 39 J	○ 1 15
1 14	20 17	7 45 J/Sv	0 30
1 19	21 48	7 52 Sv	
2 24	23 24	7 59 Sv/Sk	4 02
2 29	—	8 08 Sk	
3 34	1 02	8 22 Sk/St	6 57
3 39	2 40	8 44 St	● 23 01
4 44	4 08	9 22 St/M	9 52
4 48	5 15	10 25 M	
5 53	5 56	11 49 M/U	13 11
5 59	6 20	13 24 U	
6 03	6 34	14 58 U/Z	17 26
6 08	6 44	16 29 Z	
6 13	6 50	17 55 Z/A	23 30
6 18	6 56	19 19 A	● 0 42
7 22	7 01	20 41 A	
7 27	7 07	22 02 A/Vr	8 11
7 32	7 14	23 24 Vr	
7 37	7 23	— Vr/D	19 34
7 42	7 36	0 46 D	
7 47	7 57	2 05 D	
7 52	9 31	4 16 D/Vz	9 22
8 06	10 21	5 12 Vz	● 2 48
8 11	11 30	5 50 Vz/L	21 08
8 16	12 51	6 14 L	

4. Pirms 260 gadiem dzimis **Johans Frīdrihs Stefenhāgens** (1744–1812), grāmatizdevējs, ievērojamo Jelgavas tipogrāfu Stefenhāģu dzimtas ciltstēvs.
6. Pulkveža **Oskara Kalpaka** (1882–1919) piemiņas diena.
6. Pirms 480 gadiem (1524) ar Rīgas birģermeistara Paula Dreilinga dāvinātajām piecām grāmatām izveidota Rīgas pilsētas bibliotēka, tagadējā Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
9. Pirms 130 gadiem dzimis izcilais latviešu dzejnieks **Vilis Plūdonijs** (1874–1940). Viņa vārdā nosaukta LZA balva.
20. Pirms 85 gadiem (1919) dibināta Aizsargu organizācija.
22. Pasaules ūdens diena.
24. Pirms 80 gadiem (1924) dibināts Triju Zvaigžņu ordenis, atjaunots 1994. gadā.
25. Komunistiskā genocīda upuru piemiņas diena un 1949. gada deportāciju atcere.
27. Starptautiskā teātra diena.
28. Pirms 145 gadiem dzimis Cēsu grāmatizdevējs **Jānis Ozols** (1859–1906), soda ekspedīcijas upuris. Izdevis vērtīgas grāmatas, piemēram, M. Kaudzītes sastādīto dzeju krājumu “Smaidi un asaras”, K. Skalbes “Cietumnieka sapņi”, Aspazijas “Sidraba šķidrums”, Raiņa “Vētras sēja”. Lielu uzmanību veltījis grāmatu mākslinieciskai apdarei.
29. Pirms 75 gadiem (1929) Rīgas līcī notikusi iespaidīga ledus torosēšanās (krāvumi). Krāvumu joslas 12–15 m augstumā izveidojušās ap 100 km garā posmā no Mērsraga līdz Saulkrastiem. Ledus biezums – 40–50 centimetri.
31. Pirms 85 gadiem (1919) Igaunijas teritorijā tiek izveidota Ziemeļlatvijas brigāde.

Agrāk un tagad

Vireši. Tilts pār Gauju

APRĪLIS – SULU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
C	1	Dagnis, Dagne	6 52	20 03	13 11
Pt	2	Irmgarde	6 50	20 06	13 16
S	3	Daira, Dairis	6 47	20 08	13 21
Sv	4	Valda, Herta, Ārvalda, Ārvalds	6 44	20 10	13 26
P	5	Vija, Vidaga, Aivija	6 42	20 12	13 30
O	6	Zinta, Dzinta, Vīlps, Filips	6 39	20 14	13 35
T	7	Zina, Zinaida, Helmuts	6 36	20 16	13 40
C	8	Edgars, Danute, Dana, Dans	6 34	20 18	13 44
Pt	9	Valērija, Žubīte	6 31	20 20	13 49
S	10	Anita, Anitra, Zīle	6 28	20 23	13 55
Sv	11	Hermanis, Vilmārs	6 26	20 25	13 59
P	12	Jūlijs, Ainis	6 23	20 27	14 04
O	13	Egils, Egīls, Nauris	6 20	20 29	14 09
T	14	Strauja, Gudrīte	6 18	20 31	14 13
C	15	Aelita, Gastons	6 15	20 33	14 18
Pt	16	Mintauts, Alfs, Bernadeta	6 13	20 35	14 22
S	17	Rūdolfs, Rūdis, Viviāna	6 10	20 38	14 28
Sv	18	Laura, Jadviga	6 07	20 40	14 33
P	19	Vēsma, Fanija	6 05	20 42	14 37
O	20	Mirta, Ziedīte	6 02	20 44	14 42
T	21	Mārgers, Anastasija	6 00	20 46	14 46
C	22	Armands, Armanda	5 57	20 48	14 51
Pt	23	Juris, Jurgis, Georgs	5 55	20 50	14 55
S	24	Visvaldis, Ritvaldis, Nameda	5 52	20 52	15 00
Sv	25	Līksma, Bārbala	5 50	20 55	15 05
P	26	Alīna, Sandris, Rūsiņš	5 47	20 57	15 10
O	27	Raimonda, Tāle, Raina, Klementīne	5 45	20 59	15 14
T	28	Gundega, Terēze	5 42	21 01	15 19
C	29	Vilnis, Raimonds, Laine	5 40	21 03	15 23
Pt	30	Lilija, Liāna	5 38	21 05	15 27

Piezīmes

ienas
gums

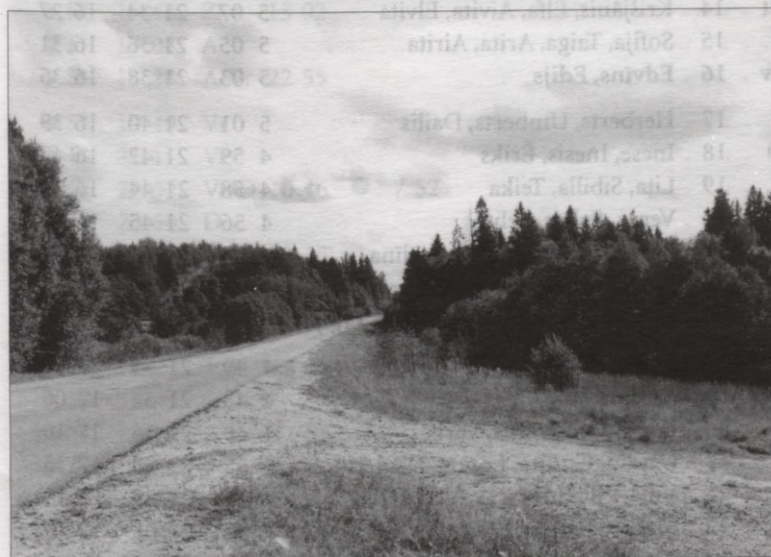
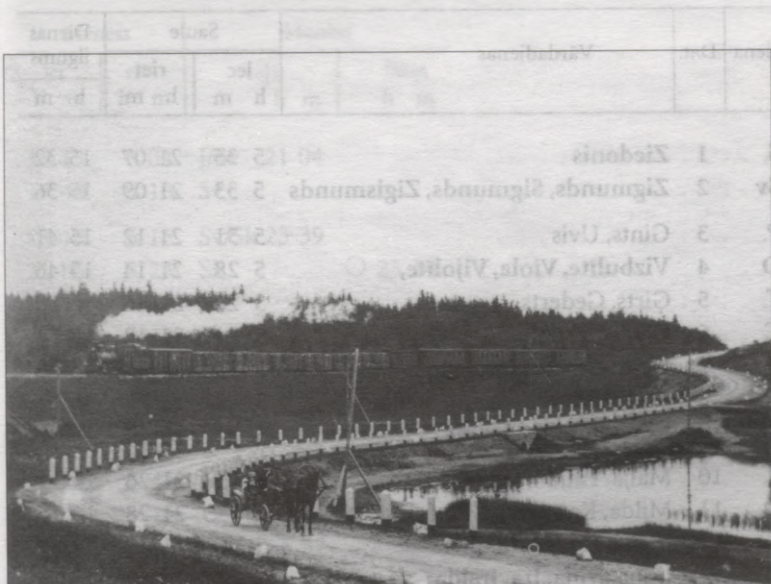
m

Mēness		Mēness	
lec	riet	ceļš	fāzes
h m	h m	h m	h m

11	14 18	6 30	L		
16	15 47	6 41	L/J	5 47	
21	17 16	6 48	J		
26	18 47	6 55	J/Sv	10 52	
30	20 20	7 01	Sv	○ 14 03	
35	21 57	7 07	Sv/Sk	13 24	
40	23 38	7 15	Sk		
44	—	7 27	Sk/St	14 50	
49	1 20	7 46	St		
55	2 56	8 18	St/M	16 34	
59	4 12	9 14	M		
4	5 01	10 34	M/U	19 33	● 6 47
9	5 28	12 06	U		
3	5 44	13 40	U		
8	5 54	15 11	U/Z	0 24	
2	6 01	16 37	Z		
8	6 07	18 00	Z/A	7 24	
6	6 12	19 22	A		
	6 17	20 43	A/Vr	16 42	● 16 21
	6 23	22 05	Vr		
	6 31	23 27	Vr		
	6 42	—	Vr/D	4 10	
	6 59	0 48	D		
	7 27	2 03	D/Vz	16 55	
	8 10	3 05	Vz		
	9 12	3 50	Vz		
	10 28	4 19	Vz/L	5 13	● 20 33
	11 51	4 37	L		
	13 18	4 49	L/J	15 02	
	14 45	4 57	J		

2. Pirms 110 gadiem dzimis latviešu strēlnieks un aktieris **Ēvalds Valters** (1894–1994).
3. Pirms 445 gadiem (1559) Rīgas Lielā un Mazā gilde iegūst līdzdalības tiesības Rīgas pilsētas pārvaldē.
7. Pirms 15 gadiem (1989) tiek izveidota asociācija “Latvija un latvieši pasaulē”, 1996. gadā tā pārveidota par LZA komisiju.
7. Pirms 85 gadiem (1919) dzimis vēsturnieks LZA ārzemju loceklis **Omeljans Pricaks**.
7. Pirms 165 gadiem dzimis **Kristians Johans Dāls** (1839–1904), pirmās latviešu jūrskolas dibinātājs, vairāku ziemeļu ekspedīciju vadītājs.
9. **Lielā piektdiena.**
9. Pirms 260 gadiem (1744) Rīgu piemeklē milzu plūdi – Rātslaukumā ūdens sasniedz divas oļekti.
11. **Pirmās Lieldienas.**
11. Starptautiskā fašistu koncentrācijas nometnēs ieslodzīto atbrīvošanas diena.
12. **Otrās Lieldienas.**
- 12.–14. Pirms 50 gadiem (1954) notiek ZA paplašinātā zinātniskā sesija par Latvijas arhitektūras vēstures jautājumiem; tajā izraisās asa diskusija par vācu arhitektūras mantojuma saglabāšanu.
12. Pasaules aviācijas un kosmonautikas diena.
13. Pirms 355 gadiem (1649) plūdi aiznes jūrā 200 Rīgas namus.
16. Pirms 85 gadiem (1919) Liepājā notiek landesvēra sazvērestība pret Latvijas Pagaidu valdību; tā gūst patvērumu uz kuģa “Saratov” angļu flotes aizsardzībā.
18. Starptautiskā pieminēkļu aizsardzības diena.
22. Pasaules Zemes diena.
27. Pirms 100 gadiem dzimis lauksaimniecības zinātņu doktors selekcionārs, ganību speciālists **Pēteris Pommers** (1904–1974).

Agrāk un tagad

Alūksne. Pulena ezers no Vecgulbenes puses

MAIJS – LAPU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
S	1	Ziedonis	5 35	21 07	15 32
Sv	2	Zigmunds, Sigmunds, Zigismunds	5 33	21 09	15 36
P	3	Gints, Uvis	5 31	21 12	15 41
O	4	Vizbulīte, Viola, Vijolīte,	5 28	21 14	15 46
T	5	Ģirts, Ģederts	5 26	21 16	15 50
C	6	Gaidis, Didzis	5 24	21 18	15 54
Pt	7	Henriete, Henrijs, Jete	5 22	21 20	15 58
S	8	Staņislavs, Staņislava, Stefānija	5 19	21 22	16 03
Sv	9	Klāvs, Einārs, Ervīns	5 17	21 24	16 07
P	10	Maija, Paija	5 15	21 26	16 11
O	11	Milda, Karmena, Manfreds	5 13	21 28	16 15
T	12	Valija, Ina, Ināra, Inārs	5 11	21 30	16 19
C	13	Irēna, Irīna, Ira, Iraīda	5 09	21 32	16 23
Pt	14	Krišjānis, Elfa, Aivita, Elvita	5 07	21 34	16 27
S	15	Sofija, Taiga, Arita, Airita	5 05	21 36	16 31
Sv	16	Edvīns, Edijs	5 03	21 38	16 35
P	17	Herberts, Umberts, Dailis	5 01	21 40	16 39
O	18	Inese, Inesis, Ēriks	4 59	21 42	16 43
T	19	Lita, Sibilla, Teika	4 58	21 44	16 46
C	20	Venta, Salvis, Selva	4 56	21 45	16 49
Pt	21	Ernestīne, Ingmārs, Akvelīna	4 54	21 47	16 53
S	22	Emīlija; kalendāros neierakstīto vārdu diena	4 53	21 49	16 56
Sv	23	Leontīne, Leokādija, Lonija, Ligija	4 51	21 51	17 00
P	24	Ilvija, Marlēna, Ziedone	4 49	21 53	17 04
O	25	Anšlavs, Junora	4 48	21 54	17 06
T	26	Eduards, Edvards, Varis	4 46	21 56	17 10
C	27	Dzidra, Gunita, Loreta, Dzidris	4 45	21 58	17 13
Pt	28	Vilis, Vilhelms	4 44	21 59	17 15
S	29	Maksis, Raivis, Raivo	4 42	22 01	17 19
Sv	30	Vitolds, Lolita	4 41	22 02	17 21
P	31	Alida, Jūsma	4 40	22 04	17 24

Piezīmes

Mēness				Mēness			
lec		riet		ceļš		fāzes	
h	m	h	m	h	m	h	m

32	16 13	5 04	J/Sv	21 04			
36	17 44	5 10	Sv				
41	19 19	5 16	Sv/Sk	23 39			
46	21 00	5 23	Sk		○ 23 34		
50	22 45	5 32	Sk				
54	—	5 48	Sk/St	0 08			
58	0 29	6 14	St				
03	1 58	7 01	St/M	0 17			
07	2 59	8 15	M				
11	3 34	9 48	M/U	1 47			
15	3 53	11 24	U		● 14 04		
19	4 04	12 57	U/Z	5 52			
23	4 12	14 24	Z				
27	4 18	15 48	Z/A	13 02			
31	4 23	17 08	A				
35	4 28	18 28	A/Vr	22 55			
39	4 33	19 49	Vr				
43	4 40	21 11	Vr				
46	4 50	22 32	Vr/D	10 46	● 7 52		
49	5 05	23 50	D				
53	5 28	—	D/Vz	23 35			
56	6 06	0 58	Vz				
00	7 01	1 48	Vz				
04	8 12	2 22	Vz/L	12 06			
06	9 32	2 43	L				
09	10 56	2 57	L/J	22 51			
13	12 21	3 06	J		● 10 57		
15	13 46	3 13	J				
19	15 13	3 19	J/Sv	6 24			
	16 43	3 24	Sv				
	18 19	3 31	Sv/Sk	10 09			

1. Latvijas Republikas Satversmes sapulces sasaukšanas diena (1920). Darba svētki.
1. Pirms 80 gadiem (1924) dzimis valodnieks LZA goda loceklis Tenu Karma.
1. Pirms 230 gadiem (1774) vētra aizskalo Daugavas tiltu un aiznes to jūrā.
4. Latvijas Republikas Neatkarības deklarācijas pasludināšanas diena (1990).
4. Pirms 150 gadiem (1854) atklāta tvaikonīšu satiksme starp Rīgu un Āgenskalnu.
7. Pirms 45 gadiem (1959) tiek nodibināta Latvijas Dabas un vēstures biedrība LZA aizgādībā.
8. Nacisma sagrāves un Otrā pasaules kara upuru piemiņas diena.
9. Eiropas diena. Mātes diena.
12. Pirms 165 gadiem dzimis rakstnieks, skolotājs, mācību grāmatu autors "filozofs zemnieku svārkos" Reinis Kaudzīte (1839–1920).
14. Pirms 165 gadiem (1839) likvidēts Rīgas pilsētas taurētāja amats un tādējādi izbeigta stundu skandēšana naktis.
15. Pirms 70 gadiem (1934) Latvijā nodibināta autoritāra iekārta Kārļa Ulmaņa vadībā.
16. Pirms 135 gadiem (1869) pie Rīgas Latviešu biedrības nodibina Zinību komisiju.
18. Starptautiskā muzeju diena.
18. Pirms 520 gadiem (1484) rīdzinieki noposta ordeņa pili Rīgā.
20. Pirms 250 gadiem Skaistkalnē dzimusi vācbaltu rakstniece Elīza Šarlote Konstance Reke (1754–1833). Visvairāk zināma kā starptautiskā avantūrista, garu saucēja un gaišreģa Kaliostro atmaskotāja (sākumā Jelgavā pati aizrāvusies ar viņa seansiem). Savā muižā Pālcgrēvē (Zemgale) bijusi zemnieku iemiļota un pat dievināta. Latviski tulkotas Elīzes dziesmas.
30. Vasarsvētki.

Agrāk un tagad

Gulbenes pils

JŪNIJS – ZIEDU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
O	1	Biruta, Mairita, Bernedine	4 39	22 05	17 26
T	2	Emma, Lība	4 37	22 07	17 30
C	3	Inta, Ineta, Intra	4 36	22 08	17 32
Pt	4	Elfrida, Sintija, Sindija	4 35	22 09	17 34
S	5	Igors, Margots, Ingvars	4 35	22 10	17 35
Sv	6	Ingrīda, Ardis	4 34	22 11	17 37
P	7	Gaida, Arnis	4 33	22 13	17 40
O	8	Frīdis, Frīda, Mundra	4 32	22 14	17 42
T	9	Ligita, Gita	4 32	22 15	17 43
C	10	Malva, Anatols	4 31	22 16	17 45
Pt	11	Ingus, Mairis, Vidvuds	4 30	22 16	17 46
S	12	Nora, Lenora, Ija	4 30	22 17	17 47
Sv	13	Zigfrīds, Ainārs, Uva	4 30	22 18	17 48
P	14	Tija, Saiva, Saivis, Santis, Sentis	4 29	22 19	17 50
O	15	Baņuta, Žermēna, Vilija, Vits	4 29	22 19	17 50
T	16	Justīne, Juta	4 29	22 20	17 51
C	17	Artūrs, Artis	4 29	22 20	17 51
Pt	18	Alberts, Madis	4 29	22 21	17 52
S	19	Viktors, Nils	4 29	22 21	17 52
Sv	20	Rasma, Rasa, Maira	4 29	22 21	17 52
P	21	Emīls, Egita, Monvīds	4 29	22 22	17 53
O	22	Ludmila, Laimdots, Laimiņš	4 29	22 22	17 53
T	23	Līga	4 30	22 22	17 52
C	24	Jānis	4 30	22 22	17 52
Pt	25	Milija, Maiga	4 31	22 22	17 51
S	26	Ausma, Ausmis, Inguna, Inguns	4 31	22 22	17 51
Sv	27	Malvīne, Malvis	4 32	22 21	17 49
P	28	Viesturs, Viestards, Kitija	4 32	22 21	17 49
O	29	Pēteris, Pāvils, Pauls, Paulis	4 33	22 21	17 48
T	30	Tālvāldis, Mareks	4 34	22 20	17 46

Piezīmes

	Mēness		Mēness		
	lec	riet	ceļš	fāzes	
	h m	h m	h m	h m	
26	20 01	3 39	Sk		
30	21 48	3 51	Sk/St 10 52		
32	23 28	4 10	St	○ 7 20	
34	—	4 47	St/M 10 13		
35	0 46	5 50	M		
37	1 33	7 20	M/U 10 11		
40	1 58	8 59	U		
42	2 12	10 37	U/Z 12 39		
43	2 22	12 09	Z	● 23 03	
45	2 28	13 34	Z/A 18 49		
46	2 33	14 56	A		
47	2 38	16 17	A		
48	2 43	17 37	A/Vr 4 36		
50	2 50	18 58	Vr		
50	2 59	20 19	Vr/D 16 42		
1	3 12	21 38	D		
1	3 32	22 49	D	● 23 27	
2	4 05	23 46	D/Vz 5 38		
2	4 55	—	Vz		
2	6 01	0 24	Vz/L 18 06		
3	7 19	0 49	L		
3	8 42	1 04	L		
2	10 05	1 15	L/J 5 09		
	11 29	1 22	J		
	12 52	1 28	J/Sv 13 50	● 22 08	
	14 18	1 33	Sv		
	15 48	1 39	Sv/Sk 19 14		
	17 24	1 46	Sk		
	19 06	1 55	Sk/St 21 15		
	20 49	2 10	St		

1. Starptautiskā bērnu aizsardzības diena.
3. Pirms 65 gadiem (1939) jaunveidotajā Uzvaras laukumā Rīgā Pārdaugavā uz svētkiem pulcējas ap 1200 bērnu, piedaloties rotaļās, sacensībās, atrakcijās.
4. Pirms 170 gadiem dzimis arhitekts un sabiedrisko darbinieks **Jānis Baumanis** (1834–1891). Viens no RLB dibinātājiem. Pēc viņa projektiem uzcelts ap 40 namu, to skaitā tagadējais Saeimas nams, Mūzikas akadēmija, pirmais RLB nams (kas nodega).
5. Pirms 85 gadiem (1919) tiek dibināta Cēsu skolnieku rota (108 skolnieki), kas piedalās izšķirošajās Cēsu kaujās.
14. Komunistiskā genocīda upuru piemiņas diena.
17. Latvijas okupācijas diena (1940).
- 19.–22. Pirms 25 gadiem (1979) Gotlandē notiek pasaules brīvo latviešu dziesmu dienas. Sakarā ar to PSRS iesniedz protesta notu Zviedrijas valdībai.
- 21.–22. Pirms 120 gadiem (1884) notiek pirmā RLB Zinību komisijas vasaras sapulce, kurā piedalās 116 biedru. Viens no referentiem ir Kažoku Dāvis, kas aicina vākt un pētīt vietvārdus.
22. Varoņu piemiņas diena (Cēsu kaujas atcere).
23. Līgo diena.
24. Jāņu diena.
29. Pirms 100 gadiem dzimis histologs ZA akadēmiķis Dr. med. **Pēteris Gērke** (1904–1985).
29. Pirms 135 gadiem dzimis mākslinieks grafiķis LMA profesors **Rihards Zariņš** (1869–1939). Vācis latvju ornamentus, kas izdoti trīs sējumos “Latvju raksti”, iestājies par etnogrāfiski pareizu tautastērpu valkāšanu. Veidojis vairākas naudas zīmes, radījis mitoloģisku ciklu “Ko Latvijas meži šalc”.
29. Pirms 75 gadiem (1929) Rīgā ierodas Zviedrijas karalis Gustavs V.
29. Pirms 740 gadiem (1264) uguns stipri izposta Rīgu.

Agrāk un tagad

Valmiera. Skats uz Gauju un pilsētu

JŪLIJS – LIEPU MĒNESIS

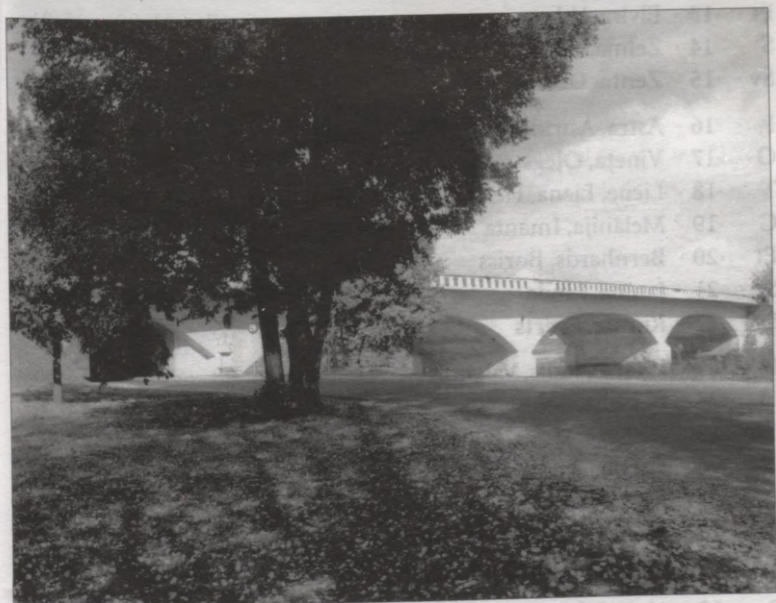
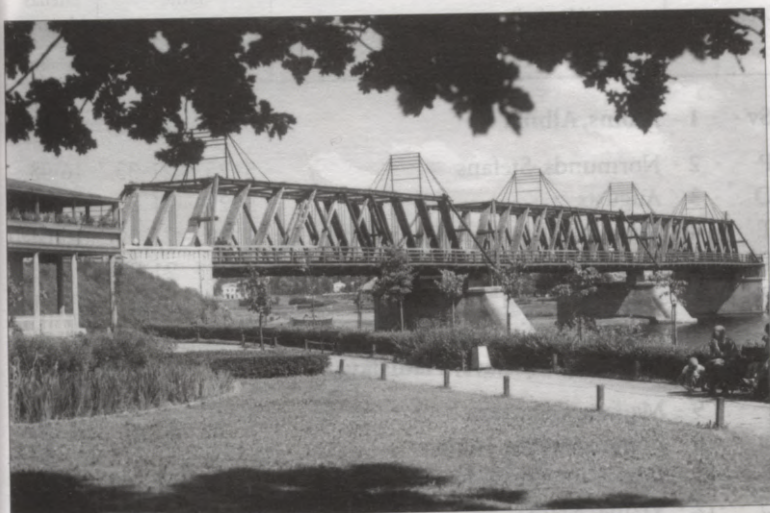
Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
C	1	Imants, Rimants, Ingars, Intars	4 35	22 20	17 45
Pt	2	Lauma, Ilvars, Halina	4 36	22 19	17 43
S	3	Benita, Everita, Verita	4 37	22 18	17 41
Sv	4	Uldis, Ulvis, Sandis	4 38	22 18	17 40
P	5	Andžs, Andžejs, Edite, Esmeralda	4 39	22 17	17 38
O	6	Anrijs, Arkādijs	4 40	22 16	17 36
T	7	Alda, Maruta	4 41	22 15	17 34
C	8	Antra, Adele, Ada	4 42	22 14	17 32
Pt	9	Zaiga, Asne, Asna	4 44	22 13	17 29
S	10	Lija, Olivija	4 45	22 12	17 27
Sv	11	Leonora, Svens	4 46	22 11	17 25
P	12	Indriķis, Ints, Namejs	4 48	22 10	17 22
O	13	Margrieta, Margarita	4 49	22 08	17 19
T	14	Oskars, Ritvars, Anvars	4 51	22 07	17 16
C	15	Egons, Egmonts, Egija, Henriks, Heinrihs	4 52	22 06	17 14
Pt	16	Hermīne, Estere	4 54	22 04	17 10
S	17	Aleksis, Aleksejs	4 55	22 03	17 08
Sv	18	Rozālija, Roze	4 57	22 01	17 04
P	19	Jautrīte, Kamila, Digna	4 59	22 00	17 01
O	20	Ritma, Ramona	5 01	21 58	16 57
T	21	Melisa, Meldra, Meldris	5 02	21 56	16 54
C	22	Marija, Marika, Marina	5 04	21 55	16 51
Pt	23	Magda, Magone, Mērija	5 06	21 53	16 47
S	24	Kristīne, Krista, Kristiāna, Kristiāns	5 08	21 51	16 43
Sv	25	Jēkabs, Žaklīna	5 10	21 49	16 39
P	26	Anna, Ance, Annija	5 11	21 47	16 36
O	27	Marta, Dita	5 13	21 46	16 33
T	28	Cecīlija, Cilda	5 15	21 44	16 29
C	29	Edmunds, Edžus, Vidmants	5 17	21 42	16 25
Pt	30	Valters, Renārs	5 19	21 40	16 21
S	31	Rūta, Ruta, Angelika, Sigita	5 21	21 37	16 16

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec	riet	ceļš	fāzes
h m	h m	h m	h m
22 20	2 37	St/M 21 01	
23 23	3 25	M	○ 14 09
23 58	4 44	M/U 20 23	
—	6 23	U	
0 17	8 06	U/Z 21 27	
0 29	9 43	Z	
0 36	11 14	Z	
0 42	12 40	Z/A 2 03	
0 47	14 02	A	● 10 34
0 53	15 24	A/Vr 10 52	
0 59	16 45	Vr	
1 07	18 06	Vr/D 22 45	
1 18	19 26	D	
1 36	20 41	D	
2 04	21 42	D/Vz 11 40	
2 49	22 26	Vz	
3 51	22 54	Vz/L 23 58	● 14 24
5 07	23 12	L	
6 30	23 23	L	
7 53	23 31	L/J 10 45	
9 17	23 37	J	
10 40	23 42	J/Sv 19 38	
12 03	23 48	Sv	
13 30	23 54	Sv	
15 00	—	Sv/Sk 2 09	● 6 38
16 37	0 01	Sk	
18 17	0 13	Sk/St 5 48	
19 53	0 33	St	
21 08	1 09	St/M 6 56	
21 54	2 12	M	
22 20	3 43	M/U 6 54	○ 21 05

3. Pirms 75 gadiem (1929) dzimis vēsturnieks etnogrāfs LZA īstenais loceklis **Saulvedis Cimermanis**.
3. Pirms 190 gadiem dzimis **Jānis Cimze** (1814–1881). Viņš vadījis Valkas–Valmieras skolotāju semināru, vācis, harmonizējis un izdevis latviešu tautas melodijas.
4. Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena.
6. Pirms 85 gadiem (1919) Ziemeļlatvijas armija pulkveža Jorģa Zemītāna vadībā ienāk Rīgā.
6. Pirms pieciem gadiem (1999) virpuļvētra un lietusgāzes nodarīja lielus postījumus Siguldā.
8. Pirms 85 gadiem (1919) Latvijas Pagaidu valdība no Liepājas atgriežas Rīgā.
11. Pirms 125 gadiem dzimis mākslinieks tēlnieks **Burkards Dzenis** (1879–1966). Pirmā neatkarīgās Latvijas valsts ģerboņa (lietoja līdz 1921. g.) autors. Veidojis kapa pieminekļus E. Dārziņam, R. Blaumanim, V. Olavam u. c. Lielu darbu veicis, veidojot tagadējo Valsts Mākslas muzeju.
14. Pirms 405 gadiem (1599) tiek izsniegts brīvības raksts Kurzemes zemniekiem Batkūņiem, kuri ar saviem zirgiem un pārtiku dodas pasta kurjera jājumos uz Poliju un Lietuvu. Vēlāk hercoga Jēkaba laikā pasta kurjeri dodas arī uz Holandi, Franciju un Angliju. Izveidojas pasta ceļi.
18. Pirms 110 gadiem dzimis ķīmiķis mežzinātnieks **Arvids Kalniņš** (1894–1981). Viņa vārdā nosaukta LZA balva.
21. Pirms 220 gadiem (1784) robežas apsardzībai no Slokas līdz Aiviekstes skanstij tiek norīkoti seši robežsargi un 60 apgaitnieki, kam jāraugās, lai no Kurzemes hercogistes puses robežu šķērsotu tikai sešas atļautās vietas.
22. Pirms 85 gadiem (1919) tiek saformēta Latvijas armijas 1. aviācijas nodaļa.
25. Pirms 75 gadiem (1929) dzimusi teātra zinātniece LZA goda locekle **Lilija Dzene**.
27. Pirms 75 gadiem (1929) dzimis vēsturnieks LZA korespondētājloceklis **Alberts Varslavāns**.
28. Pirms 420 gadiem (1584) ar 12 cilvēku sadedzināšanu beidzas raganu prāva Rīgā, viena no daudzajām 15., 16. gs. Latvijā.
30. Pirms 130 gadiem dzimis dzejnieks un sabiedriskais darbinieks **Atis Ķeniņš** (1874–1961).

Agrāk un tagad

Jelgava. Tilts pār Lielupi

AUGUSTS – RUDZU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
Sv	1	Albīns, Albīna	5 23	21 35	16 12
P	2	Normunds, Stefans	5 25	21 33	16 08
O	3	Augusts	5 27	21 31	16 04
T	4	Romāns, Romualds, Romualda	5 29	21 29	16 00
C	5	Osvālds, Arvils	5 31	21 27	15 56
Pt	6	Askolds, Aisma	5 33	21 24	15 51
S	7	Alfrēds, Fredis, Madars	5 35	21 22	15 47
Sv	8	Mudīte, Vladislavs, Vladislava	5 37	21 20	15 43
P	9	Madara, Genoveva	5 39	21 18	15 39
O	10	Brencis, Audris, Inuta	5 41	21 15	15 34
T	11	Olga, Zita, Zīgita, Liega	5 43	21 13	15 30
C	12	Vizma, Klāra	5 45	21 10	15 25
Pt	13	Elvīra, Velga	5 47	21 08	15 21
S	14	Zelma, Zemgus, Virma	5 49	21 06	15 17
Sv	15	Zenta, Dzelde, Zēda	5 51	21 03	15 12
P	16	Astra, Astrīda	5 53	21 01	15 08
O	17	Vineta, Oļegs	5 55	20 58	15 03
T	18	Liene, Liena, Helēna, Elena, Ellena	5 57	20 56	14 59
C	19	Melānija, Imanta	5 59	20 53	14 54
Pt	20	Bernhards, Boriss	6 02	20 51	14 49
S	21	Janīna, Linda	6 04	20 48	14 44
Sv	22	Rudīte, Everts	6 06	20 46	14 40
P	23	Vitālijs, Ralfs, Valgudis	6 08	20 43	14 35
O	24	Bērtulis, Boļeslavs	6 10	20 40	14 30
T	25	Ludvigs, Ludis, Ivonna, Patrīcija	6 12	20 38	14 26
C	26	Natālija, Tālija, Bronislavs, Bronislava	6 14	20 35	14 21
Pt	27	Žanis, Jorens, Alens	6 16	20 33	14 17
S	28	Auguste, Guste	6 18	20 30	14 12
Sv	29	Armīns, Vismants, Aiga	6 20	20 27	14 07
P	30	Alvis, Jolanta, Samanta	6 22	20 25	14 03
O	31	Vilma, Aigars	6 24	20 22	13 58

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec	riet	ceļš	fāzes
h m	h m	h m	h m
22 34	5 26	U	
22 44	7 08	U/Z 7 35	
22 50	8 45	Z	
22 56	10 15	Z/A 10 59	
23 01	11 41	A	
23 06	13 05	A/Vr 18 26	
23 14	14 28	Vr	
23 24	15 51	Vr ● 1 01	
23 39	17 13	Vr/D 5 34	
—	18 30	D	
0 03	19 37	D/Vz 18 20	
0 42	20 26	Vz	
1 39	20 59	Vz	
2 52	21 19	Vz/L 6 30	
4 14	21 32	L	
5 38	21 41	L/J 16 50 ● 4 24	
7 03	21 47	J	
8 27	21 52	J	
9 51	21 57	J/Sv 1 09	
11 17	22 03	Sv	
12 46	22 09	Sv/Sk 7 37	
14 20	22 19	Sk	
15 57	22 35	Sk/St 12 09 ► 13 12	
17 34	23 02	St	
18 56	23 52	St/M 14 46	
19 51	—	M	
20 23	1 11	M/U 16 08	
20 40	2 49	U	
20 51	4 31	U/Z 17 33	
20 58	6 10	Z ○ 5 22	
21 04	7 44	Z/A 20 46	

1. Pirms 240 gadiem dzimis vācbaltu vēsturnieks **Johans Frīdrihs Reke** (1764–1846). Bijis Kurzemes hercogistes arhīva pārzinis, viens no Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības dibinātājiem, Kurzemes provinces muzeja pirmais direktors. Kopā ar K. E. Napjerski izdevis Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes rakstnieku un zinātnieku vārdnīcu četros sējumos (1827–1832).
1. Pirms 90 gadiem (1914) sākas Pirmais pasaules karš, arī Latvijai tas atnes milzu postījumus.
7. Pirms 145 gadiem (1859) iesvētīta Anglikāņu baznīca Rīgā.
11. Latvijas brīvības cīnītāju piemiņas diena.
11. Pirms 415 gadiem (1589) Rīgas Rātslaukumā ar nāvi soda kalendāru nemiera vadoņus Mārtiņu Ģīzi un Ansi Brinkenu. Sens nostāsts vēsta, ka raudājuši ne vien sapulcējušies rīdzinieki, bet arī bende.
18. Pirms 200 gadiem (1804) Rīgā ierodas beļģu aeronauts Gaspars Etjēns Robertsons, lai veiktu lidojumu gaisa balonā. Vispirms paceļas izmēģinājuma baloni, vienā no tiem ir gailis, tas uzlido līdz Pēterbaznīcas torņa smailei, tad dzīvais putns ar speciālu izpletni atgriežas uz zemes. Nu lido pats Robertsons – vispirms dažus lokus ap Cītdeli, izmetot tur balasta smilšu maisus, un virzās uz austrumu pusi, uz Ropažiem, kur pie Krievupes šaurā egļu meža ielokā nolaidies netālu no Jaunrotkaļu mājām. To ļaudis pametuši darbu siena plāvā un ar visu nobīli palīdzējuši saritināt tukšo balonu, un iedevuši Robertsonam zirgu nokļūšanai Rīgā.
19. Igaunijas Republikas Neatkarības atjaunošanas diena (1991).
20. Pirms 75 gadiem dzimis kultūras vēsturnieks LZA ārzemju loceklis **Vjačeslavs Ivanovs**.
21. Latvijas Republikas Neatkarības atjaunošanas diena (1991).
22. Pirms 60 gadiem (1944) ar LPSR AP Prezīdija ierosinājumu Abrene un seši pagasti tiek pievienoti KPFSR.
23. Pirms 65 gadiem (1939) Maskavā tiek parakstīts Molotova–Ribentropa līgums ar slepeno papildprotokolu.
23. Pirms 15 gadiem (1989) notiek akcija “Baltijas ceļš” – protests pret šo līgumu un demonstrācija pasaulei – ap 2 000 000 cilvēku, sadevušies rokās, no Viļņas līdz Tallinai izsaka savu prasību pēc brīvības.
27. Pirms 290 gadiem dzimis vācbaltu mācītājs, valodnieks, literāts **Got-hards Frīdrihs Stenders** (1714–1796), t. s. Vecais Stenders, kura vieta latviešu kultūras vēsturē ļoti liela; uz kapakmens viņš vēlējies uzrakstu “Latvis”.
31. Pirms 80 gadiem dzimis rakstnieks, publicists, kinoscenāriju autors **Egons Līvs** (1924–1989). Sarakstījis arī atmiņas par vēstures tēmu – latviešu leģionāra ceļš uz gūstekņu nometni pēc Vācijas kapitulācijas.

Agrāk un tagad

Aglonas baznīca

SEPTEMBRIS – SILU MĒNESIS

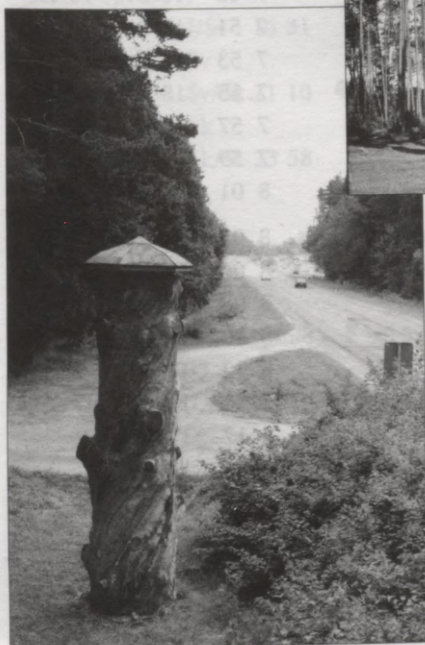
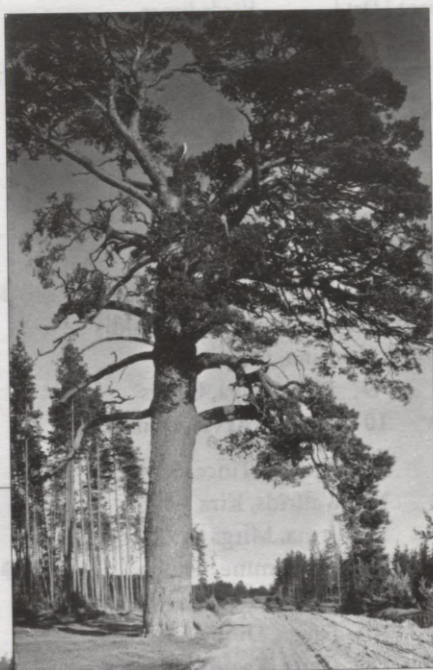
Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
T	1	Ilmārs, Iluta, Austrums	6 26	20 19	13 53
C	2	Eliza, Lizete, Zete	6 28	20 17	13 49
Pt	3	Berta, Bella	6 30	20 14	13 44
S	4	Dzintra, Dzintara, Dzintars	6 32	20 11	13 39
Sv	5	Klaudija, Persijs, Vaida	6 34	20 09	13 35
P	6	Maigonis, Magnuss, Mariuss	6 36	20 06	13 30
O	7	Regīna, Ermīns	6 38	20 03	13 25
T	8	Ilga	6 40	20 00	13 20
C	9	Bruno, Telma	6 42	19 58	13 16
Pt	10	Jausma, Albertīne	6 44	19 55	13 11
S	11	Signe, Signija	6 47	19 52	13 05
Sv	12	Erna, Evita, Eva	6 49	19 50	13 01
P	13	Iza, Izabella	6 51	19 47	12 56
O	14	Sanita, Santa, Sanda, Sanija	6 53	19 44	12 51
T	15	Sandra, Gunvaldis, Gunvaris, Sondra	6 55	19 41	12 46
C	16	Asja, Asnate, Dāgs	6 57	19 39	12 42
Pt	17	Vera, Vaira, Vairis	6 59	19 36	12 37
S	18	Liesma, Elita, Alita	7 01	19 33	12 32
Sv	19	Verners, Muntis	7 03	19 30	12 27
P	20	Guntra, Ginters, Marianna	7 05	19 28	12 23
O	21	Modris, Matīss, Mariss	7 07	19 25	12 18
T	22	Māris, Mārica, Maigurs	7 09	19 22	12 13
C	23	Vanda, Veneranda, Venija	7 11	19 19	12 08
Pt	24	Agris, Agrita	7 13	19 17	12 04
S	25	Rodrigo, Rauls	7 15	19 14	11 59
Sv	26	Gundars, Kurts, Knuts	7 17	19 11	11 54
P	27	Ādolfs, Ilgonis	7 19	19 08	11 49
O	28	Sergejs, Svetlana, Lana	7 21	19 06	11 45
T	29	Mīķelis, Mikus, Miks, Mihails	7 23	19 03	11 40
C	30	Elma, Elna, Menarda	7 25	19 00	11 35

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
21 09	9 13	A	
21 14	10 40	A	
21 21	12 05	A/Vr 3 15	
21 29	13 30	Vr	
21 42	14 54	Vr/D 13 25	
22 02	16 15	D	● 18 11
22 34	17 28	D	
23 24	18 24	D/Vz 1 51	
-	19 02	Vz	
0 32	19 26	Vz/L 14 06	
1 52	19 40	L	
3 17	19 50	L	
4 43	19 57	L/J 0 16	
6 09	20 02	J	● 17 29
7 34	20 07	J/Sv 7 53	
9 01	20 12	Sv	
10 31	20 18	Sv/Sk 13 24	
12 04	20 27	Sk	
13 42	20 40	Sk/St 17 30	
15 20	21 02	St	
16 48	21 43	St/M 20 36	● 18 54
17 51	22 51	M	
18 28	-	M/U 23 10	
18 48	0 22	U	
19 00	2 02	U	
19 08	3 41	U/Z 1 56	
19 14	5 15	Z	
19 18	6 45	Z/A 5 57	○ 16 09
19 23	8 13	A	
19 29	9 39	A/Vr 12 24	

1. Pasaules Miera diena. Zinību diena.
1. Pirms 145 gadiem dzimis Latvijas Republikas pirmais Valsts prezidents **Jānis Čakste** (1859–1927).
2. Pirms 145 gadiem dzimis latviešu tautas pasaku krājējs un izdevējs, skolotājs, sabiedrisks darbinieks un rakstnieks **Ansis Lerhis-Puškaitis** (1859–1903).
5. Pirms 75 gadiem (1929) dzimusi valodniece LZA īstenā locekle **Aina Blinkena**.
12. Pirms 70 gadiem (1934) noslēgts Latvijas un Igaunijas sadarbības līgums.
13. Pirms 135 gadiem (1869) iesvētīta Rīgas Politehnikas, tagadējā LU galvenā ēka.
13. Pirms 110 gadiem dzimis vēsturnieks publicists **Ernests Blanks** (1894–1972). Publicistiskos rakstos kopš 1917. gada popularizējis Latvijas neatkarības ideju. Vairāki darbi par latviešu nacionālās atmodas laiku, bet īpaši nozīmīgi pētījumi, apcerējumi, faktu dokumentējumi par Latvijas valsts tapšanu un pirmajiem patstāvības gadiem.
15. Pirms 85 gadiem (1919) sāk darboties Kara muzejs.
15. Pirms 70 gadiem (1934) atklāts dzelzceļš Rīga–Limbaži.
19. Pirms 75 gadiem (1929) dzimis bibliogrāfs LZA ārzemju loceklis **Jānis Krēsliņš**.
21. Pirms 85 gadiem (1919) notiek Jelgavas atbrīvošana no bermontiešiem.
21. Pirms 145 gadiem (1859) pie Hekera grāmatu spiestuves atver Rīgā pirmo grāmatu veikalu.
22. Baltu vienības diena.
27. Pasaules tūrisma diena.
28. Pirms 85 gadiem (1919) atklāta Latvijas Universitāte.
30. Pirms 80 gadiem (1924) dzimis zinātnes vēsturnieks LZA ārzemju loceklis **Jurijs Solovjovs**.

Agrāk un tagad

Zauskas priede Valkas rajonā

18.	Rolanda Rolanda Rolanda
19.	Elina Elina Elina
20.	Leonida Leonida Leonida
21.	Štefana Štefana Štefana
22.	Līna Līna Līna
23.	Daina Daina Daina
24.	Reāle Reāle Reāle
25.	Bēta Bēta Bēta
26.	Amāna Amāna Amāna
27.	Līna Līna Līna
28.	Nina Nina Nina
29.	Laimone Laimone Laimone
30.	Nadine Nadine Nadine
31.	Vēla Vēla Vēla

OKTOBRIS – ZEMLIKU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
Pt	1	Zanda, Zandis, Lāsma	7 27	18 58	11 31
S	2	Ilma, Skaidris	7 30	18 55	11 25
Sv	3	Elza, Ilizana	7 32	18 52	11 20
P	4	Modra, Francis	7 34	18 50	11 16
O	5	Amālija	7 36	18 47	11 11
T	6	Monika, Zilgma, Zilga	7 38	18 44	11 06
C	7	Daumants, Druvvaldis	7 40	18 41	11 01
Pt	8	Aina, Anete	7 42	18 39	10 57
S	9	Elga, Helga, Elgars	7 44	18 36	10 52
Sv	10	Arvids, Arvis, Druvis	7 46	18 34	10 48
P	11	Monta, Tince, Silva	7 48	18 31	10 43
O	12	Valfrīds, Kira	7 51	18 28	10 37
T	13	Irma, Mirga	7 53	18 26	10 33
C	14	Vilhelmine, Minna	7 55	18 23	10 28
Pt	15	Eda, Hedviga, Helvijs	7 57	18 21	10 24
S	16	Daiga, Dinija	7 59	18 18	10 19
Sv	17	Gaits, Karīna	8 01	18 15	10 14
P	18	Rolands, Rolanda, Ronalds, Erlends	8 03	18 13	10 10
O	19	Elīna, Drosma, Drosmis	8 06	18 10	10 04
T	20	Leonīds, Leonīda	8 08	18 08	10 00
C	21	Severīns, Urzula	8 10	18 05	9 55
Pt	22	Īrisa, Īrīda	8 12	18 03	9 51
S	23	Daina, Dainis, Dainīda	8 14	18 00	9 46
Sv	24	Renāte, Modrīte, Mudrīte	8 17	17 58	9 41
P	25	Beāte, Beatrise	8 19	17 55	9 36
O	26	Amanda, Amanta, Kaiva	8 21	17 53	9 32
T	27	Lilita, Irita, Ita	8 23	17 51	9 28
C	28	Ņina, Ninona, Antoņina, Oksana	8 25	17 48	9 23
Pt	29	Laimonis, Laimis, Elvijs, Elvis, Elva	8 28	17 46	9 18
S	30	Nadīna, Adīna, Ulla	8 30	17 44	9 14
Sv	31	Valts, Rinalds, Rinalda	7 32	16 41	9 09

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec	riet	ceļš	fāzes
h m	h m	h m	h m
19 36	11 05	Vr	
19 47	12 31	Vr/D 21 54	
20 03	13 56	D	
20 29	15 13	D	
21 12	16 17	D/Vz 9 55	
22 13	17 03	Vz	☾ 13 12
23 29	17 31	Vz/L 22 23	
—	17 48	L	
0 52	17 59	L	
2 17	18 07	L/J 9 00	
3 43	18 13	J	
5 09	18 17	J/Sv 16 31	
6 36	18 22	Sv	
8 06	18 28	Sv/Sk 21 10	● 5 48
9 40	18 35	Sk	
11 20	18 46	Sk/St 23 58	
13 02	19 05	St	
14 36	19 39	St	
15 49	20 39	St/M 2 07	
16 32	22 05	M	
16 56	23 43	M/U 4 38	☾ 0 59
17 10	—	U	
17 18	1 21	U/Z 8 14	
17 24	2 54	Z	
17 29	4 24	Z/A 12 25	
17 34	5 50	A	
17 39	7 15	A/Vr 19 38	
17 45	8 41	Vr	☉ 6 08
17 54	10 07	Vr	
18 07	11 33	Vr/D 5 11	
17 29	11 55	D	

1. Starptautiskā mūzikas diena.
1. Pasaules dzīvnieku aizsardzības diena.
1. Pirms 130 gadiem (1874) "ietaisīta viena augstāka meiteņu skola Mālpils Ķirspēlē Vibrakas muižā, tā būs ierīkēta kādām 40 skolenēm. Tā skolas nauda līdz ar kastes naudu ietaisa gan pie 42 rubļi."
2. Pirms 105 gadiem (1899) atklāta Rīgas pilsētas bērnu slimnīca.
6. Pirms 90 gadiem dzimis vēsturnieks, ceļotājs LZA goda doktors **Tūrs Heijerdāls** (1914–2002).
6. Pirms pieciem gadiem (1999) Rūjienas apvidū milzu krusa (28–40 mm) zemi pārklāj 10 cm biezumā. Tikušas sakapātas kāpostgalvas, sadauzīti siltumnīcu un automašīnu stikli.
- 7.–8. Pirms 15 gadiem (1989) notiek Tautas frontes II kongress, kurā izvirza mērķi atjaunot Latvijas neatkarību.
- 8.–11. Pirms 60 gadiem (1944) Vācu SD, aplencot kvartālus Rīgā, ņem cilvēkus sūtīšanai uz Vāciju. Ap 4000 gūstekņu uzlādēts uz kuģa, neļaujot satikties ar piederīgajiem. Aizbraucēji un palicēji dzied Latvijas himnu. Sardze sāk šaut.
13. Pirms 60 gadiem (1944) Rīgu ieņem padomju karaspēks.
14. Pirms 100 gadiem dzimis ievērojamais lidmašīnu konstruktors Latvijā un Kanādā latviešu aviācijas vēsturnieks **Kārlis Irbīte** (1904–1997). LZA goda doktors.
16. Pirms 185 gadiem dzimis tālu iecienīts Rūjienas draudzes skolotājs, diriģents, ērģelnieks **Ernests Aleksandrs Švehs** (1819–1898). Bijis diriģents dziesmu svētkos Dikļos 1864. gadā, rosinājis zemkopības biedrības izveidošanu Rūjienā un skolotāju konferences Vidzemē.
16. Pirms 140 gadiem dzimis rakstnieks, valodnieks, katoļu garīdznieks **Francis Trasuns** (1864–1926). Atmodas veicinātājs Latgalē. Izdevis pirmo plašāko lasāmo grāmatu latgaļu izloksnē "Školas dorzs".
24. Starptautiskā ANO diena.
25. Pirms 75 gadiem (1929) dzimis valodnieks LZA ārzemju loceklis **Volfgangš Šmits**.

Agrāk un tagad

Turaidas pils

NOVEMBRIS – SALA MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
P	1	Ikars	7 34	16 39	9 05
O	2	Vivita, Viva, Dzīle	7 36	16 37	9 01
T	3	Ērika, Dagnija	7 39	16 35	8 56
C	4	Atis, Otomārs, Oto	7 41	16 33	8 52
Pt	5	Šarlote, Lote	7 43	16 30	8 47
S	6	Linards, Leons, Leo, Leonards	7 45	16 28	8 43
Sv	7	Helma, Lotārs	7 48	16 26	8 38
P	8	Aleksandra, Agra	7 50	16 24	8 34
O	9	Teodors	7 52	16 22	8 30
T	10	Mārtiņš, Mārcis, Markuss	7 54	16 20	8 26
C	11	Ojārs, Nellija, Rainers	7 56	16 18	8 22
Pt	12	Kaija, Kornēlija	7 59	16 16	8 17
S	13	Eižens, Jevgeņijs, Jevgeņija	8 01	16 14	8 13
Sv	14	Fricis, Vikentijs	8 03	16 12	8 09
P	15	Leopolds, Undine, Unda	8 05	16 11	8 06
O	16	Banga, Glorija	8 07	16 09	8 02
T	17	Hugo, Uga, Ugis	8 09	16 07	7 58
C	18	Aleksandrs, Doloresa	8 12	16 05	7 53
Pt	19	Elizabete, Betija, Līza, Līze	8 14	16 04	7 50
S	20	Anda, Andīna	8 16	16 02	7 46
Sv	21	Zeltīte, Andis	8 18	16 01	7 43
P	22	Aldis, Aldris, Alfons	8 20	15 59	7 39
O	23	Zigrīda, Zigfrīda, Zigrīds	8 22	15 58	7 36
T	24	Velta, Velda	8 24	15 56	7 32
C	25	Katrīna, Kate, Kadrija, Trīne	8 26	15 55	7 29
Pt	26	Konrāds, Sebastians	8 28	15 54	7 26
S	27	Lauris, Norberts	8 29	15 53	7 24
Sv	28	Rita, Vita, Olita	8 31	15 51	7 20
P	29	Ignats, Virģīnija	8 33	15 50	7 17
O	30	Andrejs, Andris, Andrievs	8 35	15 49	7 14

Piezīmēs

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
18 04	13 06	D/Vz 16 53	
18 58	13 59	Vz	
20 08	14 34	Vz	
21 28	14 54	Vz/L 5 32	
22 52	15 07	L	● 7 54
—	15 16	L/J 17 01	
0 16	15 22	J	
1 40	15 27	J	
3 05	15 32	J/Sv 1 24	
4 33	15 37	Sv	
6 06	15 43	Sv/Sk 6 06	
7 44	15 52	Sk	● 16 27
9 28	16 08	Sk/St 7 58	
11 11	16 35	St	
12 37	17 26	St/M 8 35	
13 32	18 47	M	
14 02	20 24	M/U 9 40	
14 19	22 04	U	
14 28	23 40	U/Z 12 37	● 7 50
14 35	—	Z	
14 40	1 10	Z/A 18 11	
14 44	2 35	A	
14 49	3 59	A	
14 55	5 23	A/Vr 2 17	
15 02	6 48	Vr	
15 14	8 13	Vr/D 12 25	○ 22 08
15 32	9 37	D	
16 02	10 52	D	
16 49	11 53	D/Vz 0 10	
17 54	12 34	Vz	

1. Pirms 235 gadiem dzimis vācbaltu publicists rakstnieks **Garlībs Merķelis** (1769–1850), kura darbiem izcila nozīme latviešu vēsturē un literatūrā.
2. Pirms 35 gadiem (1969) Latvijā plosās orkānveida vētra. Vēja ātrums Rīgas līcī 32 m/s, brāzmās līdz 40 m/s. Mežos sagāzti vairāki miljoni kubikmetru koku, sabojātas elektrības un telefonu līnijas, dzīvojamās ēkas. Rīgā applūst teritorijas Mīlgrāvi, Daugavgrīvā, Bolderājā.
4. Pirms 260 gadiem dzimis **Aleksandrs Johans Stenders** (1744–1819), t. s. Jaunais Stenders. Tulkojis un lokalizējis lugu “Žūpu Bērtulis”, atdzejojis *Gaudeamus igitur*.
7. Pirms 125 gadiem dzimis latviešu dzejnieks un publicists **Kārlis Skalbe** (1879–1945), viens no Latvijas neatkarības idejas paudējiem, smaga vēstures posma dokumentētājs, Latvijas dabas sirsnīgs apdziedātājs pasākās un dzejā.
8. Pirms 100 gadiem (1904) Rīgā darbu sāk trešā ūdensvadu sistēma – Bukultu sūkņu stacija.
8. Pirms 120 gadiem (1884) iesvētīta pareizticīgo katedrāle Rīgā.
8. Pirms 75 gadiem (1929) nodibināts Latvijā pirmais mazpulkis Ezeres sešu klašu pamatskolā.
10. Pirms 15 gadiem (1989) Latvijas PSR Augstākā Padome pieņem likumu, kas nosaka – Jāņi, 18. novembris un Ziemassvētki atzīti par svētku dienām.
11. Lāčplēša diena. Pirms 85 gadiem (1919) Rīgas zvani vēsta par bermontiešu padzišanu no Pārdaugavas.
11. Pirms 45 gadiem (1959) tiek pieņemts lēmums par daudzu mazu Latvijas rajonu – Auces, Baldones, Ērgļu, Kandavas, Priekules, Zilupes u. c. – likvidēšanu.
17. Pirms 340 gadiem (1664) hercogs Jēkabs un Anglijas karalis Kārlis II noslēdz līgumu, ka Kurzeme atsakās no kolonijas Gambijā, bet patur tiesības Tobago salā.
18. **Latvijas Republikas proklamēšanas diena** (1918).
18. Pirms 80 gadiem (1924) Rīgas Brāļu kapos likts pamatakmens Kārļa Zāles veidotajam piemineklim.
18. Pirms 80 gadiem dzim. arheologs LZA ārzemju loc. **Valentīns Sedovs**.
20. Pirms 100 gadiem dzimis izcilais latviešu vēsturnieks LZA goda loceklis **Edgars Dunsdorfs** (1940–2002).
23. Pirms 140 gadiem (1864) dibināta pirmā latviešu jūrskola Ainažos.
28. Pirms 85 gadiem (1919) visa Kurzeme atbrīvota no bermontiešiem.
30. Pirms 75 gadiem (1929) dzimis vēsturnieks LZA korespondētājloceklis **Andrejs Bīrons**.
30. Pirms 375 gadiem (1629) Gustavs Ādolfs atdāvina Rīgai Limbažus.

Agrāk un tagad

Jelgava. Piemineklis pirmajam Latvijas Valsts prezidentam Jānim Čakstem

DECEMBRIS – VILKU MĒNESIS

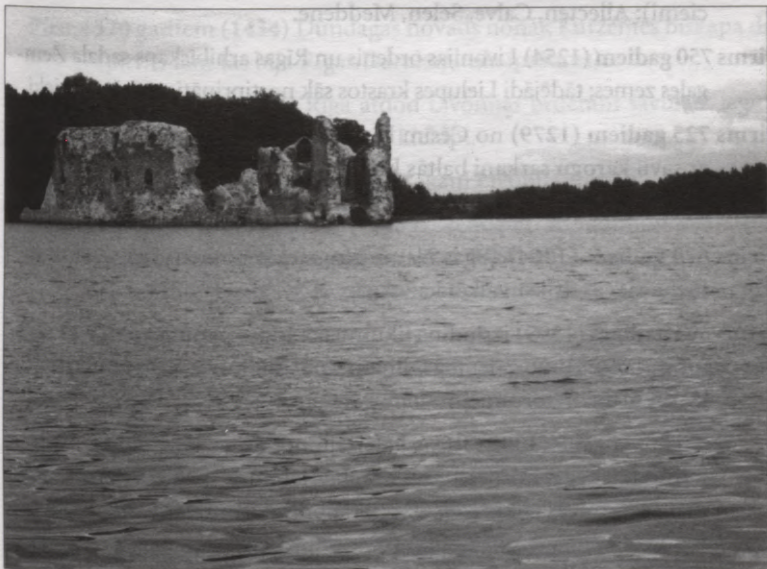
Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec	riet	
			h m	h m	h m
T	1	Arnolds, Emanuels	8 37	15 48	7 11
C	2	Meta, Sniedze	8 38	15 47	7 09
Pt	3	Evija, Raita, Jogita	8 40	15 47	7 07
S	4	Baiba, Barbara, Barba	8 42	15 46	7 04
Sv	5	Sabīne, Sarma, Klaudijs	8 43	15 45	7 02
P	6	Nikolajs, Niklāvs, Niks	8 45	15 44	6 59
O	7	Antonija, Anta, Dzirkstīte	8 46	15 44	6 58
T	8	Gunārs, Vladimirs, Gunis	8 48	15 43	6 55
C	9	Sarmīte, Tabita	8 49	15 43	6 54
Pt	10	Guna, Judīte	8 50	15 43	6 53
S	11	Voldemārs, Valdemārs, Valdis	8 51	15 42	6 51
Sv	12	Otilija, Iveta	8 53	15 42	6 49
P	13	Lūcija, Veldze	8 54	15 42	6 48
O	14	Auseklis, Gaisma	8 55	15 42	6 47
T	15	Johanna, Jana, Hanna	8 56	15 42	6 46
C	16	Alvine	8 57	15 42	6 45
Pt	17	Hilda, Teiksma	8 57	15 42	6 45
S	18	Kristaps, Kristofers, Kristis, Klinta	8 58	15 42	6 44
Sv	19	Lelde, Sarmis	8 59	15 43	6 44
P	20	Arta, Minjona	9 00	15 44	6 44
O	21	Toms, Tomass, Saulcerīte	9 00	15 44	6 44
T	22	Saulvedis	9 01	15 44	6 43
C	23	Viktorija, Balva	9 01	15 45	6 44
Pt	24	Ādams, Ieva	9 01	15 45	6 44
S	25	Stella, Larisa	9 02	15 46	6 44
Sv	26	Dainuvīte, Gija, Megija	9 02	15 47	6 45
P	27	Elmārs, Inita	9 02	15 48	6 46
O	28	Inga, Ivita, Irvita, Ingeborga	9 02	15 49	6 47
T	29	Solveiga, Ilgona	9 02	15 50	6 48
C	30	Dāvids, Dāvis, Dāniels, Daniela	9 02	15 51	6 49
Pt	31	Silvestrs, Silvis, Kalvis	9 01	15 52	6 51

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
19 10	12 59	Vz/L 12 50	
20 32	13 14	L	
21 54	13 24	L	
23 16	13 31	L/J 1 00	
—	13 36	J	● 2 53
0 39	13 41	J/Sv 10 48	
2 02	13 45	Sv	
3 30	13 51	Sv/Sk 16 45	
5 04	13 58	Sk	
6 45	14 10	Sk/St 18 54	
8 30	14 31	St	
10 08	15 10	St/M 18 44	● 3 29
11 21	16 19	M	
12 02	17 55	M/U 18 13	
12 24	19 39	U	
12 36	21 20	U/Z 19 24	
12 44	22 54	Z	
12 50	—	Z/A 23 51	● 18 40
12 54	0 22	A	
12 59	1 47	A	
13 04	3 11	A/Vr 7 53	
13 11	4 34	Vr	
13 21	5 59	Vr/D 18 33	
13 37	7 22	D	
14 03	8 41	D	
14 44	9 46	D/Vz 6 37	○ 17 07
15 43	10 33	Vz	
16 57	11 02	Vz/L 19 14	
18 18	11 21	L	
19 40	11 32	L	
21 01	11 40	L/J 7 32	

1. Pasaules AIDS diena.
1. Pirms 115 gadiem dzimis rakstnieks un sabiedrisks darbinieks **Pāvilis Rozītis** (1899–1937).
1. Pirms 140 gadiem dzimis publicists un filozofs **Pēteris Zālīte**. Viņa vadītajos izdevumos publicējās R. Blaumanis, Aspazija, Rainis. Publicējis grāmatas par agrārreformu, Latvijas valsts tapšanu, monogrāfijas par Blaumani, Morbergu u. c. Nozīmīgs arī krājums “Mani memuāri”.
1. Pirms 565 gadiem, kā liecina lēņa grāmatas, mestrs Finke piešķir Peniķim un viņa mantiniekiem trīs arklus zemes Oktkalvā (tag. Turlavas pagasts) pēc kuršu tiesībām uz mūžīgiem laikiem.
2. Pirms 80 gadiem (1924) nodibināta Latviešu folkloras krātuve.
5. Pret latviešu tautu vērsta totalitārā komunistiskā režīma genocīda upuru piemiņas diena.
8. Pirms 75 gadiem (1929) dzimusi medicīnas zinātņu doktore LZA īstenā locekle **Vera Rudzīte**.
9. Pirms 115 gadiem dzimis rakstnieks **Kārlis Zariņš** (1889–1978), vairāku vēsturisku romānu, stāstu un lugu autors, piemēram, “Kaurieši”, “Kāvu gadi”, “Tērvetes lielkungs”, “Engures karš” u. c.
10. Cilvēktiesību diena.
15. Pirms 120 gadiem dzimis ievērojamais fotogrāfs **Vilis Rīdzenieks** (1884–1962). Fotogrāfijās dokumentējis Pirmā pasaules kara ainas Latvijā, Brīvības cīņas, Latvijas valsts neatkarības pasludināšanu, Raiņa un Aspazijas atgriešanos Latvijā 1920. gadā, Pēterbaznīcas torņa degšanu 1941. gadā u. c. Saņēmis augstāko starptautisko godalgu par Emīla Dārziņa mātes portretu.
20. Pirms 75 gadiem dzimis folklorists LZA īstenais loceklis **Kārlis Arājs** (1929–2001).
- 25., 26. Ziemassvētki.
25. Pirms 135 gadiem dzimis latviešu folkloras un mitoloģijas pētnieks, valodnieks, arī ķīniešu un mandžūru valodu speciālists **Pēteris Šmits** (1869–1938). Izdevis Latviešu tautas pasakas un teikas 15 sējumos, Latviešu tautas ticējumus četros sējumos, apceri Latviešu mitoloģija u. c.
31. Pirms 75 gadiem (1929) dzimusi literatūrzinātniece LZA īstenā locekle **Vera Vāvere**.
31. Vecgada diena.

Agrāk un tagad

Kokneses pilsdrupas

Pirms gadu desmitiem, simtiem

- Pirms 850 gadiem (1154)** arābs Idrizi savā pasaules kartē iezīmējis kādu lielāku Kurzemes pilsētu. Izteiktas domas, ka tā varētu būt Mežotne.
- Pirms 820 gadiem (1184)** Zēgebergas klostera priesteris Meinards kopā ar vācu tirgotājiem ierodas Senlatvijā, sāk libjiem Ikšķilē sludināt kristīgo (katoļu) ticību un uzceļ tur baznīcu.
- Pirms 805 gadiem (1199)** pāvests Inocentijs III pielīdzina krusta karus Livonijā krusta kariem Svētajā zemē.
- Pirms 795 gadiem (1209)**, kā vēsta Indriķa hronika, vācieši ieņēmuši Jersiku, kā laupījumu saņemot drēbes, sudrabu, purpuru, mājlopus, bet no baznīcas – svētbildes un naudu.
- Pirms 795 gadiem (1209)** Rīgā jau pastāv Pētera baznīca.
- Pirms 780 gadiem (1224)** bīskaps Alberts nodod zobenbrāļiem Trikātu un Burtņiekus, bet sev patur Gulbenes, Piebalgas un Lizuma novadu.
- Pirms 750 gadiem (1254)** dokumentos minēti šādi sēļu vietvārdi (pilis un ciemi): Allecten, Calve, Selen, Meddene.
- Pirms 750 gadiem (1254)** Livonijas ordenis un Rīgas arhibīskaps sadala Zemgales zemes; tādējādi Lielupes krastos sāk nostiprināties svešzemnieki.
- Pirms 725 gadiem (1279)** no Cēsīm Rīgā ierodas ap 100 latviešu karavīru ar savu karogu sarkani baltās krāsās.
- Pirms 640 gadiem (1354)** Rīgā tiek dibināta Lielā gilde.
- Pirms 620 gadiem (1384)** Rīgas Namnieku runās noteikts, ka tikai namnieku sievas drīkst valkāt kažokus.
- Pirms 605 gadiem (1399)** izsludina likumu, ka Rīgas namniekiem visā sava mūža laikā jābūt gatavībā pilnam apbruņojumam: bruņucepurei, krūšu bruņām, bruņucimdiem, kara cirvim.
- Tajā pašā gadā (1399) Rīgas kalējzeļļi nodibina savu cunfti. Noteikumos aizliegts nospēlēt savas drēbes kauliņu spēlē, uzdzīvot svētdienās baznīcas laikā; sods par pārkāpumu ir muca alus.
- Vēl šajā gadā (1399) noteikts, ka nedrīkst atkritumus un sniegu gāzt Daugavā. Namniekam, kas līcis to darīt, jāmaksā rātei viena mārka soda, bet kalps, kas šo pārkāpumu izdara, tiek ieslodzīts cietumā.

Apmēram pirms 600 gadiem (1404) Rīgā ir piecas pirtis – Reinekēna pirts, priestera Jāņa pirts, pirts pie Svaru vārtiem, Rēzena vārtiem un Smilšu vārtiem. Tomēr ir zināms, ka viduslaikos ar īpašām regulām mūkiem bija noteikts, ka tikai ārsts drīkst norīkot iešanu pirtī kā ārstniecības līdzekli, bet “mazgāšanās tikai priekā pēc ir aizliegta”. Militāro ordeņu brāļiem bija jāprasa atļauja savai priekšniecībai, lai varētu iet pirtī.

Ap šo laiku kā galvenais veselības uzturēšanas līdzeklis lietota asins nolaišana. Viduslaikos populārajā Salerno “Veselības vadoni” nosaukti gaidāmie labumi no tās: “Skumīgie tika uzjautrināti, degošas mīlestības niknais trakums tika apdzēsts, gars un saprāts tika atjaunots, smadzenes tika tīrītas, redze atvieglināta, apetīte uzlabota, miegs atjaunots.”

Pirms 590 gadiem (1414) tiek apstiprināta kurpnieku zeļļu šraga. Uzņemšanas noteikumi ir gandrīz tikpat stingri kā meistariem (t. i., apavu izgatavošanas ziņā). Bet ir vēl citas vērā ņemamas lietas – kurpnieks nedrīkst basām kājām pārkāpt rensteli; ja kāds apprec kurpnieka meitu, tam jāklūst par kurpnieku. Vasarsvētkos notiek dzīres, kurās par samaksu jāpiedalās visiem cunftes locekļiem.

Pirms 570 gadiem (1434) Dundagas novads nonāk Kurzemes bīskapa daļā (pirms tam tas bija Rīgas Domkapitula īpašums).

Pirms 540 gadiem (1454) Rīga atdod Livonijas ordenim savulaik iegūtās zemes starp Iecavu, Misu un Lielupi.

Pirms 520 gadiem (1484) rīdzinieki sakauj Livonijas ordeni.

Apmēram pirms 515 gadiem (1489) Ventspilī ar likumu noteikts, ka nedrīkst aprunāt kungus, firstus, sievas, jaunkundzes; sods par to 10 mārkus. Savukārt, ja zobojas par pilsētas mūri, jāmaksā trīs mārciņas zelta.

Pirms 510 gadiem (1494), cīnoties pret zemnieku bēgšanu, Rīgas bīskapija izsludina īpašu konvenciju par zemnieku “piecietināšanu pie zemes”.

Pirms 500 gadiem (1504) Pletenbergs piešķir papildu zemi kuršu ķoniņam par izcilu varonību cīņās ar krieviem pie Smoļinas.

Pirms 485 gadiem (1519) Rīgas Domskolas skolēni Melngalvju namā pirmo reizi izrāda komēdiju (pēc tam arī 1523., 1525., 1545., 1588., 1605., 1613. g.).

Pirms 480 gadiem (1524) Rīgas rātes dibinātās kases piecu locekļu valdē ir arī latvietis Jēkabs Celle.

Pirms 460 gadiem (1544) notikusi robežstrīda izskatīšana starp Bērzaunes saimniekiem Boķi un Pelēnu par robežas krustakmens pārcelšanu. Notikums apliecina, ka 16. gs. Livonija lauku mājām bija stingri noteiktas robežas.

Pirms 450 gadiem (1554) Valmieras landtāgs pasludina luterāņu ticības brīvību Livonijā.

Pirms 445 gadiem (1559) Anglijas karalienei Elizabetei sniegts ziņojums, ka livonieši 1559. gadā ir sagūstījuši Libekas kuģus, kuri devušies no Rēveles uz Angliju. Šajos rakstos Livonija ir saukta arī par Lettsland (vēsturnieka V. Biļņina atradums 1939. gadā Londonas Valsts arhīvā).

Pirms 435 gadiem (1569) pēc Ļubļinas ūnijas noslēgšanas Pārdaugavas hercogiste (Daugavas labajā krastā) nonāk Polijas pārvaldījumā.

Pirms 450 gadiem (1574) ridziniekiem pēc ilgām pūlēm izdodas notvert un sodīt ar nāvi jūras laupītāju Munkenbeku, kas ar savu bandu regulāri uzbrucis preču laivām, aplaupījis tās, bet laiviniekus nogalinājis.

Pirms 420 gadiem (1584) Rīgas rāte izsludina Polijas karaļa pavēli par jaunā kalendāra ieviešanu. Sākas kalendāru nemieri (līdz 1583. g.).

Pirms 420 gadiem (1584) Valkai piešķirtas pilsētas tiesības.

Pirms 400 gadiem (1604) Rīgas patrimoniālā (lauku) apgabala pagastus sadala trīs daļās, lai labāk nodrošinātu darbaspēku muižām. Šajā laikā ir minēti Ķulķu, Sprinģa, Strupa, Šādiņa, Dušeļa, Pleča, Varķaļu pagasti.

Pirms 395 gadiem (1609) Bauska iegūst pilsētas tiesības.

Pirms 375 gadiem (1629) pēc poļu-zviedru kara tiek noslēgts Altmārkas pamiers – un Pārdaugavas hercogiste tiek sadalīta poļu un zviedru Vidzemē.

Pirms 375 gadiem (1629) Sēlpilī darbojas Kurzemes hercoga Frīdriha dotais kārtības rullis.

Pirms 365 gadiem (1639) Rīgas ostā iebraukuši 239 kuģi; no tiem 151 – holandiešu, 36 – vācu, 20 – zviedru, 11 – dāņu, trīs – norvēģu un septiņi dažādi citi.

Pirms 355 gadiem (1649), kā apliecina saglabājušās ziņas, Kurzemes hercogs nodevis Anglijai sešus kuģus; ignorējot solījumus, atlidzība par tiem nav saņemta; tā parāds palicis nesamaksāts līdz šai dienai.

Pirms 350 gadiem (1654) Kurzemes hercogs Jēkabs valda gan Gambijā, gan Tobago.

Pirms 350 gadiem (1654) iznāk G. Manceļa *Spreidīķu grāmatas* 1. izdevums.

Pirms 340 gadiem (1664) Cesvaines zemnieks Mačs Priekulis dodas uz Stokholmu, lai sūdzētos par Cesvaines muižas nomnieka pulkvežleitnanta Ulenbroka neciešamo rīcību pret vairākiem zemniekiem.

Pirms 325 gadiem (1679) pēc Rozinija Lentilija ziņām Rīgā bijis tik šaušalīgs aukstums, ka sargzaldāti nav varējuši izturēt posteni ilgāk par 15 minūtēm. Vairāk zaldātu gājis bojā no aukstuma, ne no zobena.

Pirms 310 gadiem (1694) 1500 eksemplāros izdota pirmā latviski tulkotā Bībele. Tai ir 2500 lappušu. Zviedrijas karalis liek baznīcām un skolām izsniegt to bez maksas; tā izdalīti 250 eksemplāri, pārējie pārdoti, sākuma cena 4–5 dālderī (salīdzinājumam – zirgs tai laikā maksā 10 dālderu). Vēlāk cenu samazina.

Pirms 280 gadiem (1724) Vidzemē, Nītaurē, Lakstīgalu Pēteris savā rījā ir atvēris skolu.

Pirms 265 gadiem (1739) Kurzemē, Bārbelē, ierodas ārsts ar 10 slimiem karavīriem, kurus sekmīgi izdziedē ar vietējā avota ūdeni. Hercogs liek nopirkt zemi ap avotu un ierīkot dziednīcu.

Pirms 240–225 gadiem (1764–1779) Kurzemē ierodas vairāki starptautiska mēroga avantūristi – 1764. gadā Jelgavu apmeklē Džakomo Kazanova, savaldzinot dāmas un dodot gudrus “inženiera” padomus par dzelzs un vara ceļiem Ernestam Bironam (par 200 dukātu lielu honorāru), 1779. gadā Jelgavā nonāk Kaliostro, savaldzinot brīvмūrniekus un apkrāpjot tos.

Magno Kavallo Jelgavā ierodas 1777. gadā, pēc tam arī Bauskā un Liepājā. Naudas aizdošanas un zaudēšanas dēļ notiek nemitīgas tiesas prāvas.

Tā laika pētnieks F. Bārtolds retoriski jautā: “Kāpēc Jelgavas un Kurzemes aristokrātija bija vairāk pieejama alķīmiķiem, teozofiskiem blēžiem, garu saucējiem un liekulīgiem svētuļiem nekā citas ap-rindas vāciskajos ziemeļos?”

Pirms 240 gadiem (1764) ķeizariene Kātrīna II, kas sevi uzskata par ļoti humānu valdnieci, apceļo Vidzemi. Tur viņu lepnī uzņem vietējie muižnieki, liekot zemniekiem kādu ceļa posmu vilkt ķeizarienes karieti.

Pirms 230 gadiem (1774) atcelti ierobežojumi pērļu zvejai Vidzemē un Igaunijā, bet likumā ir noteikts, ka jāziņo valdībai, ja atrod sevišķi tīru pērli, lielāku par zvirbuļa olu.

Pirms 215 gadiem (1789) ir sāкта kartupeļu audzēšana Cēsu apriņķī.

Pirms 205 gadiem (1799) Liepājā bijuši 33 dažādi amati un pastāvējuši arī Mazā gilde. Bez amatniekiem bijuši mākslinieki – zeltkaļi, frizieri, grāmatsēji, krāsotāji, kuģinieki, dārznieki, pavāri, kas, iespējams, piederējuši pie Lielās gildes.

Pirms 200 gadiem (1804) iznāk Vidzemes zemnieku likumi.

Pirms 200 gadiem (1804) botāniķis Vilhelms Tribe raksta, ka Alūksnes parkā aug 18 skujkoki, 152 lapkoku sugas, kā arī sausserži, meln-koks, tulpju koks. Darbus parkā vada latvietis Pēteris Buks.

Pirms 195 gadiem (1809) pilskungs Ulrihs Šlipenbahs apraksta Stroķu parku (Aizputes apriņķī) apmēram pirms 20 gadiem, tātad ap 1789. gadu: "Pret kalna nogāzi pacēlās simetriskas terases, apaudzētas dzīvžogiem, to vidū slējās dažādi koki, piramīdas, lodes, pāva astes pilāra formās. Tālāk parkā atradās strūklaka. Mākslīgi izveidota ala bija izklāta gliemežvākiem, vajadzēja nospiegt slepeni atspēri, tad ūdens šļācās gar alas sienām. Stroķu muižas dārznieki kultivēja firziķus un vīnogas."

Pirms 185 gadiem (1819) Kurzemes literatūras un mākslas biedrībā tiek uzsākta diskusija par latviešu pārvācošanu. Ādams Konrads izteicis aicinājumu "Vairs neviena latvieša!".

Pirms 185 gadiem (1819) atcelta dzimtbūšana Vidzemes guberņā.

Pirms 165 gadiem (1839) nodibināts skolotāju seminārs Valkā; to vada Jānis Cimze.

Pirms 160 gadiem (1844) Kabiles mācītājs Georgs Frīdrihs Bitners (1805–1883) publicē pirmo plašāko latviešu tautasdziesmu krājumu (2854 tautasdziesmas).

Pirms 155 gadiem (1849) uzcelta Slīteres bāka.

- Pirms 145 gadiem (1859)** sāk apstādīt Rīgas kanālmalu.
- Pirms 140 gadiem (1864)** trešajos Vasarsvētkos (9. jūnijā) Dikļos notiek pirmie "mazie" dziesmu svētki. To rosinātājs ir J. Neikens. Svētkos dzied 120 skolēni un 120 vīri no tuvākās apkārtnes.
- Pirms 135 gadiem (1869)** F. Brīvzemnieks "Baltijas Vēstnesī" publicē aicinājumu vākt etnogrāfiskus materiālus "...par latviešu dzīvokļiem, ēdieniem, mājasbūšanu... par latviešu tautas ģeogrāfiju izplatīšanos". Tas uzskatāms par Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas darba sākumu.
- Pirms 105 gadiem (1899)** botāniķis K. Kupfers pie Papes atradis jūrmalas zilpodzes audzi; šis jūru un okeānu piekrastes augs ir dabas retums.
- Pirms 100 gadiem (1804)** Āronu Matiss pie RLB Zinību komisijas rosina izveidot īpašu valodniecības nodaļu, vēlāk arī ortogrāfijas komisiju. Tās uzdevums – izstrādāt un popularizēt jauno ortogrāfiju.
- Pirms 95 gadiem (1909)** sāk automobiļa Russo–Balt sērijveida ražošanu Baltijas vagonu fabrikā Rīgā.
- Pirms 85 gadiem (1919)** Latvijas jaundibināto valsti apdraud lielinieki, fon der Golcs, bermontieši. Latvijas Brīvības cīņu kareivjus atbalsta un par viņiem pašizliedzīgi rūpējas Sieviešu palīdzības korpuss, kas izveidots pēc angļu pieredzes.
- Pirms 80 gadiem (1924)** jaunajā Latvijas valstī notiek apbrīnas cienīga grāmatu izdošana. Kopoti raksti iznāk J. Akurāteram, Apsišu Jēkabam, Aspazijai, R. Blaumanim, A. Birkertam, Esenbergu Jānim, Māteru Jurim, J. Neikenam, J. Porukam, Rainim, A. Saulietim, K. Skalbem, E. Treimanim–Zvārgulim, A. Upītim, J. Zvaigznītim. Sāk iznākt R. Zariņa sastādītie "Latvju raksti", publicē M. Kaudzītes "Atmiņas no tautiskā laikmeta", rakstnieku autobiogrāfijas "Atziņas" trīs sējumos. Šajā gadā sāk iznākt žurnāls "Latvju Strēlnieks", kas veltīts veco latviešu strēlnieku piemiņai, publicē atmiņas un pētījumus.
- Pirms 75 gadiem (1929)** Jūrniecības departamenta rīcībā ir novērojumu tīkls ar 67 posteņiem, kuros pastāvīgi tiek mērīts ūdens līmenis.
- Pirms 65 gadiem (1939)** latviešu vēsturnieks Vilis Biļķins ar Rīgas pilsētas valdes atbalstu strādājis Londonas Valsts arhīvā, Britu muzejā, Beļģijas bibliotēkā; tur pētījumu rezultātā pasūtīnājis ap 1200 mikrofilmu, kur fiksēti vērtīgi un interesanti vēstures materiāli par Latviju, piemēram, ziņojumi Anglijas karalienei par Maskavas cara Ivana Barga

- iebrukumu Livonijā, ap 200 Kurzemes hercogu vēstuļu, dažādas kartes. Interesanti, vai šīs filmas varētu būt saglabājušās.
- Pirms 60 gadiem (1944. gada rudenī)** ap 200 000 iedzīvotāju pamet Latviju, baidoties no otras padomju okupācijas.
- Pirms 55 gadiem (1949)** notiek masu deportācijas. Protestējot pret staļinisko teroru dzimtenē, bēgļi no dažādām Austrumeiropas valstīm (arī latvieši) Štutgartē sarīko masu demonstrāciju.
- Pirms 55 gadiem (1949)** Ņujorkā Helmars Rudzītis sāk izdot latviešu emigrācijas vēsturē nozīmīgāko laikrakstu "Laiks", kas iznāk joprojām un saņemams arī Latvijā.
- Pirms 50 gadiem (1954)** darbu sāk Latvijas TV.
- Pirms 45 gadiem (1959)** notiek E. Berklava vadīto latviešu nacionālkomunistu sagrāve.
- Pirms 45 gadiem (1959)**, apvienojot Jūrmalas rajonu ar Sloku un Ķemeriem, izveido Jūrmalas pilsētu.
- Pirms 45 gadiem (1959)** ģeologs V. Pērkons Lejasciema apkārtnē Gaujas augsto krastu slāņos atradis ap trīs kilogramiem smagu mamuta zobu.
- Pirms 40 gadiem (1964)** Hamburgā sarīkoti Eiropas latviešu 1. dziesmu svētki.
- Pirms 40 gadiem (1964)** hidrometeoroloģijas pārvalde sāk regulāru jūras piekrastes ūdeņu kvalitātes kontroli.
- Pirms 40 gadiem (1964)** Šmerli tiek uzcelta ēka LZA Koksnes ķīmijas institūtam.
- Pirms 35 gadiem (1969)** izdots Latvijas aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksts.
- Pirms 35 gadiem (1969)** latviešu numismāts un filatēlists Aleksandrs Platbārzdis ievēlēts par Zviedrijas akadēmijas korespondētājlocekli.
- Pirms 35 gadiem (1969)** Rīgas licī no Ķemeriem līdz Gaujas ietekai notiek ļoti iespaidīga ledus krauššanās – torsēšanās. Dažu grēdu augstums sasniedzis ap 12 m un stiepies vairāku kilometru garumā.
- Pirms 30 gadiem (1974)** Eiropas drošības un sadarbības apspriedei un NATO ārlietu ministru konferencei iesniegti baltiešu memorandi par neatrisināto Baltijas problēmu.

Pirms 25 gadiem (1979) uz Rīgas Kaķu mājas jumta atgriežas 1948. gadā noņemtie kaķi.

Pirms 25 gadiem (1979) ASV trimdas latviešu apmešanās vietas ar koncertu apciemo Rīgas aktieru grupa un komponists Raimonds Pauls.

Pirms 15 gadiem (1989) Rīgā notiek Latviešu ārstu 1. vispasaules kongress, kurā piedalās 6000 mediķu, to vidū 300 no ārzemēm.

Pirms 15 gadiem (1989) atjauno Rīgas Latviešu biedrību.

Pirms 10 gadiem (1994) nodibināts Ventspils Starptautiskais radioastronomijas centrs.

Pirms 10 gadiem (1994) nodibināts dabas liegums Daugavpils rajona Pilskalnes pagastā. Ar krāšņo dabu palīdz iepazīties vairākas mācību takas.

Pirms 10 gadiem (1994) sāk iznākt Latvijas vēsturei izcili vērtīgs žurnāls "Latvijas Arhīvi".

Pirms 10 gadiem (1994) atjaunots 1924. gadā dibinātais Triju Zvaigžņu ordenis.

Pirms 5 gadiem (1999) plūdi Lielupē un Daugavā nodara zaudējumus vairāk par 300 000 latiem.

Pirms 5 gadiem (1999) noteikti daudzi dabas liegumi, piemēram, Skrīveru dabas parkā – bišu un kameņu atradnei Ozolkalni, Dunikā – Luknas skābaržu audzei un daudzām citām vietām.

Sast. *Velga Kince*

Fenoloģiskie novērojumi

(pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Sniegs sāka kust	Diena, kad bija pēdējais sniegs	Pēdējā salna uz augsnes	Pirmais pērkons	Atlidoja strazdi	Cīruļa pirmā dziesma	Izlidoja pirmās bites	Parādījās pirmais taurenis
Ukri	05.01.	—	21.05.	19.04.	06.03.	03.03.	03.02.	17.03.
Bukaiši	—	09.04.	09.05.	—	09.03.	26.02.	10.03.	25.03.
Dobeļe	06.02.	30.03.	21.05.	17.05.	05.03.	03.03.	10.03.	03.03.
Lazdona	05.02.	11.04.	20.05.	09.05.	10.03.	07.03.	05.02.	19.03.
Jērcēni	—	14.04.	22.05.	30.04.	25.03.	03.03.	31.03.	06.04.
Lutriņi	10.01.	13.04.	22.04.	30.04.	19.03.	15.03.	19.03.	19.03.
Snēpele	05.01.	06.04.	21.05.	09.05.	07.03.	05.03.	07.04.	29.03.
Nica	05.01.	03.03.	20.05.	13.05.	11.03.	20.03.	—	18.03.

Fenoloģiskie novērojumi

(pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Ievām sāka plaukt lapas	Ievas sāka ziedēt	Ceriņi sāka ziedēt	Pilādži sāka ziedēt	Lakstīgalas pirmā dziesma	Pienenes sāka ziedēt	Maijpuķītes sāka ziedēt	Jānogām sāka plaukt lapas
Ukri	25.03.	01.05.	09.05.	14.05.	—	21.04.	15.05.	16.04.
Bukaiši	20.04.	29.04.	09.05.	05.05.	—	21.04.	19.05.	21.04.
Dobeļe	07.04.	27.04.	07.05.	06.05.	28.04.	21.04.	09.05.	13.04.
Lazdona	09.04.	03.05.	12.05.	13.05.	07.05.	11.04.	09.05.	21.04.
Jērcēni	08.04.	—	12.05.	13.05.	20.04.	25.04.	15.05.	22.04.
Lutriņi	14.05.	05.05.	10.05.	16.05.	—	05.05.	16.05.	04.05.
Snēpele	30.03.	01.05.	09.05.	13.05.	02.05.	27.04.	14.05.	06.04.
Nica	11.04.	04.05.	11.05.	13.05.	29.04.	23.04.	12.05.	18.04.

2002. gada pavasarī – 1 novērotāju datiem)

Atlidoja baltie stārķi	Dzegu- zes pirmā dziesma	Atlidoja bezde- ligas	Bērziem sāka cirkulēt sulas	Plava sāka zaļot	Bērziem sāka plaukt lapas	Bērzi sāka ziedēt	Balt- alkšņi sāka ziedēt	Lazdas sāka ziedēt	Apses sāka ziedēt
24.03.	30.04.	30.04.	05.03.	19.04.	15.04.	01.05.	15.02.	13.02.	–
–	03.05.	–	18.03.	10.04.	26.04.	30.04.	10.02.	14.02.	–
30.03.	–	–	15.03.	–	18.04.	25.04.	–	–	–
15.04.	01.05.	07.05.	12.03.	21.04.	21.04.	23.04.	18.03.	09.03.	31.03.
03.04.	28.04.	02.05.	24.03.	14.04.	21.04.	–	–	–	–
15.03.	06.05.	–	24.03.	16.03.	01.05.	15.05.	10.03.	26.02.	30.03.
31.03.	27.04.	20.04.	16.03.	20.03.	19.04.	01.05.	18.04.	11.02.	06.04.
03.04.	20.05.	02.05.	22.03.	23.03.	23.04.	01.05.	17.02.	19.02.	–

Sast. Andris Piterāns

2002. gada pavasarī – 2 novērotāju datiem)

Jānogas sāka ziedēt	Upenes sāka ziedēt	Ķirši sāka ziedēt	Ābeles sāka ziedēt	Lopus sāka ganīt	Pirmie lauka sējas darbi	Dēstu izstādī- šana	Mājas zemeses sāka ziedēt	Meža zemeses sāka ziedēt	Māllēpes sāka ziedēt
24.04.	27.04.	03.05.	04.05.	23.05.	–	–	09.05.	04.05.	27.03.
29.04.	–	01.05.	06.05.	24.04.	01.04.	–	03.05.	04.05.	26.03.
16.04.	08.04.	29.04.	01.05.	20.05.	04.04.	01.05.	08.05.	09.05.	31.03.
01.05.	02.05.	03.05.	08.05.	04.05.	21.04.	16.05.	07.05.	03.05.	28.03.
02.05.	–	02.05.	08.05.	01.05.	23.04.	08.05.	18.05.	–	31.03.
05.05.	06.05.	06.05.	09.05.	22.04.	08.04.	05.05.	13.05.	10.05.	04.04.
24.04.	04.05.	04.05.	06.05.	01.05.	18.03.	13.05.	05.05.	02.05.	25.03.
28.04.	28.04.	04.05.	07.05.	01.05.	18.03.	27.05.	12.05.	13.05.	04.04.

Sast. Andris Piterāns

Fenoloģiskie novērojumi

(pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Avenes sāka ziedēt	Ozoli sāka ziedēt	Jasmīni sāka ziedēt	Baltais āboliņš sāka ziedēt	Sāka pļaut sienu	Mieži sāka vārpot	Liepas sāka ziedēt	Kartupeļi sāka ziedēt
Ukri	—	07.05.	03.05.	02.06.	15.06.	—	23.06.	20.06.
Bukaiši	15.05.	05.05.	19.05.	25.05.	03.06.	—	25.06.	—
Dobele	18.05.	—	26.05.	27.05.	20.06.	18.06.	19.06.	—
Lazdona	01.06.	05.05.	31.05.	22.05.	03.06.	23.06.	23.06.	13.06.
Jērcēni	—	—	01.06.	06.06.	02.06.	—	—	—
Lutriņi	06.06.	19.05.	01.06.	—	10.06.	17.05.	15.06.	—
Snēpele	—	—	—	03.06.	03.06.	—	—	—
Nīca	01.06.	06.05.	15.06.	27.05.	30.05.	—	29.06.	22.06.

Fenoloģiskie novērojumi

(pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Sāka novākt kartupeļus	Sāka sēt zīdēmājus	Bērziem sāka dzeltēt lapas	Liepām sāka dzeltēt lapas	Apsēm sāka dzeltēt lapas	Kļavām sāka dzeltēt lapas	Liepām sāka krist lapas	Apsēm sāka krist lapas
Ukri	14.09.	10.09.	30.09.	15.09.	30.09.	—	07.10.	20.10.
Bukaiši	—	25.09.	26.08.	13.08.	18.09.	14.09.	20.08.	26.09.
Dobele	—	01.09.	24.08.	03.10.	03.10.	20.09.	09.10.	12.10.
Lazdona	10.08.	10.09.	17.08.	18.08.	29.09.	20.09.	01.10.	14.10.
Jērcēni	07.08.	16.09.	—	—	—	—	01.10.	15.10.
Lutriņi	08.09.	04.09.	05.10.	01.10.	05.10.	30.09.	17.10.	17.10.
Snēpele	—	08.09.	15.09.	21.09.	09.10.	30.09.	10.10.	23.10.
Nīca	24.08.	—	05.09.	03.09.	27.09.	20.09.	17.09.	04.10.

Novērojumus veikuši sabiedriskie novērotāji:

Ukros — A. Ģermanis, Bukaišos — Bukaišu pamatskola, Dobelē — Dobeles M. Brāmanis, Snēpelē — A. Ķemlers, Nīcā — A. Būdels.

2002. gada vasarā novērotāju datiem)

Jānogas sāka nogata- voties	Upenes sāka nogata- voties	Ķirši sāka nogata- voties	Mellenes sāka nogata- voties	Avenes sāka nogata- voties	Brūklenes sāka nogata- voties	Ziemāji sasniegza dzelten- gataību	Mieži sasniegza dzelten- gataību	Virši sāka ziedēt
21.06.	23.06.	25.06.	—	—	—	—	—	—
26.06.	27.06.	16.06.	—	10.07.	—	—	—	—
01.07.	30.06.	25.06.	25.06.	18.06.	15.08.	02.07.	15.08.	—
26.06.	29.06.	24.06.	29.06.	26.06.	18.08.	—	18.07.	11.07.
—	—	—	—	—	—	—	—	—
01.07.	01.07.	19.06.	20.06.	26.06.	11.08.	15.07.	01.08.	28.08.
20.06.	29.06.	08.07.	27.06.	03.07.	—	—	—	29.07.
28.06.	24.06.	27.06.	05.07.	03.06.	05.08.	—	—	02.08.

Sast. Andris Piterāns

2002. gada rudenī novērotāju datiem)

Bērziem sāka krist lapas	Kļavām sāka krist lapas	Ābelēm sāka krist lapas	Stārķi aizlido	Dzērves aizlido	Zosis aizlido	Beidz ganīt lopus	Pirmā salna uz augšnes	Pir- mais sniegs
03.11.	—	21.10.	30.08.	—	12.09.	—	12.09.	06.10.
20.09.	23.09.	25.09.	27.08.	18.09.	25.10.	30.09.	12.09.	06.10.
28.08.	05.10.	28.09.	—	01.10.	03.10.	23.09.	28.09.	10.10.
29.09.	04.10.	08.10.	20.08.	25.09.	02.10.	01.10.	17.09.	06.10.
15.10.	—	07.10.	16.08.	08.09.	—	07.10.	—	09.10.
17.10.	12.10.	08.10.	27.08.	01.10.	07.10.	06.10.	22.09.	07.10.
07.11.	16.10.	21.10.	21.08.	06.10.	19.10.	—	12.09.	14.10.
16.09.	24.09.	29.09.	11.08.	23.10.	31.10.	—	23.09.	07.10.

Sast. Andris Piterāns

pilsētas ģimnāzija, Lazdonā — L. Pelše, Jērcēnos — E. Zušmane, Lutriņos —

PAR DAUDZVEIDĪBU ETNOSĀ, FOLKLORĀ, VALODĀ

Arturs Mauriņš

Daudzveidības pašvērtība

Pagājušā gadsimta otrajā pusē līdz ar globālās ekoloģijas veidošanos arvien vairāk nostiprinās priekšstats par biotiskās daudzveidības lomu biosfēras stabilitātes un dzīvās dabas attīstības nodrošināšanā, par daudzveidību kā evolūcijas procesa priekšnoteikumu. Būtiski mainījies dabas aizsardzības konceptuālais mērķis – no atsevišķu sugu aizsardzības uz visas ekosistēmas daudzveidības saglabāšanu. Biocenozes daudzveidības sarukšanu tagad uzskata par ekosistēmas degradācijas drošu pazīmi. ANO 1992. gada konferencē Riodežaneiro pieņemta rezolūcija un parakstīta konvencija par dabas daudzveidības saglabāšanu.

Cilvēka tiesību deklarācija un citi starptautiskie dokumenti aizstāv kultūras daudzveidību. Mūsdienu postmodernisma stils raksturojas ar kultūras strauju dažādošanos, ko sekmē informācijas tehnoloģiju augošās iespējas. Tagad, raksta Mākslas akadēmijas profesors E. Kļaviņš, loģiskākais optimālais modelis un atslēgas vārds dzīvotspējīgai kultūrai un kultūrpolitikai ir daudzveidība. Noosfēras “trešais vilnis”, uzskata A. Toflers, izraisījis ražošanas diversifikāciju, sociālo attiecību kārtošanu un dažādošanos, vērtību sistēmas pārveidošanos. Dažādojas arī pats pārtapšanas process, esamības funkcionēšana. Mūsdienu sabiedrībā palielinās cilvēka izvēles, sociālās darbības un attiecību daudzveidība.

Gēnu inženieri ģenētiski modificē dzīvās būtnes, palielina augu un dzīvnieku dažādību skaitu. Klimata pasiltināšanās ievērojami paātrina sugu migrāciju un paplašina iespējas introducēt citzemju sugas. Introdūcē ne tikai kolekciju sortimenta paplašināšanai.

Introducenti ir vērtīgs resurss rūpniecībai un lauksaimniecībai, mežsaimniecībai, zivkopībai, apstādījumu ierīkošanai, medību saimniecībai un dziedniecībai.

Pagājušo gadsimtu cilvēces vēsturē raksturo globāli sociālie satricinājumi. Mūsu acu priekšā mainās pasaules strukturālā un jo sevišķi funkcionālā daudzveidība. Daudzas pārmaiņas cilvēkos izraisa nepatiku, nereti psihe izjūt tā saucamo futūršoku (šoks no sadursmes ar nākotni, t. i., straujām pārmaiņām). Bet vai patika un nepatika ir kritērijs pārmaiņu vērtēšanai? Ir taču zināms, ka vairākums cilvēku negatīvi reaģē uz pēkšņām pārmaiņām, ja tās nav cerīgi gaidītas.

Piemēram, vietējie iedzīvotāji Āfrikā un Sibīrijā negatīvi reaģē uz dabas rezervātu ierīkošanu teritorijās, kur viņu daudzas paaudzes brīvi medījušas un guvušas citus labumus. Otrs piemērs. Latvāņus ieviesa Latvijā kā perspektīvu skābbarības kultūru (sk. "Lauksaimniecības enciklopēdija", R., 1966). Latvāņiem "iepatikās" Latvijas dabas apstākļi, un tie sāka izplatīties arī ārpus tiem ierādītajām platībām. Saulainā laikā saskarē ar latvāni rodas apdegumam līdzīgi ādas bojājumi. Tāpēc tagad Zemkopības ministrija spiesta risināt latvāņu iznīcināšanas problēmu. Varam atcerēties arī citus neapdomīgas introdukcijas piemērus (trušu un opunciju izplatības briesmas Austrālijā, Brazīlijas eihornijas problēma Floridā u. c.).

Bet vai šo neveiksmīgo mēģinājumu dēļ palielināt vietējās augu un dzīvnieku valsts daudzveidību vajadzētu atteikties no visiem introducentiem – labībām, dārzeņiem, krāšņumaugiem un mājdzīvniekiem? Un vai nevajadzētu atcerēties, ka kādreiz Latvijas teritorijā bijis krietni vairāk sugu nekā tagad? Tātad mēs veicam ne tikai citzemju sugu introdukciju, bet nereti arī reintrodukciju (atgriežam sugu tās agrākajā areālā). Kā izturēties pret sugu, kas pati nesen ienākusi šejienes vidē?

Cilvēces pieredze liecina, ka daudzveidības palielināšanās kādā dabas vai kultūras sistēmā ne vienmēr sekmē tās normālu funkcionēšanu un attīstību. Kā atšķirt sistēmai pozitīvās inovācijas no negatīvajām? Dzīvā daba šo problēmu risina diferencētas izdzīvošanas procesā, ko sauc par dabisko izlasi. Tas ir meklējumu un kļūdu novēršanas ceļš. Adaptīvākiem indivīdiem (vairāk harmonizētiem ar vidi) ir lielākas izredzes izdzīvot, atstāt vairāk pēcnācēju. Ja dabā

izlases process notiek relatīvi lēni, tad cilvēks spēj daudz ātrāk diagnosticēt ekosistēmai piedāvātā jaunieveduma harmonizēšanās līmeni un tā potences iedzīvoties attiecīgajā vidē. Protams, iespējami vismaz trīs pamatvarianti: introducents var naturalizēties, var iznīkt, bet var arī aktīvi sākt pārveidot vidi, kurā tas nokļuvis. Piemēram, Amerikas vārpainā korinte, ko izplata putni, uzlabo meža augšnes auglību un ar saviem augļiem piesaista putnus, kas uzturā lieto arī meža koku kaitēkļus.

Tāpat kā dabā, arī kultūras evolūcija iet meklējumu un kļūdu novēršanas ceļu, kurā vides īstenotā izlase atmet kļūdainākos (disharmoniskākos) jaunveidojumus. Taču, kā atzīmē K. Popers, pastāv kāda ļoti būtiska atšķirība starp evolūciju dabā un kultūrā. Dzīvajā dabā izlase eliminē (iznīcina) kļūdainos (disharmoniskos) individuus, no lielā pēcnācēju daudzuma izdzīvo tikai daži. Cilvēki "atpērkas" no nežēlīgās izlases tādējādi, ka piedāvā tai pašu izveidoto otro dabu – kultūru. Tā ir eksosomātiskā (ārpus cilvēka ķermeņa) evolūcija. Arī kultūras sfērā izlase eliminē (atmet) neveiksmīgākos jaunveidojumus – zinātnes kļūdainos pieņēmumus, grafomānu nevērtīgos sacerējumus, nederīgu izgudrojumu pieteikumus u. tml. Izlases darbības pārcelšanu kultūras laukā nodrošina cilvēces izveidotie attiecīgie garīgie "mehānismi", kuriem pamatu veido valoda, sevišķi tās argumentatīvā funkcija. Tieši kritiskā argumentācija eliminē kultūras kļūdainos produktus. A. Einšteins, raksta K. Popers, atšķirībā no amēbas apzināti cenšas jauna uzdevuma iecerētajā risinājumā atrast kļūdas, savas hipotēzes vērtēt kritiski. Īstenojot apzināti kritisko pieeju, Einšteins spēj ātri atmest simtiem neadekvātu hipotēžu. Šādas kritiski apzinātas metodes evolucionārā būtība un nozīme ir tāda, ka tā cilvēka vietā liek bojā iet hipotēzēm un citiem neveiksmīgiem kultūras produktiem.

Taču pietiekami objektīvas, argumentēti kritiskas izvērtēšanas spējas piemīt tikai izcili viedam prātam. Bieži vien šādu spēju nav ambiciozajiem varasvīriem, kuri pieņem sabiedrībai nozīmīgus lēmumus. Neatrisina šo problēmu arī demokrātiska lēmumu pieņemšana, jo nav adekvātu racionālu kritēriju. Šādi kritēriji nepieciešami daudzveidības palielināšanas jaunievedumu harmonisma diagnosticēšanai. Harmonija. Jau pirms divarpus gadu tūkstošiem

Pitagors izpratis harmoniju kā daudzveidības noturīgu vienotību. Turpmāk autori, kuri pievērsušies šai problēmai, parasti raksta par sistēmas strukturālo harmoniju, kas racionālā skatījumā izpaužas veselā daļu attiecīgās proporcijās. Par ideālo harmonijas līmeni uzskata zelta šķēlumu (griezumu), kad mazākā daļa pret lielāko attiecas tāpat kā lielākā daļa – pret visu veselo. Lai raksturotu tādas sistēmas harmoniju, kurai ir vairāk nekā divas daļas, lieto Fibonači skaitļu rindu, kurā jebkurš skaitlis attiecas pret nākamo tāpat kā šis nākamais skaitlis pret aiznākamo (piemēram: 8, 13, 21, 34...).

Esamības daudzveidība izpaužas ne tikai strukturāli, bet arī funkcionāli, sevišķi jau mūsu dienās, strauju pārmaiņu periodā. Taču vēl nav vispārpieņemtas metodoloģijas funkcionālās harmonijas novērtēšanai. Iespējamā pieeja šīs problēmas risināšanai ir sistēmas autotemporalitātes skalas izmantošana. Šādu metodoloģisko pieeju piedāvāju pirms gadsimta ceturkšņa un līdz šim neesmu lasījis vai dzirdējis argumentētus kritiskus iebildumus. Metodoloģisks pamats šādai pieejai ir relacionālā laika koncepcija, kas laiku interpretē kā procesualitātes mēru. Procesualitāte konkrētā sistēmā izpaužas tās funkcijās, ar ko tā atšķiras no citām sistēmām, no citiem indivīdiem. Tas dod iespēju novērtēt un formalizēt īpatņa autotemporalitāti, tā specifiskā laika skalu. Savos ekosistēmu pētījumos kokaugu autotemporalitātes novērtēšanai izmantoju G. Bakmana organiskā laika funkciju. Izrādījās, ka koka funkcionālā harmonija labi korelē ar šī koka vispārējo stāvokli un dod iespēju prognozēt tā tālāko augšanu, kā arī atlikušā mūža ilgumu.

Ļoti būtiska sabiedrības ilgspējīgai funkcionēšanai ir daudzveidīgo sociālo procesu harmonizēšana. Te var nošķirt divas diametrāli pretējas metodoloģiskas pieejas. Pirmā pieeja balstās uz klasiskās socioloģijas metakoncepciju par sabiedrības funkcionēšanas un attīstības sociālajām un ekonomiskajām likumsakarībām, kas nosaka indivīdu rīcību. Ja šādas fundamentālas likumsakarības ir objektīvas, neatkarīgas no atsevišķu personu vēlmēm, tad metodoloģiskais risinājums meklējams indivīdu harmonizēšanā attiecībās ar šīm likumsakarībām, lai novērstu devianto uzvedību.

Otru metodoloģisko pieeju var pamatot ar psihovēstures makrokoncepciju, kas par primāro uzskata cilvēka psihi. Psihovēsturnieki

uzskata, ka cilvēku grupu (piemēram, tautu) apvieno kopējs priekšstats par apdraudējuma raksturu, tā pārvarēšanas līdzekļiem un vēlamo nākotni. Pārsvarā te darbojas, kā saka psihoanalītiķi, kolektīvā bezapziņa, bet psihi mobilizē attiecīgā dominante. Psihofiziologs A. Uhtomskis par dominanti nosaucis psihe valdošo uzbudinājumu epicentru, kas dotajā momentā nosaka nervu sistēmas centru reakciju norisi. Parasti vienlaikus darbojas vairākas dominantes. Tāpēc organismam svarīgi harmonizēt šīs dominantes to mijiedarbē un hierarhiski.

Ļoti būtiskas ilglaicīgas kompleksas dominantes, kas var saglabāties visu mūžu, ir paš aizsardzības un radošās darbības dominante. Te jāuzsver, ka radoša darbība ir ne tikai dzejošana vai gleznošana, bet arī jebkurš normāls darbs, mitekļa iekārtošana un uzturēšana kārtībā, ēdiena gatavošana, attiecību veidošana ar līdzcilvēkiem, ar bērniem un vecākiem, starp vīru un sievu, starp individu un sabiedrību. Arī aizsardzības dominante nepieciešama indivīda psihe un sabiedrības normālai funkcionēšanai. Tā izpaužas tieksmē aizsargāt sevi, uzvarēt citus, pašapliecināties. Šai dominantei hipertrofējoties, rodas smagas disharmonijas problēmas, kas izpaužas naidā, nepieklāpīgā paštaisnībā, nemītīgās aizdomās, alkatībā, neiecietībā pret citādo un citiem. Tas izsmel cilvēka enerģētiskos resursus, trūkumu meklēšana citos uztrenē tos sevī, nomāc tikumību, grauj pat vēlmi strādāt, veicina sabiedrības agresivitāti un sašķeltību, pieprasījumu demonstrēt varmācību TV un kino, stimulē to arī ģimenē, kā arī rada alkoholismu un narkomāniju. Mūsdienu sabiedrībā samilzušās disharmonijas problēmas sekmīgs risinājums būs atkarīgs no tā, kā izdosies cilvēku psihē harmonizēt paš aizsardzības un jaunrades dominanti, kur otrajai jāieņem lielāks īpatsvars nekā pirmajai.

Vērojot dabu un sabiedrību, pārliecināties, ka daudzveidībai ir nenoliedzama pašvērtība. Taču šī pašvērtība var būt ne tikai pozitīva, bet arī negatīva – atkarībā no tās harmoniskā vai disharmoniskā rakstura. Harmoniskā daudzveidība ir ilgpējīga dzīvošanas un pašattīstības pamats un priekšnoteikums. Bet daudzveidības strukturālā un funkcionālā disharmonija degradē ekosistēmu, individu, kultūru un sabiedrību, virza uz haosu un iznīcību. Tāpēc jāspēj izvērtēt, kādu daudzveidības palielināšanos sekmēt un kādu centties novērst.

Latviskā Panteona meklējumos

Jautājums par to, kāda bijusi latviešu pirmskristietības laikmeta dievību sistēma, ir visai komplicēts, jo ilgajos vajāšanu un noliegumu gadsimtos, kad burvju un raganu sārtos tika iznīcināti paši viedākie zinšu zinātāji, daudzas kulta tradīcijas ir degradējušās. Pat kopumā konservatīvajos tautasdziesmu tekstos atrodam kristīgās baznīcas uzslāpojumus. Pirmie bija tautiskās atmodas kultūras darbinieki, kuri pūlējās restaurēt tā saukto latvisko Panteonu, lai tādējādi pierādītu mūsu tautas dziļās gara kultūras saknes. Diemžēl tolaik literārajā aprītē tika ieviestas no lietuviešu tradīcijām aizgūtas dievības, visādi pīkoli un vaideloši, no kuriem netiekam vaļā līdz pat mūsu dienām. Savu atšķirīgu hierarhisko sistēmu izstrādāja dievturi, galvenokārt brāļi Brastiņi. Vienīgi pēdējo gadu desmitu laikā paveiktais mums ļauj uz šo tēmu paraudzīties ar skaidrāku skatītienu, un tur lieli nopelni ir Maskavas zinātniekiem V. Ivanovam un V. Toporovam, tāpat mūsu jaunākās paaudzes pētniekiem, galvenokārt J. Kursītei. Paralēli notikusi seno svētkalnu apzināšana, kas pašam uzskatāmi pierāda, cik "globāls" ir bijis seno kulta tradīciju raksturs. (Te es norobežojos no tiem sektantiskajiem "enerģiju kaitotājiem", kurus tautas senvēsture vispār neinteresē.) Protams, itin visam jaunajam uzrodas savi nikni noliedzēji, jebšu daudziem vēl asinīs tā aizrautība, ar kādu viņi savulaik pētīja "padomju tautasdziesmas". Bet tā jau būtu cita saruna.

Indras tīkla universālais raksturs

Mitoloģijā bieži sastopamies ar parādību, ka viens motīvs vijas cauri daudzu tautu tradīcijām, tikai vārdi, kādos uzrunājam dievus, ir atšķirīgi. Ja eiropiešu kultūrā vairāk runāts par Platona ķermeni – savdabīgu enerģētisko tīklojumu, kas apjož visu zemeslodi, tad Austrumu kultūrā ir pazīstams priekšstats par Indras tīklu. Mūsu

“Jānītis”

lasītājiem ērtāk pieejamais Indras tikla apraksts atrodams Edgara Siliņa grāmatā “Lielo patiesību meklējumi”, bet šobrīd jau iznākusi cita lieliska grāmata – “Lielā simbolu enciklopēdija”. Neredzamo spēku tiklojumu Indijas un Himalaju tautu tradīcijās salīdzina ar zirnekļa tiklu, pareizāk, ar globālu tiklu, kas sastāv no daudziem zirnekļtikla audumiem. Enciklopēdijā lasām: “Indijā zirnekļa tikls simbolizē kosmisko kārtību, tikla starveida struktūras dēļ tas simbolizē dievišķā gara starus.”

Indras tikla lielākā mēroga struktūras mūsu dienās var nofotografēt no mākslīgajiem Zemes pavadoņiem, sīkāko tiklojumu pazīstam gan kā āderes, gan kā Hartmaņa tiklu. Zinātnieki noskaidrojuši, ka kontinentus šķērso tektonisko lūzumu līnijas, kas sakrīt ar liela mēroga starojuma zonām, virs šīm vietām ir konstatēta spēcīga jonizācija, kas izraisa plazmoīdu veidošanos. Varam tikai minēt, kādā veidā par šīm struktūrām bija informēti seno tautu priesteri, bet vedas domāt, ka visas senās svētvietas ir ierīkotas, ievērojot Indras tikla pārklājumu. Mūsu dienās varam tikai brīnīties, kāpēc svētkalni attiecībā cits pret citu izvietoti “astronomiski nozīmīgos azimutālos virzienos” (matemātiķa J. Cepīša formulējums). Tikla

Māras akmens, veidots sievietes klēpja formā

Māras statuļa — ar bērnu uz rokas

staru krustpunktos atradīsim gan svētvietas, gan atsevišķus kulta akmeņus, svētos kokus, avotus utt. Tādā veidā senās tautas savu dzīves telpu harmonizēja, piesaistīja labvēlīgos kosmiskos spēkus, vienlaikus kaitnieciskās enerģijas lokalizējot noteiktās vietās.

Hierarhiskās sistēmas

Indras tiklam piemīt ne tikai horizontālā struktūra, tikpat nozīmīgi saprast, ka tīklojumam raksturīga arī vertikālā struktūra. Šis princips uzskatāmi redzams Pasaules kalna modeli (Olimpa kalns, Fudzijama utt.), kur skaidri izdalās trīs hierarhiskie līmeņi: virsotnē mīt galvenie dievi, vidusdaļa pieder cilvēkiem un zemākajām dievībām, bet kalna piekāje un pazeme atvēlēta htoniskajiem spēkiem.

Tagad palūkosimies, kā šajā struktūrā iekļaujas latviešu dievi un dievības. Kādreiz Imants Ziedonis runāja par gara dzīves horizontāli un vertikāli. Šis dzejiskais salīdzinājums lieti noder, lai domās restaurētu seno latviešu mītisko personāžu hierarhisko struktūru. Palūkosimies šajā "koordinātu sistēmā", cik loģiski visu iespējams attēlot shēmā.

Tautasdziesmās Dievs minēts daudzās nozīmēs, faktiski ikviens vīriešu kārtas personāžs var tikt nosaukts par Dievu (gan Jānītis, gan Ūsiņš, Pērkons, Mārtiņš). Visās mitoloģiskajās sistēmās galvenais Dievs tiek identificēts kā Debesu Tēvs, vienlaikus demiurgs. Izņemot grieķu Zevu, citās tradīcijās praksē augstākais Dievs ar laiku it kā atvirzīts otrajā plānā. Pat romiešu Jupiters praksē it kā piekāpās Jānusa priekšā. Tautasdziesmu teksti liecina, ka kaut kas līdzīgs noticis arī ar mūsu Debesu Tēvu, kuru gan godā kā pašu varenāko, bet krāšņākos rituālus velta vasaras saulgriežu dievībai Jānim. Hierarhijā uz vēl zemāka pakāpiena atrodas pavasara saulvedis Ūsiņš, kas dažos novados jau pārdēvēts par Jurgī. Zemkopju dzīvē šīs izteiktās debesu un gaismas dievības bija auglības nodrošinātājas, par to liecina attēlā redzamais Jānītim veltītais dieveklis (elktēls), kas izveidots falla (lingama) formā. Tā ir auglības fenomena vīrišķā sākotne, ko latviešu zīmju rakstos atveido kā jumtiņu vai trīsstūri ar smaili uz augšu. Der atzīmēt, ka Ūsiņa atribūts bijis

gailis, bet ikviens putns tradīcijā nozīmē sakarnieku starp Zemi un Debesīm.

Ļoti būtiska loma hierarhiskajā sistēmā ir Mārai, kas simbolizē gan Pirmmāti, gan Zemes spēku, gan Ūdeņu stihiju. Māra ir daudzveide, varbūt tāpēc kulta degradācijas ietekmē tā daudzkārt saukta arī par Laimu, Māršavu vai citādi. Mārai veltītā akmens fotoattēlā viegli saskatīt zalkti, bet, labi ieskatoties, samanāms arī izdēdējis romba atveids. Rombs latviešiem nozīmē gan sievieti Pirmmāti, gan sievieti pavarda uzturētāju, un zīmju valodā rombs sevi ietver divu jumtiņu apvienojumu, no kuriem vienam smaile uz augšu, bet otram uz leju. Tas liecina, ka Māra uzskatāma par Centru, un Latvija no tiesas pelnījusi, lai to sauktu par Māras zemi.

Tā kā Māra ir daudzveide, tai piemīt vairāki aspekti: tā ir dzīvības turpinātāja, dzīvības sievišķā sākotne, atbilst indiešu joni, kas sakrālajā mākslā tiek apvienots ar lingama atveidu. Latviešiem gluži praktiski Māra bija gan govju patrone, gan dzemdētāju aizgādne, gan dziedniecības pārzinātāja. Un beigsim beidzot spriedelēt par to, vai Māra ir latviska dievība vai varbūt aizgūta no kristietības. Nekur tālu viena tradīcija no otras nav nošķīrusies, par to liecina mazā statuete, kurā attēlota Māra ar bērniņu uz rokas – mazliet primitīvs analogs Dievmātes attēlojumam sakrālajā mākslā.

Saistībā ar Māru darbojas likteņa dievības Laima, Kārta, Dēkla, tāpat arī daudzās Mātes. “Dievam kalni, Laimai lejas” – tā teikts tautasdziesmā.

Indras tikla pati sikākā struktūrvienība ir triāde, ko tāpat iespējams attēlot shematiski. Pamats ir binārā sistēma IŅ-JAŅ, šajā gadījumā Māra un Jānītis (joni un lingams). Lai sistēma darbotos enerģiju līmenī, tāpat vajadzīgs “sakarnieks”, šajā gadījumā Ūsiņš ar savu atribūtu gaili.

Bez galvenajām dievībām sistēmā sava nozīme bijusi arī margiņālajiem personāžiem. Indoeiropiešu tradīcijās vienu no binārajām sistēmām veido Pērkons–Velnis (krievu Peruns–Veless). Par šiem jautājumiem rakstījis V. Toporovs “Balto-slavjanskije issledovaniija” (Nauka, 1986). Latviešiem pieņemts par Pērkona dienu uzskatīt Pēterdienu, mītiskajam Velnam varētu būt veltīts Veļu laika sākums, kas aptuveni atbilst Miķeļdienai. Par triādes “sakarnieku” varētu

pieņemt dievību, kuras latvisko nosaukumu esam pazaudējuši, piekāpdamies kristīgajam Mārtinam. Arī Mārtiņdienas svinēšana saistās ar gaiļa upurēšanu, ko mūsu dienās aizstāj no vācu tradīcijas aizgūtais zoss cepetis.

Tik daudz īsā pārskatā par senlatviešu dievību hierarhisko sistēmu, tiesa, visai fragmentāru. Laika gaitā esam pārāk daudz pazaudējuši, tomēr arī fragmenti vedina domāt, ka latviešu senie priesteri labi izpratuši Panteona principu.

Mūsdienu paaudzei, ja gribam nopietni domāt par latvietības saglabāšanu vispārējas globalizācijas apstākļos, vispirmām kārtām nepieciešams izprast sentēvu gara kultūru, jo tikai tad pratisim pareizi lasīt mūsu tautasdziesmas un teikas.

Nobeigt šo apceri gribas ar citātu no Anšlava Egliša trimdā publicētās grāmatas: "Senlatviešu un senbaltu reliģijas un ticējumu pētišanu stipri kavējusi dažu cittautiešu (un arī latviešu, piemēram, profesora P. Šmita) autoritāšu ietiepīga turēšanās pie ieskata, ka dainu reliģiskie tēli lielā mērā aizgūti no kristīgās reliģijas." ("Esejas", 1991, 211. lpp.) Tas attiecas galvenokārt uz aplamo Māras un Jānīša traktējumu.

Nebūs taču tiesa, ka līdz krustnešu invāzijai latvieši dzīvojuši kokos un pārtikuši no sēnēm.

Lilija Jakubenoka

Vilkači latviešu folklorā un vietvārdos

Latvijā ir diezgan daudz mitoloģisko akmeņu, kuri saistās ar raganām vai arī to darbību. Vienlaikus reāli dabā ir aplūkojams tikai viens ar vilkačiem saistīts akmens – Basu Vilkatu akmens Vandzenes pagastā, kas turklāt ir sapostīts, savulaik veidojot pieminekli Iman-tam Sudmalim. Seno kulta vietu saraksta sastādītājas Edites Kurcas (1924) pieminēta arī vilkaču pulcēšanās vieta pie akmens kādā

Braslas upes salīnā netālu no Krimuldas pagasta Inciema. Diemžēl mūsu dienās neviens pētnieks vairs nav to atradis.

Gan *ragana*, gan *vilkacis* ir mītiskas būtnes. Zem *raganas* vārda var slēpties gan kāda htoniska dievība vai dabas gars, gan arī reāla persona, kuras darbība saistās ar burvestībām. Savukārt *vilkacis* parasti ir reāla persona, kam piemīt zināmas prasmes, lai uz kādu laiku atgrieztos ārpus cilvēka sociuma sfēras esošā dabas sfērā, saplūstot ar to. Runājot par reālām personām, kurām piemīt spējas iedarboties uz pārdabisko, vēl tiek lietots vārds *burvis*. Kā tālāk tekstā redzēsim, vismaz starp *vilkačiem* un *raganām*, iespējams, varēja pastāvēt zināma hierarhija, bet apzīmējums *burvis* ticis lietots krietni vispārinātā nozīmē.

Latviešu folklorā viens no izplatītākajiem veidiem, lai kļūtu par *vilkaci*, ir drēbju novilkšana un pārlīšana caur kāda koka sakni. E. Kurcas kulta vietu sarakstā šādas vietas minētas tagadējā Alsviķu pagastā Dzeņu kroga tuvumā esošā purva salā, kur kļūt par *vilkaci* bijis iespējams, lienot caur izdobtu liepas celmu, kā arī Katvaru pagasta Kobru māju zemē esošajā Brišlejā, izlienot caur kāda bērza saknēm. Tiesa, kā atzīmē autore, šis bērzs jau gājis bojā ap 1870. gadu. Mūsu dienās šādi ticējumi visbiežāk saistās ar priedēm, kurām ir atkailināta sakņu sistēma. Tūrisma literatūrā populārākās *vilkaču* priedes minētas Mazsalacas pilsētā pie Salacas, Ādažu pagastā Mazā Baltezera krastā, Inčukalna pagastā netālu no Vangažu baznīcas un Svētes pagasta mežā Jelgavas pievārtē. Turklāt šīs priedes kā savdabīgi koki izpelnījušās arī valsts aizsargājama dabas pieminekļa statusu.

Balstoties uz folkloras materiāliem un salīdzinošo mitoloģiju, izteiksim savu versiju, kas tad šie *vilkači* bijuši un kādēļ tie aktivizējās tieši kalendārajos svētkos. Līdzās *raganām vilkači* parādās *raganu* prāvās, kuru norisi aprakstījis Kārlis Straubergs.

No 20. gs. pirmās puses saglabāties kāds interesants koknesieša B. Liepiņa pierakstīts Jāņu tradīciju apraksts:

“Vilkači un raganas, kā arī burvji turējās uz vienu roku, bet dažkārt tie bija ienaidnieki. Sevišķi viņu darbība atšķīrās Jāņos. Burvji bijuši uz vienu roku ar velnu un tam visādas ziņas un cilvēku labumu pienesuši, kādēļ pats nelabais tos ieredzējis. Vilkači un raganas

šo burvju darbību centušies ierobežot un dažkārt aizkavēt (...). Ja burvji un citi nelabie gari, kas Saules pagrieziena naktī klejo apkārt, labības ziedus nomaitā, tad būs nabadzīgs gads: daudz tukšu vārpu.”

Te jaušamas iespējamās nesaskaņas starp *vilkāciem* un *burvjiem*. Agrāko *raganu* prāvu aprakstos šīs nesaskaņas un vilkaču pozitīvā loma tajās bijusi vēl izteiktāka. Vecākās ziņas par Vidzemes *vilkāču* nesaskaņām ar raganām un burvjiem ir no 1550. gada:

“Vilkacis, kas pa nakti soģa namā palicis, atzinies, ka esot redzējis raganu ugunīga tauriņa veidā lidojam un tai pakaļ dzinies: vilkači arī varot raganas savaldīt...”

No 1683. gada *vilkāču* prāvas uzzinām:

“Nesaskaņa ir starp burvjiem un vilkačiem, tie pūlas burvjiem atņemt nozagto svētību un to atdot īpašniekiem. Burvji, raganas zog labības ziedus, vilkači ņem nost un atdod tiem, kam tie paņemti.”

Īpaši spilgti *vilkāču* nesaskaņas ar *raganām* un pirmo labvēlīgā darbība lopkopībai un zemkopībai parādās *vilkāča* Tīsa 1691. gada prāvā:

“...Vilkači skrienot uz elli, lai iznestu burvju nešļavas: lopus un labību. Ja tiem neizdodoties iznest labības ziedus, tad tai gadā esot neraža. Šogad viņš kopā ar citiem iznesis miežus, auzas un rudzus, tāpēc gads varot būt labs. Tas bijis Lūcijas naktī pirms Ziemassvētkiem, bet parasti tie ejot uz elli trīsreiz gadā: Vasarsvētkos, Jāņos un Lūcijās; pirmo divu vietā arī citā laikā, kad labība zied, kā arī sējas laikā. (...) ja viņi neatzagtū velnam svētību, tā pazustu pasaulei. Pērnā gadā pasteigušies krievu vilkači un aiznesuši mūsu zemes svētību, bet šogad šie bijuši pirmie; būšot auglīgs un liniem bagāts gads (...). Labības ziedus tie sviežot gaisā, no tā nākot svētība(..).”

Īpaši zīmīgs ir pēdējais Tīsa teiciens par labības ziedu sviešanu gaisā. Nevilšus rodas asociācijas ar kultūrvēsturiski visai attālām, bet tāpat ar dabas pielūgšanu saistītām Sibīrijas šamanisma tradīcijām. Šamanis vismaz reizi gadā noteiktā svētku laikā devās pie aļņu un briežu saimnieka vai valdnieces, lai no viņas izlūgtos, izmānītu, dažkārt arī izzagtū šo dzīvnieku dvēseļu aizmetņus. Tas bijis sava veida teatralizēts uzvedums. Šamanis tēloja ceļu pie briežu saimnieka, ķīvēšanos ar viņu par dzīvnieku dvēselēm un to aizmetņu iegūšanu. Atpakaļceļā šamanis plīkšķināja pletni, klagāja, it kā dze-not briežu baru. Kad iedomātais ceļš bija galā un šamanis bija

atgriezies pie savas cilts, viņš svieda gaisā jau iepriekš sagatavotas briežu spalvas, lai ciltsbrāļiem reāli parādītu, ka atnesti dzīvnieku dvēseļu aizmetņi. Līdz ar to šai gadā ticis nodrošināts gan medījamo meža dzīvnieku, gan briežu ganāmpulka pieaugums. Visas šīs šamaņu izdarības bija pieskaņotas noteiktiem kalendāra cikliem un arī noteiktām vietām – klintij, kalnam, avotam. Tās cilvēku apziņā saistījās ar īpašu dzīvības, auglības spēku koncentrāciju dabā – sava veida dzīvības rezervuāriem. Starp citu, kā vēsta nostāsti, dažkārt starp kaimiņu ciltīm par svētvietām izcēlās pat nesaskaņas. Cilts, kas dzīvoja vienā novadā, nelaida pie svētvietas pielūdžējus no tālākas apkārtnes, lai neaiznestu viņu labumu. Vai kaut kas līdzīgs nav konkurencē starp Tīsu un krievu vilkačiem?

Nesaskaņas starp *vilkačiem*, *burvjiem* un *raganām* skaidrojamas kā zināms pretnostatījums starp dažāda veida kulta kalpotājiem. *Vilkači*, kuri saistīti ar vilka kultu, kas daudzām tautām ir totēms jeb ciltstēvs, pārstāvēja visas cilts, dzimtas, vēlāk, iespējams, teritoriālās kopienas intereses. *Raganas* vairāk rūpējās par personisko labumu. Viņu visu negatīvā nozīme parādījās galvenokārt saistībā ar kristīgo viduslaiku demonoloģiju. Agrāk tie visi bija kulta kalpotāji, kuri gadskārtu svētkos no htoniskām dievībām tām veltītās svētvietās izlūdžās un rituālā centās ietekmēt dabas auglīgo būtību.

Liela nozīme slāvu un baltu tradīcijās ir lietum un ūdenim. Ne velti lietuvieši Jāņus dēvē par Rasas svētkiem. Ūdens ir aktuāls arī daudzām ar šamanismu saistītām tautām. Tām raksturīgs priekšstats par piena ezeru kā visa dzīvā rezervuāru. Saiknē ar to ir jebkurš ūdens, īpaši svētvietas avots. Piena ezera simbols, lidzinieks – pods, krūka, kauss. Tāpēc podam, krūkai vai kausam līdzās šamaņa zizlim un bungām ir nozīmīga vieta rituālās izdarībās, dažāda veida buršanās, gan lai nodrošinātu optimālos dabas apstākļus, gan lai veicinātu ģimenes pieaugumu. Ja sievietei nebija bērnu, tad īpašā rituālā šamanis deva dzert no kausa, tādējādi nodrošinot bērna dvēseles pārceļošanu no dabas sfēras cilvēku sabiedrībā. Atcerēsimies mūsu pašu bērniem stāstītās pasaciņas par jēriņu, teliņu, mazo brālīti vai māsiņu, ko vecāmāte izsmēļ no pirts diķa. Senais latvietis nemānīja bērnu, viņš pats ticēja, ka būtiskākais dzīvības aizmetnis ir ārpus sabiedrības – dabas sfērā, ūdenī.

Krievu mitoloģijas pētnieks B. Ribakovs pieņem, ka viens no slāvu burvju nosaukumiem – *čarodej* atvasināts no vārda “čara” t. i., liels, dziļš trauks. Tāpat viņš akcentē, ka arheoloģiskajos izrakumos atrasti tā sauktie kalendārie trauki. Cits slāvu pagāniskā kulta kalpotāju nosaukums – *volhvi*. Mitoloģijas pētnieki atzīst, ka viņi kaut kādā veidā bija saistīti ar jau minētajiem “čari”, ar vilka kultu, ka viņi pārzināja citiem slēptās dabas likumsakarības. Latviešiem viens no *burvja*, pareģa apzīmējumiem ir *kannureģis*, jo viņš nākotnes notikumus noteica, skatoties kādā ar šķidrumu, visbiežāk alu, pielietā kannā. Ar kannu, kausu, tāpat kā ar *kannureģi*, saistās arī *vilkači*. *Vilkacis* savu māku var nodot otram, iedodot iedzert alu no kausa. Kausā *vilkacis* var redzēt, kādu mājlopu viņa pavēlnieks grib, – ja redz aunu, plosa aunu, ja vērši, tad vērši, u. tml.

Jāsecina, ka latviešiem, tāpat kā citām tautām, bija kulta kalpotāji, kuri kaut kādā veidā saistījās ar vilku (totēms, dzimtas vienības simbols); ar zemkopību, lopkopību, kalendārajiem cikliem un traukiem – krūku, kannu, kausu. Tikai vēlāk folklorā saglabājās nostāsti galvenokārt par pašu pārvēršanos un mājlopu plēšanu, pēc būtības – upurēšanu. Skaidrs, ka viņi aktivizējās tieši Jāņos, dabas pilnbrieda svētkos, un Ziemassvētkos, kad, sākoties jaunam kalendārajam ciklam, tika izlūgta svētība visam gadam. Viņu uzdevums bija nodrošināt vērtību optimālu apmaiņu starp dabu un sabiedrību.

Mūsu dienās drumslas no kādreiz vienotā, visiem apjaušamā mitiskā pasaules skatījuma, kurā noteikta vieta bija atvēlēta *vilkačiem*, glabā folkloras materiāli un atsevišķi vietvārdi.

Andris Ģermanis

Etniskā daudzveidība Latvijā

Gan vēsturiskie notikumi, gan izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis noteicis Latvijas iedzīvotāju raibo etnisko mozaiku. Arī tā ir viena no daudzveidības izpausmēm. Drošāk vai mazāk droši par Latvijas

iedzīvotāju nacionālo sastāvu un tā izmaiņām var spriest pēc aptuveni reizi desmit gados rīkotajām tautas skaitīšanām.

1987. gada tautskaitē Latvijā, izmantojot mātes valodas principu, tika uzskaitīti 24 pasaules etnosu pārstāvji. Septiņi no uzskaitītajiem etnosiem (latvieši, krievi, ebreji, vācieši, baltkrievi, poļi, lietuvieši) bija pārstāvēti ar vairāk nekā 10 000 cilvēku. 19. gs. beigās Latvijā dzīvoja arī ukraiņi, čigāni, tatāri, igauņi, armēņi, gruzīni, somi, ungāri, grieķi, čehi, zviedri, franči, holandieši, itālieši, turki, dāņi, angļi. Tātad vadošie Latvijā šajā laikā ir Eiropā dzīvojošie etnosi, kas lielākoties pārstāv indoeiropiešu valodu saimi.

Latvijas brīvvalsts 1. tautas skaitīšana notiek 1920. gadā. Tajā iedzīvotāju tautība reģistrēta tāda, kādu nosaucis pats aptaujātais. Kopā reģistrēts 31 pasaules etnoss, klāt nākuši norvēģi, šveicieši, austrieši, bulgāri, amerikāņi, ķīnieši (sinotibetiešu valodu saimes pārstāvji), atsevišķi tiek nodalīti libieši (livi).

1925. gadā bēgļu straumes aprimušas, daudzi atgriežas savās dzimtajās vietās. Tolaik Latvijā jau dzīvo 42 pasaules etnosu pārstāvji. Klāt nākuši 18 līdz tam neregistrēti etnosi: čuvaši, komieši, serbi, horvāti, rumāņi, tadžiki, portugāļi, osetīni, slovāki, persieši, karaīmi, marieši, kalmiki, spāņi, afgāņi, japāņi, īri un pat mulati (?).

1930. gada tautskaitē Latvijā jau reģistrēti 54 pasaules etnosu pārstāvji. Šajā laikā ienākuši moldāvi, karēļi, asīrieši, skoti, sīrieši, flāmi, abesīņi (?), seti, sorti, meksikāņi, čīlieši, neskaidrības rada reģistrētie nēģeri, kaukāzieši un slāvi (153 pārstāvji).

Vēl pēc pieciem gadiem ieobraucēju vilnis ir noplācis, Latvija ir latviska valsts (latviešu īpatsvars sasniedz 77%). Etnisko mozaīku 1935. gada tautskaitē papildina vienīgi baškīri, kabardieši un mongoļi.

Etnosu daudzveidība palielinās pēc Otrā pasaules kara. 1959. gada tautskaitē parādās pussimt Latvijā iepriekš neregistrētu etnosu pārstāvju. Tie ir azerbaidžāņi, udmurti, turkmēņi, mordvieši, kazahi, uzbeki, lezģiņi, tadžiki, korejieši, kirgīzi, burjati, avāri, jakuti, abhāzi, dargi, kumiki, aguli, lakieši, inguši, adigejieši, čerkesi, balkāri, karkasi, karačaji, tati, uiguri, altajieši, kurdi, tuvieši, hanti, nogajieši, ņenci, karakalpaki, albāņi, krimčaki, vepsi, ižorieši, šori, čukči, korjaki, beludži, sāmi, krimas tatāri, Vidusāzijas ebreji, čečeni, frīzi, kalnu ebreji un tališi.

Vismaz 20 jauni etnosi reģistrēti nākamajā, 1970. gada tautas skaitīšanā: gagauzi, tabasarani, udīni, abāzi, evenki, vjeti, dolgani, rutuli, eveni, mansi, nanajieši, nivki, keti, neņidali, fanti, tori, aleuti, somāļi, Gruzijas ebreji, arī vienkārši Indijas – Pakistānas iedzīvotāji (?).

1979. gada tautskaitē etnosu reģistrēšanā svarīga nozīme ir valstiskajai piederībai. Klāt nākuši dungani, pahari, idžo, nepālieši, angolieši, oroči, bini, tamili, jorubi, ulči, kubieši, kostarikāņi, peruāņi, venecuēlieši, gvinejieši un citi.

1989. gada tautas skaitīšanā Latvijā reģistrēti 113 etnosu pārstāvji, bet laikā no 1897. līdz 1989. gadam mūsu valstī dzīvojuši 157 dažādu tautību cilvēki. Turklāt šo nepilno simt gadu laikā 44 etnosi izzuduši, daļa šo etnosu pārstāvju, iespējams, kādā no nākamajām tautskaitēm sevi pieskaitījusi citam etnosam.

Pēdējā tautas skaitīšanā Latvijā reģistrēts vairāk nekā 150 etnosu pārstāvju. Šādu mozaiku lielā mērā noteikuši pasaulē aktuālie globalizācijas procesi. Pēc Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes informācijas, mūsu dienās Latvijā dzīvo šādu etnosu pārstāvji (pēc skaita dilstošā secībā): latvieši, krievi, baltkrievi, ukraiņi, poļi, lietuvieši, ebreji, čigāni, vācieši, tatāri, igauņi, armēņi, moldāvi, azerbaidžāņi, gruzīni, čuvaši, mordvieši, rumāņi, somi, bulgāri, osetīni, udmurti, karēļi, grieķi, marieši, komieši, uzbeki, baškīri, ungāri, lezģīni, kazahi, korejieši, libieši, amerikāņi, čečeni, zviedri, angļi, gagauzi, čehi, tadžiki, libānieši, avāri, dāņi, singāļi, jakuti, franči, ķīnieši, komieši – permieši, turkmēņi, norvēģi, lakieši, slovāki, kubieši, abhāzi, afgāņi, kumiki, kabardieši, burjati, dargāņi, spānieši, inguši, serbi, holandieši, itālieši, aguli, udi, horvāti, tati, kirgīzi, arābi, čerkesi, kalmiki, turki, austrālieši, kanādieši, uiguri, bengāļi, karačaji, mongoļi, adigejieši, austrieši, sīrieši, balkāri, japāņi, asīrieši, īri, vepsi, vjetnamieši, peruāņi, abāzi, altajieši, argentīnieši, flāmi, hakasi, hanti, indieši, malajieši, šori, šveicieši, cahuri, irāņi, kurdi, skoti, tabasarāni, brazīlieši, čīlieši, evenki, krīmas tatāri, persieši, alžīrieši, benīnieši, karaīmi, melnkalnieši, slovēņi, ēģiptieši, hindustānieši, irākieši, islandieši, izorieši, jaunzēlandieši, krīmcāki, nogajieši, rutuli, urugvajieši, vēl 36 cilvēki norādījuši citu tautību, bet 5012 respondenti savu etnisko piederību nav norādījuši. No minētajiem etnosiem pirmo reizi Latvijā parādījušies libānieši,

singāļi, slovāki, serbi, horvāti, austrālieši, kanādieši, bengāļi, sīrieši, īri, peruāņi, argentīnieši, flāmi, indieši, malajieši, šveicieši, cahuri, irāņi, skoti, brazīlieši, čīlieši, alžīrieši, beninieši, melnkalnieši, slovēņi, ēģiptieši, hindustānieši, irākieši, islandieši, jaunzēlandieši un urugvajieši. Vienlaikus Latvijā pieaug latviešu īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā.

Anita Eglīte

Emotīvais pret valodas datorisko vienveidību

- ☺ ☹ *emoticon* • (Engl.) symbol used to convey emotion
• (L) simboli datortehnikā, kas apzīmē emocijas

Šodien mēs daudz eksperimentējam ar savu valodas apziņu. Tā datoru valodas lietojuma specifikas iespaidā mēs vispārinām datoru valodas īpatnības un attiecinām uz cilvēku valodas izpratni kopumā. No temporālā (laika) valodas lietojuma aspekta datoru valodā tiek risinātas galvenokārt acumirkļa problēmas, tāpēc te dominē tagadne. Vispārinot šo valodas lietojuma tipu un attiecinot uz valodu kopumā, ies mazumā valodas sasaiste ar pagātņi un nākotni. Datoru valodā dominē valodas reprezentatīvā funkcija, kas izpaužas kā datu pārraide. Veidojas pat īpašs skatījums uz valodu: “*conduit view of language*”. (No angļu valodas “*conduit*” – cauruļvads, izolācijas caurule un “*conduit view of language*” – ideomatisks vārdu savienojums, kas apzīmē attiecīgu pieeju valodai datortīklā.) Saskaņā ar to nostiprinās mīts, ka valodas pamatfunkcija nav zināšanu, bet datu izteiksme. Metonīmiskā pārnese uz kultūru kopumā šis uzskats nozīmē attieksmju un zināšanu padarīšanu par precīzi ar noteiktu maiņas kārtību. Līdz ar to mēs pamazām zaudējam valodas un kultūras uztveri ar tām raksturīgo cilvēku gara kultūras perspektīvas veidošanu, tās vēsturiskās veidošanās un “klātbūtnes” īpatnībām.

Vēl vairāk, šis mīts izgaismo izpratni par to lomu, kāda ir valodas saprātnes jeb pasaules perceptīvās strukturalizācijas daudzveidības konkretizēšanā. Vienkāršāk sakot, mūsu uztvere valodā un doma vienmēr ir blakus. Valoda mums par sevi atgādina vēl pirms tam, kad mēs to lietojam. Lietojot datoru valodu, mēs turpreti pierodam pie valodas neitrālā vidē, zaudējot priekšstatu par valodas ciešo saikni ar cilvēka dabu, morāli un emocionālo pasauli.

Pārlūkojot datortehnikas vārdnīcas un glosārijus, par cilvēka emocionālo pasauli, attieksmi pret dzīvi, cilvēkiem un lietām atgādina viens vienīgs termins "*emoticon*": simbols, kas apzīmē emocijas. Taču, ja runā par cilvēciskas dabas ideju, nav iespējams to konstruēt ārpus izpratnes par cilvēka "es", kas savukārt ir saistīts ar domāšanu, emocijām, prieku, bēdām, cilvēka vēlmēm. Filozofi aizsenis risina sarežģīto jautājumu par to, kādā veidā pasaule ienāk cilvēkā ar krāsām, skaņām, smaržām, siltumu un aukstumu, kā jutekliski tveramais ietekmē cilvēka psihiskos stāvokļus, kā pasaule iedarbojas uz cilvēka nervu sistēmu, apziņu, garu un dvēseli.

Runājot par valodas unikālo vērtību, jāatgādina, ka tautas valoda ietver sevī tās kultūru, senās mitopoētiskās konstrukcijas, kas kopumā ataino šīs tautas pasaules (realitātes) uztveri, ar ko galarezultātā ir saistīta tagadnes un nākotnes interpretācija. Katrs literārs darbs savukārt veido un attīsta "savu" valodu, kas turpina cilvēku garīgās perspektīvas veidošanu un avansēšanu mākslinieciski izstrādātā domu – jūtu valodas formā.

Tradicionāli veidojot mūsu valodas apziņu, sengrieķu filozofija sintezēja mūsu domu un izteiksmes daudzveidību, izsakot to ar loģosa jēdzienu. Pasaules perceptīvās strukturalizācijas daudzveidības izteiksmi viens no pirmajiem aizsāk Aristotelis (384–322 pr. Kr.), ieviešot bināru domu – valodas izteiksmes izpratni teorētiskajā un poētiskajā formā (*theoretikai* un *poieitikai*), nostiprinot atziņu par izziņas ceļu nepieciešamību saskaņā ar savu fundamentālo zināšanu dalījumu esamībai, cilvēku praktiskajai, pētniecības un mākslinieciskajai darbībai. Aristotelis priekšstata teorētiskās un poētiskās izteiksmes atšķirību pēc to kvalitātes, tā, kā valoda pamazām pāraug empīriski uztveramo lietu un attieksmju aprīšu izteikšanā un pāriet "augstākā izteiksmē" – precīzi un loģiski nogludinātu domu

atveidojumam teorētiskajā sfērā; spraigi dinamiskam, emocionāli piesātinātam, bet emotīvi izlīdzinātam – poētiskajā mākslā. “Augstā izteiksme” saskaņā ar Aristoteli ļauj pārvarēt grūtības, kas saistītas ar retoriku un poētiku jeb garīgas kultūras verbalizāciju, projicējot valodā domu un jūtu dziļumu. Kā šodien atzīmē poētikas pētnieks Harijs Hiršs, izteiksmes daudzveidībai un domu dziļumam šajā izteiksmes limenī piemīt īpaša savdabība, brīvība, kas nepakļaujas izteiksmes kanoniem un dramatizācijai. Valodas lietotājam ikdienā nenākas viegli atrast pareizos vārdus, lai izteiktu garīga rakstura atziņas, jo vārdi mūsu apziņā ir it kā pieķēdēti lietām un ar grūtībām raisās, lai izteiktu jēdzienus, jūtas un garīgās atziņas.

Te vietā būtu valodas salīdzinājums ar mūziku, kur skaņām piemīt brīva un neierobežota iespēja izteikt mūsu uztveres, jūtu un sapratnes daudzveidību. Ne velti rakstnieki un dzejnieki nemitīgi tiecas iekarot vārdu izteiksmes brīvību, kas arvien dziļāk un pamatīgāk izsaka cilvēka emocionāli intuitīvās atziņas. Piesātiniet savu dzīves izjūtu ar bezgalīgā ideju, un jums pavērsies ceļš uz poētisko uztveri un izteiksmi, rezumē Frīdrihs Šlēgels.

Poētiskās izteiksmes pamatā ir literatūras valoda, kas, pateicoties rakstītāja talantam, “atšifrētā” veidā lasītājam vēsta par labo, skaisto, cildeno, patieso, padarot poētiskās idejas saprotamas visiem. Literatūra ietiecas filozofijas sfērā – poētiskais izsaka varbūtību un iespējamību. Talantīgi uzrakstītais spēj saaukt nākotni, tagadni un pagātni. Nākotnē varbūtējais (ideālais), bet iespējamais, pārņests (avansēts) šodienā kā vēlāmais uz atsevišķi notiekošā, pārdzīvojamā un analizējamā bāzes, ar spilgtu dzīves ainu palīdzību izraisa pacilājošu un attīrošu pārdzīvojumu (katarsi). Reāli iespējamā, sirdi ilgotā klātbūtne sabango visu cilvēka jūtu un prāta sfēru.

Ar ko tad atšķiras vēstures hronists un dzejnieks, jautā Aristotelis. Hronists stāsta par notikušo, dzejnieks par to, kas varētu notikt. Līdz ar to dzejā ir vairāk nopietnības un filozofijas, atzīst Aristotelis. Dzeja vēsta par vispārīgo, vēsture – par atsevišķo.

Jauno laiku filozofija iedziļinās cilvēka prāta darbības un izteiksmes racionālo pamatu izpētē, pēta cilvēka sapratnes veidošanās procesu, veicot prāta darbības analīzi, veidojot izteiksmi ideju formā. Kā uzskata Dekarts, sapratnei ceļā uz ideju izveidi atklājas ne tikai

apkārtējā pasaule, bet arī iespēja izzināt pašam sevi. Kā apgaismība, kā prāta gaisma cilvēkam intuitīvi atklājas patiesība, kas, Dekarta-prāt, ir iemiesota cilvēku dvēselē. Filozofija kā zinātne galvenokārt saskaras ar šo intuitīvo, kur burtiski tvert neko nevar. Nedrīkst krasi nodalīt intuīcijas un prāta darbību no cilvēku sajūtām un izjūtas, ir jāmeklē harmonija daudzveidīgajā.

Uztvere uz izziņas bāzes cilvēkam var būt iedzimta, bet, kā uzskata Loks, idejas cilvēki veido paši, izsaka tās savā valodā. Valoda ir senāka par zinātni, mākslu un filozofiju, jo tai primāri piemīt konkrētība: vārdiem ir nozīme, valodas izteiksmei noteikta jēga. Valoda kopumā piedalās pasaules ainas izstrādē, veidojot to gan no cilvēka iekšējās perspektīvas, gan vadoties no ārējiem apstākļiem – lokāli, ģeogrāfiski konkrēti, orientējot cilvēku telpā, kā arī temporāli – sniedzot cilvēkam temporālo dzīves ainu, cilvēku laiku, kas ir samērojama ar dabas cikliem. Ne velti kalendāri mūsu vecmāmiņām bija pirmie mācību līdzekļi, ar kuru palīdzību bērni iemācījās lasīt – burtojot un vienlaikus jēdzieniski iepazīstot pasauli.

Cilvēki kopīgi izveido, apdzīvo, plāno un apbūvē savu teritoriju, valodā nostiprinot kopīgos garīgos stereotipus, kopīgu jēdzienu izpratni vienotā valodas semantiskajā telpā. Kā uzsver mūsdienu valodas filozofi (Heidegers, Vitgenšteins, Losevs), tieši empīriskā jeb ikdienas valoda izveido pragmatisko individuālās apziņas pamatu kā bāzi teorētiskās un poētiskās valodas apziņai (jeb “augstajai izteiksmei” pēc Aristoteļa). Tieši ikdienas valodā aizsākas daudzveidīgās pieredzes izteiksme un harmonizēšana, pretmetu psihiskā un emotīvā līdzsvara veidošana, pretrunu nogludināšana, diskursa pamatu izstrāde, balstoties uz cilvēkam vidējā, samērīgā, fiziski un garīgi atbilstošā izteiksmi; emocionālā konteksta un tā akcentu veidošana. Šajā kolektīvajā cilvēku darbības valodā pirmo reizi tiek apstiprinātas, piemēram, tādas cilvēciskās vērtības kā mājīgums, ģimeniskums, saskaņa un vienprātība vispār. Uz valodas bāzes cilvēks iemācās izteikt savu jūtu dzīvi – mātes jūtas, mīlestību, draudzību, daudzveidīgus emotīvos stāvokļus, spēju un gatavību uztvert pasaules daudzveidību un to emocionāli līdzsvarot un saprātīgi izteikt.

Tieši empīriskā valoda dod mums iespēju izvērst savu emocionālo sfēru, analizēt mūsu jutekļu darbību, niansētāk to izsakot. Mēs

detalizētāk izsakām savas sajūtas un izjūtas, precīzāk formulējam savu attieksmi pret tām. Citiem vārdiem, mūsu izjūtām pievienojas tas, ko mēs par tām domājam. Līdz ar to mēs iemācāmies paust daudzveidīgu reakciju, atbildot ar jūtām uz idejām un simboliem (mākslu, literatūru).

Šādā ceļā uz valodas bāzes mēs veidojam savu emocionālo inteliģenci, nogludinot ceļu uz "augstās izteiksmes" adekvātu uztveri.

Emotīvā izteiksme nostiprinās kultūrā, pilnveidojoties attieksmju un jūtu valodai. Specifiskā emocionāli jēdzieniskā uztvere veidojas, izsakot zināmu tautas emocionālās pasaules briedumu folklorā (mīti, leģendas, pasakas), literatūrā sasniedzot piesātinājumu, kas vairs nav izsakāms ar niansētiem vārdiem, bet gan vārdiskiem tēliem, jo izteiksme ir pieņēmusi daļu garīgo perspektīvu.

Valodas spēju harmoniski apvienot racionālo un emocionālo, izceļot mūsu pārdzīvojumu un pārdomu estētiskā pārvaldījuma lomu, kā emotīvās izziņas pamatu akcentēja Apgaismības filozofija. Ar valodas estētiku mēs iemācāmies civilizēti kontrolēt savas izteiksmes pārmērības, kulturāli pieklusināt "lieko" afektivitāti, kas bieži vien kavē izteikt būtisko.

Vācu klasiskā filozofija pievēršas poētiskās valodas izcilajai lomai kā potenciālam, kas palīdz objektivizēt un konkrēti izteikt cilvēka iekšējās pasaules daudzveidību, būtiski paplašinot cilvēka garīgo sfēru, uz šī pamata konsolidējot un veidojot nacionālo kultūru ar tās bagāto literatūras un empīriskās valodas bāzi.

20. gs. pirmajā pusē krievu filozofu un lingvistu apvienības mērķi bija saistīti ar konkrētu izpēti par cilvēku spēju sasniegt reālu valodas kultūras sliekšni kā garantiju garīgi saliedētas sabiedrības izveidošanai.

Šodien mēs arvien biežāk vēršamies pie valodā "ieprogrammētās" daudzveidības kā spējas sekot un atjaunot cilvēka izziņas un izteiksmes formas, adekvāti atspoguļojot mūsu patiesības meklējumus. Tāpat mēs uzlūkojam valodu kā mūsu garīgās enerģijas un garīgā līdzsvara garantu kontekstā ar folkloru, šodienas literatūru, mākslu un kultūru kopumā.

Emoticon mūsu apziņas valodā ir datortehnikas simbols, jaunveidojums, kas apzīmē emocionālu attieksmi, bet negarantē emotīvās

izziņas turpinājumu, balstītu uz cilvēku zināšanu un valodas attīstību. *Emoticon* tā arī paliek kā rets apzīmējums datorvalodā, kas pamatā būvēta uz datu pārraidi bez specifiski emocionāliem kritērijiem. Emotīvā izteiksme mums turpina būt par valodas aktualitāti, kas ir saistīta,

pirmkārt, ar spriegu, emocionāli piesātinātu un iedarbīgu valodas lietojumu, "augstākiem emotīvi estētiskās izteiksmes kritērijiem" (V. Humbolts);

otrkārt, ar kvalitatīvām pārmaiņām valodas saturā jeb tās "estētiskajā tēlā" (V. Vinogradovs);

treškārt, ar izteiksmes pašpietiekamību, kas vērsta uz noteiktas gara kultūras valodas sliekšņa izveidi.

PAR DABAS DAUDZVEIDĪBU

Jēkabs Raipulis

Ģenētiskā daudzveidība

Dzīvo organismu daudzveidība. Pavērojot cilvēkus mums apkārt – darbā, uz ielas, mājās, mēs neredzēsim divus pilnīgi vienādus. Ja nu vienīgi dvīņu salidojumā būs ļoti līdzīgi dvīņubrāļi vai māsas. Dažkārt, ieraugot kādu ķīniešu vai japāņu ekskursantu grupu, pirmajā acu uzmetienā viņi liksies vienādi. Bet tas ir tikai paviršs iespaids. Ieskatoties ciešāk, ir redzams, ka arī viņi ir cits no cita atšķirīgi. Šīs cilvēku atšķirības un daudzveidība ir ne tikai ārējās pazīmes – sejas veidojumā, augumā, uzvedībā, sekmēs skolā, bet arī organisma reakcijās uz vides faktoru iedarbību, slimību izraisītājiem, sirds un asinsrites darbībā u. c. Arī pētot savvaļas vienas sugas dzīvniekus, tāpat arī augus, redzam, ka tie ir ļoti daudzveidīgi un individuāli. Šo dzīvo organismu daudzveidību nosaka iedzimtības informācijas, t. i., ģenētiskā daudzveidība. Šī ģenētiskā daudzveidība bieži mulsina cilvēkus, kad viņi veic dažādu mājdzīvnieku vai kultūraugu krustojumus un mēģina prognozēt, kādas pazīmes būs pēctečiem šādos krustojumos, kādas pazīmes parādīsies no jauna, kādas izzudīs, kādas saglabāsies. Bez ilggadējas pieredzes un ģenētikas likumību zināšanām to pateikt nav iespējams. Tāpat grūti ir paredzēt, kādas īpašības būs bērniem vienā ģimenē, pat tad, ja ir zināmas vairāku paaudžu priekšteču īpašības un izskats. Lielajam angļu rakstniekam Bernardam Šovam piedēvē šādu epizodi. Kāda Holivudas daiļava B. Šovam piedāvājusi – apprecēsimies, un mums būs bērni tikpat skaisti kā es un tikpat gudri kā jūs. Šovs pasmīnējis un atteicis: “Bet ja nu būs otrādi?”

Šī dažādība kļūst traucējoša, ja steidzīgi ir jāpārlej asinis vai jāpārstāda orgāni vai audi. Ļoti grūti ir atrast audu saderīgas nieres,

sirdi vai kādu citu orgānu akūtas nepieciešamības gadījumā. Lielā vienas klases skolēnu daudzveidība apgrūtina skolotāja darbu, pat vienas ģimenes vairāku bērnu atšķirīgā uzvedība nereti sagādā galvassāpes vecākiem.

Plašākā skatījumā tā lielā dzīvo organismu – mikroorganismu, augu un dzīvnieku sugu daudzveidība arī ir ģenētiskās daudzveidības izpausme.

Rodas vairāki jautājumi. Kas nosaka to, ka dabā un arī cilvēku sabiedrībā ir tāda individuālā daudzveidība, un kam šī daudzveidība ir vajadzīga? Vai tad nebūtu labāk, ja visi sunīši un kaķīši, visi bērni ģimenē un skolēni skolā, un galu galā visi cilvēki būtu vienādi?

Daudzveidības rašanās un pastāvēšanas cēloņi. Augstāko organismu daudzveidības galvenā nodrošinātāja un saglabātāja ir dzimumiskā vairošanās. Tā ir radusies jau samērā agrīnos dzīvo organismu evolūcijas posmos un izrādījusies organismu evolūcijas sarežģīšanās virzienā kā ļoti noderīgs pielāgojums. Dzimumiskā vairošanās nosaka nepārtrauktu īpašību un pazīmju pārkombinēšanos un jaunu kombināciju veidošanos. Dzimumiskās vairošanās pamatā ir dzimumšūnu veidošanās. Dzimumšūnas veidojas īpašā šūnu dalīšanās procesā – mejozē, kurā ģenētiskais materiāls, kas nācis no vecākiem un nosaka katra indivīda īpašības, pārkombinējas. Šīs pārkombinēšanās rezultātā katrā dzimumšūnā nonāk unikāla vecāku ģenētiskā materiāla kombinācija, turklāt katrā dzimumšūnā ir uz pusi mazāk ģenētiskā materiāla nekā organisma šūnās. Līdz ar to, kad apaugļošanās procesā saplūst divas dzimumšūnas, jaunā šūna, no kuras sākas organisma attīstība, satur divkārtu ģenētiskā materiāla daudzumu – vienu komplektu no mātes, otru – no tēva. Tā kā katra dzimumšūna satur unikālu iedzimtības materiālu un to saplūšana arī ir nejauša, ir ļoti maza varbūtība, ka šūna, kura rodas, dzimumšūnām saplūstot, saturēs jau kādreiz bijušu ģenētiskā materiāla sastāvu. Ģenētiskā materiāla pārkombinēšanās nenotiek kaut kā neorganizēti un haotiski. Neatkarīgi kombinējas tikai tie iedzimtības informācijas nesēji – gēni, kuri atrodas dažādās hromosomās. Cilvēkam ir 23 hromosomu pāri. Gēni, kas atrodas dažādās hromosomās, var kombinēties neatkarīgi. Ja cilvēkam katrā hromosomā būtu kaut tikai viens pāris gēnu, kas nosaka atšķirīgas īpašības,

[illegible]

Pretejs dzimumiskajam vairošanās procesam ir bezdzimumiskā vairošanās. Tajā notiek ģenētiskā materiāla pārkombinēšanās. Kā, piemēram, stādot kartupeļus vai pavairojot tulpes ar sīpoliem. Šādā ceļā vairoti organismi saglabā savas īpašības no paaudzes uz paaudzi. Taču, arī šādi pavairojot augus, ar laiku to īpašības mainās. Tad runa ir par mutācijām, kuras ir bijušas par pamatu jaunajai izmaiņai. Mutācija ir nejauša iedzimtības materiāla iedzimstoša izmaiņa, kura gan parasti nav labvēlīga tam organismam, kurā tā rodas, bet kāda no tām var būt arī lietderīga. Mutācijas ir arī galvenais mainības rašanās veids baktērijām un aļģēm, kurām nav dzimumiskās vairošanās. Tātad dzīvās pasaules attīstības procesā pirmais mainības avots bija mutācijas, tad dzimumiskā vairošanās. Turklāt mutācijas un dzimumiskā vairošanās augstākajiem organismiem vienlaikus ir mainības un ģenētiskās daudzveidības nodrošinātājas. Augstākajiem organismiem šo mutāciju "kaitīgumu" vēl samazina tas, ka mutācijas parasti ir recesīvas, t. i., neizpaužas, jo tās piesedz nemutants gēns. Tikai tad, ja no tēva un mātes nākušās vienādās recesīvās mutācijas ir kopā jaunajam individam, tās izpaužas. Tātad augstākie organismi, kuriem ir divkārtš ģenētiskā materiāla daudzums, var savā ģenētiskajā materiālā glabāt noteiktu recesīvo mutāciju daudzumu, kuras, kombinējoties kādā variantā, var izrādīties labvēlīgas attiecīgajam individam. Tātad varam teikt, ka mainība nav kāda negaidīta vai nejauša parādība dzīvajā dabā, bet to nodrošina speciāli evolūcijas procesā izstrādājušies mehānismi.

Ģenētiskās daudzveidības nozīme dabā. Organismu ģenētiskā daudzveidība, kas izpaužas pazīmju daudzveidībā, ir galvenais nepieciešamais priekšnoteikums, lai organismi spētu pielāgoties mainīgiem vides apstākļiem un arī evolucionēt, radot jaunas īpašības un pazīmes un organismu palielinātu organizācijas sarežģītību. Tā

rada priekšnosacījumus eksistences cīņai, kurā izdzīvo konkrētajiem apstākļiem vispiemērotākie indivīdi. Ja šie indivīdi arī atstāj visvairāk pēcnācēju, tad viņi nodod nākamajai paaudzei arī tos ģēnus, kas ļāva konkrētajam indivīdam iegūt kaut kādas priekšrocības. Pastāvot ģenētiskajai daudzveidībai, rodas iespējas daudzpusīgi izmantot to vidi, kurā konkrētā suga dzīvo. Vieni indivīdi kā barības objektu labāk izmanto vienus augus, citi – citus, vai arī vieni indivīdi dod priekšroku mitrai videi, citi sausai. Uznākot sausumam, sausmīgi aizņems arī to teritoriju, kur uzturējās mitrummīļi, vai otrādi. Bieži minēts piemērs ir par kukaiņu gaišajām un tumšajām formām. Pilsētās, kur piesārņojuma ietekmē koku stumbru krāsa kļūst tumšāka, uz tumšā stumbru fona labāk kļūst saredzami gaišākie kukaiņi – un tos arī vairāk pamana putni un apēd. Savukārt nepiesārņotā vidē uz gaiša stumbru fona priekšroka ir gaišajām formām.

Bieži teic, ka evolucionārās norises notiek lēni un zinātnieki to esamību parāda tikai ar netiešiem pierādījumiem. Tā tas nav – izmaiņas dabā notiek ļoti strauji. It īpaši, ja par evolūcijas faktoru kļūst cilvēks. Šādas izmaiņas tiek reģistrētas cilvēku nepārtrauktajā darbībā, lai iegūtu universālus un ilgu laiku lietojamus pesticīdus, t. i., augu slimību, nezāļu un parazītu apkarotājus, tāpat efektīvus medikamentus, kuri visos gadījumos un ilglaiēcīgi būtu lietojami noteiktas slimības apkarošanai. Taču zinātniekiem tas neizdodas. Notiek nepārtraukta sacensība starp jaunu pesticīdu un ārstniecības līdzekļu izstrādāšanu un izturīgu pret šiem līdzekļiem mikroorganismu, sēņu, kukaiņu u. c. mūsu kultūraugiem un dzīvniekiem, un arī cilvēkam bīstamu slimību izraisītāju izturīgu formu veidošanos. Apskatīsim piemēru par kādreiz plaši lietotā kukaiņu apkarošanas līdzekļa DDT efektivitātes krišanos. DDT izmantošanas sākumā tas bija ļoti efektīvs un ļāva sekmīgi apkarot malāriju, iznīcinot malārijas izplatītāju odu, tāpat apkarot izsitumu tīfu, iznīcinot drēbju utis. Taču pēc vairāku gadu sekmīgas DDT lietošanas te vienā, te otrā vietā parādījās DDT izturīgi odi. Līdzīgi bija arī ar istabas mušu apkarošanu liellopu fermu tuvumā. Kā rodas izturīgās kukaiņu vai mikroorganismu formas? Kukaiņi, uz kuriem iedarbojas ar pesticīdiem, ir atšķirīgi pēc izturības pret DDT. Vieni ir izturīgāki, citi mazāk

izturīgi. Ja, lietojot pesticīdu, kaut daži izturīgākie izdzīvo, to pēcteci jau ir ar šo jauno izturības pakāpi, turklāt tā ir jau vidējā, jo starp pēcteciem var būt gan mazāk izturīgi par šo vidējo izturību, gan vairāk izturīgi. Nākamajā DDT lietošanas reizē izdzīvos jau daudz lielāka daļa kukaiņu, un, pat palielinot DDT devu, vismaz daļa kukaiņu izdzīvos un atkal palielinās mainību arī izturības virzienā. Tā, ilgstošāku laiku lietojot šo pesticīdu, izveidojās izturība pret to. Pēc tam sākās aizvien lielāku pesticīdu devu izmantošana, lai gūtu kaut vai kādu efektu. Tā rezultātā tagad vidē ir uzkrājušies lieli lēni noārdošās DDT daudzumi, kuri rada vides piesārņojuma dažādas nevēlamas problēmas. Pētot izturības pret DDT rašanās cēloņus, noskaidrojās, ka to ir vairāki. Viens bija DDT noārdīšanas un neitralizēšanas reakciju izstrādāšanās, otrs – hitīna caurlaidības samazināšanās, kas neļāva DDT iekļūt kukaiņa organismā, trešais – izvairīšanās no saskares ar DDT, nosēžoties no DDT brīvā vietā.

Līdzīgi notika arī ar žurku apkarošanas līdzekļa varfarīna lietošanu. Varfarīns ir antikoagulants. Žurkām, kas bija ieēdušas ēsmu ar varfarīnu, asinis vairs nēcēja, un dzīvnieki gāja bojā pat no niecīga ieskrambājuma mutē, zarnu sieniņā vai ādā. Taču drīz vien parādījās žurkas, kurām šis līdzeklis nekaitēja. Tās drīz savairojās un aizņēma iznīcināto vietu. Zinātnieki konstatēja, ka gēni, kas to nēsātājiem dod izturību pret antikoagulantiem, žurku populācijās ir bijuši jau sen pirms antikoagulantu izmantošanas un ir sastopami arī tur, kur šie preparāti nekad nav lietoti. Populācijā indivīdu ar šo gēnu ir maz. Šādām žurkām ir paaugstināta asins sarecēšanas spēja. Parastos apstākļos tās bieži iet bojā no trombiem, kas aizsprosto asinsvadus. Taču koagulanta lietošanas gadījumā tās izdzīvo un kļūst par izturīgu populāciju pamatlicējām. Protams, kad antikoagulants tiek izņemts no apgrozības, priekšroku atkal gūst tās žurkas, kurām asins recēšana nav tik spēcīga.

Arī cilvēku populācijās mēs varam atrast līdzīgus pielāgojumus. Piemēram, izturību pret malāriju nosaka mutanta hemoglobīna atrašanās kopā ar normālo. Viens pats šis mutantais hemoglobīns izraisa smagu anēmiju (skābekļa apgādes deficītu organismā). Savukārt normālu hemoglobīnu saturošos eritrocītos savairoja malāriju izraisošais malārijas plazmodijs.

Mēs katrs esam vairāku tādu gēnu nēsātājs, kuri izraisa slimības vai pat nāvi, ja nonāk individuā no abiem vecākiem. Taču tie ir tā rezerve, kura var kādreiz būt noderīga. Arī tā ģenētiskā daudzveidība, kas apgrūtina orgānu pārstādišanu vai asins pārliešanu, ir bijusi nozīmīga cilvēka evolūcijas procesā cīņā ar slimību izraisītājiem mikroorganismiem vai parazītiem.

Cilvēku ģenētiskā daudzveidība sabiedriskajā vidē. Cilvēki ir daudzveidīgi ne tikai pēc fiziskajām īpašībām, funkcionālajām norisēm, bet arī pēc psihiskajām īpašībām. Cilvēkiem ir atšķirīgas garīgās spējas, talanti, intereses, temperaments. Varētu likties, ka daba vieniem ir devusi vairāk nekā citiem, ka vieniem ir nodarīts pāri, nepiešķirot izcilu balsi vai lieliskas matemātiskās spējas. Taču tā tas nav. Sabiedrībai ir vajadzīgas visdažādākās spējas un talanti, dažādi temperamenti un uzvedības formas. Ir uzskats, ka katram cilvēkam ir uz kaut ko spējas un dotumi. Zinātnieks V. Efroimsons ir izteicis domu, ka, ja visus cilvēkus saliktu grupās pēc dažādiem talantiem un dotumiem, tad veidotos piramīdas, kuru galotnē būtu ikviens no mums pēc kaut kādām sabiedrībai nepieciešamām īpašībām. Tātad sabiedrības pastāvēšanai ir nepieciešami visdažādākie cilvēki – un katram ir sava niša, kas tam ir vispiemērotākā. Diemžēl ne vienmēr mēs šo nišu atrodam.

Kādas sekas ir cilvēku ģenētiskās daudzveidības pieaugumam jaunu mutāciju rašanās rezultātā? Šāds jautājums ir likumsakarīgs, zinot, ka radiācija, ar kuru cilvēki nonāk saskarē atomelektrostaciju avāriju rezultātā, ultravioletā starojuma līmenim pieaugot, noārdoties ozona slānim, izraisa mutācijas, palielinot jau esošo mutāciju daudzumu. Jau minējām, ka mutācijas pamatā ir kaitīgas tam organismam, kurā rodas, ja tās nav recesīvas. Tātad, palielinoties mutāciju daudzumam, pieaug arī saslimšanas līmenis ar dažādām iedzimtām slimībām un ļaundabīgajiem audzējiem. Tātad cilvēku sabiedrībā, kur sargājama ir katra cilvēka veselība un dzīvība, mutāciju daudzuma palielināšanās nav vēlama. Mums jau tā ir pietiekami daudz mutāciju slēptā veidā, kas reizi pa reizei parādās kā kāda iedzimtības slimība. Eigēnikas pamatlicējs Frensis Galtons jau vairāk nekā pirms gadsimta ierosināja atbrīvot cilvēkus no iedzimtības slimībām, neļaujot atstāt pēctečus slimajiem ar šī tipa slimībām. Kādu brīdi

vairākas valstis pieņēma likumu par fiziski un garīgi slimu cilvēku sterilizēšanu, tā cerot atbrīvot cilvēkus no iedzimtības slimību sloga. Attīstoties ģenētiskajai izpratnei par pazīmju iedzimšanas likumbām, kļuva skaidrs, ka šādā veidā nav reāli atbrīvoties no recesīvajām mutācijām, t. i., slimību ierosinātājiem. Pat tādā gadījumā, ja pilnīgi beigtos jaunu mutāciju rašanās, jau esošās turpinātu pastāvēt slēptā veidā, reizi pa reizei nonākot arī atklātībā, kad sastaptos no abiem vecākiem nākušās. F. Galtona idejas vēl vairāk diskreditējās, kad Hitlers tās sāka izmantot par savu rasistisko ideju realizēšanas teorētisko bāzi.

Mūsdienu ģenētikas sasniegumi sola jau vistuvākajā laikā iespējas realizēt F. Galtona sapni, atbrīvoties no mutācijām. Bet vai tas ir nepieciešams? Vai ar to mēs nenodarīsim ļaunumu cilvēka veselībai un spējām? Medicīnas un bioloģiskajos pētījumos plaši izmanto peliņu tīrās līnijas. Šīs peliņas ir iegūtas tuvi radniecīgos krustojumos un no to genoma ir izskaustas visas slimību un dzīvotspēju pazeminošas mutācijas. Prakse rāda, ka šīs peliņas ir uzņēmīgākas pret slimībām un ar zemāku "intelektu" par bezlīniju pelēm. Ne vienreiz vien ir nācies novērot, ka sētas kranči ir gudrāki par viņu tīršķirnes sugasbrāļiem.

Vai ar mutanto gēnu izskaušanu no cilvēku genomiem mēs tāpat nenoplicināsim cilvēka fiziskās īpašības un garīgās potences? Jau minējām, ka mutantais sīrpjveida šūnu anēmijas gēns rada izturību pret malāriju. Ir pamats pieņemt, ka vairāku izcilu personu augsto radošo potenciālu ir noteikusi mutanta garīgās slimības gēna klātbūtne slēptā veidā. Acīmredzot nevajadzētu aizrauties ne ar cilvēces atbrīvošanu no mutantajiem gēniem, ne arī ar projektiem par cilvēka "uzlabošanu".

Ģenētiskā daudzveidība un selekcija. Mikroorganismu, kultūraugu un mājdzīvnieku selekcijas panākumus ir nodrošinājusi iedzimstošā mainība un izlase. Tradicionāli kultūraugu un mājdzīvnieku mainību iegūst, krustojot dažādas šķirnes vai līnijas. Taču pēdējā laikā mainību inducē arī ar mutagēniem, iegūstot dažādas izmaiņas, arī produktivitāti skarošas. Augstāko dzīvnieku selekcijā pagaidām inducētās mutācijas netiek izmantotas. Kultūraugu selekcijā ir gūti panākumi, arī mainību iegūstot ar mutagēniem. Savukārt ļoti

lieli panākumi, izmantojot mutāciju inducēšanu, ir gūti mikroorganismu selekcijā. Kaut vai lai minam penicilīna producentu selekciju. Pašreiz izmantojamo penicilīna producentu produktivitāte pārsniedz izejas – no dabas izdalītā celma produktivitāti 10 000 reizi. Šāds fantastisks panākums ir gūts ilgu gadu smagā darbā, inducējot mutācijas ar ķīmiskām vielām un apstarojot un rūpīgi perspektīvos mutantus atlasot. Izmantojot modernās gēnu inženierijas metodes, izmaiņas selekcionējamā organisma genomā var iegūt mērķtiecīgāk, taču iegūtais organisms ir ar atšķirīgu ģenētisko struktūru no izejas līnijām.

Selekcijā ir gūti lieli panākumi, palielinot kultūraugu ražību un mājdzīvnieku produktivitāti. Taču šiem panākumiem ir arī ēnas puses. Ražošanā lielas platības aizņem ģenētiski viendabīgas kultūraugu un mājdzīvnieku šķirnes. Šādas šķirnes kādā brīdī var pārņemt slimība vai kaitēklis, un visa lielā platība aizies bojā. Augu slimību izraisītāji ļoti ātri pārvar izturības gēnus, un šķirne kļūst neizmantojama. Selekcionāri gan cenšas iegūt jaunas izturīgas šķirnes, bet šī sacensība starp slimību ierosinātājiem un selekcionāru ne vienmēr beidzas ar selekcionāra uzvaru, jo slimības izraisītāja ģenētiskā mainība rada iespēju pārvarēt selekcionāra iegūto izturību. Līdzīga situācija ir ar produktīvajām mājdzīvnieku šķirnēm, kuri dažkārt masveidā saslimst ar kādu slimību. Lai atceramies neseno mutes un nagu sērgas epidēmiju Anglijā, kad bija jālikvidē miljoniem mājlopu.

Ģenētiskā daudzveidība ir svarīga ne tikai atsevišķas sugas stabilitātei un izdzīvošanai. Tā ir nepieciešama visas dzīvās dabas stabilitātei. Cilvēka neapdomīgā mežu izciršana, jaunu lauksaimniecības zemju ierīkošana, ceļu un pilsētu būvēšana u. c. saimnieciskā darbība izraisa daudzu sugu bioloģiskās daudzveidības samazināšanos, kas ir vistaisnākais ceļš uz to pielāgošanās un pretestības spēju neilabvēlīgām iedarbībām mazināšanos un izzušanu no Zemes apdzīvotāju skaita.

Gaiziņkalns – dzīvības šūpulis

Latvijā nav kalnu to vispārpieņemtajā izpratnē. Latvijā ir dažādas izcelsmes, formas, lieluma un izvietojuma pauguri. Lielākie un augstākie pauguri visbiežāk atrodas augstieņu rajonos. Vairākums pauguru veidojies pēdējā – maksimālā – apledošanas laikā, bet to galīgā izveidošanās norisinājusies apledošanas beigās. Pauguri ir ļoti raksturīgi Latvijas dabai, tie padara mūsu zemi ainaviski izteiksmīgāku. Kopš seniem laikiem mēs paugurus saucam par kalniem, augstākajiem pauguriem ir konkrēti nosaukumi, kuriem parasti tiek pievienots nometlatūras vārds “kalns”: Nesaules kalns, Lielais Liepukalns, Gaiziņkalns u. c.

Kalniem vai pauguriem var būt ne vien lietišķa vai estētiska vērtība, bet arī daudzpusīga zinātniska nozīme, kas reizēm atklājas tikai pēc vispusējas un detalizētas izpētes. Viens no pazīstamākajiem pauguriem vai kalniem ir Gaiziņš, kas pēc ģeoloģiskās uzbūves un formas īpatnībām tiek raksturots kā plakanvirsmas lielpaugurs. Gaiziņkalna veidošanās vēsture bijusi ilgstoša, sarežģīta un dramatisma pilna, ja vien par kalnu tā vispār var teikt.

Gaiziņkalns ir Latvijas zemes reljefa augstākais pacēlums (311,5 m v.j.l.), kas aiz Lielā Munameģa (818 m v.j.l.) ir otra augstākā virsotne Baltijā.

Gaiziņš atrodas Vidzemes augstienes dienviddaļā Vestienas pauguraines masīvā. Tas ir veidojies divās būtiski atšķirīgās stadijās. Sākotnējā jeb agrajā stadijā, kad par pauguru kā tādu vēl runāt nevar, zem ledus no izspiesta iežu (morēnas) materiāla veidojās nākamā paugura pamatne un centrālais kodols. Nākamā jeb vēlā stadija saistīta ar aprimušu ledū pauguraines kompleksā. Vietā, kur bija izveidojies zemledus nogulumu pacēlums, ledus visticamāk bija plānāks un izveidojās vai nu virsledus pazeminājums, vai ledus plaša, par ko varētu liecināt Gaiziņa stieptā forma, kas orientēta ZA–DR virzienā. Šajā pazeminājumā jeb depresijā kopā ar kušanas ūdeņiem tika ienests izskalotais iežu materiāls, galvenokārt – smalkgraudaina

frakcija – māli, aleirīti un smiltis, kas nogulsņējās nu jau iekšlēdāja baseinā. Ezeru, kas projicējās galvenokārt uz glaciālo nogulumu pacēlumu, ierobežoja aprīmušā ledus krasti. Kāds bija ezera dziļums un cik augsti tā krasti, varam spriest tikai netieši, pamatojoties uz Gaiziņkalna augšējās daļas veidojošo glaciāllimnisko nogulumu – sarkanbrūno mālu – biezumu, kas dziļurbumā kalna virsotnes centrālajā daļā sasniedza 28,5 metrus. Tas ir rekordliels biezums šāda rakstura nogulumiem Latvijā.

Iekšledus ezera tālāka attīstība saistīta ar ūdens līmeņa pazemināšanos par vismaz 20 m un zemākās terases izveidošanos. Līmeņa pazemināšanās varēja būt strauja, pat katastrofāla, ūdens spiediena ietekmē sabrūkot daļai ledus krasta ezera ZA malā. Rezultātā paplašinājās pats ezers un mainījās krastu konfigurācija. Ezera nogulumu centrālā daļa, resp., Gaiziņa pašreizējā virsotne, varēja kā sala vai pussala pacelties virs ūdens. Akumulācijas nogulumu biezums pašreizējā apakšējā terasē, iespējams, pārsniedz 15 m (nogulumu nav caururbti). Atšķirībā no dziļurbuma, kur nogulumi pārsvarā ir nemainīgi, terases izpētes urbumos var jau izsekot nogulumu izmaiņām.

Apakšdaļā nogulumi pēc sastāva gandrīz neatšķiras no paugura augšdaļas bezakmeņu māliem, bet vidusdaļā krāsa kļūst nedaudz pelēcīgāka. No apmēram 7,5 m dziļuma uz augšu parādās smilts starpkārtas ar nelielās saldūdeņu gliemenes *Pisidium* čaulām, kas liecina par ekoloģisko apstākļu izmaiņām ezerā.

Mikrobioloģisko analīžu rezultātā iegūtie dati parāda ne vien sporu un putekšņu sastāva izmaiņas, bet liecina arī par mikroskopiskās zaļalģes *Pediastrum* atlieku klātbūtni nogulumos. Nelielā daudzuma alģu fosilas atliekas parādās jau griezuma (13,5 m dziļš urbums) apakšējos nogulumos, bet to daudzums pieaug no jau iepriekš uzrādītā 7,5 m dziļuma.

Nedaudz par šīm alģēm. *Pediastrum* (noteikta viena suga – *P. boryanum*) ir planktona, pasīvi peldoša alģe, kas satur t. s. hloroplastus, spēj baroties ar ūdenī izšķīdušajiem minerālsāļiem, asimilēt CO₂ un fotosintēzes ceļā ražot organiskās vielas. Alģes eksistencei ir nepieciešama solārā enerģija, resp., gaismā, un tās vairošanās ir atkarīga no vides temperatūras. Tīrā ledus ūdenī un ļoti noēnotā vidē šo

aļģu nav. Šai aļģei ir ļoti liela nozīme garajā un sarežģītajā barības ķēdē kā pirmajam tās loceklim, kas sagatavoja vidi citu organismu (arī zooplanktona) ienākšanai ūdens krātuvē.

Putekšņu un sporu sastāva komplekss ir jaukts un sastāv no dažāda vecuma atšķirīgu augu areālu palinoloģiskajiem komponentiem, kas liecina, ka ievērojama daļa palinoformu ir pārgulsnēta no vecākiem nogulumiem. Tomēr par veģetācijas raksturu ap ezeru var spriest pēc augu – tipisku saulmiļu klātbūtnes, piemēram, augi no vibotņu ģints, balandu dzimtas, arī saulrozītes, graudzāles, grīši u. c. Florā ir arī pundurbērzs, no sporaugiem – zaļās sūnas un papardes. Augu sastāvs ir ekoloģiski dažāds un liek domāt, ka ezera krastā un augstāko pauguru virsotnēs bija parādījušies raksturīgi sauszemes augi, ūdenskrātuves tuvumā – mitrāku vietu augi, galvenokārt – zaļās sūnas. Ezera paleoflorā ir tādi raksturīgi ūdensaugu putekšņi, kas pieder cirvenēm, daudzlapēm un pat ūdensrožu dzimtai.

Lai izveidotos tāds floristiskais sastāvs ezerā un piekrastē, jāpieņem, ka ledus ap Gaiziņa senezeru pēdējā ezera attīstības fāzē, uzkrājoties iežu materiālam no kūstoša ledus, bija nosepts ar nogulumu kārtu, kas izolēja ledu, ļaujot optimizēt vides apstākļus gan piekrastē, gan ezerā.

Gaiziņkalna ezers izveidojās kā slēgts iekšledāja ezers, kas sākotnēji varēja būt ne vien augstākais, bet arī vecākais šāda tipa ezers Latvijā.

Paliek jautājums – kā mikroaļģes varēja iekļūt ezerā? Hipotētiski varētu pieņemt, ka tas ir norisinājies ar atmosfēras plūsmām vai arī ar ūdensputnu starpniecību. Jāņem vērā, ka *Pediastrum* aļģēm ir relatīvi biezs un izturīgs apvalks, kas varēja saglabāties fosilā stāvoklī. Iespējams, ka ezerā ienāca arī citi mikroorganismi, tomēr vai nu vides nelabvēlīgo apstākļu ietekmē, kas traucēja attīstību, vai neizturīga uzbūve, kas neļāva mikroatliekām saglabāties nogulumos, bez *Pediastrum* aļģēm pagaidām citas organiskās atliekas vecākajos ezera nogulumos zemajā terasē nav atrastas.

Bijušais Gaiziņkalna senezers ir interesants ar to, ka tas vairāk vai mazāk ilgstoši ir atradies ledāja ielenkumā, tālu no ledus brīvajām teritorijām. Senā ezera nogulumu izpēte dod unikālu iespēju izsekot procesam, kā “sterilā” ūdenskrātuvē ir parādījušies pirmie

dzīvie organismi, kurus šajā gadījumā ir pārstāvējuši mikroskopiskā *Pediastrum* ģints planktona zaļalģe, kas, domājams, arī sagatavoja vidi citu organismu ienākšanai un attīstībai ezerā.

Vija Znotiņa

Ja purvs spētu runāt...

Purvā dzīvo velni, raganas un vilkači. Purvā var atrast naudas podu. Purvā ir maldugunis, kas ievilina akačos. Nu gan tu esi purvā! Nebaidies, purva velni ir dumji, varēsi viņus apmānīt un naudu pievākt sev!

Kāpēc daudziem cilvēkiem nepatik purvi? Uz šo jautājumu man grūti atbildēt, taču varu pārstāstīt manis biežāk dzirdētos maldus par purvu un tos atspēkot, balstoties uz savu pieredzi.

Biežāk dzirdētie maldi par purvu

Purvs ir netīrs. Kas tur varētu šo netīrību radīt? Zāle, sūnas un koki, kas lēnām sadalās, kļūstot par kūdru. Taču šie materiāli nesadalās pūstot un smirdot, kā atkritumu izgāztuvē. Vēsā un mitrā vide, kā arī ierobežotā pieeja gruntsūdeņiem rada ļoti neērtu vidi baktērijām. Rezultātā te ir tik tīrs, ka mirušie koki nesatrūd pat gadu tūkstošiem ilgi. Augi sadalās tikai daļēji – tie kļūst par kūdru, nevis par trūdzemi, kā tas ir komposta kaudzē. Ja ieskatīsieties purva akacī, tā malās zem ūdens varbūt manīsiet koku stumbrus. Kas zina, no kādiem aizlaikiem viņi tur iekonservēti.

Purva rāva – fui, riebīgi! Ka purvs nav netīrs, to jau noskaidrojām. Purva lāmās pasmeļamais ūdens ir pat ļoti tīrs, jo tas taču ir cēlies no lietusūdens, turklāt filtrēts caur sūnām. Zinu kādu botāniķi, kas, purvā nokļuvusi, tūlīt izmanto izdevību padzerties gardo purva ūdenī. Man parasti aizmirstas to izdarīt.

Pati esmu novērojusi ko citu. Reiz man bija nejauki noberzta kāja. Līmēju plāksterus, smērēju ziedes, bet pušums kā nedzija, tā nedzija. Tad kādu dienu pastaigāju pa purvu ar sandalēm kājās. Vakarā vairs nevarēju saprast, kura kāja man īsti bija ārstējama.

Reiz par purviem runāju ar kādu ķīmiķi. Viņš arī domāja, ka purvs ir netīrākais, kas vien var būt. Mēģināju viņam turēties pretī, stāstot, ka purva ūdens ir nedaudz brūns tādēļ, ka tajā ir dzelzs savienojumi, nevis no netīrumiem. Viņš kļuva domīgs un pastāstīja, ka dabā dzelzs savienojumi parasti ir kopā ar mangāna savienojumiem un mangānam ir dezinficējoša iedarbība (gluži kā kālija permanganātam – “zilajiem graudiņiem”). Ar to tad varētu būt izskaidrojama manas kājas izārstēšana, un tas arī vēlreiz liecina par purvā valdošo lielo tīrību. Vēlāk esmu dzirdējusi arī citus stāstus par purva ūdens izmantošanu ādas slimību ārstēšanā. Noteikti iesaku. Vismaz nekaitēs jau nu noteikti.

Purvā ir bīstami dzīvnieki, it īpaši čūskas. Es ļoti labi zinu, kā izskatās odzes, bet istā purvā ne reizes odzi neesmu redzējusi. Vienreiz redzēju odzi pašā purva malā, īstenībā jau mežā. Jāpiebilst, ka ārpus purva, piemēram, izcirtumā lasot avenes, varbūtība nokļūt odzes “nagos” (respektīvi, zobos) ir daudz lielāka.

Tomēr purvā var sastapt dažādus dzīvniekus. Vairākas reizes esmu redzējusi purvā pastaigājamies dzērves, viņu graciozo gaitu atcerēšos vienmēr. Reiz kādā lietainā dienā sastapu purva vidū ganāmajiem jaunu stirnu buku. Piegāju viņam kādus desmit metrus klāt, viņš arī nāca pretī, kādu laiku brīnījāmies viens par otru, bet tad mums abiem apnika, es darīju savu botāniķes darbu, un viņš turpat blakus ganījās, kamēr pēc kādas stundas aizgāja. Citā reizē purvā izdzirdu dīvainu troksni. Divi jenoti steidzīgi brida caur lāmām un puplakšiem manā virzienā; viņi pienāca man pavisam tuvu, kādu metru no manis apstājās, brīdi mani pētīja un tad šļakstinādamies devās atpakaļ.

Varbūt “briesmu stāsti” par purvu nejaukumu ir sacerēti tādēļ, ka purvā cilvēks vairāk nekā citur jūtas vientuļš. Viens ar apkaimes neparasto dabu un savu neprasmi orientēties, nobijies no sūnekļa šūpošanās un netālā vaļējā ūdens, tālu no mājām un varbūt arī izsalcis. Tad nu cilvēks aiz bailēm izdomā nezin ko.

Kas ir purvs, un kā tas radies?

Par purvu nesaucam ikvienu zemu un slapju vietu ar sīkām priedēm un dzērvenēm. Purvs ir teritorija, kurai raksturīgs: 1) pastāvīgs vai ilgstošs periodisks mitrums; 2) purviem specifiska augu valsts; 3) kūdras uzkrāšanās. Purvam nepieciešamas visas šīs pazīmes, un, ja kādā vietā ir tikai pārliecīgs slapjums un kūdra, bet nav raksturīgā purva augāja, tad to vēl nevaram saukt par īstu purvu.

Vietās, kuras lielāko daļu gada ir slapjas, ieviešas augu sugas, kurām nepieciešams liels mitrums vai arī kuras spējīgas tam pielāgoties. Rudenī, kad beidzas veģetācijas periods, augi atmirst un satrūd. Parasti šajā procesā piedalās mikroorganismi un sēnes, kuras sadala organiskās vielas minerālvielās, kas vēlāk sajaucas ar augsni. Taču stāvošā gruntsūdenī trūkst mikroorganismiem nepieciešamā izšķīdušā skābekļa, tādēļ purva augu atliekas netiek līdz galam sadalītas.

Daudzi lielākie Latvijas purvi ir veidojušies, aizaugot vai pārāugot ūdenstilpēm. Attīstoties ūdensaugiem un krājoties to atliekām, ūdens daudzums baseinā pamazām samazinās. Mitrās ezera malas un sekļie ūdeņi pārklājas ar grīšļiem, niedrēm un meldriem. Ja ūdensbaseina krasti ir stāvi, ūdens dziļš un no vējiem aizsargāts, daži piekrastes augi, saistot savas saknes krastā, sāk stiepties pār brīvo ūdens klaju, radot peldošu augu režģi. Galvenie augi, kas sāk veidot šo segu, ir puplakši, vārnkājas, cūkauši un dažādi grīšļi. Augu radītajā režģī aizķeras minerālvielas, organiskās atliekas un sāk ieviesties kosas, purvpapardes un citas sugas. Tā veidojas peldoša augu sega, kas pamazām iekaro aizvien jaunas ūdens platības. Vienlaikus šī sega ar katru gadu kļūst biezāka, iegrimst aizvien dziļāk, kamēr aizpilda visu ūdensbaseinu. Ūdeņu aizaugšana un pārāugšana visbiežāk noris kopā, tikai viens no veidiem dominē. Parasti ūdeņi vairāk aizaug un pārāug aizvējā – no valdošo vēju puses.

Ko mums var pastāstīt kūdra?

Tā nu augi turpina augt, bet zem tiem krājas un blīvējas organiskās atliekas, no kurām veidojas kūdra. Tajā var atrast gan daļēji sadalījušās sūnas, gan grīšļus, lapas, koku zarus un stumbrus, gan sen nomirusus kukaiņus – visu to, kas kādreiz nokļuvis purvā.

Kūdrā krājas arī putekšņi, kas izbiruši gan no tuvējiem augiem, gan arī no tālienes atnesti ar vēja palīdzību. Tieši putekšņi padara purvus līdzīgus vēstures arhīviem. Putekšņi ir ļoti izturīgi un nesadalījušies var glabāties vairākus gadu simtus un pat tūkstošus ilgi. Pēc putekšņu formas un virsmas struktūras var noskaidrot, kādai sugai tie pieder. Tālāk – var saskaitīt, cik daudz putekšņu no katras sugas ir kūdras paraugā, salīdzinot jaunākas un vecākas kūdras paraugus, un pēc tiem spriest par agrāko laiku klimatu, augāju un cilvēka ietekmi uz to.

Bieži tiek salīdzināta dažādu koku sugu izplatība vēstures periodos. Piemēram, ja kādā laika posmā ozolu kļuvus mazāk, bet egļu vairāk, tad klimats ir kļuvus aukstāks. Platlapju koku daudzuma palielināšanās un skujkoku samazināšanās savukārt liecina par klimata pasiltināšanos. Graudzāļu putekšņu skaita palielināšanās liecina par mežu izciršanu un pļavu, ganību veidošanu. Jo senāks un lielāks purvs un lielāks neskartas kūdras slānis, jo pilnīgāka iespēja no šiem putekšņu nokrišņiem rekonstruēt tuvākās apkārtnes veģetācijas attīstību.

Vai protat atšķirt purvu tipus?

Latvijā sastopami trīs purvu tipi – zemie jeb zāļu, augstie jeb sūnu un pārejas purvi. Nav vajadzīgas lielas bioloģijas zināšanas, lai tos atšķirtu.

Pirmā purvu veidošanās stadija ir *zemie jeb zāļu purvi*. Par zemajiem purviem tos sauc tādēļ, ka tie parasti sastopami dažādos reljefa pazeminājumos – upju ielejās, avotu iztekās vai ezeru malās.

Zemo purvu redzamākās sugas ir dažādi grīšļi – pūkaugļu, uzpūstais, divputekšņlapu, augstais un citi. Grīšļi tad arī ir devuši zemajam purvam zāļu purva nosaukumu. No citiem ziedaugiem bieži sastopami ir trejlapu puplakši un parastās niedres. Lāmās koši dzelteniem ziediem zied pūslenes – kukaiņēdāji augi. Zāļu purvos var sastapt arī dažādas orhideju sugas, piemēram, stāvlapu dzegužpirstīti, Lēzeļa lipari un purva dzeguzeni. Starp grīšļu ceriem un ar ūdeni pilnās ieplakās meklējamas sūnas – atrotītā sirpjlape,

parastā dižsirpe un citas. Šīs sūnas parasti ir tumši zaļā, zaļgani brūnā vai brūnā krāsā atšķirībā no augstā purva sūnu gaišā vai rūsganā zaļuma. Sfagnu sūnas, kas ir tik raksturīgas sūnu jeb augstajiem purviem, zaļu purvos vai nu nemaz nav atrodamas, vai arī to ir ļoti maz.

Zaļu purvu raksturīga īpašība ir tā, ka tie ūdeni un barības vielas saņem no gruntsūdeņiem, kas pieplūst no tuvējām upēm, ezeriem, avotiem. Jūs jautāsi – kas tur īpašs, un vai tad visi augi nesaņem barības vielas no gruntsūdeņiem? Nesaņem gan – sūnu purvā visa barošanās notiek tikai no lietussūdeņiem.

Kā pazīt zaļu purvu? Iesācējam zaļu purvs sākumā var izskatīties pēc parastas pļavas, jo augu zelmenis nereti ir tikpat augsts kā pļavu augiem. Taču pļavās parasti aug dažādas graudzāles, kuras nekad nav purvos. (Kā atšķirt grīšļus no graudzālēm? Graudzālēm stiebrs ir apaļš, grīšļiem – trīsstūrainš.) Zaļu purvā ir bagātīgs sūnu klājs, kādu neatradīsiet pļavā. Zaļu purvā tikpat kā neatradīsiet sūnu purviem raksturīgās sfagnu sūnas.

Augu sugu nepazīnējam droša purva pazīme ir kūdra. Iespraudiet zemē kociņu, izvelciet ārā, paskatieties, kas pie tā pielipis. Vai tā ir augsne (ar smilšu graudiņiem) vai kūdra? Ja augsne, tad esat pļavā. Ja kūdra – tad esat purvā.

Kad cilvēki iedomājas purvu, viņi pirmām kārtām iedomājas nākamo purvu tipu – *augsto jeb sūnu purvu*.

Augstie purvi parasti ir veidojušies no zaļu un pārejas purviem. Zemajos purvos kūdra krājas, krājas – un pamazām tās slānis kļūst aizvien biezāks. Augi, kas uz tās aug, pamazām paceļas aizvien augstāk, jo aizvien augstāks kļūst kūdras slānis zem tiem. Pamazām kūdras slānis nosprosto augu saikni ar minerālvielas saturošajiem gruntsūdeņiem – šie ūdeņi vairs netiek kūdrai cauri līdz augiem. Vienlaikus samazinās arī virszemes noteces ūdeņu piekļūšana purvam, jo kūdras slānis ir aizpildījis visu ieplaku un pat pacēlies virs tās.

Tā kā gruntsūdeņi vairs nav aizsniedzami, tad sūnu purva augu sega bieži spiesta iztikt tikai no nokrišņiem. Mitrā klimatā sfagni strauji aug un visa purva virsma paceļas pār apkārtni. Purva centra daļa paceļas straujāk, jo sfagni te saņem visu nokrišņu ūdeni, bet gar purva malām ūdens straujāk aiztek. Tādēļ dažreiz purva virsa

atgādina kupolu vai lēcu. Tā veidojas augstais purvs, ko sauc par sūnu purvu un arī par lietus purvu, jo tajā aug galvenokārt sfagnu sūnas un tas ūdeni saņem tikai no atmosfēras nokrišņiem. (Sfagnu sūnas tautā tiek sauktas arī par baltajām sūnām, kaut gan tās mēdz būt gaiši un tumši zaļas, gan sārtas, rūsganas un brūnas.)

Bet kā tas var būt, ka augstais purvs spēj būt tik slapjš, saņemot tik maz ūdens? Ja sfagnu sūnas un kūdra neuzkrātu ūdeni, šo vietu varētu salīdzināt ar tuksnesi, jo pat lietusūdens no tā notek. Tas ir tāpēc, ka sfagnu sūnām ir dažādi pielāgojumi ūdens uzkrāšanai. Turklāt lielais kūdras slānis zem augiem satur lielu ūdens daudzumu, kas gandrīz nekas neizzūst. Tomēr sausās vasaras dienās augstā purva virskārta patiešām var izzūt. Tā rezultātā dažviet var atrast uz sfagnu sūnām augošus ķērpjus – sausu vietu iemītņiekus.

Augstajos jeb sūnu purvos sastopamie augi ir ļoti pieticīgi – tādi, kuriem ir minimālas prasības pēc minerālvielām. Visbiežāk sastopamie augi un arī galvenie kūdras veidotāji augstajos purvos ir dažādu sugu sfagni. Tipiski sūnu purvu iemītņieki ir arī makstainās spilves, dzērvenes, purva šeihcērijas un polijlapu andromedas, virši, kukaiņēdāji augi – apaļlapu rasenes. Purva iepakās un lāmās nereti ir atrodami arī zemo purvu iemītņieki grīšļi.

Augstajos purvos raksturīga koku suga ir parastā priede. Neērtu augšanas apstākļu dēļ priedes ir 1–3 metru augstas un ļoti zarainas. Tomēr šīs priedes, kaut arī nelielas, var sasniegt ļoti cienījamu vecumu – no 100 līdz pat 300 gadiem.

Trešais purvu tips ir *pārejas purvs* – pārejas stadija no zāļu purva uz sūnu purvu. Tajā sastop gan zāļu purvam, gan sūnu purvam raksturīgās augu sugas. Kā barojas šis purvs – kur tas ņem ūdeni un minerālvielas? Pārejas purvs, tāpat kā zāļu purvs, saņem ūdeni un barības vielas no gruntsūdeņiem. Taču pārejas purvos biežāka kūdras slāņa dēļ šī barības vielu pieplūde ir traucēta, tādēļ barošanās apstākļi trūcīgāki nekā zāļu purvos un ir piemēroti ne tikai zāļu purva augiem, bet arī ļoti pieticīgajām sūnu purva sugām.

Zāļu purvam ir raksturīgas dažādu sugu grīšļu audzes un tikpat kā nav sfagnu. Sūnu purvam ir raksturīgs sfagnu sugu paklājs un tikpat kā nav grīšļu. Pārejas purvam ir raksturīgi abi – gan grīšļi, gan sfagnu sūnas. Tē atrodamas arī zāļu purvam raksturīgās brūnās sūnas.

Vai Latvijā ir daudz purvu?

Šķirstot dažādas enciklopēdijas, varam atrast ļoti dažādus datus par to, cik lielu daļu Latvijas teritorijas aizņem purvi. Šie skaitļi ir no 4% līdz pat 11 procentiem. Iespējams, ka liela daļa šo datu ir veca un vairākus gadu desmitus tiek pārrakstīta no vienas grāmatas citā. Pašlaik purvu speciālisti Latvijā uzskata, ka purvi klāj tikai 49% mūsu valsts teritorijas. No tiem apmēram 70% ir samērā neskārti un neietekmēti.

Kas noticis ar pārējiem purviem? Ģeologi izrēķinājuši, ka 10,4% Latvijas teritorijas aizņem kūdras atradnes. Pie tām pieskaita gan purvus, gan arī teritorijas, kur kādreiz ir bijuši purvi, bet tie tikuši nosusināti, norakti vai citādi izmantoti. Tagad šais vietās vēl aizvien ir kūdra, bet purva ar tam raksturīgajiem procesiem vairs nav. Tātad vairāk nekā puse Latvijas purvu bagātības ir tikusi degradēta.

Kādēļ mums ir vajadzīgi purvi?

Purviem ir liela nozīme dabā. Tie darbojas kā ūdens uzkrājēji un ir nozīmīgs ūdens aprites posms.

Purvi ir viena no lielākajām Latvijas dabas bagātībām. Tajos ir kūdra, ko var izmantot par kurināmo, par pakaišiem lopkopībā un dažādām citām lauksaimniecības un dārzkopības vajadzībām. Taču mums vajadzētu savus kūdras resursus taupīt; kaut arī kūdra visu laiku aug klāt (purvos tā pieaug vidēji vienu milimetru gadā), tomēr tā nav neizsmelama. Vairākās Eiropas valstīs, piemēram, Vācijā un Īrijā, kādreiz arī bija daudz purvu, taču nepārdomātas izmantošanas dēļ no tiem palikušas vairs tikai niecīgas atliekas. Šajās valstīs milzīga nauda ieguldīta purvu atjaunošanā, taču, kas zudis, tas zudis – šādi atjaunotie purvi bioloģiskās daudzveidības ziņā nav salīdzināmi ar neskartajiem Latvijas purviem.

Latvijas purvos sastopams vairāk nekā 50 aizsargājamo augu sugu (43 zemajos purvos, 15 augstajos, 27 pārejas). Visvairāk aizsargājamo sugu ir no orhideju dzimtas (15 sugas) un grīšļu dzimtas (10 sugas). Visvērtīgākie reto sugu ziņā ir bagātie zāļu purvi jeb ar kaļķi bagātie zāļu purvi.

Purvi ir visneskartākā Latvijas dabas daļa. Mežus var cirst un stādīt, kāpas apmežot, ezerus piesārņot, upju malas izbradāt, tomēr arī pēc šādas cilvēka izrikošanās tie vēl aizvien ir meži, kāpas, ezeri un upes. Taču purvs var pastāvēt tikai tad, ja to nemaina. Ja cilvēks pārmainīs purvu, to nosusinot vai norokot, tas vienkārši vairs nebūs purvs. Tad tas būs tikai kūdrājs, jo agrākais augājs un purvam raksturīgie procesi tajā vairs neatjaunosies.

Apstājies un ieskaties uzmanīgāk purvā! Siki zarotās priedes ir gadsimtiem vecas, sūnas un spilves dzīvo lēnu, mums nesaprotamu dzīvi, un viegls vējš nes maigu smaržu. Vai tev nešķiet, ka purvs cenšas mums kaut ko pasacīt?

Edgars Vimba

Daži vārdi par sēņu daudzveidību

Nelielā rakstā nav iespējams šo daudzveidību aprakstīt, bet var vērst lasītāja uzmanību uz šīs daudzveidības izpausmēm. Pasaulē aprakstīto sēņu sugu skaitu vērtē no 45 000 līdz 120 000. Šajā skaitā, protams, ir ļoti daudz sinonīmu. Turklāt šodien, ņemot vērā, ka no sēņu valsts izdalītas vairākas sēņu grupas, kuras vairs sēņu valstij nepieskaita, ir ļoti grūti atbildēt uz jautājumu, cik tad pasaulē ir sēņu sugu.

Sēņu daudzveidība izpaužas to morfoloģijā, attīstības ciklos, dzīvesveidā, kā arī tajās norisošajos dzīvības procesos.

Ir sēnes, kuras nemaz neatbilst tiem priekšstatiem, kas mums par sēnēm izveidojušies. Tā literatūrā atrodam ziņas par "sēnēm – ziediem", kuru auglķermeņi ir spilgti krāsaini, zaraini un nemaz neatgādina tās sēnes, kuras mežos redzamas ar kātiņu un cepurīti. Viena šāda tipa sēne 18. gs. beigās minēta kā atrasta arī Rīgā sparģeļu dobē – tā ir sarkanā tiklene – *Clathrus ruber*. Tās jaunie auglķermeņi ir lodveidīgi vai olveidīgi, 5–12 cm augsti un 3–6–10 cm plati, ar plānu, izzūdošu ārējo apvalku un biezu, receklainu apvalka

vidējo slāni, kas saglabājas. Receptākuls (nesējs) tiklains, kupolveidīgs, bez kātiņa, no ārpuses biežāk sarkans, retāk baltgans vai dzeltenīgs, iekšpusē klāts ar olīvzaļu glebu, kurā attīstās sporas. Sēnei ir nepatīkama maitas smaka. Tā ir subtropu sēņu suga, kas laiku pa laikam atrasta, arī ievesta ārpus subtropu zonas siltumnīcās un botāniskajos dārzos. Ja šī sēne 18. gs. beigās tiešām Rīgā atrasta, tad nākamajā 200 gadu laikā par tās atrašanu Latvijā nekādu ziņu nav.

Pagājušā gadsimta 80. gados, kad Rīgā un tās apkārtnē daudzās vietās atrada neparasto Ravenela mutīni, kāda tās atradēja no Juglas rakstīja, ka šo sēni, kas izskatījās pēc neparasta tārpa, "mēs aiztikām tikai ar koku"...

Ir arī lasīts par tropu mežu sēnēm, kuru auglķermeņi izstaro tādu gaismu, ka var lasīt grāmatu...

Latvijā pašlaik zināms apmēram 4100 dažādu sēņu sugu. Tās ir gan mikroskopiskās sēnes, kuras izraisa dažādas augu un dzīvnieku slimības vai arī sastopamas kā saprotrofi augsnē, kā arī uz dažādām augu atliekām, gan makroskopiskās sēnes, kuru auglķermeņi var sasniegt ievērojamus izmērus. Mikroskopiskās un makroskopiskās sēnes... Par sēņu piederību vienai vai otrai grupai spriež pēc to auglķermeņa lieluma. Ne vienmēr ir iespējams dot pareizo atbildi par sēnes pieskaitīšanu mikroskopiskajām vai makroskopiskajām sēnēm. Ja kausveidīgā auglķermeņa platums ir 1 cm, tad nebūs šaubu; bet ja tas būs tikai 1 mm vai pat mazāks? Taču auglķermenis ir tikai viena sēnes daļa, kas parasti attīstās virs zemes. Otrā daļa, kuru veido sēņotne jeb micēlijs, atrodas augsnē, un par tās lielumu mūsu priekšstatī ir visai neskaidri: mēs zinām tikai to, ka sēņotne sastāv no daudziem smalkiem pavedieniem – hifām, kurām ir ļoti liela kopējā virsma, kas nodrošina ūdens un barības vielu uzņemšanu. Ir arī norādījumi par to, ka dažādām sēņu sugām sēņotne attīstās dažādā dziļumā.

No mikroskopiskajām sēnēm pavasaros uz ziedošo balto vizbulīšu lapām bieži var redzēt sikas violetas pangas. Šīs pangas veido parazītsēne *Synchytrium anemones*, kuru latviski varētu godāt arī par vizbulīšu sinhītriju. Lauksaimniecībā pazīstama tās radniecē – *Synchytrium endobioticum* – sēne, kas izraisa bīstamu kartupeļu karantīnas slimību – kartupeļu vēzi.

Jau pavasarī, bet jo sevišķi vasarā un rudenī satopamies ar makroskopiskajām sēnēm, kurām veidojas makroskopiski auglķermeņi. Pavasarī tās ir dažādās pavasara sēnes – parastā bisīte, dažādas lāčpurnu sugas, ķēvpupi u. c., bet vasarā un rudenī tās ir dažādas bekas, baraviku, apšubekas u. c. bekas ieskaitot, bērzlapes, atmatenes jeb šampinjoni, mušmires u. c.

Ļoti daudzveidīga jeb, kā speciālisti saka, polimorfa ir bērzlapju ģints. Speciālistiem bērzlapju sugu noteikšanā svarīgs ir viss, gan šo sēņu cepurīšu un kātiņu mīkstuma garša un smarža, lapiņu krāsa (par cepurīšu krāsu nemaz nerunājot), gan šo sēņu augtene un tās raksturojums. Un kur nu vēl dažādās mikroskopiskās pazīmes! No bērzlapju ģints šodien Latvijā zināmas apmēram 100 sugas, kuras pazīt speciālistam nav nemaz tik vienkārši, par parastu sēņotāju nerunājot. Taču lielum lielais vairākums bērzlapju ir ēdams. Starp bērzlapēm nav zināmas letāli indīgas sēnes. Taču dažas bērzlapju sugas, kā, piemēram, sīvā bērzlake, kas ir skaisti koši sarkana un prasīties prasās grozā, un dažas citas, nav vēlamas.

Ne visām sēnēm auglķermeņi attīstās virs zemes. Ir pazīstamas t. s. pazemes sēnes, kurām auglķermeņi veidojas vai nu augsnē, vai meža trūdu kārtā. Pasaulē no šādām sēnēm lielu popularitāti ieguvušas trifeles. Taču Latvijā trifeļu nav, vismaz nav to trifeļu sugu, kuru auglķermeņus lieto pārtikā. Latvijā biežāk sastopamas briežtrifeles (*Elaphomyces*) – sēnes, kuru dažus centimetrus lielie dzeltenīgie, ārpusē kārpainie bumbulveidīgie auglķermeņi mežos veidojas tur, kur beidzas meža nedzīvā zemsega un sākas minerālzeme. No mūsu mežu dzīvniekiem meža cūkas ir sevišķi iecienījušas briežtrifeles. Rūpīgi pārmeklējot meža cūku rakumus, bieži izdodas vēl atrast kādu dzīvnieku neatrastu briežtrifeles auglķermeņi. Sausajos, smilšainajos priežu mežos smilšainās augsnes virsējā kārtā bieži attīstās jumjupūpēži (*Rhizopogon*). To dzeltenīgos, gludos, bumbulveidīgos auglķermeņus bieži, virs zemes staigājot, izsper gan meža dzīvnieki, gan cilvēki.

Neparasti ir sēņu – it īpaši mikroskopisko sēņu attīstības cikli. Tādi ir rūsas sēnēm, melnplaukas sēnēm un daudzām asku sēnēm, kuras ir dažādu augu slimību izraisītājas.

Rūsas sēnei, kas izraisa graudzāļu svītru rūsu, attīstības ciklā veidojas pieci dažādi sporu veidi. Pavasarī tās attīstība sākas uz parastās

bārbeles lapām. Vēlāk sēne pārceļo uz graudzāļu lapām, kur veidojas vasaras un ziemas sporas.

Lasītājiem droši vien ir pazīstama sēne, ko sauc par melnajiem graudiem (*Claviceps purpurea*). Tā ir sēne, kas rudzu vārpās veido lielākus vai mazākus melnas krāsas veidojumus. Tautā šos veidojumus sauc par vilka zobiem vai arī velna ragiem. Mikologi tos dēvē par sklerocijiem. Sklerocijus veido blīvs sēņotnes pinums, kas iekšienē nemaz nav melns, bet ir balts. Ārējās kārtas tumšā pigmentācija sklerocijiem nodrošina labāku pārziemošanu. Šī sēne, kas graudzāļu ziedos veido sklerocijus, nebūt nav raksturīga tikai rudziem. Tā atrodama visu Latvijas savvaļas un arī kultivēto graudzāļu ziedos. Ļoti prasta tā ir auzeņu, vārpas, timotiņa u. c. graudzāļu ziedos.

Pavasārī pārziemojušie sklerociji uz augsnes "dīgst" – un uz tiem attīstās nelieli kātiņi ar mazām, apaļīgām, sarkanīgām galviņām, kuras sauc par stromām. No stromu krāsas sēne ieguvusi arī sava latīniskā sugas nosaukuma epitētu *purpurea*. Stromās izveidojas sporas, kuras nonāk uz graudzālēm (protams, arī rudziem) to ziedēšanas laikā un tur veido sēnes attīstības cikla bezdzimumstadiju. Tās laikā atkarībā no laika apstākļiem var izveidoties vairākas sporu paaudzes, kuru funkcija ir nodrošināt sēnes plašāku izplatīšanos.

Laikā, kad graudzāļu ziedos sāk veidoties šīs sporas, sēnes sēņotne izdala saldu, lipīgu šķidrumu – t. s. medus rasu. Šī rasa zaigo saules staros, tā pievilina dažādus kukaiņus, kuri, barodamies ar šo rasu, izplata pie sava ķermeņa un kājām pielipušās sporas. Dažreiz šāda medus rasa klāj visu inficēto graudzāļu ziedkopas. Pirms pāris gadiem Baltijas jūras piekrastes kāpās ar šo rasu burtiski bija klātas inficētā smiltāju kāpukvieša (*Leymus arenarius*) vārpas. Vasaras beigās sporas vairs neveidojas, inficētajos ziedos sākas intensīva sēņotnes dalīšanās, un atkal izveidojas melnie graudi, ar kuriem sēne pārziemo. Līdz ar to melno graudu attīstības ciklā redzam trīs dažādus veidojumus, kas cits citu neatgādina: tie ir paši melnie graudi – sklerociji, tās ir sarkanīgās galviņas – stromas un bezdzimumiskās sporas graudzāļu ziedos. Šādu sēnes daudzveidību, kas izpaužas attīstības ciklā, sauc par pleomorfismu.

Sēnes dabā un arī cilvēka apkārtnē sastopamas visur. Mums tikai rūpīgi jāieskatās, lai redzētu šo daudzveidību.

Andris Zvirgzds

Kokaugu sugu, populāciju un klonu daudzveidība mūsu ainavā

Latvijas dabas ainavas pamata līderi nu jau visu pēcledus periodu ir kokaugi, rekordisti gan lielo izmēru, gan garā mūža dēļ, gan izceļot laika – ceturto dimensiju, gan tie daudzveidīgāki formā un krāsās, tā veidojot dabas ainavas ietekmīgāko sastāvdaļu. Ja viss kārtībā ģeologu rēķinos un neradīsies pārliecinoši “Darvina maldu” pierādījumi, tad varētu teikt, ka mūsu ainavas kokaugi atgriezās šai zemē ledāju nošļūktā tuksnesī pirms nepilniem 10 000 gadiem, visu šo laiku turpina patstāvīgi migrēt un pašlaik to skaitu var rēķināt ap 120 sugām.

Kokaugu sugu sēklas dabiski pārceļo ne tikai no dienvidiem (sēklas atnes putni, vējš), bet atnāk pāri Baltijas jūrai (putni, pa ledu vējš), vairāku sugu sēklas un pat stādus no austrumiem atnes Daugava. Vismaz pusei Latvijas savvaļas kokaugu Latvijā ir izplatības areāla tāda vai pavisam citāda robeža vai tuvu tai. Pētot sugas uz dabiskās izplatības robežas, noskaidrots, ka vairošanās ar sēklām mainās, sugas saglabāšanās nereti notiek vairāk veģetatīvā ceļā. Salīdzinājumā ar līdzīgām platībām mērenajā joslā, ar daudzkārt senākām ģeoloģiskām katastrofām (ledāji, zemeštrīces) par mūsu zemē notikušām kokaugu sugu skaitam kopā un procentiem no augstāko augu sugu skaita vajadzētu būt divas trīs reizes lielākam. Zināmas vairākas liecības, ka tā ir bijis pirmsleduslaikmetā, jo tas bijis ievērojami ilgāks par mūsu pēcledus periodu, klimats arī bijis citāds. Te esot bijusi sugām daudz bagātāka kokaugu flora.

Lai salīdzinātu kokaugu floras, mēdz sastādīt sugu sarakstus, kurus salīdzina ar sarakstiem citās zemēs, platībās un apstākļos. Te nu lūdzu nejaukt floristus – floru daudzveidības pētniekus ar floristiem, kas no dzīvām un mirušām puķēm montē kompozīcijas un vainagus un no citiem aizņemas sava amata nosaukumu... Floru sarakstos vienā traukā krauj vecas, stabili no citām nodalījušās, ar citām nesajaucamas sugas, dažkārt to pašreizējie areāli plešas vairākos

kontinentos un vairākās veģetācijas zonās, un tām blakus liek augu valsts jaunumus, tikko radušās vai gluži pretēji – ģenētiskas mazspējas nomāktas izmirstošas sugas ar dažu hektāru areāliem. Nu kaut vai mūsu parastā priede vai baltalksnis un tiem blakus Teodora pilādzis, kuru Zviedrijā un Latvijā pazīst tikai daži speciālisti.

Atļaujos šo floru salīdzināšanu atainot ar piemēru: labi nožāvēta dūmdesa. Desas luņķa garums ir laika ass. Sarkana is liesums ir vide ar sugām. Tāuku krikumiņi, kuri parādās griezumā, ir sugas: lielas un mazas, labi norobežotas un izplūdušas, tālu vai tuvu citām, dažu pārgriež tās beigās, bet cita vēl tikko sākas. Šai piemērā trūkst radniecības sugu un par to augstāku un zemāku taksonu (ģintis, dzimtas utt. augšup un pasugas, varietātes, šķirnes lejup) starpā. Te nu der salīdzināt floru ar bibliotēku, kur sugas analogs būtu bibliogrāfiska vienība – O. Balzaka Kopoti raksti vai Aizputes uzsaukums 1905. gada mežbrāļiem. Dažāda lieluma, satura, struktūras, izturības un daudzveidības kompleksi šodienas vērtējumā. Visi vienā vērtē. Tā nu ir tā dabiskā “mūsu” kokaugu flora.

Pēdējos 200...300 gados Latvijas kokaugu saraksts ir ievērojami papildinājies. Jauni kokaugi tika ievesti ar lieliem un mazākiem stādiem un sēklām dārzu un mežu stādīšanai kā greznumlieta un naudas pelnīšanai. Daudzi brīnās, kad noskaidro – parastie ceriņi, zirgkastaņas, dzīvzogu klintenes, plūškoki un citi populāri apstādījumu koki un krūmi pavisam nesen atraduši mūsu zemē jaunu dzimteni. Augi pie jauniem apstākļiem pierod, atlasoties izturīgākiem vairākās sēklu paaudzēs, ko pieņemts saukt par aklimatizāciju, bet cilvēka darbību, savācot un izaudzējot līdz sēklām un izturīgām paaudzēm jaunajos apstākļos, par introductiju. Turklāt izrādījies, ka piesārņotajā un sausākajā pilsētas vidē kopumā klimata izturīgāki, imūnāki pret slimībām un noturīgāki pret kukaiņiem vairākums šo jaunienācēju veido dabiskāku dzīves vidi. Rīgas kokaugu floras saraksts, sakārtojot sugas sastopamības kārtībā, šodien būtiski atšķiras no tāda pirms 300 gadiem. It kā sveši mūsu florai. Te varētu iebilst – introductējot mēs tikai paātrinām pēclaudus perioda atgriešanos, atjaunojam bijušo, veicinām evolūciju.

Tomēr Latvijas ainavas kokaugu floras sugu daudzveidība, tās sugu attiecības mainījās jau no tiem laikiem, kad sākās strauja mežu

izciršana, kad Latvijas mežainība no 80% samazinājās līdz tuvu 20% aptuveni 19. gs. 80. gados. Tad vairākums krūmu sugu, kas līdz tam bija dzīvojušas mežaudzēs koku pamežā, ieguva iespēju izplatīties gaišās vietās, notika krūmu sugu izplatības un daudzveidības sprādziens. Pašreizējais lauksaimniecības zemju aizaugšanas process, kad mežainība pārsniedz 40%, arī notiek ne tikai ar koku sugām, bet te piedalās daudz krūmu sugu, sugu attiecība mainās.

Kokaugus Latvijā iaved gan ar sēklām, gan stādiem. 19. un 20. gs. kokaugu daudzveidību ievērojami papildināja komercaudzētavas un LU Nacionālā botāniskā dārza un Kalsnavas Mežu pētišanas stacijas darbinieki. Daudz kokaugu legāli un nelegāli, bez karantīnas atļaujas un pārbaudes atveduši arī dendroloģijas entuziasti, kolekcionāri un dāļdārznieki. Botāniskās iestādes veic lielu darbu, vairojot jaunās sugas ar sēklām un ilgus gadus pārbaudot izturību savās un citu krājumos. Tā veidojas mūsu Ziemeļeiropas apstākļiem – klimatam un augsnēm – atbilstošas populācijas, kas jau atšķiras no to dzimtenē izplatītajām. Mūsu mežos pēdējo 100 gadu laikā plaši izplatījusies vārpainā korinte, to jau var uzskatīt par nezāli, kas izspiež vietējās sugas. Tad, lūk, Latvijā un Dienvidigauņijā putnu izplatītā vārpainā korinte pēc auguma un citām pazīmēm tik ļoti atšķiras no Ziemeļamerikas māsām, ka ASV dendrologi groza galvu un par savējo to neatzīst. Ar Kanādas cukura kļavu (lapa Kanādas karoga centrā!) sēklām ir vēl divaināk – pie mums izteikts divmājiņieks, Amerikā tikai daļēji, bet vīrišķo un sievišķo koku ziedēšanas laiki Salaspilī un Skrīveros (kur vairāk koku) retus gadus sakrīt, un sēklas arī tad izveidojas vārgas. Tāpēc šo skaisto sugu pie mums grūti savairot un aklimatizēt.

Daudzus apstādījumu kokaugus pavairo veģetatīvi, kā klonus. Tāda, piemēram, ir pilsētās ļoti izturīgā Holandes liepa, arī mazākā auguma Krīmas liepa. Tās nākas vairot ar noliekšņiem, kā arī pottējot uz platlapu liepas, jo ziedēt zied, bet ir neauglīgas, sēklas neveidojas. Tas aleju stādījumiem ir būtiski, jo šīs klonu šķirnes veido kokus ar skaistu, vienmērīgu un vienādu augumu. Viduseiropā apstādījumos lietojamo kokaugu šķirņu skaits pašlaik lavīnveidā pieaug, un šo šķirņu arī Latvijā tagad jau ir ļoti daudz. Arī Latvijā kokaudzētavās un dabiskās audzēs atrod kokus vai krūmus ar atšķirīgu

lapu formu, krāsu, vainagu, kā arī pundurformas. Latvijā ir savas kokaugu šķirnes, nerunājot par P. Upīša un citu selekcionāru atlasītajām krāšņajām un izturīgajām ceriņu šķirnēm un tēva un dēla Kondratoviču daudzkrāsainajām rododendru šķirnēm.

Parastām koku un krūmu, vītēnaugu sugām sējeņu vidū tiek atlasīti kolonnveida, nokareni un bumbveida, sarkanlapaini un dzeltenlapaini, sudrabskujaini un zeltainskujaini un vēl neskaitāmu citu noviržu augi, kuri mežā dabiskajā izlasē nespētu konkurēt ar saviem "brāļiem", bet, veģetatīvi savairoti, tie nokļūst apstādījumos. Šiem divaino noviržu kokaugiem pašlaik liels īpatsvars ir ne tikai savrupmāju apstādījumos, daudz kadiķu, tūju, egļu, paciprešu un īvju šķirņu plaši lieto arī kapsētās un citos publiskos apstādījumos.

Pundurformas, kuras tautā dēvē par "vēja vai raganu slotām", un augus ar mainītu vainaga formu un lapu raibumu jau ilgstoši piedēvē mikroorganismu vai vīrusu iedarbībai. Vai te nav iespēja izplatīt un izraisīt līdzīgas parādības arī citādi veselīgiem augiem?

Tē nu jāatzīmē šīs sortimenta paplašināšanās ēnas puses. Daudzas jaunās šķirnes mūsu pilsētu apstākļos nav izturīgas un drīz iznīkst vai kļūst neizskatīgas. Ja tās ievieš pie mums un bez nopietnas pārbaudes izplata tikai "smukuma dēļ", tās bieži vien neiztur mūsu kaprīzās un nereti arī visai aukstās ziemas. Protams, tas ir tikai ieguvums dārzniekiem – izaudzēt un izplatīt arvien jaunas šķirnes. Zināmas problēmas kloniem var rasties mūsu apstākļos, ja parādās kāda jauna slimība vai kaitēklis, kas parasti notiek tuvu pie izplatības robežām. Tad visi cietīs vienādi – būs epidēmija, kā tas jau noticis ar daudziem rožu dzimtas kokaugiem Viduseiropā. Un beidzot – kas notiks ar mūsu vietējām sugām, kad tās sāks apputeksnēt divaiņi ar citādu iedzimtību? Sevišķi to vajadzētu attiecināt uz koku sugām, kuras mežsaimnieki selekcionē koksnes ieguvei. Tāds, lūk, ir stāvoklis mūsu ainavas kokaugu sugu, populāciju un klonu daudzveidībā!

Ēriks Gacihs

Daži mirkļi Eiropas dižkoku pasaulē

“Dabas un vēstures kalendāra” lasītājiem nevarētu būt svešs vārds – dižkoks. Ne vienreiz vien būs dzirdēts vai lasīts, ka Latvija ir dižkoku brīnumzeme un katram pašam, kas vien to patiesi vēlas, ir iespēja atrast brīnumu. Arī šo rindu autoram ir bijusi tā laimīgā iespēja bagātināt Dabas retumu krātuves apcirkņus ar jauniem atradumiem. Taču šoreiz gribētos dalīties iespaidos, kādi ir gūti, apmeklējot nedaudzus Rietumeiropā augošos dižkokus. Apskates objektu izvēlē priekšroka tika dota tām koku sugām, kuras aug arī Latvijā.

Zviedrijā pavisam netālu no Astridas Lindgrēnes dzimtās pilsētas Vimmerbijas ir neliels ciemats Rumsquilla. Tā tiešā tuvumā, neskartiem mežiem apaugušu klinšainu pauguru apvidū, atrodas nelielais (27 ha) Norra Kvillas nacionālais parks, kur zaļo par Skandināvijas un arī Ziemeļeiropas lielāko koku sauktais Kvillas ozols (*Kvilleken*). Dižkoks aug kadiķiem un akmeņiem nosētās ganībās. No lapiem koku pasargā koka kāršu žogs, bet no apmeklētājiem masīva dzelzs ķēde, aiz kuras atrasties ir aizliegts. Izmērot koka apkārtmēru, tas izrādījās 13,40 metri, taču, tā kā stumbrs ir izteikti konusveidīgs, tad apkārtmērs jau dažu metru augstumā strauji sarūk. Koka svaru notur masīvas saknes, kuras daudzviet atbalstu radušas pret visapkārt esošajiem akmeņiem. Stumbrā pie zemes ir prāvs dobums, caur kuru var redzēt kokam cauri. Koka nodzīvotais mūžs nav bijis no vieglajiem – liels žuburs ir gājis bojā, un, lai koks nepāršķeltos, tas ir sastipots. Tomēr ozola vispārējais veselības stāvoklis ir gana apmierinošs – un koks vēl ilgi priecēs apmeklētājus. Informatīvajā plāksnē var lasīt, ka ozols izsenis ir saistījis cilvēku uzmanību un jau 1779. gadā ir ticis pieminēts hronikā. Koka vecumu lēš ap 900 gadiem.

Tālāk dodamies aptuveni 2000 kilometru uz dienvidiem, uz Franciju. Netālu no *Saintes* pilsētas, nelielas apdzīvotas vietas *Pessines* nomalē, ir mājas *Montravoil*, kuru slēgtajā pagalmā meklējams kāds

senāk slavens ozols – *Chêne du Montravoil*, kas pirms gadiem piecdesmit ir ticis uzskatīts par Eiropā lielāko. Kā zināja vēstīt mājas saimnieks, koka apkārtmērs esot sasniedzis 22 metrus (nav gan zināms mērīšanas augstums), kokam bijis liels dobums, kurā varēts iekļūt pa speciāli šim nolūkam ierīkotām durvīm. Ap 1940. gadu kādā vētrā koka liela daļa ir gājusi bojā. Izmērot stumbra tagadējo apkārtmēru, tas izrādījās visai pieticīgs – vairs tikai deviņi metri (pie zemes mērot, apkārtmērs ir 10,80 m). Koka vecums tiekot vērtēts ap 1800 gadu, bet tam nav dokumentālu pierādījumu. Koks vēl arvien ir ainavisks un lieliski izskatās arī ziemā bezlapu stāvoklī, jo tā zaru vainagu ir apvijusi un “apzaļumo” varena efeja.

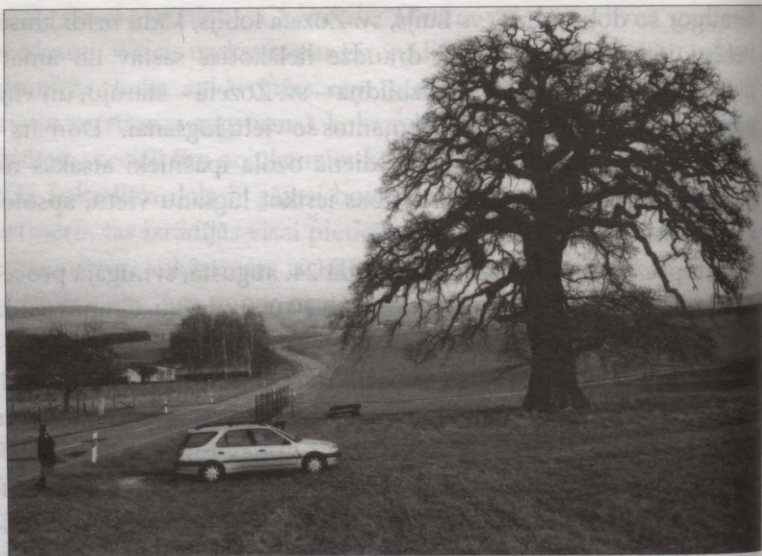
St. Aubin de Blaye pilsētiņa atrodas tuvu pie Bordo, un tajā var apskatīt citu ozolu. Nosakot tā apkārtmēru (5,85 m), gan nākas nedaudz vilties, jo mērījums izrādās par 0,80 m mazāks nekā literatūras norādēs minētais, taču tā nebūtu jāuztver kā ozola vaina. Kādreiz šai apkaimē esot auguši vareni ozoli, bet mūsu dienās tie ir kļuvuši pat par retumu. Iemesls tam, kā allaž visur un vienmēr, ir viens un tas pats – nesaudzīga, alkatīga izciršana vērtīgās koksnes dēļ. Bordo ir vispārzināms Francijas vīndaru novads, un arī minētā ozola zemes saimnieks ir vīndaris. Viņš visai veikli ir pratis izmantot dižkoku savā darbā, jo viņa etiķeti grezno ozola siluets un paša viņa nosaukums ir – “Pie vecā ozola”.

Savukārt pie Nantes ir ciemats, kura nosaukums ir *Villedieu la Blouere*. Tajā, uzzinot dažus faktus un notikumus, var izsekot tam, kā savijusies kristīgā ticība un pagānisma simbols – dižkoks. Mazliet vēstures no grāmatiņas “Svētceļojumu pirmsākumi”: ciemata mācītājs sarakstās un sadraudzējas ar Jēzus draudzes locekli Tēvu Luiju, kas ir sv. Žozefa kulta piekritējs un ir izveidojis sv. Žozefa attēlu, ko 1856. gadā, ierodoties *Villedieu* uz Vasarsvētkiem, uzdāvina mācītājam. Kādā vakara pastaigā abi domubiedri nonāk Granžas ciematā, kur mācītājs rāda ciemiņam apkārtnes brīnumu – neparastu ozolu bez vainaga (reiz tajā ir iespēris zibens, un dzīvi atlikuši vairs tikai sānzari), kura apkārtmērs pie zemes ir 9,30 metri. Ozols ir pagātnes liecinieks, nevēlas mirt. Agrāk tas auga plašos mežos, kuri sedza visu *Mauges* reģionu. Koka stumbrā laiks ir izveidojis milzīgu dobumu, kuru zemnieki izmanto par telpu darbarīku glabāšanai.

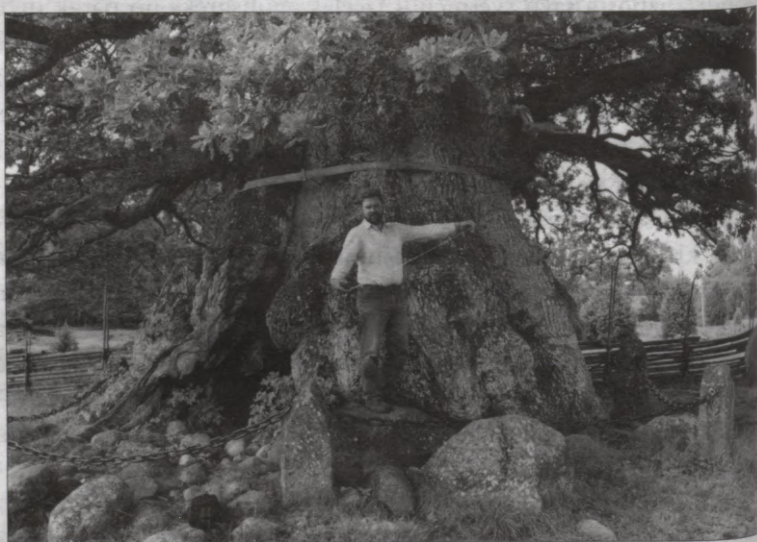
Ieraugot šo dobumu, Tēvs Luijs, sv. Žozefa lobījs, kādu brīdi klusē. Pēkšņi viņš iesaucas: "Jūsu draudze lielākoties sastāv no amatniekiem. Ievietosim te viņu aizbildņa – sv. Žozefa – statuju, un viņi nāks to pielūgt. Arī iebraucēji izmantos šo vietu lūgšanai." Domāts – darīts; vīrs un vārds. Nākamajā dienā ozola īpašnieki atsakās no īpašuma un dod mācītājam tiesības ierīkot lūgšanu vietu, apsolot arī palīdzēt.

Jau pēc desmit dienām, 1856. gada 24. augustā, svinīgajā procedūrā dodas 100 mācītāji un vairāk nekā 10 000 cilvēku. Granžā gaida svinīgi greznots ozols, tā dobumā uz granīta postamenta tiek novietota sv. Žozefa statuja. Abats iesvēti lūgšanu vietu, Tēvs Luijs raud, vieta tiek pasludināta par vienu no svētceļotāju mērķiem, visi metas ceļos. Nākamajā dienā pēc iesvētišanas notiek pirmais dievkalpojums. Visu vasaru uz svētvietu brauc dievlūdžēji, bet pienāk rudens, un lietavas vairs neļauj to darīt. Nākamā gadā pie koka dobuma tiek celta neliela ķieģeļu būve (no kuras vēlāk top baznīca), lai pasargātu statuju un dievlūdžējus no lietus un vētrām. Pats Romas pāvests Pījs IX nosaka sv. Žozefa ozola svētceļotājiem īpašu garīgu labvēlību. Taču nepaiet ne pāris nedēļu, kad pārlieku aizrāvušies dievlūdžēji gandrīz izposta savu svētnīcu – izceļas ugunsgrēks no pārāk tuvu altārim dedzinātajām svecēm. Turpmāk tiek organizēta uzraudzība (šim darbam piesakās ciema jaunietes), jo svētceļotāju skaits uz jauno svētvietu strauji pieaug un ap to izveidojas vesela nometne. Pēc dažiem gadiem, mācītāja rosināta, tiek uzbūvēta viesu māja, kuras uzturēšana ir sv. Šarla mūķeņu ziņā. Mūķenes namā ierīko bērnu dārzu un sanāksmju zāli draudzes jauniešiem. Sv. Žozefa ozola svētvietā kļūst ne tikai par svētceļojumu mērķi, bet arī par *Villedieu* audzināšanas un garīgās izglītības centru. Tiktāl vēsture. Starp citu, šis nebūt nav vienīgais piemērs tam, kā no pagāniska koka defekta var radīt kristīgu efektu. Savādi, ka tas savulaik netika ienācis prātā tiem kristiešiem, kuri iznīcināja latvju pagānu svētos kokus.

Norādēs tika minēts, ka sv. Žozefa ozola apkārtmērs esot 12 metru, bet, ieraugot koku paša acīm, kļuva skaidrs, ka apkārtmērs ir praktiski nenosakāms un pat nesvarīgs. Pirmkārt, koks atrodas aiz augstas un masīvas dzelzs kaluma sētas, kuras pārvarēšanas mēģinājums noteikti beigtos ar žandarmu iejaukšanos. Otrkārt, pusi koka ir

Vācija. Ainavisks ozols pie Endlihhofenas, apkārtmērs 7,05 metri

Zviedrija. Kvillas ozols

Francija. Montravoil ozols

Francija. Ozols
ar lūgšanu kapelu
Villedieu la Blouere
ciemā, kāds tas
izskatījies tūlīt pēc
"pievēršanas" kristietībai

apņēmusi jau minētā kapela, kuras telpā ieejot ir redzams koka dobums ar sv. Žozefa statuju. Turklāt koks ir tik ļoti vecs, ka teju vai lielāko daļu tā atlikušā stumbra veido... betona nevainojama imitācija un atlikušie zari turas tikai uz balstiem. Koks noteikti ir interesants kā dzīva, vēsturiska leģenda, bet nebūtu visai korekti izvirzīt to kā kandidātu dižāko koku sarakstā.

Savukārt, pieminot redzētos Vācijas dižkokus (vācieši tos sauc par "*die alte Bäume*" – vecie koki), negribētos izcelt kādus atsevišķus kokus, bet gan nedaudz raksturot situāciju kopumā. Kaut arī rūpnieciski attīstītā un pārburbanizētā Vācija vairs nevar lepoties ar neskartu un daudzveidīgi bagātu dabu, tomēr, pateicoties senai aleju stādīšanas un parku veidošanas mīlestībai, dižkoku ainaviskā bagātība vēl ir saglabājusies. Lielā mērā tas ir profesora Hansa Joahima Froliha (vācu Guntis Eniņš) nopelns. Viņš bija tas, kas pēckara atdzimstošajā Vācijā, kad līdz ar gruvešiem traucējoši nereti šķita arī koki, iestājās par to, ka dižkoki nav vismotorzāgu "gaļa", bet gan katras sevi cenošas tautas veselā saprāta indikators. Ilga un nebūt ne viegla darba rezultātā vāciešiem ir izdevies Lauksaimniecības dienesta (Zemkopības ministrijas) paspārnē nodibināt "Veco mīlestības vērtu (burtiskā tulkojumā) koku" kuratoriju, kuras pārziņā ir dižkoku apzināšana, aizsardzība, kā arī sabiedrības izglītošana. Pazīstot vācu pedantisko raksturu, ir skaidrs, ka darba rezultāti ir labi. Par katru Vācijas federālo zemi ir izdota dižkoku grāmata "*Wege zu alten Bäumen*" ("Ceļš pie vecajiem kokiem"), kas kalpo gan kā uzziņas materiāls, gan arī kā ceļvedis tūristam, kas dod priekšroku nevis uzskatītajai vecpilsētai, bet dabas piemineklim – kokam. Pie visiem dižkokiem ir informatīvas norādes par to, ka koks ir ņemts valsts aizsardzībā. Ja kokam ir dobums, tad tas ir aizdarīts vai nu ar kādu plastisku materiālu, vai ar metāla sietu. Ja ir kādi bīstami atlūzuši zari, tādēļ koku nenožāgē – zarus var sastiprot vai savilkt ar trosēm. Sevišķi veciem un brūkošiem, bet vēsturiski ļoti nozīmīgiem kokiem (piemēram, ap 1300 gadu vecais Erles dižozols) tiek dāvāts otrs mūžs – zaru vainagu nostiprina ar atbalstiem vai atsaitēm, bet augsni zem koka vainaga pilnībā iztīra no kaitīgām sēņu infekcijām. Ja vecajās alejās aiziet bojā kāds koks, tā vietā tiek stādīts cits. Tiek no jauna stādītas pat veselās alejas ne vien gar vecajiem,

tūristiem interesantajiem ceļiem, bet daudzviet pat gar ātrgaitas maģistrālēm. Redzot šejienes satiksmes intensitāti, Latvijas attiecīgo amatpersonu uzspiestais viedoklis par koku kā ļaunāko biedu satiksmes drošībai šķiet, maigi sakot, visai smieklīgs.

Redzot lielo darbu, kas tiek veikts Vācijā, lai nosargātu ainavā galvenos to veidojošos stūrakmeņus dižkokus no nogurdinoši trulās, urbanizētās vides ietekmes (ne jau prieka labad vien vācieši ir lielākie citu zemju apceļotāji), kļūst smagi ap sirdi, zinot mūsu valsts un arī sabiedrības neizprotami bezjūtīgo attieksmi pret dižkokiem – latviskās ainavas neatņemamu sastāvdaļu. Mēs it kā runājam par to, ka jāattīsta ekotūrisms, bet tai pašā laikā likumi un darbi vairāk tiek organizēti vides un ainavas noplicināšanas virzienā. Pašvaldības un ceļu direkcijas (vaimanas par naudas trūkumu ir labs aizsargs pašu vienaldzībai) iet vieglāko ceļu, t. i., ar motorzāģi rokās, jo koku aleja esot veca un varot vētrā sagādāt zaudējumus automašīnu apdrošinātājiem, arī tur tas koks netālu no pagastmājas esot bistams, jo kritošie zari samazināšot pēc pabalstiem nākošo skaitu, kādam zemniekam koks viņa laukā traucējot to apart, bet nez kādēļ to netraucē darīt elektrības stabu izcili monotonās rindas; strādnieks dižkoku nolaidis tāpēc, ka nebijis nekādas *tabličky* un man visi koki vienādi.

Ja salīdzinām mūsu zemes dižkoku skaitu, piemēram, ar Vāciju, kuras platība ir vairāk nekā reizes piecas lielāka, kā arī klimats daudz maigāks, bet dabas aizsardzībā izlietotie līdzekļi, šķiet, pārsniedz mūsu valsts budžetu, tomēr atkal jāatgriežas pie tā, kas tika teikts raksta sākumā, – kaut krūmos ieauguši un nekopti, kaut ugunī dedzināti un mājlopu mocīti, ar kolektivizāciju un privatizāciju nidēti, bet **tik un tā** dižkoku brīnumzeme ir un paliek Latvija. Nevienā citā zemē nav tādas dižkoku bagātības, un secinājums ir tikai viens – dižkoki reiz nu ir tā no senčiem pārmantotā dzīves kultūras bagātība, ar kuru mēs varētu stāties Eiropas Savienībā kaut vai rīt un šajā jomā kļūt par prezidējošo valsti uz daudziem gadu desmitiem.

Savvaļas zirgi Latvijā

Dabisko pļavu platības pasaulē arvien samazinās, to raksturīgās sugas izmirst. Viens no iemesliem ir ar minerālmēsliem pārmēslotā augsne, kā rezultātā dažas mazākprasīgās nezāles izkonkurē citus augus. Savukārt kā otru svarīgu iemeslu var minēt lielo zālējumu dzīvnieku trūkumu. Eiropā senāk dzīvoja daudz lielo savvaļas zālējumu, piemēram, tarpāni, tauri un sumbri. Eiropā laika gaitā zirgus un liellopus pieradināja un izmantoja lauksaimniecībā, bet viņu savvaļas ciltsbrāļus iznīcināja. Pēdējo savvaļas tauru nošāva 1627. gadā, bet pēdējais tarpāns nomira Maskavas zooloģiskajā dārzā 1887. gadā. Savukārt sumbri Eiropā sastopami tikai iežogotos dabas rezervātos.

Pļavā pastāv savstarpēja mijiedarbība starp augu valsti un zālējumiem. Mēs domājam, ka Latvija senos laikos bija pilnīgi pārklāta ar mežiem un pļavas radās tikai cilvēka darbības rezultātā. Taču zinātniski un vēsturiski pētījumi liecina, ka senā Eiropas ainava bija mežu un pļavu "mozaika". Savvaļas zālējumi barojās dabiskās pļavās un neļāva tām aizaugt. Ziedputekšņu analīze liecina, ka pirms gadu tūkstošiem ozoli un lazdas auga daudz lielākā skaitā nekā šodien, kaut gan toreiz auga arī visas tās koku sugas, kas tos izkonkurē pašlaik. Ozoli un lazdas nespēj atjaunoties zem bieža vainagu klāja mežā. Šiem kokiem piemēroti ir parkiem līdzīgi apstākļi. Tādus pirms cilvēku ietekmes veidoja lielie zālējumi.

Latvijā salīdzinājumā ar senākiem laikiem savvaļas lielajiem zālējumiem ir gan atšķirīgs sugu sastāvs, gan arī skaitliski viņu kļuvusi mazāk. Savvaļas dzīvnieku ietekmi uz dabu lielā mērā ir pārņēmuši mājlopi. Bet tur, kur ar lopkopību vairs nenodarbojas (kā pašlaik daudzviet Latvijā), pļavas aizaug un zaudē savu ekoloģisko vērtību. Pļavu ekosistēmas var saglabāt, atjaunojot lielos zālējusus.

Tāpēc tika uzsākts interesants projekts Papes ezera apkārtnē. Šajā projektā WWF Latvija (Pasaules dabas fonda Latvijas nodaļa) sadarbojas ar vides konsultantiem, kuri veic dabas atjaunošanas projektus

Nīderlandē. Pēdējos 10 gados šī organizācija (*Stichting Ark*) ir ievēdusi *Konik* šķirnes zirgus vairākos dabas parkos. Šīs un citu Eiropas dabas aizsardzības organizāciju līdzīgas darbības rezultātā ir novērota ekosistēmu funkciju uzlabošanās. Atgriežas tādas augu un putnu sugas, kuras vairākus gadu desmitus nebija sastopamas tik civilizētajā Nīderlandē. Šīs organizācijas eksperti ir apmeklējuši Latviju, lai izpētītu iespējas te ievest zirgus. Viņuprāt, Papes ezera apkārtnē ir ļoti piemērota šādam projektam, jo tās ekosistēmas funkcijas var saglabāt, atjaunojot dabisko noganīšanu. Tādējādi šī projekta rezultātā kopš 1999. gada Papes ezera plāvās dzīvo *Konik Polski* šķirnes zirgi, kas ir vislīdzīgākie izmirušajiem tarpāniem. Šie zirgi piemērojušies dzīvei savvaļā. Projekta mērķis ir radīt teritoriju, kurā dabiski procesi var attīstīties bez cilvēku iejaukšanās.

Papes projekta teritorija ir vērtīgs ekoloģisko pētījumu objekts. Jau vairākus gadu desmitus Papē atrodas arī migrējošo putnu gredzenošanas un uzskaites stacija. *WWF Latvija* interesē, lai projekta teritorijā notiktu bioloģiskais monitorings, – tas sākās jau 2003. gada pavasarī. Sagaidāms, ka Papes apkārtņē, atjaunojoties dabiskiem procesiem, ne tikai saglabāsies, bet arī pieaugs sugu daudzveidība.

Bet kas tad ir šie *Konik Polski* šķirnes zirgi? Tiek uzskatīts, ka tie ir visradniecīgākie nu jau pasen izmirušajiem tarpāniem. Tarpāni ir Eiropas teritorijā kādreiz dzīvojuši savvaļas zirgi, kuri bijuši daudzu mūsdienu zirgu šķirņu priekšteči. Tarpāni skaustā bija apmēram 120–130 cm augsti un savvaļas zirgiem raksturīgajās krāsās – loki, pāls vai pāti. Lauksaimniecības attīstība un industrializācija pamazām izspieda tarpānus no to pierastās dzīves vides, un tarpānu izžūšana Eiropā aizsākās jau viduslaikos. Eiropas ziemeļrietumos tarpāni bija sastopami līdz pat 18. gs. sākumam. Tiek uzskatīts, ka pēdējie savvaļas tarpāni tika izžērti Polijā 1808. gadā.

Pirms Otrā pasaules kara Polijā tika uzsākta savvaļas zirgu atgriezeniskā selekcija, proti – tarpāni bija neatgriezeniski izmiruši, taču tika atlasīti tarpāniem pēc uzbūves un izskata vislīdzīgākie zirgi, kas piederēja poļu zemniekiem. Krustojot šos zirgus savā starpā un pamazām izmitinot savvaļā, tika radīta izmirušajiem tarpāniem maksimāli līdzīga un izdzīvotspējīga savvaļas zirgu šķirne, kas tika nosaukta par *Konik Polski*.

Lai realizētu projektu Latvijā, 1999. gadā Polijā speciāli šim nolūkam tika izvēlēti 18 savvaļas zirgi (*Konik Polski*) un nogādāti Liepājas rajona Papē pie Papes ezera, kur šo zirgu rīcībā patlaban ir apmēram 200 ha liela teritorija. Tagad, pēc četriem gadiem (kad jūs lasīsiet šīs rindas, būs pagājis ilgāks laiks un zirgu skaits droši vien būs mainījies), savvaļas zirgu skaits jau ir sasniedzis 47, no tiem 12 ir kumēļi, kas jaunāki par vienu gadu. Tas liecina, ka savvaļas zirgi ir labi iejutušies jaunajās mājās.

Nora Driķe

Savvaļas govju bars pļavās pie Liepājas ezera palīdz saglabāt dabas daudzveidību

Grobiņu pagastā brīvdabas govīs pārdzīvojušas pirmo ziemu. Pēc ieceres šim ganāmpulkam jāveic tāds pats uzdevums kā savvaļas zirgiem Papes ezera pļavās. Abi – Liepājas un Papes – pēc izcelsmes ir lagūnu ezeri, sekli un aizaugoši. To krasti kā Rucavas pagasta Brušvītos, tā Grobiņas pagasta Vītiņos ir neapdzīvoti, zemi un slapji. Lielajiem zālēdājiem te jāganās un jāatjauno dabiskās pļavas, jāpalīdz saglabāt un atjaunot augu valsts daudzveidību.

Deviņas Vītiņu govīs Grobiņas pagastam sagādājis privāts vides aizsardzības fonds (ARK) no Nīderlandes, ar nosacījumu, ka tad, kad ganāmpulks sakuplos, jāatdod tikpat jaunlopu devējam, stāstīja pagasta padomes priekšsēdētājs Modris Ekšteins. Savvaļas dzīvei šīs govīs izaudzētas Latvijā, divās zemnieku saimniecībās Rucavā un Zaubē. Vienas ir Latvijas brūno un skotu haileru šķirnes krustojums, otras – Latvijas brūnās un Ungārijas stepju govīs krustojums. Radīti dzīvei dabā, tomēr ziemas bargumā 30 grādu salā lopi bijuši tik izkāvējuši, ka Grobiņas pagasta deputāts, ganāmpulka aprūpētājs Valdis Ķēdis, vedis sienu no savas saimniecības. Lai arī pavasaris

bija salts un kails, tagad lopi ir atkopušies, izskatās pavisam brangi un nav vairs jāpiebaro.

Pagaidām nekādu norāžu ceļotājiem uz Vītiņu ganāmpulku nav. V. Kēdis atgādināja: bez pavadoņa nevajag govīs meklēt, ziņkārīgie lai piesakās pagasta padomē.

Govīm pagasts atvēlējis 100 hektāru aizaugošo pļavu, pērn par 5000 latu ierīkots aploks. Pagasts plāno kādā šejienes lauku mājā ierīkot informācijas centru un atvēlēt namiņu dabas pētniekiem. Līdz šim pašvaldība visu finansējusi no sava budžeta. Dabas fonds (WWF), kas vada lielo zālēdāju reintrodukcijas programmu Papē, šajā projektā nepiedalīsies, jo uzskata, ka Grobiņas govīs nav mūsu savvaļas dabai atbilstošas, bet ir "mākslīgas", lai arī pļavu noganīšanas uzdevumu tās veic, skaidroja WWF programmu direktors Ints Mednis. WWF nolēmis Latvijā atbalstīt tikai vēsturisko sugu – tarpānu, tauru un sumbru – atjaunošanu.

Papes ezermalā šogad plānots palaist arī tauru aizstājējus – 70 gadu laikā selekcionētu, savvaļai radītu šķirni, līdzīgu tauriem, mūsu govju senčiem, stāstīja I. Mednis. Uz Papi paredzēts atvest arī sumbru ģimeni, taču viņu turēšanai nepieciešams izturīgāks žogs. Latvijas likumi neļauj ievest sugu dzīvniekus palaist brīvā vaļā, tādēļ visiem šiem zālēdājiem vajadzīgi lieli aploki, lai sagādātu savvaļai līdzīgus dzīves apstākļus un vienlaikus ierobežotu viņu pārvietošanos. Pirmie Latvijā ievestie zālēdāji – savvaļas zirgi – kopš 1999. gada ganās Papes pļavās un tagad arī pie Engures ezera, Raunā un Zaubē. Visur ar vienu mērķi – veicināt dabas daudzveidības atjaunošanos.

"Diena", 2003. g. 17. marts

Senākā zivju bagātība Daugavā

Kādā vecā, vācu valodā 1810. gadā izdotā grāmatā lasāmas šādas ziņas par zivju bagātību tajos laikos Daugavā. Divi Ķengaraga zemnieki kopā ar dažiem kaimiņiem vairāk gadu turējuši nomā zvejošanas tiesības pie Vibera salas (15 verstis no Rīgas). Dažus gadus

lašu zveja pa vasaras laiku bijusi neizdevīga, tā ka no 50 uz 80 dālderiem paaugstinātās nomas naudas puse bijusi jāatlaiž. Ziemas laikā zvejošana šē grūta, tālab ka allaž iet šuga un Daugava sasalst nevienādi. 1810. gada 10. janvārī daži zvejnieki tomēr izmeta tiklus. Vibera salas augšpusē tie izmeta savu 300 asu garu un pāri par 3 asīm augstu tiklu no ledus svabadā laukumā un parastā kārtā to vilka caur mazajiem ledus caurumiem ar zvejnieku šudri vai āķi pa apgabalu, kamēr tikla spārni nāca kopā pie salas. Vakarā vilka tiklu ārā. Velkot tikla spārnus, protams, tikla aste atvelk zivis tuvāk pie krasta. Bet tikai kādu daļu no tikla spārnieniem varēja iz ūdeņa izvilkēt. Visas zivis bija sadevušās piecas astes garā tikla astē, kura atradās starp dibinu un ledu. Domāja, ka tikla aste būs aizķērusies aiz kāda priekšmeta. Bet tavu prieku! Zivis sāka lēkt pa caurumu ārā! Vispirms ņēma zivis ārā no spārnieniem. Caurums līdzinājās ar zivīm pārpildītai igvātei. Tiklis mudžēt mudžēja no brekšiem (plauži); pa retam bija arī vimbas. Trīs dienas no vietas bija darbs ar zivju izņemšanu no tikla; tikai 14. janvārī varēja tikla asti, vēl pilnu ar zivīm, izvilkēt no ledus. Bagātais loms pievilka no Rīgas daudz ziņkārīgus ļaudis. Vidēja lieluma brekšus pārdeva uz zvejas vietas par pieciem vērdiņiem gabalu. Daži spekulanti pirka kulbām, maksādami ap 30 dālderu par kulbu; zivis tie sūtīja pat uz Kurzemes pilsētām, un zvejnieki pildīja igvātis turpmākajai pārdošanai. Zivju varēja būt ap 50 000, un pārdeva tās par 15(000)–18 000 dālderiem.

“Baltijas Vēstnesis”, 1901. g., nr. 260

PAR VĒSTURES DAUDZVEIDĪBU

Saulvedis Cimermanis

Augšzemes lauku 17. gadsimta vidus celtnes J. R. Šturna skatījumā

Pēdējos gados Latvijā vērojama visai labvēlīga norise – cilvēku augoša interese par savām un sava novada vēsturiskajām un kultūras saknēm, par kultūras mantojumu un tā vērtību izlietošanu mūsdienu vajadzībām. Tāda interese ir nopietns nodrošinājums latviešu etnosa, tā kultūras un valodas neizkušanai citu etnosu, to kultūras un valodas jūrā, kas mūsdienu globalizācijas apstākļos visām mazažām tautām kļūst arvien draudošāka.

Augšzeme jeb Sēlija ir viens no Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem, kurā, pateicoties Latvijas zinātnieku, kultūras darbinieku un vietējās inteliģences darbībai, interese par savu pagātņi un mūsdienu procesiem ir kļuvusi visai dziļa. Tādēļ šajā rakstā aplūkosim Šveices mākslinieka Johanna Rūdolda Šturna trīs Augšzemes 1661. gada pavasara muižu skicējumus. Tie pagaidām ir man zināmie senākie Sēlijas lauku attēlojumi.

Latvijas caurbraucienā Šturns kopā ar ceļabiedriem šķērsoja Valles–Daudzevas mežu masīvu, kas gadsimtiem ilgi bija dabiska robeža starp seno sēļu apdzīvoto Augšzemi un seno zemgaļu apdzīvoto Zemgali. Šajā robežjoslā garā laikposmā saskārās un mijiedarbojās dažādi etnosi un to kultūras parādības. Ne velti 18. un 19. gs. laikabiedri Augšzemi raksturoja kā etniski jauktu teritoriju, kurā dzīvo baltkrievi, ebreji, krievi, latvieši, lietuvieši, poļi un vācieši un kas sastāv it kā no divām daļām: visādā ziņā atpalikusī jau ievērojami slāvizētā teritorija uz austrumiem no Lauceses upes un apvidi uz rietumiem no Lauceses, kas līdzī Daugavas plūdumam kļūst arvien tuvāki Zemgalei.

Šturns šķērsoja šīs pārejas joslas ziemeļrietumu stūri, uzskicējot minētā mežu masīva Zemgales pusē esošo Vecvalles krogu un muižu, mežu masīva ziemeļu malā – Piedaugavā uzcelto Vecsērenes muižu un no Daugavas nedaudz attālināto Koknesei iepretējo Seces muižu. Iespējams, ka Vecvallē steigā uzskicēta tikai muižas apbūves kompleksa daļa, jo šis skicējums ir paviršāks nekā abi pārējie (1.–3. att.).

Apbūves telpa

Šķiet, ka jau 17. gs. vidū muižu apbūvei izvēlējās ainaviski patīkamu un no dabas untumiem kaut cik pasargātu vietu. Seces un Vecvalles muiža skicēta pie kokaudzes, kas, domājams, aizsargāja apbūvi un tās iemītniekus no vēja brāzmām. Vecsērene ierīkota Daugavas kreisā krasta nolaidenumā, kuru neapdraudēja pavasaru palu ūdeņi. No muižas pavērās skats uz Daugavas krāšņo ieleju, uz upes augsto labo krastu, kurā iezīmējās savdabīgie, ainaviski izteismīgie Aizkraukles pilskalni (tautā sauktie Augstie kalni vai arī Kraukļu kalni), bet to piekāpē – Aizkraukles vecās mūra baznīcas drupas, kas pavasarī atradās uz uzplūdušās Daugavas apskalotas salīņas. Šo uzkalniņu vietējie ļaudis vēl 20. gs. sākumā dēvēja par Baznīcas kalnu. Nevienā zīmējumā neredzam cilvēku veidotos apstādījumus. Tas mudina domāt, ka 18. gs. beigās – 19. gs. jau izkoptā kultūrainavas veidošanas tradīcija ar dārzu un parku palīdzību 17. gs. vidū Augšzemē vēl nebija sākusies. Arī Šturna citu Latvijas apdzīvotu vietu skicējumos iespējamus mērķtiecīgus stādījumus skatām tikai dažās Viduszemgales vietās, ārpus Latvijas – dažviet Polijā, Austrumprūsijā un Kuršu kāpās. Pēc nepilniem 150 gadiem – 18. un 19. gs. mijā apstādījumu un dārzu ierīkošanu Latvijā kā parastu rīcību savos zīmējumos atspoguļo J. K. Broce.

Seces un Vecsērenes muižas apbūve ir ar žogiem apņemts laukums, kurā iekļūst pa atklātu vai nožogotu ceļu un augstiem divdaļu vārtiem. Vecvalles apbūve ir atklāta, un tikai vienu starpēku spraugu daļēji aizņem žogs.

Secē ēkas izvietotas it kā ap vienu lielu pagalmu. Tomēr iespējams, ka apbūves vidū ir viens liels pagalms un katros sānos pa vienam mazākam pagalmam. Vecsērenē ēkas visai izteikti izvietotas ap

Vecvalles muiža un krogs

Vecsērenes muiža

Seces muiža

vienu plašu pagalmu. Vecvallē ir it kā divas ēku grupas: 1) krogs attēla kreisajā pusē, kas uzcelts ārpus muižas apbūves; 2) muižas ēkas, kas varētu būt izkārtotas ap plašu pagalmu. Secē un Vecsērenē dzīvojamās mājas redzamas apbūves centrā, saimniecības ēkas – no mājokļa uz abām pusēm šķietami labi pārskatāmā izkārtojumā. Ugunsnedrošās rijas celtas apbūves tālākajā stūrī, it kā nedaudz no maļus (Vecsērenes un Vecvalles labās puses malējās celtnes).

Žogi un vārti

Žogi un vārti regulēja un virzīja braucēju un gājēju pārvietošanos, pasargāja un norobežoja apbūvi no nelūgtiem ļaudīm, mājdzīvniekiem un meža dzīvniekiem. Secē un Vecsērenē visu apbūvi un pagalmu apņem blīvs, augšgalā nosmailinātu stāvkoku žogs, kādu mākslinieks skicēja visās caurbrauktajās zemēs un kāds Latvijas mežainajos apvidos vietumis saglabājās pat 20. gs. pirmajos gadu desmitos. Iebraukšanai pagalmā paredzētajā vietā žogā ar augstu stabu palīdzību iebūvēja platus divdaļu vārtus, kurus sedza ar dēļu jumtiņu. Vārtu augšdaļā izveidoja konstruktīvi dekoratīvu arku vai slīpus šķērskoka balstus – “rokas”. Vārtu platā labā puse bija braucamā un mājdzīvnieku dzenamā daļa, kreisā šaurā puse – kājāmgājēju vieta. Šādi augsti vārti Austrumlatvijā vietumis saglabājušies līdz mūsu dienām. Vecsērenē iebraucamā ceļa labajā malā izbūvēts kāršu jeb sklandu žogs, kas virza kustību pa ceļu. Žoga līmeniskās kārtis iestiprinātas starp zemē iedzītiem mietu pāriem. Šādus žogus visā Latvijā ierīko vēl mūsu dienās. To esamību 17. gs. apliecina arī rakstītie avoti.

Vecvallē starp ēkām redzams tikai viens zediņu (nūju), varbūt stāvkoku(?) žoga posms. Bezžogu apbūvi Šturns skicējis arī citās Latvijas vietās.

Būvmateriāli

Secē un Vecvallē skicētas tikai apaļbalķu ēkas, kuras segtas ar salmu jumtu. Secē vienas ēkas galam redzams dēļu vai lubu jumts. Vecsērenē viena saimniecības ēka, šķiet, rija, neapšaubāmi būvēta

no apaļbaļķiem. Iespējams, ka no apaļbaļķiem celtas arī abas pārējās saimniecības celtnes (spriežot pēc zelmiņu skicējuma). Vienai no tām sānu (jumta?) izbūvei tēlota statenisku dēļu siena. Dzīvojamā māja zīmēta kā mūra celtnē. Visām ēkām ir salmu jumts.

Būvkonstrukcijas

Visas apaļbaļķu ēkas ir senlaiku guļbūves krusta pakšos, kādu esamību Latvijā jau ilgi pirms vācu krustnešu iebrukuma apliecina arheoloģiskie atradumi. Vienīgi Vecvallē vienas ēkas sienas vidū ieskicēts it kā statnis (?). Gandrīz visi zelmiņi zīmēti kā no guļbaļķiem esoši un it kā ar iežmaugām (iecirtumiem) galos jumta kāršu iespīlēšanai. Spriežot pēc ēku garuma, tām vajadzētu būt ar spāru un kāršu jumtiem, kuru kāršu gali iespīlēti iežmaugās. Tomēr iespējams, ka īsākajām ēkām vēl joprojām bijuši visai senlaicīgie, tikai ļoti resnu kāršu konstrukcijas jumti, balstot kāršu galus vienīgi zelmiņu iežmaugās. Tā domāt mudina attālu cita no citas skicētās resnās kārtis, kuru gali sniedzas tālu pāri zelminim. Salmu jumtu kores, šķiet, nostiprinātas ar senlaicīgo spaļu un grants vai citādu uzbērumu. Tikai vienai Seces ēkai skicēts kores nostiprinājums ar krusteniski liktu nūju pāriem. Visparastākie bijuši divslīpju jumti. Tomēr iespējams, ka dažām Seces un Vecvalles būvēm bijuši četrslīpju jumti. Griestu koku gali parasti pielaisti ēku galāsienai un bijuši no ārpuses neredzami. Tomēr Vecsērenes rijai (?) resnu apaļbaļķu griestu gali balstīti uz ēkas galasienas un virs tiem krauti zelmiņa baļķi. Šāda riju un citu saimniecības ēku griestu konstrukcija bija diezgan izplatīta arī vēlākajos gadsimtos. Kādā vecā Jaunalūksnes pagasta Putrenes rijā man tādu izdevās redzēt vēl 2001. gada vasarā.

Vecvalles krogam un it īpaši Vecsērenes rijai(?) skaidri saskatāma durvju aila ar sānu stenderēm un virsējo palodu – sienas baļķi. Vecvalles kroga sienā triju baļķu platumā izcirsta vertikāla taisnstūrveida loga aila, bet Vecsērenes dzīvojamai mājai zīmēti augstu un šauru divu un četru vērtņu logi.

No vismaz trijām skicētajām apdzīvotām ēkām tikai Vecsērenes muižas dzīvojamai mājai redzams dūmenis, kas apliecina viena apkures centra esamību. Viens un pat vairāki dūmeņi, t. i., apkures

centri, tēloti arī vairākās citās Kurzemes un Zemgales vietās, bet Augšzemes un Vidzemes laukos Vecsērenes dūmenis ir vienīgais. Varam domāt, ka Latvijas austrumdaļā mājas sadzīves kultūras līmenis 17. gs. vidū bija zemāks nekā Viduslatvijā un Rietumlatvijā. Šo domu apstiprina arī Sēlpils virspilskunga novada 19. gs. sākuma apraksts, kurā, starp citu, lasām: "Zemniekam ir tikai viena istaba, kurā viņš dzīvo kopā ar visu savu saimi. Visas viņa palīgēkas – kā klētis, govju un zirgu stalli ir pie viņa dzīvojamās mājas kādā noslēgtā pagalmā. Vienīgi rija ir attālināta no tā dažus simtus soļu. Muižas parasti ir nedaudz labāk aprēķinātas, visas būvētas no koka. Viņu būvveids ir vairāk paredzēts ekonomiskam ienesīgumam nekā būvmākslai. Kopumā muižas šeit nav tik labi apbūvētas kā pārējā Kurzemē (domāta Kurzemes guberņas vidusdaļa un rietumu daļa. – S. C.) un starpība arī šajā jomā ir ļoti ievērojama."

Ēku plānojums

Skices mudina domāt, ka Augšzemes ziemeļrietumu stūrī, tāpat kā pārējā Latvijā, pārsvarā būvēja taisnstūrveida plānojuma ēkas, kuru garums ievērojami pārsniedza platumu. Tomēr samērā bieži varēja redzēt arī būves ar kvadrātveida vai gandrīz kvadrātveida plānu. Vecsērenē pagalma malā skicēta leņķveida plānojuma būve, kāda redzama vēl Zemgales Pokaiņu un Platones attēlos, kā arī apliecināta 17. gs. rakstītajos avotos. 19. gs. leņķveida plānojuma kūtis bija visai parastas Augšzemes, Kurzemes, Zemgales muižās un zemnieku sētās.

Secē un Vecvallē tēlotas arī citur sastaptās ēku gala piebūves ar zemāku jumtu nekā sākotnējai būvei, tā radot būvķermeni ar kāpņveida jumtu.

Atsevišķu telpu platums, šķiet, atbilda senlaiku būvveidam, kur telpu platums atbilda ēkas platumam. Nevienā Augšzemes muižas attēlojumā nav redzams Zemgalē, Kurzemē, Kuršu kāpās, Austrumprūsijā un Polijā vietumis skicētais celtņu dalījums telpās ar kapitālu garsienienu. Šturna skicēs nav ziņu par telpu skaitu ēkās. Vienīgi Vecvallē skatāmas divas neapšaubāmu divtelpu ēkas.

No J. R. Šturna 1661. gada skicēm par Augšzemes celtniecību izriet sekošais: 1) skices datē ar neapšaubāmu 17. gs. vidu tajās redzamos apbūves un apbūves laukuma izvēles un veidošanas principus, ēku būvformas, būvmateriālus, konstruktīvās detaļas, plānojumus u. c.; 2) pastāvēja izkoptas būvtradīcijas, kuras bija izgājušas garu attīstības ceļu; 3) daudzi skicēs redzamie būvelementi attiecināmi arī uz daudz senāku periodu, jo atrasti Latvijas pilskalnu un senpilsētu arheoloģiskajos izrakumos; 4) šie būvelementi atbilda vietējiem apstākļiem un materiāliem, kā visai noturīgi pastāvēja daudzus gadsimtus un tika lietoti pat 20. gs. tautas celtniecībā; 5) Augšzeme bija pārejas josla no Rietumlatvijas un Viduslatvijas celtniecības tradīcijām uz Austrumlatvijas tradīcijām; 6) Augšzemes muižu apbūvēšanā galvenā loma bija vietējiem namdariem, kuri strādāja ar daudzu paaudžu darbā izkoptiem paņēmieniem, tos lietoja arī zemnieku sētu apbūvē; 7) atšķirība starp muižu un zemnieku ēkām bija ievērojami mazāka nekā vēlākajos gadsimtos; 8) Augšzemes muižu apbūve būvmateriālu lietojuma, ēku izmēru un iekārtojuma ziņā atpalika no Kurzemes un Zemgales muižu apbūves (salīdzinājumam sk. attēlus rakstā par J. R. Šturnu un Latviju).

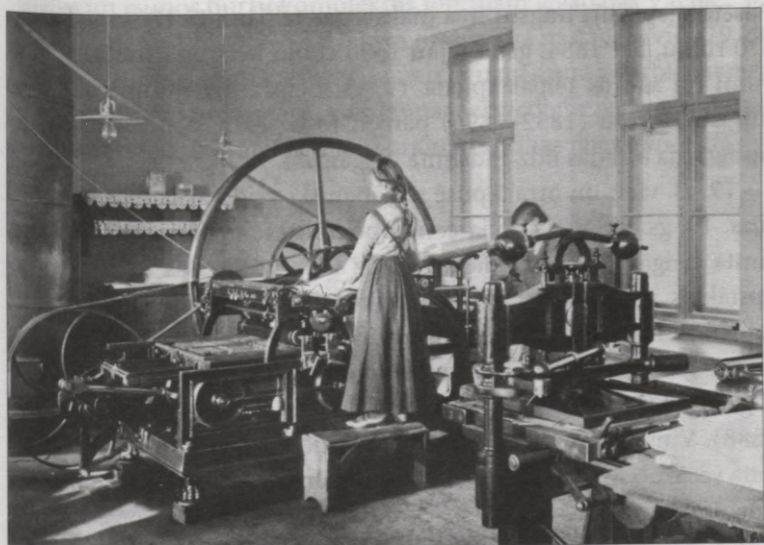
Attēlu saraksts

1. att. Vecvalles muiža un krogs (PI 50. lpp.). No kreisās pirmā ēka ar platajām durvīm varētu būt krogs ar stadulu kreisajā galā un ceļabraucēju telpām labajā galā (spriežot pēc loga). No labās puses pirmā būve, spriežot pēc augstuma, varētu būt rija ar piedarbu
2. att. Vecsērenes muiža (PI 51. lpp.). Kreisā leņķveida ēka aiz žoga varētu būt lopu mītne ar lopbarības telpām. Centrā dzīvojamā māja ar dūmeni un logiem un ar piebūvi galā. Labajā pusē, spriežot pēc nedaudz nomaļā novietojuma, platajām durvīm un masīvajiem apaļkoku griestiem, stāv rija ar piedarbu. Daugavas labajā krastā: uz saliņas Aizkraukles vecās mūra baznīcas drupas, centrā – Aizkraukles pilskalns
3. att. Seces muiža (PI 51. lpp.). Centrā pretim vārtiem varētu būt bezdūmeņa dzīvojamā māja – dūmistaba (spriežot pēc durvīm un ceļakas ved uz to)

Hekera tipogrāfija 19. gadsimtā

Grāmatu un iespieddarbu ražošanas uzplaukuma periods bija 19. gadsimts. Tikai daži tipogrāfiskie uzņēmumi darbību uzsāka gadsimta sākumā un, neraugoties uz ekonomiskajām un politiskajām pārmaiņām, veiksmīgi darbojās līdz 19. gs. beigām. To vidū bija arī 1804. gadā dibinātā Hekera tipogrāfija.

Uzņēmuma dibinātājs Vilhelms Ferdinands Hekers (1774–1842) dzimis Vācijā, netālu no Drēzdenes. Mācoties Radebergā, viņš iepazinās ar Kārli Gotlibu Zontāgu (1765–1827), kas 1788. gadā kļuva par Domskolas rektoru. Zontāga aicināts, Hekers atbrauca uz Rīgu, kur viņam izkārtoja darbavietu pilsētas tipogrāfijā. Darbus tajā vadīja Jūliuss Konrāds Daniels Millers (1759–1830). Ieinteresējies par arodu, viņš 1796. gadā devās uz Pēterburgas Zinātņu akadēmijas tipogrāfiju apgūt tipogrāfa amatu. Vēlāk papildināja zināšanas Drēzdenes un Strasburgas tipogrāfijās. 1802. gadā Hekers atgriezās Baltijā un ar drauga K. Zontāga palīdzību atrada vietu Tērbatas universitātes tipogrāfijā. Tomēr pēc gada viņš rakstīja savam draugam un padomdevējam K. G. Zontāgam uz Rīgu, lūdzot viņa palīdzību koncesijas (atļaujas) iegūšanā jaunas tipogrāfijas atvēršanai Rīgā. Bez ietekmīgas personas atbalsta tas nebūtu izdevies, jo Rīgā stingri raudzījās, lai uzņēmumus atvērtu pilsētnieki vai viņu ieteiktas personas. Tāpēc 19. gs. sākumā Rīgā bija tikai divas tipogrāfijas, kuras darbību bija uzsākušas 18. gadsimtā. Vecākā bija jau minētā Rīgas pilsētas tipogrāfija, kurā darbus kopš 1786. gada vadīja J. K. D. Millers, un otra – 1777. gadā Georga Fridriha Keila (1761/62–1813) atvērta sikiespiedarbu (vizītkaršu, cenrāžu, ielūgumu u. c.) spiestuve. Šis uzņēmums nevarēja radīt konkurenci pilsētas tipogrāfijai, kuras darbību aizsargāja privilēģijas, un katram uzņēmumam bija stingri noteikts izgatavojamās produkcijas klāsts. G. F. Keila uzņēmums strādāja ar zaudējumiem, un viņš pārdeva iespiediekārtas kopā ar koncesiju V. F. Hekeram. 1804. gada 1. aprīlī ar K. G. Zontāga starpniecību noslēdza pirkuma līgumu. Maksājamā summa bija 800 albertdālderu,

Attēli no grām.: "W. F. Häcker Buchdruckerei, Riga 1804-1904". Rīga, 1904

līdztekus tam Hekers apņēmās maksāt mūža renti vecajam uzņēmuma īpašniekam: kamēr Keils strādās tipogrāfijā, viņš saņems četrus dālderus nedēļā, bet, beidzot darba gaitas, Hekers viņam maksās divus dālderus nedēļā. Tā paša gada vasarā Hekers ar ģimeni pārcēlās no Tērbatas uz Rīgu. Jaunais uzņēmums atradās Lielajā Pils ielā 42.

Jaunais vadītājs uzskatīja, ka, lai varētu veiksmīgi darboties līdzās Rīgas pilsētas tipogrāfijai un varētu sniegt plašu pakalpojumu spektru, ir jāuzlabo sava uzņēmuma tehniskā bāze. 1806. gadā izcēlās nesaskaņas starp pilētas tipogrāfijas vadītāju J. K. D. Milleru un rāti. Strīds nāca par labu Hekeram, jo viņam uzticēja Rīgas pilsētas tipogrāfa amatu. Viņš pārcēla savu uzņēmumu uz pilsētai piederošajām telpām Doma kompleksā. Te kopš 18. gs. pēdējās trešdaļas atradās pilsētas tipogrāfija. Pēc V. F. Hekera nāves 1842. gadā pilsētas tipogrāfa amatu mantoja viņa dēls Ferdinands Eduards Hekers (1812–1877), kas bija jaunais uzņēmuma īpašnieks. Amatu viņš saglabāja līdz 1853. gadam, izveidoja Vidzemes guberņas tipogrāfiju, un tā pārņēma visu pilsētas rātes pasūtījumu iespiešanu. Līdz ar to Hekera tipogrāfija kļuva par pilnīgi privātu uzņēmumu, bet paturēja viņa uzņēmumam piešķirtās telpas līdzās Doma baznīcai. Pilsēta pieprasīja augstu īres maksu par telpām, tā 1864. gadā bija 620 rubļu, bet 1884. gadā – jau 1600 rubļu liela. Augstie īres izdevumi un šaurās telpas spieda 19. gs. beigās uzņēmuma vadītāju Jūliusu Hekeru (1852–1896) pārcelt to uz ēku Palasta ielā 3, kur tipogrāfija atradās līdz gadsimta beigām.

19. gs. vidū un otrajā pusē pakāpeniski veidojās jaunas tipogrāfijas. 19. gs. vidū Rīgā bija četri tipogrāfiskie uzņēmumi, bet gadsimta beigās to skaits pieauga līdz 21. Pieaugošās konkurences apstākļos veidojās citi priekšnoteikumi esošo uzņēmumu tālākai attīstībai. Paplašinot uzņēmumu darbību, līdzās tiem visbiežāk tika atvērti grāmatveikali, kurus uzturēja tipogrāfiju īpašnieki. 1841. gadā Rīgā atgriezās V. F. Hekera jaunākais dēls Voldemārs Magnus (1818–1888). Viņš līdzās tēva dibinātajam uzņēmumam, ko tagad vadīja viņa vecākais brālis, 1859. gadā atvēra grāmatveikalu. 1860. gadā sludinājumā avīzē “Mājas Viesis” aprakstīta veikala atrašanās: “Doma gaņģī, kad no Jaunās ielas ieiet, numurs 4.” Tas bija pirmais grāmatveikals Rīgā, kur pārdeva grāmatas tikai latviešu valodā. Līdz šim

latviešu grāmatas varēja iegādāties vairākos veikalos: E. A. Gečela veikalā Šķūņu ielā 6; "Jakob & Schmidt" – Šķūņu ielā 10; N. G. Kimels – Zirgu un Šķūņu ielas stūrī; J. Deibnera – Jaunielā 21, kuros pārdeva grāmatas arī citās valodās.

19. gs. vidus bija uzplaukuma periods Hekera uzņēmumam, jo nelielās konkurences apstākļos Hekera un Millera tipogrāfijas noteica praktiski visu iespieddarbu cenas un noformējumu.

Ienākumus, ko ieguva ne tikai no iespieddarbu izgatavošanas, bet arī no tirdzniecības, uzņēmuma vadība ieguldīja tā modernizācijā. 19. gs. sākumā izmantoja parastās iespieziekārtas, kuras darbināja cilvēka rokas, bet gadsimta vidū plašu lietojumu Eiropā ieguva ātrspiedes. Visus tehniskos līdzekļus, iespieziekārtas, burtus un citus darbarīkus Rīgas tipogrāfijas pasūtīnāja Vācijā, tikai 19. gs. beigās tos varēja iegādāties arī Maskavā. Hekera tipogrāfija tehnikas jomā gāja kopsolī ar visiem jauninājumiem. Uzņēmums 19. gs. 40. gados iegādājās ātrspiedi, kad tā vadītājs bija F. E. Hekers. Šī bija pirmā šāda tipa iespieziekārta Rīgā. 19. gs. beigās Hekeru uzņēmuma īpašumā bija sešas ātrspiedes, sešas litogrāfiju iespieziekārtas un karšu iespiedmašīna; kopumā uzņēmumā strādāja 59 darbinieki, tomēr attēlus un jaunus burtu komplektus joprojām iegādājās Vācijā.

1804. gadā dibinātā V. F. Hekera tipogrāfija pastāvēja visu 19. gs. un bija vienas dzimtas īpašums. Izmaiņas uzņēmuma darbībā ienesa gan pieaugošā konkurence, gan jaunās iespiedtehnikas, gan darbības lauka paplašināšana ar citām grāmatniecības nozarēm.

Anete Karlsonē

Krinolīni latviešu zemniecēm?

Iespējams, ka liela lasītāju daļa uz virsrakstā izteikto jautājumu gribētu atbildēt noliedzoši. Tomēr etnogrāfu ekspedīciju vākumos atrodami interesanti materiāli, kuri dod iespēju atbildēt apstiprinoši.

Turklāt atbildes uz šo un citiem jautājumiem ļauj papildināt mūsu zināšanas par zemnieku apģērba veidošanos Latvijā 19. gs. otrajā pusē.

Priekšstats par tautas apģērba vēsturi Latvijā veidojies atbilstoši sabiedrības interesei par pagātnes kultūras mantojumu, uzsverot tajā nacionālo savdabību. Attiecībā uz Latvijas iedzīvotāju ģērbšanās tradīcijām pētnieku interese līdz šim bija vērsta galvenokārt uz latviešu un lībiešu tradicionālo tautas jeb zemnieku un zvejnieku apģērbu. Ārpus uzmanības loka nereti palika tās kultūras parādības, kuras aptvēra citas sociālās grupas un bija vērojamas tepat uz vietas Latvijas muižās un pilsētās. Bieži vien tās bija kopīgas ar norisēm pārējās Eiropas zemēs. Līdzšinējās etnogrāfu publikācijās jau sen noskaidrots, ka 19. gs. otrajā pusē Latvijas lauku iedzīvotāju apģērbā notika pāreja no tradicionālā tautastērpa uz laikmetīgās jeb pilsētas tipa modes drēbēm. Tomēr par paša pārejas posma detaļām ir zināms visai maz. Jautājumi par apģērbu Latvijā pēc tradicionālā tautastērpa valkāšanas beigām skarti tikai dažās pētnieku publikācijās (Slava 1963, 1973, 1986, Jansone 1996, u. c.). Tas ir daudz par maz, lai plašākā sabiedrībā izveidotos pietiekami pamatots un paties priekšstats par mūsu apģērba vēsturi visā pilnībā. Taču laika gaitā ir izveidojies noteikts pieņēmums par to, kādi tad bijuši mūsu senči – latviešu zemnieki ar viņiem it kā piederīgo lēnīgumu, uzskatu konservatīvismu un pārmantoto tēvtēvu tradīciju kopšanu. Es te apzināti vienkāršoju priekšstatu, kas pastāv varbūt tikai kādā vienā sabiedrības daļā, lai uzsvērtu to, cik bieži mēs esam virspusēju pieņēmumu jeb “mītu” varā.

Būtiskākais iebildums pret virsrakstā minētā jautājuma izvirkšanu pamatojams tādējādi, ka līdz šim publikācijās par to gandrīz nekas nav ticis minēts. Tomēr tas vien vēl nenozīmē, ka noteikta parādība nepastāv, ja par to līdz šim nav bijusi plašāka informācija. Tāpēc ir pienākusi reize pievērsties tiem daudzajiem “par”, kas ļauj runāt par krinolīniem latviešu zemnieču apģērbā apstipriņoši.

Vispirms par to, kas tad bija krinolīni 19. gs. Eiropas modē un kurā laikā tie tika valkāti.

Šis sieviešu modes apģērba nosaukums, kas raksturo tā izskatu ilgākā laikposmā, nāk no franču val. *Crinoline* – “zirga astri” – no zirga astriem darināti apakšsvārki vai ar cita materiāla karkasu kupli

1. att. Jaunrokoko stila tērpi ar krinoliniem. Attēls no: U. Fehlig Mode gestern und heute. – Leipzig, 1985 - Bild 125. Kleidung des 2. Rokokos, Modeblatt, Staatliche Museen zu Berlin, Kupferstichkabinett und Sammlung der Zeichnungen

2. att. Fragments no D. Jancena litogrāfijas "Zāļu vakars Rīgā" 1835. g. (VRVM 32422)

turēti svārki (1. att.) (Wilcox 100; Fehlig 152–154, Bild. 125). Mūs interesējošais krinolínu modes otrais vilnis visspilgtāk saistāms ar jaunrokoko laiku, t. i., 19. gs. 40.–70. gadiem (*Obrazovi Encyklopedie módy*, 271–275). Tomēr aizsākums tam vērojams jau 19. gs. sākumā bīdermeiera stila apģērba valkāšanas laikā (19. gs. 20.–40. gadi) (*Obrazovi Encyklopedie módy*, 271). Arī rīdzinieču apģērbā kuplās kleitas redzamās jau 1835. gadā tapušajā D. Jancena litogrāfijā “Zāļu vakars Rīgā” (VRVM 32422) (2. att.). Jaunrokoko laika mode, kam piederīga krinolínu valkāšana, jau pavisam skaidri redzama 19. gs. vidū darinātajā K. G. Hesa litogrāfijā “Rīga skatījumā no Vērmanes dārza” (VRVM 32739) (3. att.) (Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja fondu materiāli). Diemžēl pagaidām nav izdevies noskaidrot Latvijas augstākās sabiedrības dāmu apģērbam piederīgo krinolínu vēl precīzāku un detalizētāku izskatu, jo mūsu lielāko muzeju (Latvijas Vēstures muzejs un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs) tā laika apģērba kolekcijās tie nav saglabājušies. Arī Latvijā iznākošā prese tolaik vēl nesniedza vizuālas liecības par modes aktualitātēm.

Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē (fondu apzīmējums E) ekspedīciju pierakstos atrodamas vairākkārt fiksētas teicēju atmiņas, kurās tiek minēti krinolīni zemnieču apģērbā. No 19. gs. nogalē dzimušiem teicējiem šādas ziņas ir pierakstītas gan Vidzemē un Zemgalē, gan arī Augšzemē. Precīzāku ziņu no Latgales un Kurzemes pagaidām nav, tāpēc vēl nevar noteikt, cik plaši un intensīvi bija jūtama šīs modes ietekme visas Latvijas zemnieku apģērbā. No 1899. gadā dzimuša teicēja Zemgalē, Dobeles raj. Kroņauces ciemā, pierakstītā stāstījuma noprotams, ka krinolínu valkāšana nav bijusi tikai kādas atsevišķas zemnieces uzdrīkstēšanās, bet gan plašāk izplatīta parādība: “(..) Kad modē nāca krinolīni, sievas gājušas uz lazdukalnu un no lazdām taisījušas stīpas. (..)” (E 58, 1709.)

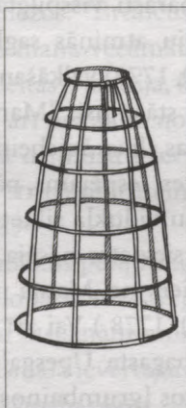
Pagaidām visvecākās liecības par to, ka zemnieces ar stīpu ievēršanu centušās turēt brunčus kuplus (kas atbilst krinolínu stīpu konstrukcijas pamatprincipam), attiecas, iespējams, uz 19. gs. 50.–60. gadiem. 1900. gadā Slates pagasta Luksteniekos dzimusi teicēja atcerējusies: “*Tante [Dārta Vilciņa no Slates Vilciņiem, dz. 1844. g.] stāstīja, ka audušas strīpainus brunčus. Vēl jau dziedīņu [kokvilnas. – A. K.] nebijis, strīpas pa audumam, kādas kurš izdomājis. Pa starpām*

3. att. Fragments no K. G. Hesa litogrāfijas "Rīga skatījumā no Vērmānes dārza", 19. gs. vidus (VRVM 32739)

4. att. Turnīra stila tērpa siluets. Attēls no U. Fehlig Mode gestern und heute. — Leipzig, 1885. — Bild. 134

5. att. No lentiņām un stipām darināta krinolīna karkasa skice. Zīmēts pēc Brīvdabas muzeja Skansen (Stokholma) materiāliem

6. att. Laucinieces pilsētnieku pūli. Fragmenti no D. Jancena litogrāfijas "Zaļū vakars Rīgā", 1835. g. (VRVM 32422)

pa 4–5 cm dzīparu galiņus ielikušas. Visādās krāsās tie galiņi, stripu nekādu, tikai raibi no dzīpariņiem. Brunčus pie vidus sagramboja, apakšā ielikušas drāti vai koka stīpiņu, lai plati stāv.” (E 20, 1765.) Pēc auduma apraksta atpazīstams Augšzemes tradicionālā tautatērpa lāsumainais brunču audums, bet brunču valkāšanas veids, šķiet, saistāms jau ar laikmetīgās modes ietekmi. To, ka stāstītais varētu attiekties uz 19. gs. 50. gadu otro pusi un 60. gadiem, norāda ziņas, ka brunču audumam vēl nav lietoti kokvilnas diegi, kurus tautā sauca vienkārši par “diedziņiem”. Jau 60. gadu otrajā pusē un 70. gados Augšzemes mazpilsētās un no lauku tirgotājiem bija iespējams nopirkt pieminētos kokvilnas diedziņus brunču velkiem. Turklāt domājams, ka teicējas tante stāstījusi par savām jaunības dienām, kuras parasti visspilgtāk paliek teicēju atmiņā. Arī citu Augšzemes teicēju atmiņās saglabājušās ziņas par krinolīnu jeb “krinaliņu” (E 20, 1779) valkāšanu. 1872. gadā dzimusi teicēja Slates pagasta Ļūcānos stāstījusi: “Manā laikā bija krinolīni. Mums šuva tādas šauras jakas, lika špicbeinus (jakas stāva daļā iešūtas cieta materiāla loksnītes, iespējams, pāršķeltas klūdziņas, kuras nodrošināja slaidu, gludu vidukļa siluetu, bez krokām) jakās, visāduš lindrakus. Vecākas sievietes nēsāja strīpainus lindrakus, katru dienu nesa, bet uz godiem ne. Manai mammai bija pasīkas rūtiņas, balts ar melnu.” (E 20, 1778.) Vai arī citas 1872. gadā dzimušās teicējas stāstītais Slates pagasta Upesgalā: “Mātei bija krinolīni, apaļa kā ripa, izpūsti. Platos [grumbainos] viņa vairs nenēsāja. Pelēki, melni bija. Manā laikā bija korsetes. Špicbeinus lika. Mātei tā neredzēja. Nēsājām sarautas, ar kulēm, kad mani iesvētīja (~1893. g.) i kad jauna biju, kulainas meitas gāja. Kulaiņi bija visādi, i melni. Man pelēki ar bantēm apšūti.” (E 20, 1781.) Te minētās “kulainās kleitas” saistāmas ar turnīra stila tērpu ietekmi, kas nomainīja krinolīnus. Turnīra stils raksturīgs ar sieviešu svārku kuplinājumu tikai mugurpusē (4. att.) (*Fehlig, Bild 134*).

1862. gadā dzimušās teicējas stāstītais: “(..) Ne mums, ne mūsu mātei nebija krinoļu,” (E 20, 772) – apliecina, ka ne visas zemnieces valkājušas krinolīnus. Varētu domāt, ka sekot modes strāvojumiem varēja atļauties tikai saimnieces, tomēr no atmiņu pierakstiem redzams, ka arī nabadzīgākās zemnieces atbilstoši savām iespējām

apģērba ziņā centušās būt laikmetīgas. 1879. gadā Sēlpils pagastā dzimušās, bet vēlāk Dignājas pagasta Ģērķēnos dzīvojušas teicējas atmiņas: “Ar krinolīniem gāja manas mātes laikā (tie varētu būt apm. 19. gs. 70. gadi). Kas bagātāks, nopircis vieglās (tērauda) stīpiņas, kas nabagāks – ielicis no lazdas koka – i salūzušās.” (E 20, 766.) Arī pieraksti no Vidzemes liecina, ka pat ganos darināti modei atbilstoši apģērbi. Alūksnes rajona Alsviķu pagasta Viesturos atcerējusies 1891. gadā dzimusi teicēja: “(..) Mamma stāstījusi, ka bijusi mode ar krinolēniem – ganīdama stīpiņas ievērusi brunčos. (..)” (E 38, 1835.) No ekspedīciju pierakstiem redzams, ka brunču audumi bijuši daudzveidīgi un krinolīnu stīpas, iespējams, apvienotas arī ar tradicionāla izskata brunčiem. Piemēram, 1878. gadā dzimušās teicējas stāstītais Limbažu rajona Ainažos: “Brunčus mana māte valkāja tikai strīpainus, tādus pat kā mana vecāmāte. (..) Mana māte valkāja arī krinolīnus un “kapot kleitas”, tas bija, kad man bija kādi 7 vai 8 gadi. (..)” (E 18, 5593.) Kā arī pieraksts no Gulbenes rajona Stāmerienes ciema par 1896. gadā dzimušu teicēju: “Teicējas bērniņā brunči bijuši kā nu kuram – strīpaini, rūtaini. Brunčos vecai-mātei bijis krinolīns. (..)” (E 38, 1894.)

Te varētu uzdot vēl kādu, turpmākus pētījumus raisošu jautājumu: vai arī Nīcas un Bārtas tradicionālā tautastērpa brunču apakšmalā ievilkta aukla nav saistāma ar atskaņām no krinolīnu modes? Krinolīnu stīpām un brunču apakšmalā ievērtajai auklai uzdevums taču bija viens – turēt brunču apakšmalu platu.

Pēc etnogrāfisko ekspedīciju vākumiem nosakāms, ka zemnieku apģērbam pielāgoto krinolīnu laiks, kad ar dažādiem paņēmieniem brunčus centās turēt plati kuplus, Latvijā galvenokārt bija 19. gs. 70.–80. gadi. Vispārsteidzošākais ir tas, ka 19. gs. otrajā pusē latviešu zemnieces atbilstoši savām iespējām sekoja Eiropas modei ar salīdzinoši mazu (dažu gadu desmitu un pat vēl mazāku) laika atstarpi. Tomēr modes ienākšana laucinieku apģērbā nebija viendabīgs process. Pēc jaunās modes šūtos apģērbus parasti taupīja tikai svētku un godu reizēm. Ikdienā pie darba turpināja valkāt tradicionālo apģērbu. Tā izveidojās situācija, kad viena valkātāja īpašumā varēja būt atšķirīga stila apģērba gabali, jo tiem bija paredzēts atšķirīgs lietojums. Turklāt katra paaudze uz modes jauninājumiem reaģēja

atšķirīgi. Kā jau tas visos laikos ir bijis, modes aktualitātes ātrāk pieņēma jaunākā paaudze, kolīdz tai bija iespējas pašai noteikt sava apģērba iegādi un līdz ar to arī izskatu. Vecākās paaudzes ģērbās konservatīvāk. To noteica gan tas, ka mūža otrajā pusē turpināja valkāt apģērba krājumus, kuri bija sagādāti iepriekš, gan arī – mūža ritējumā izveidojusies uzticība savas jaunības laika tradīcijām un skepse pret jaunlaiku “māžiem”.

Latviešu aprindās valkāto krinolīnu izskatu pagaidām diemžēl nav izdevies precīzi noskaidrot. Lai arī ir saglabājušies attēli – turīgo latviešu ģimeņu “parādes” fotogrāfijas, kurās redzami pēc laikmetīgās modes šūtās drānās tērpti cilvēki, ir grūtības šo fotomateriālu izmantošanā. Apģērba siluets vien vēl neliecina par tā konstrukcijas elementiem, kā par to nācās pārliecināties pēc Zviedrijā Brīvdabas muzeja *Skansen* fondos redzētā krinolīnu stīpu karkasa parauga (5. att.). Tas pārsteidza ar silueta slaidumu. Tomēr jāatzīst, ka brunči, kuri bija mazāk kupli, ikdienas lietojumam bija vairāk piemēroti nekā modes izdevumos attēlotie ļoti kuplie dāmu tērpi. Latviešu prese modes jaunumiem plašāk sāka pievērsties tikai 19. gs. 80. gadu beigās un 90. gados (piemēram, “Baltijas Vēstneša Pielikums”, 1895), kad krinolīnu stīpu laiks bija jau pagājis. Brunču kuplumu tad nodrošināja tikai ar astru padrēbi un apakšsvārku valkāšanu. Tomēr ir vēl kāds avots, kurš varbūt var dot liecības par zemnieku valkāto īpaši kuplo brunču izskatu. Tāda ir jau pieminētā D. Jancena litogrāfija vai citi tā laika autoru darbi. Ļoti iespējams, ka Rīgas apkārtnes zemnieces modes jaunumiem varēja sekot ātrāk nekā attālākos lauku rajonos. Par to varētu liecināt litogrāfijā “Zāļu vakarā” redzamās zemnieces (6. att.). Viņām brunču kuplums ir tāds pats kā pilsētniecēm, un nez vai tā ir tikai mākslinieka interpretācija.

Rūpīgi lasot etnogrāfisko ekspedīciju pierakstus, redzams, ka teicēju atmiņās neiezīmējas šķirtne starp tradicionālo zemnieku un laikmetīgās modes apģērbu. Tas liecina, ka nebija pretrunu dažādu stilu nomaiņai apģērbā. Īpašā attieksme pret tradicionālo tautastērpu jeb apģērbu, kuru valkāja iepriekšējās zemnieku paaudzes, kā nacionālās savdabības un kultūras paudēju Latvijā nostabilizējās tikai 20. gs. 20.–30. gados. Pāreja no tradicionālā tautastērpa uz pilsoniskās modes apģērbu notika atsevišķās jomās strauji, bet citās –

pamazām. Jauninājumi netika uztverti kā kaut kas svešs tautas garīgai kultūrai. Modes jaunumi, kuri tika noskatīti ārpus savas sētas – muižā un pilsētā, tika izvērtēti atbilstoši zemnieku gaumei un materiālajām iespējām un “pieņemti lietošanā”. Pilnīgu pāreju uz pilsoniskās modes noteiktu apģērbu sagatavoja jau tradicionālajā tautastērpā redzamās dažādas modes izpausmju iezīmes. Par to, ka sociāli motivēti aizspriedumi parasti nekavēja pārņemt no muižas jaunas zināšanas, arī liecina etnogrāfu pierakstītās teicēju atmiņas. Tā, piemēram, netieši tas redzams arī Madonas rajona Saikavas Lejascepļos pierakstītajās ziņās par 1887. gadā dzimušo teicēju – audēju: “Teicēja aust iemācījusies no mātes. Mātes māte bijusi ļoti liela audēja. Tās vīrs bijis muižas vēveris, kungiem audis salvetes.” (E 17, 6779.) Šis piemērs ir tikai viens no daudzajiem līdzīgu ziņu pierakstiem. Muižā strādājošie amatnieki nereti bija tā saikne, kas visātrāk nodrošināja tehnoloģisko jauninājumu nonākšanu zemnieku vidē. Līdzšinējā vēstures pārāk politizētā skatījuma rezultātā vēl aizvien ir nepietiekami novērtēta muižas loma latviešu zemnieku sadzīves kultūras veidošanās procesā. Latvijas zemnieku, zvejnieku, amatnieku u. tml. dzīve bija cieši saistīta ar norisēm muižās un pilsētās. Tāpēc lauku un pilsētu dažādu iedzīvotāju slāņu dzīve jāskata kā vienots veselums. Izgaismojot tikai vienu kādas parādības pusi, bet neievērojot vai atstājot ēnā otru, kopaina nav patiesa. Līdz ar to var veidoties aplams priekšstats par mūsu vēsturi un mums pašiem. Daudzus gadsimtus latviešu zemnieks ar muižu bija saistīts ne tikai saimnieciskām saitēm vien. Ar muižā strādājošo amatnieku – audēju, šuvēju u. c. starpniecību zemnieku vidē nonāca arī ļoti daudz no attiecīgā laika modes pasaules un citu jomu jaunumiem. Muiža kā saimnieciski labākas, pārtikušākas dzīves piemērs radija zemniekos vēlmi ārēji tai līdzināties. Līdzīgi kā citās sadzīves jomās, arī augstāko aprindu mode, noskatīta muižā un pilsētā, ietekmēja zemnieku ģērbšanās veidu.

Noslēgumā, atbildot uz virsrakstā izvirzīto jautājumu, var visai droši apgalvot, ka latviešu zemnieces, vismaz viena to daļa, noteiktā laikposmā valkāja krinolīnus. Neatbildēts vēl aizvien paliek jautājums – kādi tie precīzi izskatījās? Iespējams, ka turpmākie pētījumi ļaus uz to atbildēt.

Ozolmuižas jeb Tukuma lustūzis

(Arhitektūras arheologa Ivara Johansona piemiņai)

Sensenos laikos dziļi mežā, aiz kura jūra sniedzās līdz pašai Vācemei, bet uz Rīgas pusi bija lieli purvi, kur dzīvoja tikai vilki un ligzdoja dzērves, Kurzemes hercogs Jēkabs lika iekārtot jaunu muižu, tai blakus uzcelt lielu lustūzi un ierīkot zvērudārzu. Tas notika ap-
tuveni 17. gs. vidū. Tā kā muiža bija jauna, to nosauca par Jauno muižu, bet lustūzi – par Hercoga lustūzi.

Mežs bija plašs, vēl plašāki purvi. Augsti, priedēm un eglēm apauguši pakalni mijās ar mitrām pļaviņām un kāpu rindām. Caur lielākiem un mazākiem ezeriem un ezeriņiem uz Lielupi likumoja upīte, ko tolaik sauca par Sloci.

Taisnību sakot, tik nomaļa šī vieta nemaz nebija. Netālu atradās Tukuma pilsētiņa ar papostīto, bet vēl lietojamo pili, vēl tuvāk – hercoga īpašums Ozolmuiža ar vara un misiņa ražotnēm, katlu un ieroču darbnīcām.

Jaunā muiža sastāvēja it kā no divām daļām. Vienā atradās visas nepieciešamās dzīvojamās un saimniecības ēkas, bet otrā – zvērudārzs un 1667. gadā celtais Hercoga lustūzis jeb izpriecu māja. Izpriece varēja būt gan dzīres sakarā ar veiksmīgām vai neveiksmīgām medībām, gan nakšņošana pa ceļam uz Tukumu vai no Lapmeža muitas.

Muižas centra ēkas neizcēlās ar īpašu greznību vai savdabību. Visas ēkas bija celtas no koka – visnotaļ gudrajam un pragmatiskajam hercogam Jēkabam dziļi mežā mūra ēku nevajadzēja.

Uz Hercoga lustūzi varēja nokļūt pa divējiem lielajiem vārtiem, no kuriem vieni bija veci, bet otri – pavisam jauni.

Vecie iebraucamie vārti uz lustūzi veda no zvērudārza, kas vienlīdz labi varēja būt līdzīgs zooloģiskajam dārzam, kā arī tā sauktajam medību dārzam. Zvērudārzs bija apņemts ar guļkoku žogu, ko no abām pusēm pastiprināja stenderes jeb statņi un atgāžņi.

Medību dārzi ļoti iecienīti bija viduslaikos, lai karaļiem, hercogiem

vai bagātiem muižniekiem savus lūgtos augstos viesus nevajadzētu vest uz medībām īstā mežā. Lieki atgādināt, ka toreizējie meži drīzāk atgādināja tagadējo rezervātu nomaļākās vietas un pat vienkārša pārvietošanās tādā mežā bija ļoti grūta un riskanta. Medību dārzu aplokos, bet ziemā kūtis vai šķūņos turēja dažādus medijamos dzīvniekus. Parasti tie bija staltbrieži, stirnas, retāk – lapsas un zaķi. Medību pārzinim pirms medībām bija viss jāsaprot, lai dzīvniekus no šķūņa vai mazā apločina lielajā izlaistu tieši tad, kad hercogs un viņa viesi ir gatavi šaušanai. Palaikam šādos pasākumos piedalījās arī piķieri jeb suņu puiši ar medību suņiem.

Nav izslēdzama iespēja, ka te nebija medību dārzs, bet vieta, kur apskatāmi četros iežogojumos turēti vietējie savvaļas dzīvnieki. Kādā iežogojumā varēja būt arī svešu zemju dzīvnieki, jo vairāk tāpēc, ka hercogistei bija labi kontakti ar gandrīz visām Rietumeiropas zemēm.

Minētie vecie vārti bija divu vērtnu un 1696. gadā jau visai bēdīgā stāvoklī. Tiem bija divas dzelzs cilpas un stiprs pārmetnis, ko mūsdienu sarunvalodā mēdz saukt gluži aplamā vārdā par krampi. Turpat blakus bija vēl vieni vārti, kas veda uz jājamzirgu stalli.

Stalla tuvumā bija vairākas saimniecības ēkas. 1696. gadā, kad sastādīts plašākais inventārapraksts, te bija mednieka dzīvojamā māja, kas pārbūvēta par stalli; par lopu kūti pārtaisīta vecā ceptuves māja; veca virtuves māja. Tuvāk lustūzim atradusies jauna dzīvojamā māja, kur dzīvojis mežsargs Alkers.

Arī jaunajiem vārtiem bija divas dzelzs cilpas un dzelzs pārmetnis. Tiem blakus bija iekārtoti mazie kājāmģājēju vārtni pavisam bez dzelzs detaļām.

Triju stāvu augstais lustūzis plānā bijis astoņstūrainis; tam bija sarkani krāsots “apaļš”, tātad kupolveida šindeļu jumts un astoņi mazi zelmiņi. Pati celtne bijusi apšūta ar dēļiem. 1696. gadā rakstīts, ka ēka esot stipri veca, kas nekādā gadījumā nebija pareizi. Tīcāmāk, ka lustūzis pēdējos 14 gadus, kopš bija miris hercogs Jēkabs, pretēji stereotipiem par Kurzemes hercogistes ideālo kārtību visās lietās nebija labi un godprātīgi uzturēts. Sen nelabotais šindeļu jumts vietām bija izpuvis, un, protams, tāpēc ūdens tam tecēja cauri.

Katrā zelminī bija pa logam ar aizbīdāmiem slēgiem. Arī slēgi nebija labāki un tāpat laida cauri lietu.

Lai nokļūtu no āra apakšstāvā, bija jāuzkāpj pa vienkāršām kāpnēm, kam astoņi pakāpieni un balti krāsotas margas. Lievenim bija dēļu grīda un visapkārt margas. Ārdurvīm bija divas vērtnes. Tāpat kā citos tālaika ēku aprakstos, rūpīgi ir uzskaitītas durvju un logu dzelzs detaļas, aizdarišanai paredzētais aprikojums, kā arī logu stiklojums. Šīm durvīm bijušas četras stipras dzelzs viras un krietna piekaramā atslēga.

Pirmajā stāvā bijis priekšnams un sešas telpas jeb kambari. Priekšnamā bijuši “2 logi ar 8 svinā iestiprinātiem logiem” un “2 logi bez logiem”. Pa visiem kambariem kopā – 46 kokā iestikloti, bet izsisti logi un divas ailas bez logiem. Vēlāk gan rakstīts, ka arī šie 46 logi bijuši stikloti svinā. Visām logailām priekšā bijuši dēļu slēgi, izgatavoti bez jebkādam dzelzs detaļām.

Te nepieciešams skaidrojums par tālaika ēku inventarizācijas tekstu īpatnībām. Minētie “46 logi”, kā rāda citāts par priekšnama logiem, nekādā gadījumā nenozīmē, ka tās bijušas 46 ailas, t. i., tik daudz “caurumu” sienās, kuros ievietoti logi. Par “logu” bieži vien sauca nevis ailu, bet to, ko mūsu dienās sauktu par vērtņi – vienā rāmī spraišķos iestiklotu vairāku rūšu bloku. Kā noprotams, ailā tādi varēja būt divi un pat krietni vairāk.

Visu septiņu kambaru durvis gan bijušas ar dzelzs virām un dzelzs kliņķiem jeb rokturiem.

Vidējā stāvā varēja nokļūt pa kāpnēm ar iepuvušām, visai ļodzīgām margām abās pusēs.

Priekštelpai bijušas dubultas durvis ar dzelzs virām un kāršiem. Turklāt pāri šīm durvīm bijis liels dzelzs stienis ar dzelzs cilpu un piekaramo atslēgu. Bet pirms priekštelpas atradies īpašs taurētāja krēsls (balkons?) ar izlocītām margām.

Šajā vidus stāvā atradušās astoņas telpas jeb kambari. Arī te visām durvīm bijušas gan dzelzs viras, gan kārši un rokturi, bet divām durvīm pat caurslēdzamas atslēgas.

Logu vidus stāvā pavisam bijis 31, visi iestikloti svinā, un 14 rūtis izsistas, bet logiem priekšā – nekrāsoti koka slēgi bez dzelzs detaļām.

Tur atradušies arī 17 ainavu un pilsētu gleznojumi, kuri visi tikuši izgatavoti Kurzemē un Zemgalē. Kas tur bija attēlots, nav zināms. Bet attēlots tur varēja būt jebkas – sākot ar Bībeles vai

grieķu seno laiku sižetiem un beidzot ar Kurzemes un Zemgales pilsētu un muižu ainām.

No šejienes uz trešo stāvu vedušas vītņu kāpnes, aiz kurām – atkal durvis ar visām dzelzs detaļām. Cik noprotams, augšējā stāvā bijusi tikai viena liela telpa, kuras vidū ap stabu jeb kolonnu bijis liels, apaļš galds. Virs galda karājies (!?) globuss ar eņģeli, kas rādījis vēja virzienu, bet uz smailes virs jumta atradies liels, dzeltens vēja rādītājs. Šajā telpā pavisam bijuši 37 jauni, svinā iestikloti logi, kam nav bijis divu rūšu un kam visiem bijuši aizbīdāmi slēgi.

Lai no šīs telpas nokļūtu pie globusa, aiz durvīm, kam bijusi caurslēdzama atslēga, uz augšu vedušas kāpnes.

Un, gluži kā visos 17. gs. ēku inventāraprakstos, arī te nav aizmirstas mēbeles – jo tolaik mēbeļu nemaz tik daudz nav bijis arī muižnieku, hercogu un citu augstmaņu īpašumos. Lustūzī pavisam bijis 10 galds (tas ir daudz!) – trīs apaļi un septiņi četrstūrā, kā arī 48 krēsli.

Turpmāk, kad, Kurzemes hercogisti pārmēru tieši neskarot, notika Ziemeļu karš, kaut kas tomēr ticis remontēts, kaut kas atstāts novārtā. 1706. gadā lustūža jumtam puse bijusi par jaunu apjumta un nokrāsota sarkana. Taču otrā stāva logos saplīsušas vai izsisitas un par jaunu neiestiklotas bijušas jau 77 rūtis, bet trešajā – 57 rūtis.

Arī eņģelis augšējā stāvā bijis apgāzies, bet “pasaules”, t. i., globusa krāsojums vietām sapuvījis, vietām saplaisājis un nobiris.

Vēl pēc 16 gadiem sacīts, ka lustūzis ir lietussapūvēts, pēc tam inventāraprakstos tas vairs nav pieminēts. Patlaban nepārprotami un neapstrīdami nav zināma šī greznā lustūža atrašanās vieta. Un, ja arī būtu zināma... Šķiet, ka šī visai intrigējošā vēstures lappuse tomēr ir nozaudēta...

Top Limbažu rajona Pāles pagasta novadpētniecības muzejs

Rudeņos simtgadīgu koku zeltaino lapu ieskauds, ziemās – saromas rotā vai vējaino puteņu ieaijāts, bet pavasaros kaimiņplāvas cīruļu un sniegpulksteņu zvanu atmodināts, laika griežos jau tālu uzkalnā saredzams, stāv sirmais Pāles Kalnakrogs. Šajā ēkā 1886. gada 1. februārī pasauli pirmo reizi ieraudzīja viens no ievērojamākajiem latviešu ķīmiķiem Pauls Kalniņš. Viņam bija lieli nopelni benzīna ražošanas tehnoloģijas izstādē. Bet ne jau tikai ar to mūsu pusē pazīstams Kalnakrogs.

Jau no saviem pirmsākumiem 19. gs. vidū tas bijis novada dzīves centrs, sevišķi 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā, kad apkārtnes saimnieki Jurgu dienās te līga gājējus savām saimniecībām. “Pāles krogs, kur pagasta ļaudis deramdienā pulcējās, atradās Salacgrīvas lielceļa malā, uzkalniņā aiz Pāles muižas. Turp kā skudras no visām pusēm plūda ļaudis. Visvairāk nāca pa tiem lielceļiem, kas satecēja muižā, bet ieradās arī no Salacgrīvas puses. Garais kroga ēkas pagals mudēja kā bišu spiets... Telpa bija stāvgrūdām pilna. Arī redzēt un saprast nekā nevarēja, dūmu te bija vairāk nekā rijā, bet troksnis tāds, ka ausis krita ciet, visapkārt skaļi runāja, strīdējās, smējās, kļiedza un lamājās,” – tā savus pirmos bērna iespaidus par Kalnakrogu deramdienā aprakstījis Edgars Kauliņš, vēlākais tautā mīļi dēvētais Kauliņtēvs, kura dzimtās mājas atradās Svētupes krastā. Viņa grāmatā “Kad migla krīt...” ir arī daudz citu interesantu atmiņu par mūsu novadu agrāk. Kalnakrogs jau no seniem laikiem bija arī tirgus norises vieta – rudeņos un pavasaros te sabrauca un sanāca tirdzinieki no visām malām. Neiztrūkstoši bija arī fotogrāfi ar finiera zirgiem vai citām bildēm, pie kurām varēja fotografēties visi, kuri vēlējās sevi šajā dienā iemūžināt.

Vēlāk, Latvijas pirmās republikas laikā, kroga ēkā mājvietu atrada Lauksaimniecības biedrības nams, protams, arī biedrības nama bufete. Biedrības namā notika dažādi pasākumi – priekšlasījumi par

dažādām tēmām, koncerti, teātra un kino izrādes, svinīgi sarikojumi un saviesīgi vakari – un ne tikai lauksaimniekiem, bet arī citām biedrībām, kā arī visai Pāles sabiedrībai. Vecā kroga ēka atkal bija nokļuvusi rosīgas dzīves centrā.

Savukārt kolhozu laikā Kalnakrogs tika atjaunots un daļēji pārbūvēts, te tika iekārtots kolhoza “Padomju zeme” kantoris, bet 1978. gadā uzcēla arī ēkas piebūvi, kurā izmitinājās Pāles kultūras nams. Tagad vecā kroga ēka jau no 1995. gada ir mūsu novada vēstures liecību glabātāja, jo tajā atrodas Pāles pagasta novadpētniecības muzejs, kura ekspozīcija, neņemot vērā muzeja nosaukumu, stāsta par krietni vien plašāku apvidu nekā pagasts.

Ideja par pagasta muzeja veidošanu piederēja pensionētajai skolotājai novadpētniecei Dzidrai Piterānei (1924. 9. IX–1996. 15. IX). Viņai bija vaļasprieks – ziņu vākšana par novada vēsturi bibliotēkās un arhīvos –, tāpēc tagad mums ir plašs informatīvais materiāls par pagastu un tā apkārtni teritoriju. Tomēr skolotāja savas idejas īstenošanas tā arī nepieredzēja, jo ekspozīcijas pirmā telpa tika izveidota tikai 1997. gada vasarā. Jau toreiz, muzeja pirmsākumos, bija skaidrs, ka ekspozīcijas sākums būs veltīts Vidzemes lībiešiem, jo mūsu pagasts, tāpat kā Limbažu rajona lielākā daļa, atrodas senās lībiešu zemes Metsepoles teritorijā. Sākās materiālu vākšana par šo tēmu, pie reizes arī apzinot lībiskās izcelsmes vietvārdus. Uzzinājām, ka Pāles senais nosaukums ir *Sepkul*, kas tulkojumā no lībiešu valodas ir Kalējciems, bet Ārciems – *Erkul*, izrādās, lepojies ar Kungu ciema vārdu. Ne jau velti tieši Ārciemā Juris Liepa, toreizējais Pāles pamatskolas skolnieks, vecajā baznīcas kalniņā, par kuru teikas un nostāsti vēsta daudz interesanta, 1998. gadā atrada viduslaiku šķēpa uzgali (15.–16. gs.). Arī Ārciema Laveri ir ievērojami, jo šo māju tīrumā 1926. gadā atrasts bronzas uzmavas cirvis (9.–10. gs. pr. Kr.), kas ir viens no pieciem šāda veida atradumiem visā Latvijā.

1997. gada vasara kļuva par ekspozīcijas pirmās telpas tapšanas laiku. Vidzemes lībiešiem veltītā ekspozīcijas daļa stāsta gan par Pēterburgas akadēmiķa A. J. Šēgrēna 1846. gada ekspedīciju Svētciema novadā, gan par tās atrastajiem pēdējiem lībiski runājošiem 22 sešpadsmit sētu iemītniekiem, no kuriem Gīzu dzimta ieceļoja Pāles pagastā. Šī ekspozīcijas daļa kļuva par aizsākumu tālākai

interesei un pētījumiem par pēdējiem Vidzemes lībiešiem un viņu pēctečiem novadā.

Ekspozīcijas pirmā telpa stāsta arī par kādreizējām pagasta muižām un to izskatu mūsu dienās, par to bijušajiem īpašniekiem, no kuriem vēl arvien lepojamies ar pēdējo Pāles muižas īpašnieku Fēlikšu Samsonu fon Himmelšternu, kas par nopelniem Latvijas atbrīvošanās cīņās pret lieliniekiem tika apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni. Interesanta ir arī Dreiliņu pusmuižas vēsture. Tajā 1892./93. gadā par mājskolotāju pie muižas nomnieka Rikveīla meitām Vallijas un Irmas strādāja Aspazija. Te viņa sarakstījusi savas lugas "Zaudētas tiesības" un "Vaidelote". Dzejniece atstājusi arī atmiņas par braucienu uz Dreiliņiem un te pavadīto laikposmu. "Kad izkāpu no vilciena, tad mani gaidīja braucējs ar savādiem ratiem, tā saukto "līnīdrošku". Es tādu nebiju redzējusi, jo mēs Zemgalē braucām ar tamboru ratiem. Nevarēju lāga izprast, kā uz viena tāda šaura dēļa varēs braukt. Pakaļ atbraukušais cilvēks paņēma manu kastīti ar mantām un piesēja līnījratu dēlim priekšā. Kad tas bija izdarīts, tad vedējs savādā izloksnē man uzsauca: "Nu, meič, sēž virsū!" Es sēdos arī uz līnījratu dēli un ar abām rokām turējos pie savas kastiņas. Tā nu mēs braucām. Braucām un braucām, pāri Zilajam kalnam un cauri vai visai Vidzemei – tik garš un ilgs man likās šis brauciens."

Turpat blakus varam aplūkot gan dažādas tālaika greznumlietiņas, gan vienkāršo ļaužu sadzīves priekšmetus un zemnieku darbarīkus. Tālāk aplūkojot ekspozīciju, uzzinām par pagasta veidošanās vēsturi un kādreizējām tā funkcijām. Par tām vēsta fragmenti no 19. gs. 2. puses Pāles muižas pagasta tiesas protokoliem, kuri, starp citu, stāsta par to, kā tika sodīti slikta darba veicēji, kā māju rentniekiem neļāva saimniekot nolaidīgi, kā sodīja ķildniekus u. tml. Piemēram: "Lieljure kalpi, kas abi plēsušies, dabū štrāpi – Jakob Lode 20 sitien un Tenis Vēzis 10 sitien ar žagariem, lai no plēšanās darbiem sargās." (Nr. 101 30. X 1859.)

"Muižas valdīšana liek caur pagasta tiesu Jaunpilke saimniekam Jakob Zariņam piesacīt, ka viņam vajaga priekš kūtīm pundumentī akminus salauzt un piedzīt, ka uz ziemu var baļķus vest un būvēt, jo tie kūti ir gluži nopuveši." (Nr. 74 22. VI 1862.)

“Ozoling siamniek Jān Neiman dabū 10 sitien ar žagariem par plēšanas darbiem, ka māju kalpa sievu sakāvis un 1 Rb. s. jāmaksā kalpt. sievai par viņa sāpēm; abi mierā.” (Nr. 97 5. X 1862.)

Tomēr sevišķi nozīmīgi ir tie tiesas protokoli, kuri stāsta par pagasta zemnieku pūliņiem apvienoties dažādu mērķu sasniegšanā savstarpējai palīdzībai, kā arī pirmo biedrību dibināšanas protokoli. Kā viens no interesantākajiem jāmin protokols par palīdzības kases izveidošanu tiem jauniešiem, kuriem vajadzēja atpirkties no ilgā dienesta cariskās Krievijas armijā, – rekrūšiem: “Tā Pāles muižas pagasta tiesa uzdomājis uzcelt vienas lādes, kurā nauda tiek iekrāts priekš rekrūšu atpirkšanas. [...] Tā nauda ienāk tādā vīzē, ka

a) visiem valsts [te domāts pagasts. – R. N.] locekļiem no 18 līdz 25 gad tanī lādē jāiemaksā, bet tad tiem neapprecētiem vēl jāmaksā tikmēr, kamēr viņam 30 gad pilli palikuši;

b) kā arī dāvani, kas no labas sirds tiek dots, tiks arī tanī lādē iekrāts...”

Bet izrādās, ka arī toreiz ir bijuši tādi jaunieši, kurus mēs varētu apzīmēt ar vārdu “huligāns”, tāpēc tikuši pieņemti papildu noteikumi: “Valstei ir brīve tādiem, kas caur liderību un palaidnību apskādējušies un valsti apkaitinājuši, ka viņiem rekrūšu loze krīt, to naudu no lādes priekš izpirkšanas atturēt, un tad viņam tika tas atmaksāts, ko viņš pac lādē iemaksājis.” (Nr. 1 13. I 1861.)

(Protokolā saglabāts izteiksmes veids un tikai nedaudz raksta īpatnību.)

Pirmās ekspozīcijas telpas noslēgums vēsta par Ārciema un Pāles baznīcām. Ārciema baznīcas darbība jau ir visistākā vēsture, taču 1938. gadā celtajā Pāles ev. lut. baznīcā dievkalpojumi notiek vēl joprojām. To aplūkot brauc arī no citurienes, jo dievnams ievērojams ar savu 1943. gadā iesvētīto mākslinieka A. Annusa altārgleznu “Kristus svētī bērnu”, kas tagad ir valsts nozīmes mākslas piemineklis.

Muzeja ekspozīcijas otrā telpa veltīta pagasta un tā tuvākās apkārtnes sabiedriskajai un kultūras dzīvei, kā arī izglītības vēsturei.

Daudzie mūzikas instrumenti, koristu un orķestrantu fotogrāfijas liecina par bagāto mūzikas dzīvi apkaimē. Ne jau velti Ārciema Kānadžos dzimis mūsu novadnieks – mācītājs, skolotājs, rakstnieks

un dziesmu svētku idejas aizsācējs, Pirmo dziesmu svētku Dikļos rīkotājs Juris Neikens (1826–1868).

Par skolas vēsturi savukārt stāsta skolotāja iespaidīgā katedra, kas ir to laiku lieciniece, kad vairāku klašu skolēni zinības apguva vienā telpā un viņu kopskaits sniedzās pat līdz 40, reizēm vēl vairāk. Savdabīgi skolu vēstures liecinieki ir divi albumi ar skolēnu vāktajiem avižu izgriezumiem un pastkartēm, kurus šķirstot mēs parliecināmies par to, ka, tāpat kā šodien, bērnus interesē gan ēģiptiešu mūmijas, gan dabas stihijas, gan arī ievērojami cilvēki un to biogrāfijas. Muzeja apmeklētājiem parasti patīk ar īpašu ierīci vērot Šveices ainavas hromoplasta bildēs – diapozitīvu priekštecēs. Tikpat interesanta ir arī mācību grāmatu kolekcija, sākot ar 19. gs. 2. pusi līdz pat mūsu dienām. Un, kā jau visās skolās, te ir arī savdabīgs uzskates materiālu klāsts, ieskaitot pat iršu deviņstāvu mājokli. Par apkārtnes skolām un to skolotājiem stāsta arī daudzveidīgie fotoattēli.

Muzeja apmeklējums parasti beidzas t. s. priekšmetu telpā, kur novietoti interesantākie darbarīki un sadzīves priekšmeti. Katram no tiem ir sava vēsture, citam pat nostāsts, kuru pastāsta ekskursiju vadītāja.

Tomēr muzeja ekspozīcija vēl nav pabeigta – tā nemitīgi bagātinās un pilnveidojas, jo no tuvākas un tālākas apkaimes uz muzeju ceļo dažādi eksponāti. Tos dāvina muzeja apmeklētāji, bet daudz ir tādu priekšmetu, dokumentu vai fotogrāfiju, kurus atnesuši jaunie novadpētnieki. Un tā ir Pāles pagasta novadpētniecības muzeja savdabība, ka tā ekspozīcija veidojas un krājums top, aktīvi līdzdarbojoties Pāles un Korģenes pamatskolu novadpētniecības pulciņu dalībniekiem – jaunajiem novadpētniekiem. Daži drosmīgākie pat apguvuši muzeja ekspozīciju un labprāt rāda to arī citiem. Tiesa gan, tās pārsvarā ir skolēnu grupas.

Savukārt no lībiešiem veltītās ekspozīcijas daļas veidošanas laika palikusi interese par senākajām dzimtām novadā, kuru saknes iesniedz 19. un 18. gadsimtā. No tām viena daļa tik tiešām ir lībiskas izcelsmes. Piemēram, tā dēvētā pēdējā Vidzemes lībieša Gusta Bisnieka dzimta, kuras pēcteči vēl joprojām dzīvo Svētcima pusē. Tāpat kā Gīzi, izklīduši un sazarojušies visā Limbažu rajonā. Skaidrs ir arī tas, ka lībiski ir ne tikai Šegrēna minētie uzvārdi. Salacas novadā un

arī Pāles pusē vēl joprojām sastopam uzvārdus *Pāže* un *Pēce*. Arī tie, domājams, ir lībiskas cilmes. Tāpat interesants ir fakts, ka itin bieži mūsu novadā gan 19. gs., gan 20. gs. sākuma metrikās redzams uzvārds *Lībietis* (*Libbit*). Neba jau bez iemesla šis uzvārds būs savā laikā dots!

Arī pati Vidzemes lībiešu problēma vēl joprojām ir interesanta un aktuāla, tāpēc mūsu puses novadpētnieki aizsākuši liecību vākšanu par šo jautājumu. Apzinām iespējamās lībiskās izcelsmes vietvārdus, pārsvarā tie ir esošo vai bijušo māju vārdi. Kā piemēru varu minēt: Seppes, Kādadzs, Kadags, Kanišas, Perci, Jennas, Lagaste, Mustanči, Kokka, Brēdiķi, Ceikas, Zonepe, Unka, Pilka, Virtaks un citi. Daļai no tiem "atšifrējums" jau radies, citiem vēl jāmeklē iespējas tos izskaidrot. Jāsavāc arī vēl iespējamie lībiešu dzimtu dokumenti un lietas. Darba ir daudz...

PAR LIKTEŅU DAUDZVEIDĪBU

Uldis Švēde

Salacas zirgu pasta komisāra trīs mazdēli – gleznotāji

Dažādu apstākļu sakritības dēļ saglabājusies trūcīga informācija par bijušā Salacas zirgu pasta uzrauga (komisāra) Pētera Švēdes trim mazdēliem, kuri 19. gs. sākumā mācījušies Sanktpēterburgas Mākslas akadēmijā. Ilgstošu meklējumu ceļā noskaidrota šo mākslinieku dzimtas vēsture no 18. gs. sākuma, un radies arī pilnīgāks pārskats par viņu darbiem. Pēc Ziemeļu kara vietā, kur tagad pie Ainažiem izveidojušās jūrmalas pļavas, pašā jūras krastā bija apmeties kāds zviedru karavīrs. Viņš cerēja tikt pie savējiem dzimtenē, tomēr cerības nepiepildījās. Kārtējā revīzija viņu ieskaitīja Salacas muižas dzimtcilvēkos. Laika gaitā viņa apmetnes vieta mazās Ķīkupītes (libiešu valodā – vāveru upīte) apskautajā jūras kāpā kļuva par tādu dzimtas šūpuli, kur nu jau trīssimt gadu nepārtraukti dzīvo kāds no dzimtas dibinātāja pēcnācējiem.

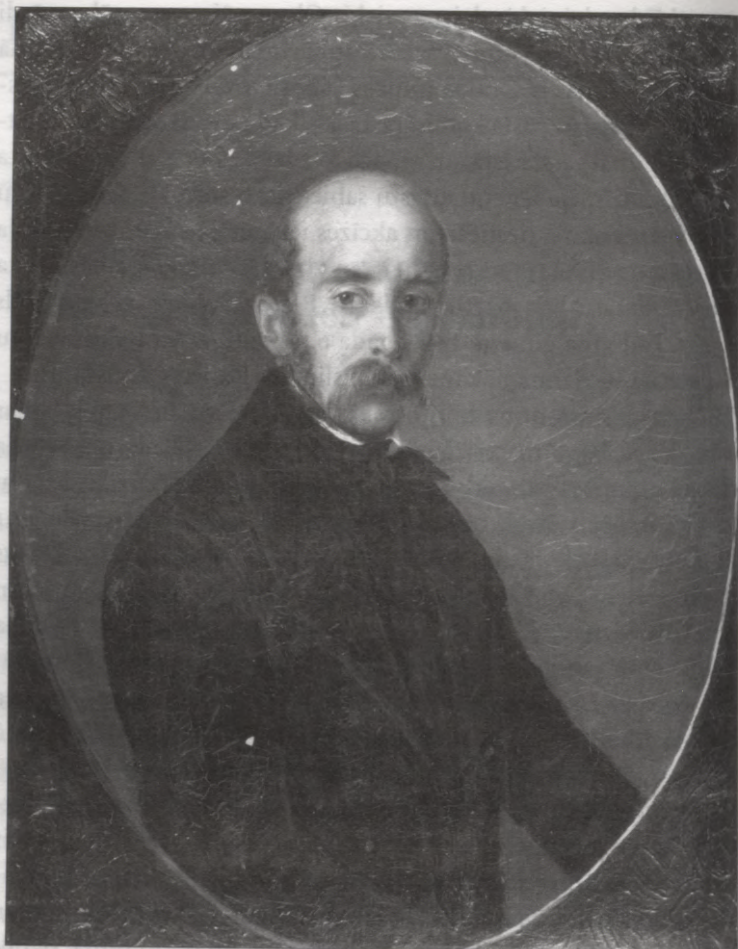
Saglabājušās ziņas, ka zviedru sencis bijis cēlies no Hammerbomu dzimtas, kas dzīvojusi Stokholmas tuvumā, un ka šīs dzimtas ģerbonī bijis āmurs un koks. Taču dzimtcilvēkiem toreiz uzvārdu nebija, tādēļ dzimtas uzvārds gāja zudumā. Turpmākajos gados par dzimtas uzvārdu kļuva Švēde (zviedrs), kas gan muižas īpašnieka, gan toreizējās valsts valodā raksturo dzimtas vēsturisko izcelsmi. Par dzimtas pamatnodarbošanos bija kļuvusi tekstilamatniecība, un mājas nosauktas par Ķīkupvēveriem. Tā nu radusies pietiekami precīza adrese: audējs zviedrs pie Ķīkupītes.

Dzimtas senākie reģistrācijas dati atrasti Salacas luterāņu draudzes vācu rubrikā. Zināms, ka šajā rubrikā rakstīti ne tikai vācieši, bet arī ārzemnieki, ne tikai muižnieki, bet arī viņu kalpotāji, atsevišķi

amatnieki, krodzinieki, dzirnavnieki. Gleznotāju vecvecāku vārdi šajā baznīcas grāmatā atrasti sakarā ar bērnu piedzimšanu. Sākumā tēva nodarbošanās ir Orajoe muižas (*Salis Orrenhof*) skrodermeistars, vēlāk – Salacas pasta komisārs. Laikā, kad novadā valdošā dzimtbūšana bija pārvērsta īstā un smagā verdzībā, būt par zirgu pasta komisāru nozīmēja ieņemt augstu sabiedrisko stāvokli. Jau zviedru laikos pastmeistara, tiesneša un akcīzes iekasētāja amati bija karaļa privilēģēti un piešķīra to īpašniekiem zināmas priekšrocības. Pasta komisāra amatu bija pārmantojis arī Pētera Švēdes vecākais dēls Gustavs, kad viņa ģimenē 1806. gada 6. decembrī Moisekilas zirgu pasta stacijā piedzima nākamais mākslinieks Roberts Konstantīns.

Roberts Konstantīns bija otrais Gustava Frīdriha un Julianas Sofijas bērns. Tēva materiālais stāvoklis uzlabojās, kad viņš dabūja Burtņieku muižas pārvaldnieka vietu. Bērni tiecās pēc izglītības, lai paši pēc iespējas ātrāk nodrošinātu sev materiālu patstāvību. Ar mākslu bērni saskārās jau ģimenē. Tēvs bijis ne tikai liels mūzikas mīļotājs, bet arī pats īsts mūziķis. Savukārt Robertam Konstantīnam jau bērnībā izpaudies nepārprotams zīmētāja talants. Tēvs varēja atļauties sūtīt viņu uz Sanktpēterburgu, kur viņam laimējās nokļūt sava novadnieka galma gleznotāja Kārļa Nefa aizgādībā. Ar sava aizgādņa atbalstu viņš kā brīvklaušitājs mācījās Mākslas akadēmijā un ātri guva panākumus – saņēma pasūtījumus portretu gleznošanai un strādāja par mājskolotāju. Literatūrā minēti vairāki gleznotāji, kurus mācījis Roberts Konstantīns Švēde. Viens no tiem ir Vecgulbenes kurpnieka dēls Oto Bērtiņš (*Otto Behrthing*). Arī Limbažu aptiekas īpašnieka dēls Teodors Gēlhārs (*Theodor Gehlhaar, Gehllhaar*), apguvis priekšzināšanas grafikā un gleznošanā, papildinājās pie Roberta Konstantīna Švēdes. Sanktpēterburgā viens no viņa skolniekiem bija virsnieks Aleksandrs Arnoldi, ģenerāļa Ivana Arnoldi dēls. Savu mājskolotāju viņš uzaicināja ceļojumā uz Kaukāzu, lai kopīgi gleznotu un apciemotu savu leibgvardu Grodņas huzāru pulka 1838. gada dienesta biedru – Mihailu Ļermontovu. Šim ceļojumam Roberta Konstantīna dzīvē ir īpaša nozīme – tas viņu ierindoja dzejnieka paziņu pulkā.

1841. gada vasarā Arnoldi un Švēde ieradās Pjatigorskā un apmetās vietējā iedzīvotāja I. Umanova mājā pilsētas nomalē. Pa logu

R. K. Švēde. Pašportrets

pavērās skats uz blakusmāju, kurā dzīvoja Ļermontovs. Tagad pie šīs mājas ir piemiņas plāksne ar uzrakstu: "Šajā mājā 1841. gadā M. Ļermontovs apciemoja savus pulka biedrus A. Arnoldi un A. Tiranu, tikās ar mākslinieku R. Švēdi un dekabristu N. Loreru". Viņi tikās diendienā, kūrorta gaisotnē piedzīvoja skaistus brīžus, kopā gleznoja. Arī Ļermontovs labi prata darboties ar eļļas un

R. K. Švēde. Līgavas portrets pie Gaujas

akvareļa krāsām. Roberts Konstantīns tur pusotra mēneša laikā gleznojis portretus visiem, kas to vēlējušies. No tiem A. Arnoldi mātesbrāļa dekabrista Nikolaja Lorera portrets tagad ir Valsts Ermitāžas Krievu kultūras nodaļas krājumos.

1841. gada 27. jūlijā notika liktenīgā divkauja – Mihailu Ļermontovu nošāva. Tagad Pjatigorskā Ļermontova Valsts muzejā rezervātā

dzejnieka istabā katra ekskursantu grupa noklausās N. Lorera atmiņas: “Mēs abi ar Vigelinu iegājām nelaiķa dzīvoklī, un tur ieraudzīju Mihailu Jurjeviču uz galda, pārģērbtu tīrā krekļā un pagrieztu ar seju pret logu. Kāds cilvēks dzenāja prom mušas no nelaiķa sejas, bet mākslinieks Švēde ar eļļas krāsām gleznoja viņa portretu.” Gan zīmūļa skice, gan eļļas glezna tagad ir Sanktpēterburgā, ZA Krievu literatūras institūta fondā Puškina namā. Romis Bēms raksta: “Šiem portretiem piemīt dabas studijas tiešums, un tie atstāj drūmu iespaidu.”

Ļermontova muzeja zinātniece Gaļina Avedova izteica hipotēzi, ka vajadzētu būt arī tādām Švēdes gleznotam portretam, kurā dzejnieks redzams pirms divkaujas, un ka vajadzētu būt arī portretista pašportretam. Abas hipotēzes bija pareizas. Kā neiedomājamu sensāciju 1984. gadā konstatēja, ka Orlas gleznu galerijā esošajā litogrāfijā ar nosaukumu “Nezināmais uniformā” ir redzams neviens cits kā Ļermontovs un tā litografēta no dzejnieka portreta, kuru no dabas 1841. gadā gleznojis Švēde. Atradās arī pašportrets. Tas tiek glabāts kā dārga dzimtas relikvija. Ļermontova divkaujas 160. atceres gadā pašportreta reprodukciju saņēma arī hipotēzes autore. Viņa raksta: “Portretu ierāmējām, un tas tagad ir mājā, kur toreiz dzīvoja Švēde. Pie portreta ir galds, uz kura nolikām viņa gleznoto Ļermontova pēcnāves portretu, pēc šī portreta Švēdes brālēna Ceidlera veidoto ģipša cilni un sveci. Beidzot nu viss ir savā vietā. Umanova mājā mums ir pastāvīga izstāde, kurā parādām Ļermontovu tēlotājā mākslā.”

Tie Roberta Konstantīna Švēdes dzīves notikumi, kuri paglābušies no aizmirstības, liecina, ka viņš veidojies par talantīgu, intensīvi strādājošu portretistu. Viņa darbi dzimtenē sāk parādīties jau 1842. gadā, kad Rīgā Melngalvju namā bija sarīkota vēsturiskā pirmā iekšzemes mākslinieku gleznu izstāde. I. Siliņa 1979. gadā Stokholmā izdotajā grāmatā “Latvijas māksla 1800–1914” minēts, ka šajā izstādē dalībnieku vidū bijis arī vidzemnieks Roberts Konstantīns Švēde. 1847. gadā Sanktpēterburgā top viņa diplomdarbs – Mākslas akadēmijas prezidenta hercoga Maksimiliana Leihtenbergska portrets. 1847. gada 24. jūlijā viņš nosvinēja kāzas ar valmierieti Rozāliju Agnesi Maršneri. Roberts Konstantīns glezno savu līgavu,

un portreta fonā labi var atpazīt Gauju pie Valmieras Stāvajiem krastiem. 1847. gada 28. septembrī viņš Mākslas akadēmijā saņem akadēmiska mākslinieka diplomu kā "brīvmākslinieks portretu glezniecībā".

1848. gadā dzimušajai meitai Julianai Leokadijai Agnesei ir tikai seši mēneši, kad māmiņas mūžs jau ir galā. Sāpēs par smago zaudējumu Roberts Konstantīns glezno piemiņas portretu, kurā redzama Rozālija Agnese ar bērniņu.

Neilgā laikā Roberts Konstantīns Sanktpēterburgā bija kļuvis par iecienītu portretistu, saņēmis labus pasūtījumus, stabilizējis savu materiālo stāvokli, tomēr viņš pieņēmis lēmumu pārcelties uz Rīgu. 1852. gadā viņš nopircis Dānenfeldes muižu. Tur, Sēlijas pauguraines gleznainajā apkārtņē, viņš dzīvojis vasarās, bet ziemas mēnešos strādājis Rīgā, kur saņēmis daudz pasūtījumu. 1853. gadā viņš kļūst par akadēmiķa nosaukuma kandidātu. Astoņus gadus pēc pirmās sievas nāves 1857. gada 22. jūnijā Dānenfeldes muižā mācītājs Stenders salaulājis muižas īpašnieku Robertu Konstantīnu Švēdi un Elizabeti Julianu Mariju Horsti. Sēlijā dzimuši seši no viņa otrās laulības bērniem. Pēc tam kad 1865. gadā muižu pārdeva, viņš vasaras mēnešus pavadījis Vidzemes jūrmalā, kur gleznoja jūru un mežus. Minētas apmēram 20 Pēterupē, Saulkrastos pie Ķīšupītes un Skultē gleznotas ainavas. Mūža pēdējos gados ar ģimeni dzīvojis Limbažos Grāhenfeldes (*Grāhenfeld*, *Gräfenfels*) pusmuižā. Miris 1871. gada 28. jūlijā un apbedīts Limbažu kapos.

Tā kā Limbažu kapsēta ir mākslinieka mūžīgās palikšanas vieta dzimtajā zemē, Limbažu novadpētniecības muzeju var dēvēt par viņa garīgās augšāmcelšanās vietu – tur, sarīkojot mākslinieka 190. dzimšanas dienas svinības, tika izstādītas 17 fotogrāfijas no tiem 27 viņa toreiz apzinātajiem darbiem. Tagad šī kolekcija ir papildinājusies. V. Neimaņa 1902. gada publikācijā minēts, ka mākslas darbu krātuvēs Rīgā atrodas četri Roberta Konstantīna Švēdes darbi. Tika uzskatīts, ka no tiem saglabāties tikai viens – rātskunga Milnas sievas Marijas Sofijas portrets. Mākslas zinātniece Eduarda Šmite konstatēja, ka Ārzemju mākslas muzejā glabājas Švēdes 1837. gada akvarelis "Viborgas pils", bet no Roma Bēma arhīviem dabūta ģenerāļa I. Arnoldi portreta fotogrāfija.

Vēl joprojām trūcīga informācija ir par Roberta Konstantina Švēdes brālēniem Adelbertu Švēdi un Teodoru Konstantīnu Švēdi. Tie abi ir Pētera Švēdes dēla Ditriha Teodora dēli.

Adelberts Švēde dzimis 1818. gadā. 1831. gadā iestājies un 1834. gadā beidzis Tērbatas ģimnāziju. Sanktpēterburgas Mākslas akadēmijā iestājies 1836. gadā, ar labiem panākumiem mācījies pie profesora Aleksandra Varenka un Karla Brilova. 1847. gadā viņš ieguvis zīmēšanas skolotāja kvalifikāciju, bet 1847. gada 28. septembrī vienlaikus ar brālēnu Robertu Konstantīnu – brīvmākslinieka nosaukumu par gleznu "Kāršu spēle". Pēc tam četrus gadus mācību nolūkos ceļojis un dzīvojis ārzemēs. 1853. gadā kļuvis par akadēmiķa nosaukuma kandidātu. Miris 1863. gada 7. septembrī Sanktpēterburgā. Latvijā privātā kolekcijā zināma viņa eļļas glezna, kurā attēlota kuģa bojāeja vētras laikā.

Teodors Konstantīns Švēde dzimis 1819. gadā. Vienlaikus ar brāli mācījies Tērbatas ģimnāzijā un 1837. gadā iestājies Sanktpēterburgas Mākslas akadēmijā. Specializējies sadzīves žanra glezniecībā un guvis atzīstamus panākumus. 1846. gadā ieguvis II sudraba medaļu un saņēmis ģimnāzijas zīmēšanas skolotāja kvalifikāciju. Arī 1848. gadā par gleznu "Triju veču saruna" viņš ieguvis II sudraba medaļu, bet otra viņa tā paša gada glezna "Dambretes spēle" atrodas Tretjakova galerijā Maskavā. 1860. gadā viņš ar pašportreta gleznojumu kļuvis par akadēmiķa nosaukuma kandidātu un 1864. gadā par graviera F. I. Jordana portretu saņēmis nosaukumu "Sanktpēterburgas Mākslas akadēmijas akadēmiķis". 1865. gadā viņam piešķirts goda nosaukums "Titulārais padomnieks". Ir ziņas, ka viņš 1866. gadā saņēmis grāmatas veidā mākslinieciski noformētu akadēmiķa diplomu un dāvinājis Mākslas akadēmijai doktora Overlaha portretu.

Sanktpēterburgas adrešu grāmatās viņa vārds sastopams līdz 1867. gadam. Pēc tam viņš acimredzot no Sanktpēterburgas aizbraucis. 1868. gadā viņš gleznojis Bīriņu pili (*Schloss Kolzen*). Šī glezna bijusi Bīriņu pils gleznu galerijas īpašums. Vācbaltu biogrāfiskajā vārdnīcā (1970) ievietota informācija, ka viņš varētu būt miris 1871. gadā Potsdamā. Vēl zināms, ka viņa glezna "Dāma zilajā tērpā" atrodas gleznu galerijā Biškekā (bij. Frunze), bet Sanktpēterburgā viņš strādājis par zīmēšanas skolotāju.

Gadu gaitā enciklopēdijās un publikācijās, jaucot šo triju gleznotāju biogrāfiskos datus, ieviesušās vairākas nepareizības. Šis aplamību un aizmirstības kamols līdz galam nav atšķetināts, un nepieciešami plaši meklējumi, lai pilnīgāk apzinātu šo mākslinieku atstāto kultūrvēsturisko mantojumu.

Laima Kļaviņa

Skolotājs un ainavas veidotājs Gusts Sedlenieks

Valmieras apriņķa Vecsalacas pagastā (vēlāk – Limbažu rajona Salacas pagasts) 20. gs. sākumā darbojās vairākas skolas (Mežmeiniku, Korģenes, Cērpenu u. c.). No tām prāvākā gan telpu, gan skolēnu skaita ziņā – Vecsalacas Korģenes luterāņu pagastskola, taču līdz Pirmā pasaules kara sākumam skolēnu skaits tajā vēl nesniedzās līdz simtam. Laika gaitā skolai vairākkārt mainījās nosaukums, arī skolotāju skaits. Mūsu dienās mācības jau vairākus gadus notiek citā ēkā – jaunajā Korģenes pamatskolā (bij. bērnudārzs), taču vecākās paaudzes vietējo iedzīvotāju atmiņā palicis skolas pārziņa (no 1915. līdz 1945. gadam) Gusta Sedlenieka, kā arī viņa māsas skolotājas Ženijas Sedlenieces ieguldījums mazo korģeniešu izglītošanā un audzināšanā. Abiem tā bijusi pirmā darbavieta, kurai viņi palika uzticīgi līdz pat aiziešanai pensijā 20. gs. 50. gadu nogalē. Viņus laikabiedri atceras ar patiesu sirsnību, taču par G. Sedlenieku atmiņu ir vairāk, iespējams, sabiedriskās aktivitātes dēļ. Skolotāju piemin kā gudru, sirsnīgu, taisnīgu un smalkjūtīgu cilvēku.

Dzimis viņš Ķirbižu (vēlāk – Vitrupes) pagasta levaltos 1894. gada 14. janvārī. Ģimenē izauga septiņi bērni: trīs zēni (Pēteris, Otokars, Gusts) un četras meitenes (Līze, Anna, Eda, Ženija). Trīs bērni pēc pārslimotā šarlaka kļuva kurlmēmi. Tēvs nomiris, kad Gustam bija divi gadi. Māte, ieguldot lielas pūles un mīlestību, gādāja par savu pēcnācēju izglītošanu, lai ikviena atvase iegūtu noderīgu amatu un

rastu savu vietu dzīvē. Ģimene dzīvoja trūcīgi, taču tajā valdīja satiecība un rūpes citam par citu. Gusts un viņa jaunākā māsa Ženija (dzim. 1897. g. 4. martā) vēlējās kļūt skolotāji un, gadiem ritot, savu mērķi sasniedza.

Pēc traumas celī G. Sedleniekam viena kāja bija īsāka, tāpēc tika valkāts speciāls zābaks—protēze, veselību vēl vairāk pasliktināja gūžas locītavas tuberkuloze. Invaliditāte nebija šķērslis zēna nākotnes sapņu piepildījumam. Viņš mācījies Limbažu pilsētas skolā, pēc tam Cēsu divgadīgajos pedagoģiskajosursos, kurus beidzis 1915. gada maijā. Tā paša gada oktobrī jauniešs sācis strādāt Vecsalacas Korģenes luterāņu pagastskolā par tās pārzini un skolotāju, 1915./16. mācību gadā saņemot 25 rubļus mēnesī un vadot visas mācību stundas 42 bērniem.

Korģenes ciema jaunā skolas ēka, kuru uzcēla būvuzņēmēja Zušmaņa vadībā un atklāja 1913. gadā, bija tam laikam stalts ķieģeļu nams ar diviem stāviem, kas stipri atšķīrās no pirmās skolas — vienkāršas guļbaļķu ēkas, kas tapa 1874. gadā, pateicoties amatnieka Friča Ozoliņa prasmīgajām rokām. Ne jaunā skola, ne tās apkārtnē vēl nebija iekārtota tā, lai tur ritētu sekmīgs darbs izglītības laukā, nebija mācību līdzekļu un vēl daudzu citu nepieciešamu lietu. Gusts Sedlenieks izveidoja labu sadarbību ar bērnu vecākiem, darbojās skolas padome. Kopīgiem spēkiem tika risināti daudzi svarīgi jautājumi. 1921. gada 25. septembra vecāku sapulcē apsprieda iespēju izveidot skolēnu kooperatīvu, tad bērni paši mācītos apgādāt sevi ar grāmatām, burtnīcām, rokdarbu materiāliem un citām precēm. Ierosinājums guva atsaucību. Kopš 1928./29. mācību gada G. Sedlenieks 6. klases skolēniem sniedza zināšanas kooperācijā. Viņa vadībā skolēnu kooperatīvs, kurā dalībnieku skaits gadu gaitā svārstījās no 50 līdz 70 un dažreiz vēl vairāk bērniem, darbojās ilgi un sekmīgi. 1940. gadā to pārdēvēja par skolēnu patērētāju biedrību. Kā skolas pārzinis G. Sedlenieks meklēja arī citas iespējas mācību procesa uzlabošanai un materiālās bāzes radīšanai, lūdza palīdzību pagasta padomei, Latvijas Kultūras fondam, tika tur uzklaussīts un finansiāli atbalstīts. Korģenes skolēniem bija ērģelītes, trīs vijoles un radioaparāts. Tika iekārtota bibliotēka, internāts, darbmācības klase zēniem, iegādāts inventārs fizkultūrai un darbam dārzā.

Korģenes skolas klase. Aptuveni 1926. gads

Trešajā rindā pirmais no labās – skolas pārzinis Gusts Sedlenieks

Sava brāļa vadītajā skolā 1918./19. mācību gadā sāka strādāt Rīgas Lomonosova sieviešu ģimnāzijas 8. pedagoģisko klasi beigusi Ženija Sedleniece, kas mācīja latviešu un vācu valodu, matemātiku, glītrakstīšanu, zīmēšanu, vingrošanu un bija klases pārzine. Pirmā pasaules kara gados mainījās skolas nosaukums, tā kļuva par Vecsalacas Korģenes 1. pakāpes pamatskolu, skolēnu skaits sniedzās pāri simtam. 1919. gadā tajā mācījās 138–150 bērni. 1921./22. mācību gada rudenī Korģenes kādreizējās pareizticīgo skolas telpās (dibināta 1881. g., darbojās līdz 1917. g., tautā dēvēta par “Zaķa [-u]” skolu) izvietoja 1. klasi. Pārējās trīs klases mācījās Korģenes skolas ēkā.

G. Sedlenieks 1925./26. mācību gadā vadīja latviešu valodas, ticības mācības (luterāņiem), ģeogrāfijas, dabaszinību, zīmēšanas, dziedāšanas, apkārtnes mācības un glītrakstīšanas stundas. Ticības mācības stundās muzikālo pavadījumu uz ērgelītēm spēlēja skolotājs pats. Skolēnu skaits auga. Piekto klasi Korģenes skolēniem atvēra 1926./27. mācību gadā.

Līdz ar māsas ierašanos un vēl divu skolotāju (Alfeja Vīcupa un Millijas Kariņas) iesaistīšanos mācību procesā G. Sedleniekam 20.–30. gados radās vairāk brīvu brīžu sabiedriskajam darbam. Viņš darbojās Korģenes patērētāju biedrības valdē, Vecsalacas bibliotēkas biedrībā un citur, kā arī atbalstīja pārējo pagasta iedzīvotāju vēlmi rīkot saviesīgus pasākumus, kuriem labprāt uz savstarpēji izdevīgiem nosacījumiem atvēlēja skolas telpas. Daļa no teātra izrāžu un citu sarīkojumu ienākumiem tika izlietota skolas mācību līdzekļu iegādei, pārējā nauda – biedrību darba turpmākam nodrošinājumam.

Kā liels apvidus pazinējs un ekskursantu pavadonis G. Sedlenieks spēja ikvienu ieinteresēt, stāstot par Salacas un Korģītes upes skaistākajām vietām un parādot tās dabā. Pastaigas kopā ar skolotāju bija aizraujošas, viņš zināja izsmeloši pastāstīt par putniem, kokiem, puķēm un visu sīko radību, kas mīt lauku pļavās, upmalās, mežos. Gandrīz katru gadu notika viena vai vairākas skolēnu ekskursijas, bērni brauca uz Rīgu, Valmieru, Staiceli un citām Latvijas vietām. 1934. gada 19. septembrī apskatīta Burtnieku lauksaimniecības skola, Salacas izteka, Skaņaiskalns. 1935. gada 19. un 20. jūnijā 36 skolēni un četri skolotāji apceļojuši Piebalgu, Koknesi, iepazīnuši

Staburagu un Siguldu. Par tradīciju kļuva pārgājieni gar Salacu, 1940. gadā apskatīti devona nogulumi upes krastos, un iespējams, ka jau pirmajos darba gados, atklājot tuvākajā apkārtnē dabas radītu krāšņumu, skolas pārzinis sāka domāt par mācību iestādes iekļaušanos apkārtnē. Veidojot skaistu ainavu, G. Sedlenieka vadībā tika stādīta bērzu gatve no skolas uz Salacgrīvas pusi un liepu gatve Korgenes centra virzienā.

G. Sedlenieks draudzējās ar Latvijā plašāk pazīstamo skolotāju un dabas pazinēju tolaik Rīgā strādājošo Jāni Gresti. Lai gan abu pedagogu dzīvesvietas šķīra tam laikam ievērojams attālums, tas netraucēja domubiedriem sazināties. G. Sedlenieks piedalījās J. Grestes rīkotos izbraukumos – ekspedīcijās un dažādos pētījumos. Abu skolotāju sarakste ilgusi vairākus gadus.

Gusts Sedlenieks interesējās par ornitoloģiju, rūpējās par putniem, darināja tiem būrišus un nekad savā mājā neturēja kaķus. Toties skolotājam bija savs zirgs, kas aizvizināja uz visiem pagastam nozīmīgiem pasākumiem. Dažreiz līdzī tika ņemts arī kāds no radu bērniem, lai redz, kā veidojas sabiedriskā dzīve. Viņš aizrāvās ar biškopību, dārzkopību un augļkopību, skolēnos mēģināja ieaudzināt dzimtenes mīlestību, padziļinot jaunās paaudzes interesi par dabaszinībām, iesaistot bērnus dažādos darbos skolas dārzā. 1923./24. mācību gadā pagasta valde atļāva pie skolas ierīkot paraugdārzu. Tā paša mācību gada pavasarī tika iesākts darbs dārza un arī dekoratīvo apstādījumu veidošanā. Iesākumam stādāmo materiālu par brīvu deva Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība, bet 1924. gadā G. Sedlenieks no Priekuļu lauksaimniecības vidusskolas nopirka 31 dažādu šķirņu ('Akeru', 'Serinka', 'Sīpoliņš' u. c.) ābeļu stādu. 1928. gadā viņš iegādājās vēl 11 ābeļu un trīs plūmju stādus. Augļu un ogu dārza kopplatību pakāpeniski palielināja, un 1939./40. mācību gadā tā sasniedza 5480 m². Tajā nesa augļus dažādu šķirņu 49 ābeles, 14 plūmes, 25 ķirši, divas bumbieres un vairāki desmiti ogulāju. No šīs daudzveidības pēc 1939./40. gada bargās ziemas saglabājās pavisam niecīga stādījumu daļa, izsala visi augļu koki, un skolotājs sāka darbu no jauna. Pie skolas ierīkoja 250 m² lielu kokaudzētavu ar augu pavairošanas un audzēšanas nodaļām, bija arī lecektis. Skolas dienvidu sienu greznoja mežvīns, esot bijis arī ražojošs vīnogulājs.

Ne viens vien bērns te pirmo reizi redzēja, kādas izskatās neparastās ogas, un tās nogaršoja. G. Sedleniekam 1939. gadā piederēja vairākas bišu saimes, no tām piecas atradās pie skolas, bet pārējās sešas – brāļa Pētera saimniecībā Jaunaģos.

Gusts un Ženija Sedlenieki uzskatīja, ka Korģenes skolā nepieciešams dibināt mazpulku organizāciju. Korģenes 944. mazpulks dibināts 1936. gada 26. februārī. Darbam pie skolas tam tika atvēlēti 100 m², kuros 29 zēni un 24 meitenes čakli rosījās Ž. Sedlenieces vadībā. Audzēja galvenokārt dārzenus, dažreiz arī graudaugus, piemēram, 1940. gadā iesēja auzas 'Zelta lietus'. Pēc bērnu ierosinājuma un lūguma jau 1928./29. gadā bija nodibināts Latvijas Jaunatnes Sarkanā Krusta 315. pulciņš (ar 79 biedriem), ko vadīja Millija Kariņa. Skolas pārziņa darbībā bija jaušama vēlme bērnus audzināt par sava novada veidotājiem, nevis pasīviem malā stāvētājiem.

Ievērojis, ka Korģenes ciema zemnieku saimniecības neizceļas ar krāšņiem pagalmiem, Gusts Sedlenieks rosināja bērnus pie mājas veidot dārzus, mācīja acošanu un potēšanu, bieži vien pēc darba skolas izmēģinājumu lauciņos viņš katram, kas vēlējās, iedeva līdzīgu zemeņu vai ogulāju stādiņus, pamācot, kā tos pareizi ieaudzēt un kopt. Salacas pagastā jaunsaimnieki sāka iekārtot mājas apkārtni. Līdz tam tikai dažās vecsaimniecībās lepojās ar puķu dobēm un augļu kokiem. Iespējams, ka viens no lauku sētu nesakoptības iemesliem bija pēdējā Vecsalacas muižas un rentes māju īpašnieka Stāla fon Holsteina (tā dokumentā) paradums noslēgt nomas līgumus tikai uz vienu gadu. Nomnieki nebija ieinteresēti stādīt augļu dārzus. Latvijas pirmās brīvvalsts laikā skolotājs G. Sedlenieks centās mainīt pagasta iedzīvotāju priekšstatu par lauku sētas pagalmu, tam vajadzēja kļūt par estētisku vērtību. Kokaudzētavā vienmēr bija daudz ābeliņu stādu ar labu šķirņu acojumiem, šādus stādus skolotājs mēdza dot bērniem, neaizmirstot vēlāk painteresēties, kā ābelītes iesakņojušās, vai tiek veidots vainags. Turklāt viņš bija selekcionārs un sarakstījis ar domubiedriem dažādās valstīs. Uz Korģeni vēstulēs atceļoja mūsu novadam neparastu augu sēklas, tās skolotājs iesēja un aprūpēja, savukārt svešzemju pastmarkas krāja albumā, kas dažreiz tika atnests uz klasi. Uzskates materiālus dabas mācības stundām skolotājs galvenokārt gatavoja pats. Vasarās tapa tauriņu un

kukaiņu kolekcijas. Viņš daudz laika veltīja, lai bērniem iemācītu dažādas dzīvē noderīgas prasmes: iesiet grāmatas, pīt grozus, darināt salmu cepures. Vairākas korgēniešu paaudzes vēl ilgi pēc pamatskolas beigšanas izjutušas G. Sedlenieka personības labvēlīgo ietekmi.

G. un Ž. Sedleniekus dzīve kopš bērnības bija radinājusi būt tautpiģiem, toties smalkjūtīgi un neuzbāzīgi palīdzēt citiem, neprasot par to atalgojumu. Viņi bija pieticīgi, netiecās pēc slavas un godināšanas, politikā neiesaistījās. Attiecības ar cilvēkiem veidoja pēc ētiskiem principiem. Sarunu biedra sociālais vai mantiskais stāvoklis nebija noteicošais. Gan trūcīgo, gan turīgo vecāku bērniem skolā bija vienādas tiesības un pienākumi. 1944./45. gadā par Korgēnes septiņu klašu pamatskolas direktoru kļuva Gusts Kastjukevičs, bet G. Sedlenieks turpināja strādāt par skolotāju. Pēc aculiecinieku stāstījuma saprotams, ka viņš atteicies no skolas pārziņa amata par labu skolotājam G. Kastjukevičam tāpēc, lai 1944. gadā paglābtu jaunekli no iesaukšanas vācu armijā, bet oficiālais pamatojums G. Sedlenieka rīcībai bija veselības pasliktināšanās.

Pēc aiziešanas pensijā 1954. gada nogalē Gusts Sedlenieks no skolotāja dienesta dzīvokļa pārcēlās uz brāļa Pētera mājām Jaunaģiem netālu no Korgēnes centra. Turpat dzīvoja arī Ženija Sedleniece, krāsotāja amatu apguvušais brālis Otokars un vēl divas māsas un brālis, īsāku vai ilgāku laika posmu ciemojās citi radi ar saviem bērniem. Vasarās Jaunaģos bieži sabrauca bijušie skolēni. Tikšanās norisēja lielā sirsnībā, un viesi vienmēr tika labi uzņemti.

Jau 30. gados G. Sedlenieks bija sācis stādīt ap Jaunaģu mājām no ārzemju selekcionāriem iegūto augu sēklām izaudzētos dēstus. Dārzā ražoja tolaik perspektīvāko šķirņu ābeles, plūmes un citi augļu koki. Gar mājas dienvidu sienu vijās vīnogulāji. Visos darbos sirmgalvis bija ļoti rūpīgs. Puķes tika aplietas precīzi noteiktā laikā, ūdenim vajadzēja būt augam vajadzīgā temperatūrā. Mājas darbus organizēja viņš pats, ja kāds par uzticētajiem pienākumiem bija citās domās, tad G. Sedlenieks sev vēlamo prata panākt ar labestību, mierīgi, bez skaļiem un skarbiem vārdiem. Mājas apkārtne vienmēr bija kārtīga, zāle apļauta, dobes izravētas. Kad vecums lika sevi manīt un spēka kļuva arvien mazāk, talkā nāca radi un kādreizējie

skolēni, kas dzīvoja netālu. Ap Jaunaģiem ziedēja daudz skaistu, savdabīgu puķu. Vietējie iedzīvotāji atceras, ka G. Sedlenieks esot izveidojis jaunu gladiolu šķirni. Jau būdams sirmā vecumā, skolotājs teicis: "Kad es vairs šeit nebūšu, tad jau arī tās puķes drīz atnāks pie manis." Drīz pēc viņa nāves (G. Sedlenieks miris 1976. gadā) pirmās izzināja rozes, tad nozuda gladiolas un citas puķes. Māju ieguva ģimene, kas tajā dzīvoja pēc Otrā pasaules kara un bija labi pazīstama ar G. Sedlenieku, pārējo viņa mūža laikā iekrāto dalīja citi mantinieki un aizveda uz savām dzīvesvietām. Bez lietpratēja zināšanām un padoma neviens neapņēma skolotāja iesāktu darbu turpināt, stādījumi panika. Tagad saglabājušās tikai līdzaudžu atmiņas par skaisto apkārtni Jaunaģos. Vēl aug vairāki viņa stādīti koki un košumkrūmi, saglabājies vīnogulājs. Vēlīgs dendrologs tur varbūt atrastu izpētes vērtus objektus.

Pirmoreiz atmiņas par G. Sedlenieku vākusi Korģenes pamatskolas skolniece Monta Calane, gatavojot konkursa darbu Salacas vides aizsardzības kluba 1998. gada vasaras nometnei "Metsepole". Savos iespaidos par skolotāju dalījās viņa kādreizējās skolnieces (vēlāk pedagoģes) Zeltīte Eglīte, Mudīte Rozmāne, Valda Laimasare un citi Korģenes iedzīvotāji, kā arī G. Sedlenieka radniece Anna Treimane Limbažos. Par vēstulēm, fotogrāfijām, marku albumiem un citām skolotāja darbīgā mūža liecībām līdz šim precīzu ziņu nav. Runā, ka tās varētu būt pie radniekiem, kuru dzīvesvietas korģenieši nezināja. Lai saglabātu G. Sedlenieka piemiņu, lūdzu atsaukties viņa mantiniekus un kādreizējos skolēnus, kuru atmiņas papildinātu jau esošās ziņas. Varbūt kāds atceras skolotāja audzēdēlu Ati (dz. 1927. g. 1. oktobrī), kas pazuda bez vēsts Otrā pasaules kara pēdējā posmā.

Verners Rodrigo Lediņš,
Irēna Ondzule

“Latviešu Fords” tekstilrūpnieks Roberts Hiršs

Viens no ievērojamākajiem privātuzņēmējiem Latvijas valsts tautsaimniecībā bija tekstilrūpniecības uzņēmuma “Rīgas audums” dibinātājs un īpašnieks Roberts Hiršs, kuru vēsturnieks profesors A. Stranga pamatoti ir nodēvējis par “latviešu Fordu”. Latvijas Universitāte R. Hiršu pazīst kā vienu no saviem lielākajiem mecenātiem.

Robertam Hiršam šūpulis kārts Lubejas (tag. Vējavas) pagasta Virdzēs (tag. Robežvirzās) amatnieka ģimenē 1895. gada 10. maijā. R. Hiršs trīs ziemas mācījās Vējavas pagastskolā, kas bija arī viņa vienīgā oficiālā izglītība. Visas pārējās zināšanas viņš ieguva, mācoties dažādos tehniskajosursos un strādājot praktisko darbu.

Pirmais R. Hirša darbs bija smēdē, kur viņš strādāja par kalēja mācekli. Vēlāk R. Hiršu pie sevis darbā par mācekli pieņēma Jumurdas dzirnavu rentnieks Ašmanis. R. Hiršs bija strādājis arī Vecpiebalgas dzirnavās, Kaķīšu dzirnavās pie Gaiziņkalna un Tīrzas dzirnavās. Strādājot dzirnavās, viņš apguva prasmi dažādu mašīnu apkalpošanā, kopšanā un regulēšanā. R. Hiršs iemācījās arī to, kā izturēties pret dažādiem cilvēkiem, kuri vēlējās dzirnavās samalt graudus, kārst vai savērpt vilnu, sazāgēt kokus, nopirkt kādu dzirnavās saražoto preci vai tamlīdzīgi. Liktenīgas visām tālākām R. Hirša dzīves gaitām izrādījās Tīrzas dzirnavas. Tajā laikā Tīrzas dzirnavās tika uzstādītas toreiz modernākās Oskara Šimmela vilnas pārstrādāšanas mašīnas, kuras bija izgatavotas Vācijā. Vairākus gadus vēlāk tieši šīs mašīnas kļuva par pamatu jau paša R. Hirša dibinātā “Rīgas auduma” zīda vērptuvei.

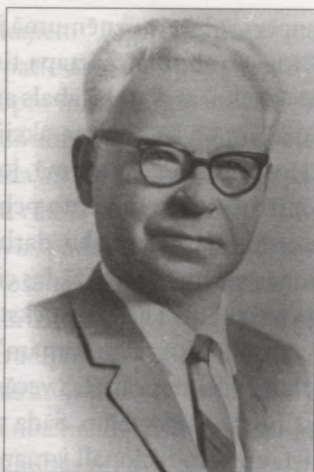
Sākoties Pirmajam pasaules karam, R. Hiršs devās bēgļu gaitās uz Krieviju, Tambovas guberņu, kurp viņu muižnieks Petrovs jau pirms kara sākuma bija aicinājis darbā savā Zolotarjovas fabrikā. Pēc šīs fabrikas īpašnieka nāves R. Hiršs zaudēja darbu. Pēc kāda laika viņš dabūja darbu brāļu Žoltovu fabrikā, tad pārgāja darbā uz

Avsejevu firmu, kurai piederēja vairākas lielas fabrikas. Tās jau agrāk bija mēģinājušas pārvilināt R. Hiršu darbā pie sevis. Tā viņš nokļuva darbā vienā no šīs firmas fabrikām Maršanskā. No vienkārša strādnieka R. Hiršs izauga par kvalificētu ražošanas vadītāju, kuram bija uzticēts rūpēties par tehnisko traucējumu novēršanu 10 lielās fabrikās ar apmēram 35 000 strādnieku, kas ietilpa Tamberovas tekstilrūpniecības nozarē. Jauno speciālistu bija iecienījuši ne vien fabriku īpašnieki, bet arī vienkāršie strādnieki. To apliecina paša R. Hirša atmiņas par komunistiskā režīma nākšanu pie varas un tā represijām Krievijā. Viņš tika apmelots un nodēvēts par jaunās varas ienaidnieku. R. Hiršam draudēja nāvessods. Pēc tam kad viņu apcietināja, Maršanskas fabrikas strādnieki vienprātīgi atteicās ierasties darbā. Strādnieki panāca, ka R. Hiršs turpināja strādāt kopā ar viņiem.

1920. gadā Latvija noslēdza miera līgumu ar Padomju Krieviju. Saskaņā ar to kara gadu bēgļi brīvi varēja atgriezties no Krievijas Latvijā. Mājupceļš bēgļiem nebija viegls, jo kvalificētus speciālistus un citas, pēc komunistiskā režīma ieskatiem, "neaizstājamās personas" vietējās varas iestādes visādi centās aizkavēt un neizlaist no Krievijas uz Latviju. Arī R. Hiršs bija spiests uz Latviju doties nelegāli – ar satraukumu sirdī un nemitīgām bailēm no čekas vajātājiem. Beidzot, ar dažiem starpgadījumiem, bēgļu ešelons, kurā brauca arī R. Hiršs, Zilupē šķērsoja valsts robežu. R. Hiršs bija atgriezies dzimtenē.

Ierodoties Latvijā, viņam bija jāiestājas obligātajā karadienestā. Karavīra alga bija maza, tādēļ R. Hiršs sameklēja darbu "Ilģuciema manufaktūrā", lai no dienesta brīvajā laikā varētu papildināt savus ienākumus. 1921. gadā viņu demobilizēja. Viņš atkal sāka meklēt darbu, kuru atrada vilnas vērptuvē "Merino" Rīgā, Krasta ielā 5. Šajā uzņēmumā R. Hiršs nostrādāja līdz 1925. gadam.

1923. gadā R. Hiršs satika savu dzīves draudzeni un atbalstu ikdienas rūpēs – Almu Tinti no Aizputes apriņķa Nīgrandes pagasta Lejniekiem. A. Tinte bija beigusi Rīgas pilsētas 4. ģimnāziju un Jelgavas skolotāju institūtu. Lai varētu būt labs palīgs Robertam vilnas un mākslīgā zīda rūpniecības izvērsšanā Latvijā, Alma apguva grāmatvedības kursu. A. Hirša kļuva par sava vīra sapņa īstenošanas līdzdalībnieci. Jāpiebilst, ka šī rūpniecības nozare tālaika Latvijā vēl

Tekstilrūpnieks Roberts Hiršs

bija "bērna autiņos". R. Hirša ģimene ķērās pie darba, lai Latvijā izveidotu jaunu rūpniecības nozari – zīda un mākslīgā zīda audumu ražošanu.

Sākums bija grūts. Savu pirmo vatelīna ražošanu R. Hiršs sāka Rīgā, Krasta ielā 5, jo "Merino" īpašnieki savu firmu bija pārcēlušī uz citām telpām. Pēc R. Hirša atmiņām, 1925. gada 22. decembrī var uzskatīt par "Rīgas auduma" dzimšanas dienu. Topošā uzņēmuma ēkā, stāvu virs ražotnes, bija Hiršu ģimenes pirmais dzīvoklis. 1925. gadā šajā fabriņā vienīgie darbinieki bija Roberts un Alma Hirši, bet vēlāk tajā žakardstelles oderdrēbes un vatelīna ražošanai apkalpoja arī viens strādnieks. Jaundibinātais uzņēmums auga un paplašinājās. 1927. gadā tas tika pārcelts uz jaunām un lielākām telpām Kurmanova (Jumāras), tag. Ernesta Birznieka-Upīša ielā 21. "Rīgas audumā" jau strādāja 200 darbinieku. Uzņēmums attīstījās ļoti strauji. Pamazām arī esošās telpas sāka kļūt par šaurām. 1932. gadā uzņēmumā jau strādāja 580 darbinieku. R. Hiršs steidzīgi meklēja un atrada iespēju nopirkt uzņēmumam jaunas telpas Juglas upes krastā, Salamandras ielā 1. Par šo īpašumu R. Hiršs samaksāja nedaudz vairāk par 80 000 latu. Pēc iegādātā īpašuma sakārtošanas 1933. gadā "Rīgas audums" pārcēlās uz jaunu pastāvīgu mājvietu.

Šajā laikā R. Hirša vienpersoniskajā uzņēmumā jau strādāja 750 darbinieku. 1934. gadā "Rīgas audums" pārtapa tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrībā, kuras gruntsgabals ar visām ēkām palika R. Hirša personiskā īpašumā. Uzņēmuma akcijas nebija nevienam pārdotas, bet palika Hiršu ģimenes īpašumā, jo akciju kapitāls bija uzkrāts, atkal ieguldot uzņēmumā saņemto peļņu. "Rīgas auduma" uzplaukumā ģimene ieguldīja gigantisku darbu. Tika paplašināta ražošana, iepirkta jaunas mašīnas un dažādas citas modernas iekārtas. Uzņēmumam bija pašam sava elektrostacija un savs ūdensvadu tīkls ar ūdens centrāli. "Rīgas audumam" bija iekārtota sava mehāniskā darbnīca, kurā tika remontētas vecās un izgatavotas jaunas mašīnas paša uzņēmuma vajadzībām. Šāda prasmīga saimniekošana ļāva R. Hiršam ietaupīt un racionāli izmantot savus finansiālos līdzekļus.

"Rīgas audums" ražoja mākslīgā zīda, dabiskā zīda, puszīda audumus un vatelīnu. 1938. gadā tekstilfabrikā strādāja 1602 darbinieki, kuri 1939. gadā ražoja 10 000 metru auduma diennaktī. Kāds milzīgs progress! "Rīgas audumam" K. Barona ielā 11 bija atvērts savs veikals – modes salons. Pārvarot dažāda veida šķēršļus, konkurenci un citas grūtības, uzņēmums strauji turpināja plaukt. Tas viss notika, pateicoties neparasti talantīgā un tālredzīgā rūpnieka ģimenes nesavtīgam, vērienīgam darbam uzņēmuma un tā darbinieku labā. Jānis Kārklīš savā grāmatā "Latvijas preses karalis" R. Hiršu ir raksturojis kā cilvēku, kuram piemita "straujš temperaments, vulkāniska enerģija un ģeniālas darba spējas.. viņam Latvijas puķu pods bija kļuvis par šauru". "Rīgas audums" arī bija par mazu un šauru R. Hirša radošajai un rosīgajai darbībai. 1928. gadā viņš Lietuvā, Kauņā, nopirka vēl vienu vienpersonisku uzņēmumu "*Kauno audiniai*" ("Kauņas audums"). Vēlāk arī šis uzņēmums tika pārveidots par akciju sabiedrību, kuras visas akcijas piederēja Hiršu ģimenei. 1939. gadā šajā uzņēmumā strādāja 2500 darbinieku. R. Hiršs nodibināja plašus sakarus dažāda veida informācijas iegūšanai un tirdzniecībai ar Parīzes un Milānas modes namiem, pārdeva savus audumus Vācijā un Šveicē. Pirmās Latvijas Republikas pēdējos pastāvēšanas gados viņš bija nopircis vēl vienu fabriku – "*Miron-Aktieselskap*" Norvēģijā.

Viens no svarīgākajiem "Rīgas auduma" uzplaukuma nosacījumiem bija R. Hirša patiesās rūpes par sava uzņēmuma darbinieku labklājību. Tika sakopta un apzaļumota uzņēmuma teritorija. Bija uzbūvētas trīs lielas siltumnīcas, kurās auga ziedi fabrikas interjeru izdaiļošanai visos gadalaikos. Siltumnīcās auga arī vīnogas, kas bija paredzētas darbinieku rikoto svētku galdam. "Rīgas auduma" teritorijas labiekārtošanā savus padomus sniedza Rīgas pilsētas pazīstamais dārzu un parku ierīkošanas speciālists Andrejs Zeidaks. Uzņēmuma telpas un tuvākā apkārtnē bija iekārtota tā, lai patiktu darbiniekiem, kuri šajā fabrikā pavadīja savas darbadienas. Ne velti ārzemnieki, kuri apmeklēja "Rīgas audumu", to sauca par "ziedošo fabriku".

Ne mazāk svarīga nozīme R. Hirša uzņēmuma izaugsmē bija darbinieku vispārējās izglītības un profesionālās kvalifikācijas limenim. Darbiniekiem vajadzēja regulāri savas zināšanas papildināt, jo to prasīja fabrikas moderno iekārtu aprūpe. "Rīgas auduma" pārziņā tika nodibināta īpaša arodskola, kurā apmācīja jaunos uzņēmuma darbiniekus. Bez zināšanām, kas bija vajadzīgas darbam tieši "Rīgas audumā", kā arī vadoties pēc audzēkņu iepriekš iegūtās izglītības limeņa, šajā arodskolā vēl mācīja matemātiku, latviešu valodu, svešvalodas un cilvēku savstarpējās sadzīves un attiecību kultūru. Apdāvinātākie un centīgākie arodskolas audzēkņi vajadzības gadījumā tika sūtīti mācībās un praksē arī uz ārzemēm. Darbinieku čaklais un krietni veiktais darbs tika veicināts arī ar algas palielināšanu, ko pienācīgi prata novērtēt paši darba darītāji. Saimnieciskās depresijas gados Latvijā daudzi uzņēmumi pazemināja savu strādnieku algu, bet "Rīgas audums" to nedarīja. Tā vietā R. Hirša uzņēmums centās samazināt savas ražošanas izmaksas, modernizēt un racionāli izmantot fabrikas iekārtas.

Jo vairāk nostiprinājās "Rīgas audums", jo lielāku uzmanību Hiršu ģimene veltīja uzņēmuma darbiniekiem. Tekstilrūpniecībā pārsvarā strādāja sievietes. Daudzām bija ģimenes, kuras prasīja papildu rūpes. 1936. gadā Alma Hirša "Rīgas audumā" atvēra īpašu Mātes skolu, kuras pirmais izlaidums notika 1940. gada 2. maijā. Vēl bija nodibināta bērnu silīte, kurā darbinieces varēja atstāt savus bērnus, kamēr pašas strādāja. Bērni tajā bija labi aprūpēti un paēdināti. Mātes skolas iekārtotais paraugdzīvoklis 1938. gada martā un

aprīli tika demonstrēts Veselības aizsardzības izstādē Kongresu namā un Amatu namā Rīgā, kā arī Vienības namā Daugavpili.

Kultūras dzīvē panākumus guva 1934. gadā dibinātais "Rīgas auduma" darbinieku koris, kas 1938. gadā piedalījās IX latviešu dziesmu svētkos. Kora diriģenti bija Teodors Reiters un Jānis Kalniņš, bet dziedātāju tērpus modelēja mākslinieki Nikāvs Strunke un Reinholds Kasparsons. Arī darbinieku bērniem bija izveidots savs koris un orķestrītis, kas uzstājās dažādos bērniem veltītos sarīkojumos. Uzņēmuma teātra trupu vadīja Jēkabs Zaķis. "Rīgas auduma" bija arī iespējas nodarboties ar dažādiem sporta veidiem.

Lai fabrikas strādnieki varētu lēti un patīkami pavadīt atvaļinājumu, atpūsties, kopt latviešu tautas darba un svētku tradīcijas, kā arī apgūt zināšanas dažāda veida kursos, 1932. gadā R. Hiršs Ligatnes pagasta Ratniekos nopirka mājas un zemi ap 500 pūrvietām jeb nepilnu 200 hektāru platībā. Šis lielsaimniecības attīstībā vajadzēja ieguldīt prāvus naudas līdzekļus. Visvairāk darba un naudas prasīja veco māju pārbūve un labiekārtošana, kā arī jauno ēku celtniecība. Apkārtējos laukos tika veikti meliorācijas darbi un izveidots plašs ābeļdārzs. 1936. gadā Ratnieki jau bija pazīstami kā izcila sava laika jaunsaimniecība ar atpūtas māju, strādnieku māju, divām klētim, ratnīcu, garāžu, kūti, šķūni, pirti un pat baseinu. Ratnieku sētā bija trošuāri, pa kuriem varēja staigāt pat smalkās balles kurpēs. Daudziem laikabiedriem Ratnieki ir palikuši siltā atmiņā kā Līgo, Pļaujas svētku un dažāda cita veida svinību norises un atpūtas vieta, kur cilvēkus vienmēr laipni sagaidīja viesmīlīgie saimnieki un skaistā daba.

Hiršu ģimene bija pazīstama ar dažāda veida ziedojumiem sabiedrībai un valsts labklājībai. 30. gados R. Hiršs ziedoja ievērojamu naudas summu savas Vējavas pagastskolas remontdarbiem un uzdāvināja skolai klavieres. Par viņa ziedotajiem līdzekļiem tika atjaunots Vējavas kapu kambaris, zvanu tornis, kā arī sniegta palīdzība vietējai lauksaimniecības biedrībai, lai tā varētu iegādāties tehniku. R. Hiršs sniedza finansiālu palīdzību, lai viņa sievas Almas dzimtajā Nīgrandes pagastā tiktu izremontēta baznīca un tajā esošās ērģeles. Pēc dažādu tālaika preses izdevumu liecībām varam secināt, ka R. Hiršs katru gadu ir iemaksājis zināmu naudas summu strādnieku arodbiedrību kontos. 1935. gadā fabrikas "Rīgas audums"

īpašnieks un viņa kundze ir ziedojuši 500 latu Latvijas Universitātes ērģeļu būvei. Roberts un Alma Hirši arī aktīvi atsaucās Latvijas Valsts prezidenta izsludinātajam Draudzīgajam aicinājumam, ziedojot prāvus līdzekļus. 1935. gada 15. novembrī mākslīgā zīda audumu rūpniekam Robertam Hiršam tika nolemts pasniegt III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni, bet 1936. gada 22. decembrī a/s "Rīgas audums" valdes loceklei Almai Hiršai tika nolemts piešķirt V šķiras Triju Zvaigžņu ordeni.

1939. gadā R. Hiršs jau skaidri saprata, ka politiskais stāvoklis pasaulē ir ļoti saspīlēts, ka ir apdraudēta Latvijas valsts neatkarība. Iebkuras okupācijas gadījumā viņš bija nolēmis Latvijā nepalikst, jo svešas varas rīcību kara apstākļos viņš pietiekami bija iepazinis savā jaunībā. Roberts un Alma Hirši kopā ar saviem trim dēliem emigrēja uz ārzemēm.

1940. gada 25. jūlijā LPSR valdība pieņēma "Likumu par banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju LPSR teritorijā". Pēc šim likumam klātpieliktā nacionalizējamo uzņēmumu saraksta secinām, ka tekstilfabriku "Rīgas audums" bija paredzēts nacionalizēt kā vienu no pirmajiem un svarīgākajiem uzņēmumiem.

Roberts un Alma Hirši, dzīvodami svešumā, līdz pat savai aiziešanai mūžībā sirdī saglabāja mīlestību pret savu dzimteni Latviju un ticēja, ka tā reiz atkal atgūs brīvību. To spilgti apliecina A. Hiršas vēstule, kuru viņa ir sūtījusi no ASV uz Stokholmu J. Kārkliņam 1952. gadā. Alma Hirša rakstīja: "Jūtu, ka mūsu sūtība ir, ja varam ar savu darbu, visu sevi ziedojot, saglabāt līdzekļus un atdot tos dzimtenei, kad tā būs brīva, lai tur veidotos un atplauktu saimnieciskums." Šie vārdi tika apliecināti ar darbiem. 1971. gada 6. aprīlī ASV tika sastādīts Hiršu ģimenes testaments, ar kuru fabrika "Rīgas audums" Rīgā, Salamandras ielā 1, un Cēsu rajona Līgatnes pagasta lauku saimniecība Ratnieki tika novēlēta Latvijas Universitātei. Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas Latvijas Universitāte šo mantojumu saņēma.

Abi mecenāti jau ir aizgājuši mūžībā. Roberts Hiršs miris 1972. gada 18. jūlijā, bet viņa sieva Alma Hirša mirusi 1984. gada 31. jūlijā.

Pērkamā mīla un tās sekas

Rīgā seksa pakalpojumus piedāvā vairāk nekā 30 bordeļu, daudzas neregistrētas vai pa pusei registrētas ielasmeitas. Vīrieši un sievietes arvien biežāk maina seksuālos partnerus. Taču šim it kā laikmetīgajām parādībām līdzī nāk iespēja no slima cilvēka seksuālo kontaktu ceļā iegūt "bīstamo mēri" – HIV/AIDS.

Valsts visos laikos ir centusies kontrolēt intīmo pakalpojumu jomu. Vai un ciktāl drīkst iejaukties tik daudzpusīgā ētisko jautājumu kompleksā, kad cilvēks varbūt visu mūžu meklē savu īsto, vienīgo?

No prostitūcijas vēstures

Senajā Grieķijā pazina estētisko, viesu apkalpošanas un profesionālo prostitūciju. Viduslaiku sabiedrībā priekamājas atradās pilsētu pirtīs. Šīs iestādes, kā tagad teiktu, reklamēja prostitūtas. Taču sievietes, kuras tirgojās ar intīmiem pakalpojumiem, sabiedrībai radīja ļaunumu, un vairāku valstu valdības realizēja pasākumus, kas ierobežoja prostituēto personu izraisīto ļauno seksu, piemēram, slimību izplatību un sāka šo sieviešu darbību kontrolēt, nereti ierobežojot viņu cilvēktiesības.

19. gs. Anglijas parlaments izdeva likumus prostitūcijas ierobežošanai, un sākās prostitūcijas reglamentācijas ēra, kas turpinās arī mūsu dienās. 1880. gadā Francijā izveidojās ārstu un policistu komitejas. Prostituēto personu darbību valstiski kontrolēja. Ieviesa jaunu metodi – dispanserizāciju. Līdzīgi pasākumi tika realizēti Beļģijā, Vācijā, Šveicē, Ungārijā, Spānijā u. c. Ārstnieciski profilaktiskās komitejas izveidoja arī Krievijas impērijā: 1843. gadā – Sanktpēterburgā, 1844. gadā – Maskavā un Jurjevā (Tartu). Tērbatas universitātē (TU) prostitūcijas pētniecībā piedalījās vēlākā pasaules slavenība Ernsts Bergmans (TU rektora znots, izglītojies Bērzaines ģimnāzijā, jaunībā dzīvojis pie tēva – Rūjienas mācītāja; pašreiz tur ir E. Bergmana

muzejs; E. Bergmans studēja medicīnu TU, pēc sievas nāves bija kara ārsts un devās akadēmiskās pilnveidošanās nolūkā uz Vāciju, kur kļuva par pasaules slavenību – aseptikas pamatlicēju ķirurģijā). E. Bergmans izdeva grāmatu par sifilisu un prostitūciju Tērbatā (1867). Rīgā plašus pētījumus veneroloģijā veica Oto Hūns (1764–1832) un citi ārsti. Rīgas ārsts Kārlis Georgs Millers 1820. gadā Tērbatas universitātē viens no pirmajiem Krievijā aizstāvēja disertāciju par sifilisa ārstēšanu. 1824. gadā Rīgā Tvaika ielā 2 atvēra Aleksandra augstumu slimnīcu (pareizāk – iestādi) – tā kļuva par pirmo specializēto venerisko un psihiatrisko centru Baltijā, kur, izolējot no sabiedrības, ievietoja prostituētās personas. Augstumu iestādes vadītājs bija O. Hūns. Viņš Rīgas pilsētai izstrādāja priekšlikumus prostitūcijas reglamentēšanai.

Protestējot pret valsts piekopto reglamentāciju, 19. gs. beigās radās abolicionisms. Šī kustība darbojās pret cilvēktiesību ierobežošanu. Taču vēlākajos gados abolicionisms nebija populārs. Flirta un erotikas izpratnē iezīmējās šķiriska pieeja. Netika atrasti kompromisi morālē, politikā un tiesībās. Pat ginekoloģiskās apskates krēsli cenas, dizaina un materiāla ziņā atšķīrās prostitutām un sabiedrībā cienījamām sievietēm.

Prostitūcija Latvijā

Latvijas dermatovenerologu izglītošanās un profesionālā izaugsme 19. gs. nogalē bija saistīta ar Pēterburgas Kara medicīnas akadēmiju (PKMA). Tur izglītojās arī divi vēlākie Latvijas dermatoveneroloģijas profesori – ārsts ģenerālis Pēteris Sņiķeris (1875–1944) un ārsts pulkvežleitnants Pēteris Jākobsons (1900–1974). Krievijas–Japānas kara dalībnieks kara ārsts Jēkabs Širons (1870–1945) 1914. gadā Petrogradā aizstāvēja disertāciju “Izmaiņas vairogdziedzerī ar sifilisu slimiem bērniem”. Prof. Pēteris Sņiķeris kopā ar privātdocentu J. Šironu veidoja Latvijā akadēmisko dermatoveneroloģiju. Latvijas Universitātē 1929. gadā prof. P. Sņiķera vadībā disertāciju Dr. med. grāda iegūšanai aizstāvēja divi vēlākie privātdocenti Jānis Brants (1889–1944) un Jūlijs Galejs (1884–1951). P. Sņiķera vadībā akadēmiskais personāls un Latvijas dermatoveneroloģi veica venerisko

slimību izplatības ierobežošanu. Iedzīvotāju saslimstība ar sifilisu pirmajā neatkarīgajā Latvijā stabili samazinājās.

Latvijas Universitātes docētāji darbojās prostitūcijas apkarošanas laukā un aktīvi piedalījās Latvijas Baltā Krusta darbā. Prof. P. Sniķeris 1923. gadā uzņēmās šis 1921. gadā dibinātās sabiedriskās organizācijas vadību. Tās izveidošanā aktīvi piedalījās profesora līdzstrādnieks J. Galejs un Darba ministrijas pārstāvis G. Stengrevics. Baltais Krusts pēckara Latvijā atjaunoja tautas tikumību un rūpējās par prostitūtām un viņu mazajiem bērniem. (1923. gadā biedrība Sarkandaugavā atvēra mājokli – darbnīcu sievietēm, kur viņas nodarbojās ar šūšanu un adīšanu. Kopš 1924. gada biedrība Rīgas pilsētas 1. slimnīcā uzturēja divas bezmaksas veneriskās ambulances veneriskajiem slimniekiem – vienu vīriešiem, otru sievietēm, izsniedzot arī zāles bez maksas.) Šī organizācija daudz darīja tautas izglītošanā. Ar Baltā Krusta palīdzību daudzi izkļuva no garīgā un materiālā posta un atgriezās normālā dzīvē.

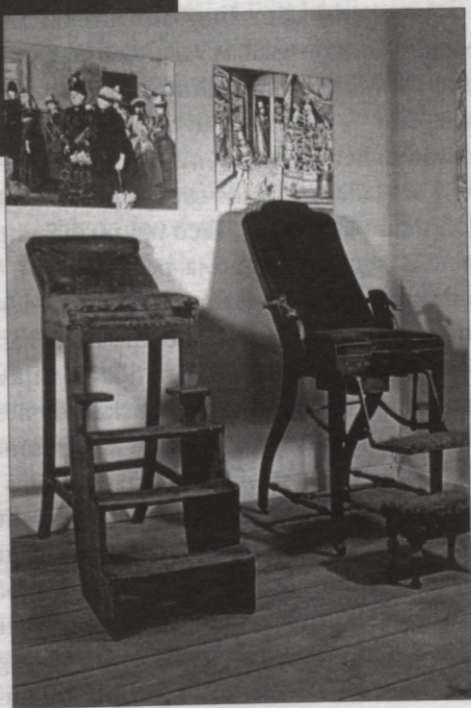
Prostitūcija un karš

Vācijas okupācijas laikā dermatoveneroloģiskais dienests darbojās pirmās Latvijas izveidotajā kārtībā. To noteica profesora ģenerāļa P. Sniķera autoritāte un viņa skolnieka ārsta pulkvežleitnanta Haralda Kiršentāla (1897–1978, miris Norvēģijā) statuss (viņš bija Vācijas izlūkdienesta aģents). P. Sniķerim okupācija nebija vienaldzīga. Viņš parakstīja LU profesora Konstantīna Čakstes (1901–1945, miris nacistu ieslodzījumā Polijā) 1943. gada augustā dibinātās Latvijas Centrālās padomes aicinājumu “Par neatkarīgās Latvijas atjaunošanu”. P. Sniķera sieva Lūcija emigrēja un ilgu laiku dzīvoja ASV, bet profesors palika Rīgā, lai sagaidītu uz Sibīriju izsūtīto dēlu studentu mediķi Alfu Sniķeri (1920–1942, miris Usoļlagā), kas jau, kā izrādījās, bija miris.

Kara laika apstākļos Latvijā bordeļi un prostitūtas apkalpoja Vācijas armijas karavīrus (Rīgas un Liepājas dati). Potsdamas arhīvi ar vācisku precizitāti glabā datus par sifilisa un gonorejas izplatību bruņotajos spēkos līdz pat to likvidēšanai. Iezīmējas likumsakarība: kad karavīri piedalījās kaujās, ar veneriskajām slimībām slimoja

Profesors Pēteris Sņiķers.
J. R. Tillberga glezna

Ginekoloģiskās apskates
krēsls "godīgai sievietei"
(pa labi) un "pērkamai
sievietei"

nedaudzi, kad atpūtās – slimoja un ārstējās daudzi. Prostitūtām saskaņā ar rīkojumiem periodiski vajadzēja veikt medicīniskās pārbaudes. Par militārpersonu inficēšanu prostitūtas sodīja kara laika likumos noteiktajā kārtībā.

Rīgas kara hospitāļa dermatoveneroloģijas nodaļas priekšnieks ārsts pulkvedis Viktors Žukovs (1922–1997) dienēja par dermatovenerologu padomju okupācijas karaspēkā Vācijā. Dermatoveneroloģijas dispansers ar 2–3 tūkstošiem gultu bija izvietots ģenerāļa Paulusa privātipašumos. Pēc V. Žukova stāstītā, kara laika likumi Sarkanajā (vēlāk – Padomju) armijā bija ļoti stingri. Ja sieviete (prostitūta vai “fašiste”) ar sifilisu inficēja virsnieku, viņai varēja piespriest nāvessodu. Nodarījums bija pielīdzināts armijas kaujas spēju mazināšanai.

Padomju Savienībā prostitūcijas nav...

Ar veneriskajām slimībām cilvēki PSRS teritorijā neslimo. Okupētajās kapitālistiskajās valstīs kā sabiedrības ļaunums dzīvo prostitūtas, kuras izplata šīs slimības. Padomju cilvēki veneriskās slimības neizplata. Šīs slimības ir nelaime un liels kauns. Šī pasāciņa bija aksioma. Bet kā bija īstenībā?

Kara laika apstākļos Latvijas iedzīvotāju saslimstība ar sifilisu un gonoreju palielinājās. Taču jau pirmajos pēckara gados tā kritās, jo ārstēšanā plaši izmantoja penicilīnu un tika realizēti efektīvi slimību apkarojoši pasākumi. Gandrīz divdesmit gadu ilgā laikā saslimstība ar veneriskajām slimībām samazinājās un sasniedza ļoti zemu līmeni. Taču šim pozitīvajam faktam bija arī savas ēnas puses – tika samazināts dermatoveneroloģiskais dienests, netika veikti zinātniskie pētījumi, venerisko slimību apkarošanas sistēma sāka atrofēties.

Likvidēt katastrofisko vētru izraisītās vējgāzes Latvijā ieplūda mežstrādnieki, tā saucamie guculi. Prostitūtu un homoseksuālistu aktivitātes pastiprinājās. 60. gadu nogalē un 70. gadu sākumā strauji pieauga saslimstība ar veneriskajām slimībām. Venerologi saka: “Kur ugunīgos skūpstus remdē vīns, varu pārņemt Venera.” Saslimstība ar sifilisu kulmināciju Latvijā sasniedza 1973. gadā. Tās apkarošanai medicīniskie un citi dienesti izrādījās pilnīgi nesagatavoti. Iepriekšējā

ideoloģija tika atzīta par kļūdainu, varas iestādes “pamanīja” sabiedrības sastāvdaļu – prostitūtas. Viņas reģistrēja, medicīniski izmeklēja un ārstēja. Rīgas Veselības aizsardzības nodaļa Maskavas ielā atvēra slimnīcu ar speciālo režīmu. Praktiski tas bija cietums, kurā kārtību un apsargāšanu nodrošināja milicija. Šajā slimnīcā ievietoja sievietes un vīriešus ar miliča (retos gadījumos – mediķa, operatīvās grupas darbinieka) pavadrakstu vai norīkojumu. Par vadītāju tur bija norīkots Valkas rajona galvenais ārsts Viktors Alfrēds Veržickis. Rīgā par galveno dermatovenerologu un Rīgas pilsētas Ādas un venerisko slimību dispansera galveno ārstu tika iecelts Madonas rajona galvenais ārsts Gunārs Ūdris. Par republikas Ādas un venerisko slimību dispansera galveno ārstu no Talsiem izsauca Alfrēdu Miltiņu... Notika ārstu “mobilizācija”. Visa iepriekšējā dermatoveneroloģiskā dienesta vadība 1973. gadā tika nomainīta, darbinieku štatus divkāršoja. Reorganizācijas līderi bija akadēmiskie cilvēki, un kopējā darbā ar praktiķiem venerisko slimību process kļuva vadāms.

Iedzīvotāju seksuālo dzīvi aktīvi kontrolēja LPSR Iekšlietu ministrijas darbinieki un dermatovenerologi. Rīgā šo darbu veica divi milicijas virsnieki, viens nodarbojās ar sievietēm, otrs – ar vīriešiem. Katru uzskaitē esošo cilvēku plānoja divas reizes gadā ievietot stacionārā ar speciālo režīmu. Par šo personu seksuālo dzīvi mērķtiecīgi, izmantojot arī palīglīdzekļus, tika vākts materiāls, tām lika rakstīt paskaidrojumus, un savāktos datus glabāja speciālās “lietās”. (Kā zināms, arī te valdīja dubultā morāle – bez parastajām ielasmeitām bija arī funkcionārus un “dārgos viesus” apkalpojošās, tā sacīt, legālās prostitūtas. – *Red.*)

Tā pēc minimālas iešūpošanās ātri tika radīta tālaika prasībām atbilstīga un efektīva prostitūcijas kontroles un venerisko slimību apkarošanas sistēma. Dienesta vajadzībām tika veikti zinātniskie pētījumi.

Slimnieces dzīvesstāsts

No tālaika ārsta prakses minēšu kādu dzīvesstāstu. “Jaunībā (16–17 gados) tiku cietumā. Savā aizbildniecībā mani pieņēma pieredzējusi sieviete. Viņa bija notiesāta par kādiem nedarbiem

prokuratūrā. Viņa bija lesbiete, un es viņai kļuvi par mīļāko. Man tas bija izdevīgi, jo "prokurore" mūsu vidū bija autoritāte un es biju no visa sliktā pasargāta. Kad mani no cietuma atbrīvoja, biju jau 24 gadus veca. Man bija sveša seksuālā dzīve ar vīrieti. Taču izlēmu to piedzīvot. Diemžēl tas man bija liktenīgi, jo vīrietis mani aplipināja ar sifilisu, un tāpēc, dakter, es ārstējos pie jums." Skumjš stāsts. Šodien mēs esam labi informēti par monogāmām un poligāmām attiecībām, bet tajos laikos ar savu dzīvesstāstu mani izglītoja slimniece.

Latvija ceļā uz Eiropu

Neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošanas posmā saslimstība ar seksuāli transmisīvajām infekcijām strauji palielinājās. Reģistrēts lielākais sifilisa slimnieku skaits bērnu vecumā pēdējos 50 gados. Ar dermatologiem un citiem speciālistiem Amerikā un Skandināvijas valstīs ir izveidojusies laba sadarbība, taču šajās valstīs ļoti reti ir reģistrēti sifilisa gadījumi un ir vāja darba praktiskā pieredze. Līdzīgi atcerēties Londonas ārstu pieredzi, ka kolēģi izglītoties sifilidoloģijā dodas ekspedīcijā uz... Krieviju. Apgūstot krievu valodu, viņi paralēli veic pētījumus veneroloģijā un sabiedrības veselības jomā, t. i., prostitūcijas īpatnību apzināšanā un epidemioloģijā.

Prognozēt nākotni ir grūti, jo Latvijā daudz kas notiek atšķirīgi nekā citur. Tā, piemēram, mācīties par HIV/AIDS uz Āfriku brauc deputāti, bet HIV/AIDS infekciju profilakses centra direktors A. Ferdats paliek mājās, jo naudas dalīšanā profesionāli paliek aiz durvīm. Dažādās vecuma grupās cilvēkiem visos laikos jautājums par seksualitāti ir bijis aktuāls un tajā pašā laikā arī kutelīgs. Kā mēs šo delikāto dzīves daļu risināsim – klupsim vai noiesim viegli un eleganti?

PAR IDEJU DAUDZVEIDĪBU

Māris Vucins

Brāļu draudzes Vidzemē

18. gs. pirmajā pusē mūsdienu Latvijas teritorijā Vidzemes latviešu un igauņu daļā sāka izplatīties evaņģēliska kustība, kas Latvijas vēsturē pazīstama kā hernhūtiešu brāļu draudze, kuras darbība sniedzas pat līdz 20. gs. sākumam. Tās ierosinātāji bija Saksijas brāļu draudzes sludinātāji. Specifiska hernhūtiešu kustības pulcēšanās vieta bija saiešanas namu.

2001. gada beigās Latvijas kultūras muzejā "Dauderi" tika iekārtota izstāde par hernhūtiešu brāļu draudzes saiešanas namiem Latvijā. Uz izstādes izveidošanu pamudināja muzeja rīcībā esošie trimdas latvieša Gaida Graudiņa kolekcijas priekšmeti. Izstādes mērķis – likt atcerēties, ka vienojošais kustības kodols bija ne tikai sludinātā mācība, bet arī vienkāršās un vienlaikus mājīgās saieta namu būves.

Ielūkoties senatnē varētu ap to laiku, kad Vidzemē parādījās pirmie hernhūtiešu misionāri (18. gs. pirmā puse) un aktīvi sāka savu darbību Valmierā un tās apkārtnē. 1737. gadā Valmierā tika nodibināts seminārs latviešu sludinātāju sagatavošanai. Pirmās telpas brāļu draudzes vajadzībām – Jērakalnu – uzcēla Valmieras muižas īpašniece Magdalena Elizabete fon Hallarte. Nākamo saiešanas namu 1765. gadā cēlušī jau brāļu draudzes piekritēji no tautas pašu spēkiem, tas atradās netālu no Valmieras, Kauguru pagasta Gaidēs. Ap 1742. gadu brāļu draudzes diasporas darbs bija izplatījies tālu pa Vidzemi un Igauniju.

Brāļu draudzes darbību Vidzemē varētu iedalīt trijos posmos: kustības ziedu laiki 18. gs. 30./40. gadu mijā un 19. gs. 20.–40. gados, kā arī "Klusais gājiens" jeb aizliegums 1743.–1817. gadā. 1743. gada

16. aprīlī cariene Elizabete parakstīja pavēli, ar kuru brāļu draudzes darbība Krievijas valsts iekšienē tika aizliegta – un saiešanas vietas bija jāslēdz. Tāpat noliegta jebkādas privātas sanāksmes. Aizliegumu faktiski īstenoja vēlāk. Vēl visu 1743. gada vasaru kustība varēja darboties.

Lai gan no 1743. gada rudens brāļu draudzes darbība Vidzemē tika noliegta, tomēr lielākā daļa zemnieku palika uzticīga brāļu kopām, vēl aktīvāk iesaistījās draudzes darbības organizēšanā, un pakāpeniski Vidzemes brāļu draudzes iekšienē dzīve arvien vairāk pārgāja latviešu brāļu rokās un kļuva nacionālāka.

Pēc vēsturnieka G. Straubes domām, viens no iemesliem, kāpēc zemniekiem pēc aizlieguma izsludināšanas joprojām bija iespējams tik droši līdzdarboties hernihūtiešos, bija piētisma radītā un vienā Vidzemes garīdzniecības un muižniecības daļā iesakņojusies tolerance un humānisms. (Piētisms bija radies kā reliģiskā formā ietērpta Vācijas vidusšķiras opozīcija ortodoksālajam veccluterānismam, un tas cilvēci uztvēra kā dievišķā gara izpausmi, uzsvēra personības vērtību un sevišķu uzmanību pievērsa emociju izkopšanai un izprašanai. Zināmā mērā cilvēkiem caur piētismu tika piedāvāts ceļš uz sava nozīmīguma apzināšanos.)

1817. gada 27. oktobrī Krievijas cars Aleksandrs I izdeva t. s. žēlastības vēstuli, kuras iedarbībā hernihūtiešu brāļu draudzes kustība Baltijas diasporā pārgāja jaunā statusā, un faktiski no šā brīža beidzās “Klusais gājieni”, kas bija ildzis 74 gadus. 1818. gada prezbitera Evalda pārskats liecina, ka brāļu draudzes darbs jau izplatījies – no jūrmalas līdz Pleskavas guberņai un no Daugavas līdz Narvai ar 144 lūgšanas namiem un 31 000 dvēseļu (latviešu un igauņu). Pēc 1860. gada vairs netiek uzņemti jauni locekļi ne brāļu draudzē, ne “mazpulciņos”.

Hernihūtiešu kustībā bija izveidojusies labi organizēta zemnieku dvēseļu garīgā apkope. Brāļu draudzes locekļus dalīja klasēs.

1. Draudze jeb kopa, kurā “dvēseles atradās kopībā ar evaņģēliju”.
2. Tās dvēseles, kuras atradās tuvāk apkalpošanā, jeb t. s. gaidītāji.
3. Tās dvēseles, kuras apkopa sākumā un kuras veidoja pulkus (to parasti bija visvairāk).

Pēc šīs trīspakāpju sistēmas – tikai apgrieztā kārtībā – draudzes

saiešanas telpā tika noturētas sanāksmes – dievkalpojumi. Vidzemes brāļu draudzes organizācijā esošie amati, kurus ieņēma vietējie zemnieki, dalījās šādi.

1. Vecākie – aizlūdza kopu dienās, tiem bija jāpiedalās visās konferencēs, jārunā ar brāļiem par dvēseles kopšanu, jābūt vērīgiem un jātur savā uzmanības lokā visa draudze un strādnieki, kas viņiem pakļauti.

2. Palīgi – atradās vecāko pakļautībā un visu darīja ar viņu atļauju vai pēc viņu pavēles, viņu pārziņā bija mazie pulciņi (6–8 cilvēki), kā arī pārējo līdzstrādnieku uzraudzība.

3. Priekšnieki – bija sadalīti pa apvidiem, kur viņu pārziņā bija strādnieki.

4. Kalpotāji – kā zemnieki šajā sistēmā nodarbojās ar saimniecību.

Kāpēc tad šī hernhūtisma kustība tik ātri iekaroja latviešu zemnieku sirdis? Šķiet, ka tā bijusi īpaša pieeja un uzmanības pievēršana Vidzemes zemnieku nepilnvērtīgajai garīgajai aprūpei, kāda tā bija pēc Ziemeļu kara. Hernhūtes brāļi bija iepazinušies ar savu darbalauku, iemācījušies latviešu valodu, ieguvuši ļaužu uzticību un cieņu. Pirmo reizi parādījās svešinieki – vācieši, kas pavisam atšķīrās no tiem, kādi līdz tam redzēti. Lēnībā un laipnībā viņi tuvojās zemniekam, sarunājās ar viņu kā ar sev līdzīgu cilvēku, mācīja un rāja kā tēvs savu bērnu, mudināja uz godīgu un kārtīgu dzīvi, iepriecināja viņu bēdās un priecājās līdzī priecīgajiem. Turklāt šie paši brāļi bija vienkārši ļaudis – amatnieki, kas nodarbojās ar savu amatu. Brāļi mācīja zemniekus lasīt un rakstīt, mācīja viņus izprast Svētos Rakstus, draudzē uzticēja diezgan nozīmīgus amatus (Dieva vārdu teicēji jeb “tētiņi”).

Īpašu nozīmi brāļu draudze savas darbības laikā piešķīra notikumu fiksēšanai un dokumentācijai dienasgrāmatās un hronikās. Radās sava brāļu draudzes garīgā rakstniecība, kuras lielākais darbs bija “Kādas izlasītas garīgas dziesmas”. Hernhūtes arhīvā glabājas daudzu latviešu brāļu un māsu vēstules turienes draudzes vadoņiem un vadonēm. Brāļi un māsas sāka rakstīt arī savus dzīvesstāstus un savas draudzes jeb saiešanas dienasgrāmatu (diāriju). Savukārt garīgos ierosinājumus deva ārzemēs iespiestas grāmatas un hernhūtiešu sacerētas un latviski pārtulkotas runas un citi raksti.

Sakarā ar šo reliģisko kustību jāatzīmē ievēribas cienīgas latviešu personas, kurām bija zināma loma hernhūtisma mācības atbalstīšanā un nostiprināšanā. Te, piemēram, varētu minēt Šķesteru Pēteri, Ķikuļu Jēkabu un Ķīša Pēteri.

Šķesteru Pēteris bija kauguriešu Buņķa māju saimnieka brālis. Viņš, dzimis ap 1702. gadu un 1733. gadā apprecējis tā paša pagasta Šķesteru saimnieka māsu Mārrietu, apmetas uz dzīvi Šķesteros. Šķesteru Pēteris ar sirdi un dvēseli pieķeras brāļu draudzei, kļūst par tās dedzīgu veicinātāju un evaņģēlija sludinātāju savai tautai. Viņš apmeklē M. E. fon Hallartes dibināto semināru Valmierā, pēc tam viņu ieceļ par kauguriešu skolotāju. Par tādu viņu min jau 1739. gadā. Šķesteru Pēteris kļūst par dedzīgu mācības sludinātāju, viņa runas aizrauj ne vien tautas brāļus, bet tajās labprāt klausās arī varenie, par ko mums liecina brāļu draudzes lietu izmeklēšanas komisijas protokoli.

Ķikuļu Jēkabs (1740–1777?), kas dzīvojis Smiltenes draudzes Blomu muižas Ķikulī, piederēja pie amatniekiem (audējs). Ķikuļu Jēkabs bija ievērojams cilvēks, pazīstams visā Vidzemes vidienē. Sacerējis zemnieku sūdzības un vēstules, dziesmas. Sūdzības bija lietišķas, loģiskas. Pārzināja administratīvo sistēmu un diezgan labi šo to no lietvedības prakses, mācēja vācu valodu.

Zināma loma 1776. un 1777. gada zemnieku nemieros, kas uzliesmoja Cēsu, Valmieras, Rūjienas, Trikātas un apkārtējos novados, bija arī hernhūtiešiem. Ar savām zināšanām, neparasti plašo redzesloku un pilsonisko stāju Ķikuļu Jēkabs bija viena no izcilākajām personībām tolaiku latviešu zemnieku vidū. Viņa garīgais satvars bija veidojies hernhūtisma ietekmē. Viņš bija aktīvs brāļu draudzes loceklis. Vidzemes hernhūtiešu vidū Ķikuļa dzimta bija ļoti ievērojama. Tā Jēkaba astoņus gadus jaunākais brālis Andžs vēlāk kļuva par liela mēroga darbinieku brāļu draudzēs. 1788. gadā viņš Ķikulī uzcēla saiešanas namu un pat mītni, kur apmetās visu Vidzemes austrumu novadu draudžu pārzinis.

Brāļu draudze zināmu ietekmi atstāja arī uz tādu izcilu latviešu kultūras personību kā Jānis Poruks. "Viņa ideālisma saknes meklējamas hernhūtismā. Hernhūtisms kā īsta tautas ticība modināja rakstniekā pārdomas par dievību, tumsu un gaismu, labu un ļaunu,

dzīvību un nāvi, noziegumu un sodu, grēku un pestīšanu. Hernhūtisma mācība dziļi iespaidās Poruka dvēselē.” To, ka Poruka dzimta bija tiešā saskarē ar hernhūtismu, rāda fakts, ka rakstnieka vectēvs bijis sacītājs hernhūtiešu sanāksmēs, kuras apmeklēja arī topošais rakstnieks.

Dzimtbūšanas laiku spaidos novārdzinātajai tautai radās iespēja kaut reliģisko jūtu izteiksmē zināmā mērā atbrīvoties no aizbildniecības. Līdz ar nesavtīgu uzņēmību un pašdarbību šī izteiksme guvusi redzamu un paliekošu formu tautas celtniecībā. Saiešanas namu pieminēkļi liecina, ka arī latvieši kādreiz paši sev veidojuši savas kulta būves, tādējādi pievēršdamies arhitektūras uzdevumiem, kuros visur un vienmēr vērojami pilnīgākie sasniegumi. Cēlāji savām būvēm nav meklējuši paraugus toreizējās oficiālās arhitektūras tipos un formās. Minētie saiešanas nami, kaut arī ikdienas dzīvē pastāvēja vēlēšanās izolēties, bija spilgta liecība latviešu sabiedriskajām kopības gara izpausmēm. Tie bijuši vai visos Vidzemes pagastos – Dikļos un Burtniekos, Kokmuižā, Kauguros un Mūrmuižā. Šajos namos varēja justies patiesi brīvi.

Runājot par telpām, kurās pulcējās hernhūtieši un viņu piekritēji, arhitekts P. Kundziņš atzīst, ka šo telpu rašanās procesā redzamas organiskās saites, kas tās vieno ar latviešu zemnieka dzīvi. Vietās, kur brāļu draudzes pulciņi vēl nebija pietiekami stipri, lai varētu ķerties pie īpašu lūgšanas namu izbūves, sanāksmes noturēja kādās plašākās dzīvojamās telpās, rijās un piedarbos. Taču pilnīgāk celtnieciskais nodoms un formu izjūta, bez šaubām, varēja izpausties, ceļot saiešanas namus savrup, brīvā, patstāvīgā izvietojumā.

Celtnes ārējais veids bija ļoti vienkāršs. Pēc arhitekta R. Legzdiņa domām, dekoratīvais elements visvairāk saskatāms iekštelpās (kokgriezumū veidā vai krāsvielu lietošanā). Novietnes izvēle stipri iespaido celtnes arhitektonisko vērtību. Sakarību starp celtnes arhitektūru un apkārtni mūsu senie būvētāji ir pratuši nodibināt ar pietiekamu veiklību; brāļu draudzes lūgšanas nami šajā ziņā ir izcils piemērs garīgās un materiālās kultūras apvienojumam.

Ceļot lūgšanas namu patstāvīgā veidojumā, sakarā ar kulta prasībām bija izveidojies šāds atrisinājums: dievvārdu zāle (lūgšanu kambaris), sacītāja istaba, vīriešu pieeja (uzgaidāmā telpa), sieviešu

pieeja (uzgaidāmā telpa), priekšnams. Galvenā telpa ir lūgšanu jeb dievvārda kambaris.

Konstruktīvie principi un celtnu forma brāļu draudzes lūgšanas namos pilnīgi atbilda latviešu lauku būvēm.

Dekoratīvā ziņā lūgšanas nami bija ļoti vienkārši, tāpat kā lauku būves vispār, bet tie pārsteidz ar savu formu viengabalainumu. Krās- vielas ir lietotas ļoti maz. Apskatot inventāru, var redzēt, ka saieša- nas namu fragmenti liecina par toreiz augsti stāvošo virpošanas tehniku (griestu lukturi, krēsli utt.) un kalšanas mākslu. Redzamā- kie piemēri ir: griestu un sienu (koka) lukturi, durvju apkalumi, soli, galdi, krēsli, skapīši, drēbju karamie vadži u. c.

Daudz upuru, cīņu un pašaižliedzīgu pūļu prasījusi visu šo būvju uzcelšana, uzkopšana un uzturēšana kārtībā. Vairākkārt val- dības un baznīcas instanču liegumi darbību apturēja. Bet vienmēr radās jauni spēki, kas uzsāktu darbu turpināja. Arī vietējo muiž- nieku vidū savā laikā atradās labvēļi, kas būvēm vajadzīgo materiālu atvēlēja bez maksas. Materiālu pievešanu veica draudzes piekritēji pat no plašas apkārtnes – labprātīgā kopdarbībā. Ziedoja, ko katrs spēja, pat amatnieki dažkārt atteicās no savas darba algas. Šādi varēja samazināt naudas izdevumus līdz minimumam: 1850. gadā, ceļot saiešanas namu Raunas Šautuvēs, iztika ar 74 rubļiem. Tomēr darba izpildījums viscaur bija krietns, vietām pat priekšzīmīgi rūpīgs.

Rakstot par brāļu draudžu nozīmi, vēsturnieks L. Adamovičs uzsver, ka latviešu gara dzīvē to nozīme ir bijusi ļoti liela. Reliģiski tikumiskā ziņā tās nesa straujāku un spēcīgāku iesakņošanos evaņ- ģēliskajā kristietībā, lai gan īpatnējā hernhūtiskā garā, kā arī tiku- misku vingrumu un sparū. Garīgajā sabiedriskajā dzīvē brāļu drau- dze prasīja un veicināja pašdarbību, kas cēla latviešu pašapziņu un kultūras limeni. Turklāt sabiedriskā pašdarbība saiešanās un drau- dzes vadībā bija laba skola kopdarbam vispār.

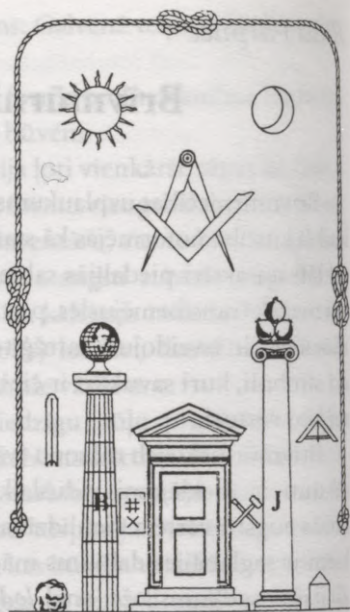
Brīvmūrnieku simboli

Brīvmūrniecības uzplaukums saistīts ar 18. gs., apgaismības laiku, kad šī kustība noformējās kā starptautiska organizācija un tās biedri atklāti un aktīvi piedalījās sabiedriskajās norisēs. Šī kustība, vairāk vai mazāk transformējusies, pastāv arī mūsu dienās. Laika gaitā brīvmūrnieki ir izveidojuši sarežģītu tradīciju kompleksu. Tajā ietilpst arī simboli, kuri savukārt ir cieši saistīti ar organizācijas ilgo un sarežģīto vēsturi.

Brīvmūrnieku jeb masonu (vāc. *Freimaurer*, angl. – *masons*) pirm-sākumi ir meklējami viduslaiku mūrnieku brālībās jeb cunftēs, kurās augstu vērtēja vienlīdzības un vienotības idejas. No tiem laikiem ir saglabāties dalījums mācekļos, zeļļos, meistaros un organizācijas nosaukums *loža* (angl. *lodge*). Ceļojošie mūrnieki, kuri gadiem ilgi būvēja kādu dievnamu, dzīvoja tam līdzās pagaidu apmetnē, ko sauca par ložu. Amata specifikas un laikmeta ietekmē tieši šīm cunftēm bija lemts apvienot sava laika gaišākos un brīvdomīgākos prātus. Ar laiku cunftēs tika uzņemti arī tieši ar inženierzinātnēm, arhitektūru un mākslu nesaistīti cilvēki – alķīmiķi, mistiķi, sociālie utopisti u. c. Viņus sāka vienot idejas, kas saistītas ar cilvēka individuālo spēju attīstīšanu un to nodošanu tālāk visas sabiedrības izglītošanai. Viena no amata īpatnībām bija ceļošana, kura veicināja tādu tradīciju attīstību kā amata brāļu uzņemšanu un zināšanu apmaiņu. Pakāpeniski šī, ārpus jebkādam administratīvajām robežām pastāvošā brālība pārauga starptautiskā organizācijā ar spilgtu vienotības izjūtu.

Apgaismības laika brīvmūrnieki par savu mērķi uzskatīja “apgaismot” ar aizspriedumiem pārņemto tautu, dot tai gaismu – t. i., atklāt tai patiesību ar saprāta, zinātnes, kultūras un Dieva palīdzību. Apgaismības laikā robeža starp brīvmūrnieku uzskatiem un organizācijā nesastāvošo pārliecību bija grūti novelkama, jo viņiem bija daudz kopīga. Šajā laikā skanēja aicinājumi atklāti ietekmēt sabiedrību, izkopjot cilvēcības, brālības, tolerances, miermīlības un

sociālās taisnības ideālus. Viens no uzskatiem bija, ka cilvēks ir kā bērns, kas ar saviem spēkiem nespēj tikt galā, viņš ir jāvada un – to var izdarīt “apgaismots” cilvēks. No šādas atziņas radies brīvmūrnieku hierarhijas idejiskais papildījums: pakāpeniskums ceļā uz gaismu un arī – noslēpums. Cilvēks var uzzināt to, ko attiecīgā pakāpe viņam atvēl. Tātad, no vienas puses, – vienlīdzība, kas sakņojas “apgaismībā”, bet, no otras, – hierarhija, kas ir ceļš uz šo gaismu. Augstākajā pakāpē, kurā cilvēks ir izzinājis pats sevi, sākas mistika – ārpus racionālā prāta esoša transcendence.

Brīvmūrnieku simboli

Brīvmūrnieki attīstīja ideju par ideālu valsti, kura visus spēkus velta zinātnes progresam un cilvēku brālības nostiprināšanai. Arī tautība un valoda tika uzskatīta par aizspriedumu – laikmeta garam atbilda internacionālisms un valstu robežu ignorēšana. Brīvmūrniecība, īpaši 18. gs., izcēlās ar neviendabību – no ideālistiem teorētiķiem līdz radikāliem praktiķiem. Viens no spilgtākajiem piemēriem – Lielā franču revolūcija 1789.–1794. gadā. Daudzi jakobiņi vadoņi bija brīvmūrnieki, tāpēc kontrrevolūcijas aprindās izplatījās uzskats, ka revolūcija ir brīvmūrnieku roku darbs. Brīvmūrniecība pakāpeniski atteicās no atklātas publiskas darbības, to arī vairākās valstīs aizliedza, tomēr kustība neizzuda, tā turpināja darboties pagrīdē.

Ritualizēto un ar tradīcijām apvīto organizācijas iekšējo kārtību tās biedri no svešām acīm mēģināja slēpt jau pirms brīvmūrniecības aizliegšanas 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē. Norobežojanos tie uztvēra kā nepieciešamību, lai aizsargātos. Brīvmūrnieki uzskatīja, ka būt apveltītam ar saprātu ir bīstami un tas ir jāslēpj, jo aizspriedumu pilnie cilvēki to var iznīcināt. Viena no noslēgtības

jeb savas kopības izjūtas spilgtām izpausmēm bija simbolu izmantojums. Tie kalpoja visiem biedriem (neatkarīgi no valodas un kultūras) kā saprotama saziņas sistēma un vienlaikus kā “valoda”, kas nebūt nav viegli uztverama un pieejama katram ārpus organizācijas esošam. Simboli ietvēra brīvmūrnieku idejas un atspoguļoja organizācijas vēsturi un darbību. Kā simbolus izmantoja daudzus būvniecībā, arhitektūrā un citās zinātnēs lietotus priekšmetus, kas, no vienas puses, paši par sevi bija ikdienišķi saprotami, bet, no otras, piesātināti ar brīvmūrnieku idejām, nesa lielu informatīvu un emocionāli slodzi.

Kaut arī brīvmūrniekiem nebija kopīgas vienojošas emblēmas, viņu apzīmēšanai un arī organizācijas savstarpējā saziņā bieži tika izmantots **leņķmērs un cirkulis**. Trešais svarīgākais simbols bija “**svēto likumu grāmata**”. Šie trīs elementi sastopami visdažādākajās variācijās gan brīvmūrnieku ložu emblēmās, gan kā dekoratīvi elementi mākslas darbos. Ar cirkuli brīvmūrnieki saprata radoši sakārtojošā spēka darbību. Kristīgajā ikonogrāfijā tas apzīmēja Radītāja instrumentu, veidojot Zemi. Tas iemiesoja garīgo ieceri, nodalīja “šeit” no “tur”, “es” no “tu”, simbolizēja mūžīgās atgriešanās apli. Cirkulis norādīja uz cilvēku iespēju līdzdarboties savas personības, nākotnes, sabiedrības un apkārtējās dabas attīstīšanā un veidošanā. **Leņķmērs** simbolizēja cilvēku, sabiedrības likumus un kārtību, kas veido sabiedriskās saskarsmes pamatu. Cilvēkam bija jāizzina sevi un apkārtējā sabiedrība, jo, tikai apzinoties savu realitāti, cilvēks varēja saprast pasaules universālo kārtību. Cirkļa un leņķa apvienojums simbolizēja gara un ķermeņa, apziņas un zem-apziņas, Radītāja un radītā harmonisku saskaņu. **Grāmata** – Bībeles (arī Korāna, Bhagavadgītas un citu “svēto likumu”) simbols, kura pamatā ir ticība un atbalsts nemainīgai un nemaināmai ēkai, kuru ir pieņēmusi zemapziņa. Šie trīs simboli atgādina par cilvēku ētiskajiem pienākumiem, viņu saistību ar saviem līdzcilvēkiem un viņu noslieci uz transcendenci. Brīvmūrnieki norobežojās no reliģisko simbolu satura formulēšanas – to organizācija atstāja katra biedra paša ziņā.

Akmens simbolizēja brīvmūrnieku ceļā uz pilnveidošanos. Māceklis tika salīdzināts ar neapstrādātu akmeni, kas atdalījies no kāda

kalna anonīmās masas, lai sevi individualizētu, lai kļūtu par labi izveidotu, apstrādātu akmeni. Vēl viens mācekļa simbols bija **lote** jeb **svērtis**, kas norādīja māceklim uz nepieciešamību pārbaudīt savu iekšējo vertikāli, uzmērīt personisko dziļumu. Mācekļu moto: "Ieskaties sevī!" Viņiem bija jāuzstājas ar priekšlasījumiem jeb "ziņējumiem", kuros viņi parādīja, kā sevi atklātās īpašības un ložas iegūtā pieredze tiek lietota dzīvē.

Leņķa limenrādis bija zēļa un viņu aptverošās sabiedrības apzīmējums. Zellim bija jāvēro apkārt notiekošais (moto: "Veries apkārt!"), viņam bija jāapmeklē citas ložas, jādara citi darbi, jāatrod sava vieta un uzdevumi sabiedrībā. Saskarsme ar citiem cilvēkiem deva viņam iespēju cienīt līdzcilvēkus un iemācīja būt tolerantam. Zellis tika uztverts kā būvākmenis lielās sabiedrības celtnes struktūrā. Vēl viens zēļa simbols bija **mūrnieka ķelle**, kam bija jāveicina sapratne par to, ka jānolidzina nelidzenumi, kas neizbēgami rodas sabiedrības celtnes būvēšanas procesā.

Āmurs bija akmeņkaļa – veidotāja un arī organizācijas meistara – darbarīks. Līdz ar meistara nosaukuma iegūšanu cilvēkam vienlaikus bija jāklūst arī par dzīves meistaru. Līdzīgi kā pēc būvplāna, tai bija jāris skaidri, pārskatāmi, taisnīgi un "pareizajos leņķos" – likumos. Meistaru simbolizēja arī **rasējamais dēlis**, uz kura tika skicēts dzīves plāns, saskaņā ar kuru viņš atsevišķas būvdetaļas salika kopīgajā cilvēcības templī. Viņa uzdevums nebija meklēt dzīves jēgu, bet gan piešķirt tai jēgu. Meistara moto: "Skaties sev pāri!"

Saule bija simbols vīrišķajam zvaigznājam, intelektam, prātam. Īpaši šis līdzības tika izmantotas apgaismības, prāta triumfa laikmetā. **Pasaules un zvaigžņu globuss** simbolizēja zemes un kosmisko pasauli. Priekšauts bija darba, aizsardzības pret savainojumu un šķīstības simbols. **Mozaīkas veida bruģis** rādīja, ka "ceļš ved ne tikai caur gaismu", tāpat tas bija apzīmējums polaritātei, pretstatu pasaulei (melns–balts, slikts–labs).

Latvijā pirmās brīvmūrnieku ložas veidojās 18. gs. vidū – Ziemeļu zvaigznes loža (Rīga, 1750), Loža zem trim kronētiem zobeniem (Jelgava, 1754). Īpaši populāra brīvmūrniecības kustība Latvijā bija 18. gs. beigās. Šajā laikā Rīgā darbojās sešas brīvmūrnieku ložas. Tā kā brīvmūrniecības idejas saskanēja ar tālaika izglītotāko cilvēku

centieniem veicināt sabiedrības attīstību, šai kustībai pievērsās daudzi sabiedriskie darbinieki. Ložās darbojās gan aktieri, mākslinieki, gan ārsti, tirgotāji u. c. Viens no ievērojamākajiem brīvmūrniekiem šajā laikā Rīgā bija filozofs, skolotājs un mācītājs Johans Gotfrīds Herders. Viņš pārstāvēja Ziemeļu zvaigznes ložu, kurā darbojās arī pazīstams Rīgas teātra mecenāts Oto Hermanis Fitinghofs.

Dažkārt brīvmūrnieku ložas sauca arī par Jāņa jeb zilām ložām, jo to aizbildnis bija Jānis Kristītājs. Emblēmās ložas izvēlējās savu nosaukumu attēlojošus priekšmetus un tiem līdzās – brīvmūrnieku tradicionālos simbolus. Vienu no Rīgas ložām sauca "Pie zobena". Tās emblēmā ir attēlota roka ar zobenu, ietverta vainagā, emblēmu papildina cirkuļa un leņķmēra simboli. Emblēmas varēja nēsāt kā atsevišķas nozīmes, ar tām arī greznoja ievērojamākos vai ar rituālu nozīmi saistītos organizācijas priekšmetus, piemēram, meistara krēslu. Brīvmūrnieku simboli nereti parādījās kā dekorī uz ēkām – vai nu tās bija tiešā saistībā ar organizāciju, vai arī to īpašnieki bija kustības biedri vai atbalstītāji.

PAR JUBILĀRIEM

Ēvalds Mugurēvičs

Edgaram Dunsdorfam – 100

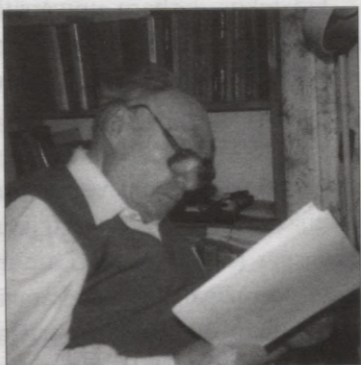
Edgars Dunsdorfs bija pats ražīgākais un daudzpusīgākais latviešu vēsturnieks 20. gadsimtā, bez kura sastādītajām, kritiski izvērtētajām vēstures avotu publikācijām un liela apjoma pētījumiem nav iedomājama Latvijas vēstures vispusīga izpratne. Viņš ir sarakstījis ap pussimta grāmatu, rediģējis desmitiem darbu un periodisku izdevumu, publicējis simtiem zinātnisku un populārzinātnisku rakstu un recenziju. Edgara Dunsdorfa sarakstītie darbi kopumā pielīdzināmi bezmaz zinātniska institūta vai liela autoru kolektīva veikumam.

E. Dunsdorfs dzimis 1904. gada 20. novembrī meldermeistara ģimenē. Tā kā sākotnējās izglītības apgūšanas laiks viņam sakrita ar Pirmā pasaules kara notikumiem, kas nebija labvēlīgi regulārām mācībām, nākamā zinātnieka dzīvē liela loma bija pašmācībai. Tikai obligātās karaklausības laikā E. Dunsdorfam radās iespēja pabeigt vakara vidusskolu pieaugušajiem. Tālāk sekoja studijas LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē (1929–1933) un darbs šajā fakultātē (subasistents, privātdocents, docents), kur viņu ievēlēja par ārkārtas profesoru (1939). Talantīgais pedagogs un zinātnieks izcēlās jau ar savām pirmajām publikācijām, kurām pamatā bija Zviedrijas arhīvos iegūtie materiāli (Uksenšernas Vidzemes saimniecības grāmatas 1624–1634, Vidzemes arklu revīzijas 1601–1638). Par profesoru un fakultātes dekānu E. Dunsdormu ievēlēja pēc sekmīgas doktora disertācijas “Vidzemes lielais zviedru kadastrs kā saimniecības vēstures avots” aizstāvēšanas (1943).

1944. gada oktobrī E. Dunsdorfs ar dzīvesbiedri Lidiju devās trimdā vispirms uz Vāciju, kur uzskatāms par Baltijas universitātes

Edgars un Lilija
1994. gada 20. novembrī

Edgars Dunsdorfs
1995. gada februārī

90 gadu jubilejas svinībās

līdzdibinātāju un tās darbības sākuma posmā strādāja par latviešu sektora rektoru. Pēc dažiem gadiem Dunsdorfi pārcēlās uz Austrāliju. E. Dunsdorfs kļuva par Melburnas universitātes mācībspēku, 60. gados viņu ievēlēja par saimniecības vēstures nozares vadītāju un profesoru. Kopš 1970. gada viņš bija goda profesors (prof. emer.).

Līdztekus darbam universitātēs E. Dunsdorfs daudz strādājis, pētot Latvijas vēstures problemātiku. Viņš ir sarakstījis trīs fundamentālus darbus Latvijas vēstures grāmatu sērijā, ko publicēja "Daugavas" apgāds Zviedrijā (Latvijas vēsture 1500–1600, Latvijas vēsture 1600–1710, Latvijas vēsture 1710–1800). Laikā, kad tika sagatavoti šie Latvijas vēstures akadēmiskie sējumi, Dunsdorfs sarakstīja virkni galvenokārt jaunatnei domātu populārzinātnisku darbu par Latvijas vēsturi, tie ir "Senie stāsti", "Deviņvīru spēks", "Zīle", "Mūžīgais latviešu karavīrs", "Saktu stāsti" u. c. Kā darbs ar lielu audzinošu nozīmi vērtējama populāri uzrakstītā "Latvijas vēsture". Tā aptver laikposmu no pirmo cilvēku parādīšanās Latvijas teritorijā līdz 20. gs. 70. gadiem. Šī vēsture ir labs papildinājums viņa izdotajam "Latvijas vēstures atlantam", kas piedzīvoja trīs izdevumus un 60.–80. gados bija labs palīgs trimdā visiem vēstures interesentiem.

Lielu darbu E. Dunsdorfs ir ieguldījis rakstu krājuma "Arhīvs" izveidošanā un rediģēšanā. Iznākuši 30 šī rakstu krājuma sējumi, kur publicēti raksti par Latvijas vēstures, folkloras, reliģijas, kultūras u. c. jautājumiem. Samērā īsā laikā top E. Dunsdorfa objektīvais pētījums par latviešu tautā populārā politika Kārļa Ulmaņa dzīvi 614 lpp. apjomā, parādot iepriekšējo biogrāfu sniegto faktu kļūdaiņību un partejiskās interpretācijas. E. Dunsdorfs ir veicis ļoti svarīgu Latvijas vēstures avotu publicēšanas darbu, kas sākās ar jau minētajām 17. gs. zviedru arklu revīzijām, kura kopējais apjoms bija 2052 lpp. (1938–1941).

80.–90. gados tapa svarīgas publikācijas, kas atspoguļoja 17.–19. gs. kartogrāfisko materiālu (Kurzemes karakartes 17. un 18. gs., Lielvidzemes 17. un 18. gs. kartes, Latgales vēsturiskās kartes), ar kopējo apjomu 817 lappuses. Svarīgi ir tas, ka šīs vēsturiskās kartes salīdzinātas ar Latvijas 30. gadu topogrāfiskajām kartēm. 17.–19. gs. sastopamie vietvārdi skaidroti, ņemot vērā viduslaiku hronikās un

dokumentos sastopamos piļu, ciemu un muižu nosaukumus, līdz ar to varbūtējo lokalizāciju.

No pēdējiem E. Dunsdorfa sarakstītajiem darbiem atzīmējama "Grāmata par Saldu", kas uzlūkojama par izcilā vēsturnieka garajā darba mūžā uzkrāto zinātnisko atziņu apkopojumu uz Saldus novada vēstures fona. Šī grāmata ir lielisks paraugs tam, kā vajadzētu vākt, apkopot, analizēt un publicēt kāda Latvijas novada rakstītos un vēl npublicētos materiālus.

Atskatoties uz E. Dunsdorfa zinātnisko veikumu Latvijas vēstures izpētē, var konstatēt, ka viņš patiešām ir ražīgākais 20. gs. otrās puses latviešu humanitāro zinātņu pārstāvis. E. Dunsdorfa izcilos panākumus zinātnē un pedagogiskajā darbā ir nodrošinājuši vairāki svarīgi faktori. Tas ir viņa talants un lielās darbaspējas, kas attīstītas nepārtrauktā pašizglītošanās procesā un fiziskos vingrinājumos. Jāatzīmē, ka viņš ir bijis starp skautu kustības aizsācējiem Latvijā, pats piedalījies un propagandējis šo kustību kā dzimtenē, kā trimdā. Sekmīgu E. Dunsdorfa zinātnisko un pedagogisko darbu nodrošināja labās svešvalodu zināšanas.

E. Dunsdorfs ir bijis daudzu starptautisku kongresu dalībnieks, ievēlēts par vairāku valstu zinātnisku organizāciju locekli. Jau 30. gados viņš ir izpelnījies Latvijas Kultūras fonda godalgu un K. Barona prēmijas. Par aktīvu darbu trimdas sabiedrībā, par zinātnes un kultūras veicināšanu E. Dunsdorfs ir saņēmis Amerikas latviešu apvienības Kultūras fonda balvu, Tautas balvu un Pasaules brīvo latviešu apvienības Kultūras fonda balvu. E. Dunsdorfa mūža darbs augstu novērtēts arī atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā. Viņam piešķirta LZA Lielā medaļa (1994), pirms tam ievēlot par LZA goda locekli. Par nopelniem tēvzemes labā E. Dunsdorfam piešķirts Triju Zvaigžņu ordenis.

Edgars Dunsdorfs nomira Melburnā 2002. gada 24. martā, bet urnu ar viņa pelniem dažus mēnešus vēlāk svinīgos apstākļos gulēja Rīgā Raiņa kapos.

Izcilais ķīmiķis un pats izcilākais dabzinātņu popularizētājs

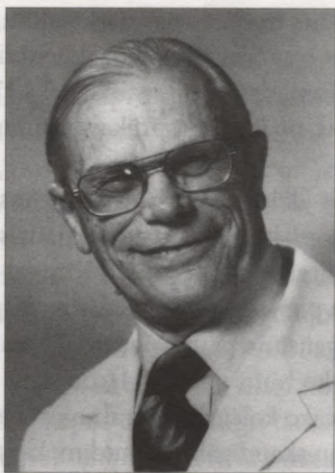
Bruno Jirgensonam – 100

Daudz esam runājuši par Rīgas, Latvijas ķīmiķu tradīcijām, un šajā sakarībā allaž tiek daudzīnāti pamatlicēju – ķīmijas klasiķu Vilhelma Ostvalda un Paula Valdena vārdi. Viņiem piepulcējas līdzgaitnieki Mečislavs Centnersvērs, Oskars Lucs, Valdemārs Fišers un arī viņu skolnieki Augusts Ķešāns, Arvids Kalniņš, Gustavs Vanags, Alfrēds Petrikalns, kuri savas darba gaitas sākuši vēl pirms Latvijas valsts nodibināšanas. Taču tūdaļ pēc tam seko spīrgta, spējīga jauno cilvēku paaudze, kas uznāca uz zinātnes skatuves neatkarīgās Latvijas laikā, un te nu priekšplānā izvirzās Mārtiņš Eduards Straumanis, Bruno Jirgensons, Alfrēds Tauriņš, Alfrēds Ieviņš un vēl daži.

Savā jauneklā dienasgrāmatā (1928) Bruno Jirgensons rakstīja: “Slavenās ķīmijas tradīcijas, uz kādām stāv mūsu ķīmijas ēka, ir patiešām to vērtas, lai viņas turpinātu. Pateicoties šīm lielajām tradīcijām, jūtos lepns kā Rīgas ķīmiķis, bet līdz ar to viņas uzliek pienākumu būt to cienīgam.” Šos vārdus ar savu turpmāko mūžu viņš ir attaisnojis pilnam.

Vecākajai latviešu paaudzei Bruno Jirgensonā vārds saistās vispirms ar viņa daudzajām populārajām grāmatām, kuras pēc Otrā pasaules kara satricinājumiem tomēr bija patvērušās daudzu lasītāju plauktos. Lasītas un pārlasītas tās ne vienu vien latviešu jaunekli, arī šo rindiņu rakstītāju, ievadījušās zinātnē.

“Nemirstības problēma” (1935), “1000 jautājumu ap mums” (M. Iljina grāmatas lokalizējums, 1934), “Modernās zinātnes lielie sasniegumi” (1938), “Ķīmija pārveido pasauli” (1943) – šīs 30. gados sacerētās grāmatas iztīrāja tālaika dabzinātņu centrālās problēmas, atklājumus, apvāršņus... Latviešu lasītājs tajos gados nereti pirmoreiz sev atklāja dinamisko 20. gadsimta zinātnes pasauli tieši Bruno Jirgensonā skatījumā.

Bruno Jirgensons

Zinātņu vēsturnieku tomēr ne mazāk saistīs arī B. Jirgensona paša veikums zinātnē. Ne tik daudz viņa pirmie pētījumi koloidālajā ķīmijā, kuri vainagojās ar doktora disertāciju (1933), cik viņa devums aminoskābju un olbaltumvielu (proteīni) pētniecībā. Paliekoša vieta bioorganiskajā ķīmijā ir B. Jirgensona kopā ar viņa šefu – profesoru O. Lucu veiktajam pētījumam par atomu telpisko sakārtojumu dabā atrodamajās aminoskābēs.

Tolaik vēl nebija pierādīts, ka 20 dabiskajām aminoskābēm, kas veido daudzveidīgo olbaltumvielu pasauli, ir viena un tā pati kreisā ($L\div$) konfigurācija. Rīgas pētniekiem 1928.–1931. gadā izdevās pierādīt, ka šo aminoskābju konfigurāciju var noteikt, izsekojot sakarību starp aminoskābju optisko aktivitāti (spēja griezt polarizētas gaismas plakni) un vides skābumu. Šie pētījumi deva likumību, kas starptautiskajā ķīmijas literatūrā joprojām pazīstama kā “Luca–Jirgensona likums”. Kā zinātņu vēsturē nereti gadās, šī likumība uzreiz neguva manāmu atbalsi, un tikai vēlāk, 40. un 50. gados, citi pētnieki, it īpaši ASV un Japānā, ar tās palīdzību atrisināja vairākas neskaidrības aminoskābju konfigurācijās.

Pēc šī pirmā panākuma B. Jirgensons palēnām sāka attīstīt savas idejas par olbaltumvielu molekulu telpiskās uzbūves pētniecību. Šo

problēmu B. Jirgensons izvēlējās par darbalauku visam mūžam un ar moderno optiskās rotācijas dispersijas metodi sasniedza vispār-atzītus panākumus. Tam viņš veltījis vairāk nekā 170 zinātnisku publikāciju, monogrāfijas, no kurām vairākas guvušas ievēribu zinātnes pasaulē.

Bruno Jirgensons dzimis Ādažu Strēlniekos, mazturīgā zemkopju ģimenē, un kopš bērnības pats sev lauzis ceļu uz izglītību. 1926. gadā beidzis Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāti, strādājis tur līdz 1944. gadam par subasistentu, asistentu, privātdocentu.

Jāatzīst, ka B. Jirgensona pētniecības veikums pirmskara Latvijā neguva to atzinību, ko būtu pelnījis. Hroniskais vakanču trūkums Ķīmijas fakultātē, vecāko kolēģu neizpratne, arī nenovīdība ("latvieši laikam gan ir vieni no skaudīgākiem ļaudīm, kaut allaž to notuše" – kādā no Amerikas rakstītā vēstulē Jirgensonam izlaužas rūgti vārdi) pret rosīgo popularizatoru, kas "bāžas svešās nozarēs", kavēja Bruno Jirgensona avansēšanos. Tiesa, kopš 1935. gada rudens viņš sāka lasīt privātdocenta lekciju kursu vitamīnu, hormonu, lielmolekulāro savienojumu ķīmijā. Taču, kaut arī šīs neobligātās lekcijas bija labi apmeklētas, materiālā ziņā tās deva maz. Un mazās asistentas algas dēļ bija jāstrādā papildu darbs Rīgas Skolotāju institūtā vai arī jāraksta pārāk daudz populārzinātnisku apcerējumu.

Iespēju izvirzīties par profesoru, izvērst plašāku pētniecības darbību B. Jirgensonam deva tikai 1940. un 1941. gads. Bet tas bija tik īss laiks. Un tam, ļoti žēl, nebija lemts turpināties viņa dzīvē pēc kara gados. Īslaicīgs, bet ļoti produktīvs bija B. Jirgensona 1939. gada zinātniskais komandējums uz Vāciju pie Nobela prēmijas laureāta H. Štaudingeras (M. Voitas-Štaudingeres – LZA goda locekles dzīvesbiedra), ko Jirgensons uzskatīja par savu īsto skolotāju zinātnē.

Par savu šķiršanos no Latvijas B. Jirgensons man pastāstīja 1975. gada 10. decembra vēstulē no ASV: "Kā jau zināt, 1940. gadā mani iecēla par vispārīgās ķīmijas katedras vadītāju, un tad iznāca tā, ka L. (kolēģis A. Liepiņš – J. S.) bija zem manis. 1940./41. g. viss likās O. K., bet, kad ienāca vācieši, tad L. bija gluži negants – nepietiekot ar to, ka atceļ amatā atpakaļ, bet tādus kā mani vajagot izsviest no universitātes pavisam laukā. Bet mans aizstāvis tad bija M. Straumanis, kas paņēma mani *zem sava spārna*. Neko lasīt nedeļa, bet

varēju intensīvi nodoties darbam laboratorijā un publicēties Štaudinger vadītajos žurnālos. Štaudingers aicināja atkal strādāt pie viņa. Bez tam 1943. g. no Špringera izdevniecības pienāca piedāvājums rakstīt mācību grāmatu koloīdķīmijā. Tā arī darba intereses toreiz, 1944. gadā, nosvēra uz rietumiem: un izšķirošais te bija okupācijas iestāžu "*Marschbefehl*", ko saņēmu no mājām, kad biju izbraucis pie radiem Ādažos. Bija arī visādas baumas, ka Rīga mīnēta un to pilnīgi iznīcināšot, kad atkāpšoties. Un arī Straumanis taisījis ceļā... Raibi jo raibi jau ir gājis, sevišķi grūtajos 1944./45. gados."

Un 1972. gada 17. janvāra vēstulē: "Prof. Štaudinger aicinājums (1943. vai 1944. g. ?) atkal strādāt viņa laboratorijā bija viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc atstāju Rīgu tanīs briesmīgajos laikos. Bet Št. laboratoriju nobumboja, un tā es otrreiz tur vairs netiku."

Un tā – nāk Vācijas rietumu zonas, UNNRA universitāte un Lielbritānija, un nāk ASV, kur B. Jirgensons no 1952. gada līdz pat mūža pēdējām nedēļām strādāja Teksasas universitātes Vēža pētniecības centra Andersona hospitālī un tumoru institūtā. Viņš aizgāja mūžībā 1982. gada 8. oktobrī.

1970. gada vasarā pēc ceturtdaļgadsimta prombūtnes B. Jirgensons atkal skatīja Latviju, tikai šoreiz – kā ASV zinātnieks, 7. IUPAC Starptautiskā dabasvielu ķīmijas simpozija dalībnieks. Tā bija atkal-redzēšanās: liels zinātnieku saiets ar turpat 2000 dalībniekiem (Rīgai neparasti grandiozs pasākums), Līgo vakars Rīgā, lekcija Organiskās sintēzes institūtā, izrādes "Skroderdienas Silmačos", "Pērs Gints", brauciens uz bērnības vietām Ādažos, kur Gauja un smilšu sēres bija tādas pašas kā tajās tālajās bērnu dienās. Carnikavas kapukalniņā tika sameklēta vectēva Mencēs atdusas vieta. Šajā reizē iepazinu slaveno zinātnieku kā sirsnīgu, īpaši jauku cilvēku, un mūsu jau 1967. gadā aizsāktā sarakste turpinājās līdz pat viņa nāvei, sagādājot daudz gaišu un arī skumju brīžu.

Profesors apcerēja savus Rīgas vērojumus trimdas izdevumos, objektīvi parādot arī pozitīvo Rīgā, Latvijas zinātnē, vērienīgā Rīgas kongresa norisi. "Domās vienmēr jāatgriežas pie dienām dzimtenē. Tas ceļojums ir mani tā kā atjaunojis un padarījis bagātāku. Tagad zinu, ka saites ar tautu nav pārtrūkušas, un tas ir labi. Paldies Jums un Jūsu Laimai par skaisto vakaru Jūsu mājā, tāpat par ievadu pirms

lekcijas, kas viss ļoti gāja pie sirds. Bet to Jūs jau zināt tāpat bez teikšanas,” rakstīja B. Jirgenšons 1970. gada 31. jūlijā. Un mazliet vēlāk: “Par Rīgu esmu visus šos trimdas gadus sapņojis tik daudz, ka tagad allaž ir grūti izšķirt – vai atmiņu tēli ir redzēti sapņos vai patiesi piedzīvoti tur pagājušajā vasarā.”

Izskanā bija ar 1982. gada 30. jūliju datēta vēstule: “Šoreiz gan tā skumīgi ap dūšu un diezgan maz cerību, ka to 80-gadi varēs sasniegt, jo pēdējā laikā veselība strauji iet uz leju. Visā 78 g. ilgajā mūžā nebija bijušas nekādas vainas ar plaušām, bet tagad atrod visādas vainas, kas gan vēl nav pilnīgi diagnosticētas. [...] Tagad vairāk laika jāpavada visādās medicīniskās izmeklēšanās un pārbaudēs, kas ļoti garlaicīgas un dažas arī ļoti nepatīkamas (piem., bronhoskopija). Kas gan to būtu varējis domāt? Bet vēl mēģinu būt optimists, jo mūsu ciltī vēzis nevienam nav bijis un neesmu arī ne smēķējis, ne ilgi smēķu dūmos sēdējis. Vienīgi tad paliktu varbūtīgais ķīmikāliju iespaids, indīgi toksīni, ar kuriem pēdējos gadus strādāju (ricīns, odecīns). Nu, ja tā, tad varēšu skaitīties par tādu kā “zinātnes modekli” (?) [...] Darbs tomēr pamazām vēl turpinās un tiks turpināts. [...] Esmu dzīves apliecinātājs un, kāds arī būs vai nebūs likteņa lēmums, pieņemšu to bez protesta, jo tik daudz ir laba un skaista šai pasaulei!”

Atgriezies Latvijā Bruno Jirgenšonam nebija lemts, toties atgriezies ir viņa jaunākais brālis Arnolds Jirgenšons (plastmasu – galalīta rūpnieciskās ražošanas aizsācējs Latvijā 1935. g.). Godinot visu Jirgenšonu dzimtu, nesen esam ievēlējuši viņu par Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktoru, un viņš zina pastāstīt (un arī uzrakstīt) daudz laba par vecāko gudro brāli (tas arī viņu ievadījis ķīmijas zinātnē!).

Ķīmika mūžs dzīvots lielajai zinātnes pasaulei, bet popularizētāja mūžs – Latvijai. Simtgades reizē (un ne tikai!) atceramies viņu ar cieņu kā izcilu ķīmiķi un kā varbūt pašu izcilāko dabzinātņu popularizētāju latviešu sabiedrībā. Turklāt viņš bija cildens cilvēks.

Varbūt 2004. gadu varētu atzīmēt kā “Bruno Jirgenšona gadu” cerībā, ka šajā gadā tā pa istam Latvijā varētu atdzimt zinātnes popularizēšana, varētu tikt sacerētas un izdodas oriģinālgrāmatas par zinātnes problēmām aizvadītajā 20. un atnākušajā 21. gadsimtā?

Atmiņas par Ādolfu Karnupu

Ar arheologu un etnogrāfu Ādolfu Karnupu (1904–1973) kopā strādāju četrus pēdējos viņa dzīves gadus Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā. Iepazināties laikā, kad es vēl biju gluži jauns un bikls iesācējs, bet viņš – dzīvē daudz pieredzējis cilvēks un erudīts, augsti kvalificēts pētnieks. Viņš bija diezgan noslēgts, it kā ierāvis sevī un ļoti atturīgs cilvēks. Atrodoties ikdienā blakām, distance diez ko nemazinājās, lai arī Karnups pats to nemēdza uzsvērt vai kā citādi izrādīt, gluži pretēji – uz vaicājumiem atbildēja labprāt un izsmēļoši, allaž izpalīdzēja, ja viņam ko lūdzu, bija laipns un saprotošs, bet reti kad – sirsnīgi atklāts.

Pats pirmais gadījums, kad atminos Karnupu, prātā ir palicis šāds. Muzejā vēl nestrādāju, bet jau gāju uz medicīnas vēsturnieku sēdēm. Notika liela konference. Tribīnē kāpa nopietns, sīks, izkaltis vīriņš ar askētiski bālu seju, plānu degunu, gludi sasukātiem sirmiem matiem un skumjām acīm. Neatminos vairs, par ko tieši viņš referēja, bet par ļoti senu laiku. Kāds no prominentiem Maskavas viesiem pastāvīgi iebilda, uzdeva āķīgus jautājumus, pamācīja un debatēs kritizēja vietējos referentus. Vai godājamais Ādolfs Janovičs nebūtu tik laipns un neprecizētu, kad tad īsti viņa referātā aplūkotais ir noticis – pirms četrdesmit tūkstošiem gadu vai četrdesmit tūkstoš gadu pirms mūsu ēras? Karnups, kā sauca runātāju ar skumjajām acīm, pēkšņi pasmaidīja un mierīgi atteica, vai neesot vienalga, saņemot klausītāju uzmundrinājumu, bet man savā studenta prātā nācās pārdomāt laika ietilpību.

Sākot darbu muzejā, divas spilgtākās personības, ar kurām iepazinots, bija Aija Dirbe un Ādolfs Karnups, abi līdzstrādnieki no profesora Paula Stradiņa laika. Allaž laipnā Aija, ar kuru sēdēju vienā kabinetā, kļuva par manu darbaudzinātāju muzeja praktisko iemaņu apgušanā, bet Karnups, ko drīz vien apjautu – pētnieks ar izkoptu, kritisku prātu un sistemātiskām darba metodēm –, bija cilvēks, kuram vēlējos līdzināties. Strādāja arī citi labi darbinieki, bet muzeja kopējā

atmosfēra bija diezgan nomācoša. Direktore Herta Hanzena (1909–1972) bija caurbirusi padomju nomenklatūras darbiniece ar lejupslidošu karjeru un muzeju kā pēdējo pieturvietu tajā. Viņa uzturēja stingru darba disciplīnu, kas nemaz nebija slikta, un vēl stingrāku ideoloģisko pārraudzību, jo bez aizdomīguma un modrības muzejs nu galīgi nevarēja iztikt. Tam bija vajadzīgi uzticami kadri, un tie tika rekrutēti no veterāniem, kuri uz muzeju nāca atpūsties pēc revolucionāriem un militāriem nopelniem. Nekādi krietnie strādātāji gan viņi nebija, protams, izņemot partijas sapulces. No jauniem cilvēkiem savukārt laba daļa bija pasīvi garāmgājēji, kas muzejā uzturējās īsu laiku, iekams atrada labāk atalgotu vietu slinkošanai. Nomāca apziņu, ka paveiktais darbs, centieni un iniciatīva netiek vērtēta, bet tukša, pareiza klaigāšana – tā gan. Tomēr muzejs virzījās uz priekšu, visu darba smagumu iznesot uz dažu cilvēku pleciem, un Karnups starp viņiem neapšaubāmi bija īsts darbarūķis.

Mēs zinājām, ka Karnups ir ticis represēts, gadus desmit pavadījis nebrīvē, pēc atgriešanās viņam nav devuši darbu, vienīgi profesors Stradiņš riskējis palīdzēt. Reizēm čukstus tika minēts, ka Karnupam pat esot ticis piespriests nāvessods, pēc tam apžēlojot, kas, kā tagad zinām, atbilda patiesībai. Pats Karnups par pārciesto nekad nestāstīja, vismaz es netiku dzirdējis. Viņš bija dziļi to noglabājis sevī, jo dzīve laikam bija likusi uzmanīties no lieka vārda. Bija muzejā arī citi cietušie, taču atklātāki – galvenais fondu glabātājs Edgars Liepiņš (1911–1978) – leģionārs un emigranta ķirurga profesora Jēkaba Alkšņa (1870–1957) znots; divreiz uz Sibīriju izsūtītā līdzstrādniece un tulkotāja no daudzām valodām Silvija Ķuze (1921–1984); mantzinis Edgars Grundmanis (1930–1995), kuram kā jauniešu pretestības kustības dalībniekam, tikko astoņpadsmit gadu vecumu sasnēgušam, arī ticis piespriests un vēlāk atcelts nāvessods, kā arī daži citi. Taču Karnups likteņa triecienu izjuta vissmagāk varbūt tāpēc, ka tas nāca nobriedušā vecumā, bet ne jaunībā, kad visu uztver vieglāk.

Darbā viņš bija vislabākā priekšzīme citiem. Muzeja gados jaunākie līdzstrādnieki pat nedaudz no viņa it kā baidījās, tik kārtīgs un mērķtiecīgs viņš bija. Īpaši darbinieces pēc garām telefonsarunām un izskriešanas ārpusē neatliekamās darīšanās reizēm likās

sasārtušas, viņa skatienu ieraugot. Bet vārdos pārņemts netika. Man radās iespaids, ka tā strādāja vecos laikos, un Karnupa piemērs bija audzinošs. No rīta viņš darbā ieradās minūtes piecpadsmit agrāk, sakārtoja galdu, nodrāza zīmuļus, apsēdās, izstiepa rokas, aizvēra acis un kaut ko pārdomāja. Tieši deviņos viņš sāka strādāt. Kas notika klusuma brīdī pirms darba, es nezinu, varbūt viņš vienkārši koncentrējās, bet varbūt, kā kādreiz kolēģes minēja, lūdza Dievu. Arī tā varēja būt, jo Hanzenai kāds bija ziņojis, ka Karnups apmeklējot baznīcu, un direktore viņam to noliedza, ko Karnups patiešām arī turpmāk ievēroja. Vēlāk uzzināju, ka pirms kara viņš bijis iesauktījis dievturos. Bet latvisks viņš bija līdz matu galiem.

Karnups runāja klusā balsī, bet izteiksmīgi, akcentējot domu un ieturot pauzes. Arī ekskursijas viņš vadīja klusā balsī, kas sākumā man šķita nepieņemami, bet vēlāk ievēroju – patiešām, tad arī muzeja apmeklētāji piekļūst un uzmanīgāk klausās. Āriene viņam bija neuzkrītoši korekta, lai arī apgērbs pieticīgs un novalkāts, trūcīgs. Muzeja aldziņa mums visiem bija pieticīga, nezinu pat, kā Karnups spēja savilkt galus kopā, jo viņa apgādībā bija dzīvesbiedre invalīde un meita, ko viņš izskoloja par ārsti. Savu meitiņu viņš ļoti mīlēja, par Ilzīti sauca arī tad, kad viņa jau bija pieredzējusi oftalmoloģe.

Savu specialitāti – arheoloģiju – Karnups pārzināja pilnīgi. Viņa izrakstu mapes, gatavojot ekspozīciju plānus, bija vienkārši apbrīnojamas. Viņš sāka ar ļoti plašām literatūras studijām, sagatavoja konspektus, izrakstus, zīmējumus – visu darīja pats, jo kopēšanas tehnikas vēl nebija, – sakārtoja to pārskatāmi, tad koncentrēja, iekams nonāca līdz atziņai, kas būtu nododams tālāk muzeja apmeklētājiem skaidrā, vienkāršā un viegli uztveramā formā.

Kad ekspozīcijas plāns bija sagatavots, to nācās rādīt direktorei, kuras princips bija – jūs strādājiet, es vadišu. Protams, ka Karnupa plāni bija sagatavoti tik rūpīgi un pamatīgi, ka iebildes nevarēja rasties. Bet vadība izpaudās cenzēšanā un nemitīgā uzlabošanā. Vēl ilgi muzeja darbiniekiem prātā saglabājās šāds notikums. Lai ilustrētu cilvēka izcelšanos, Karnups bija izmantojis ekspozīcijā obligāti pieprasītos citātus no marksisma klasiku darbiem. Bet direktore Hanzena to nebija ievērojusi un citātus uzlabojusi, liekas, tie bija no F. Engelsa darbiem. Līdzstrādnieki labsirdīgi un līdzjūtīgi ironizēja

par Karnupu, kas izskatījās patiešām izmisis un nelaimīgs. Ko nu lai iesāk? Direktori neklausīt nedrīkst, bet Engelsa citātus viltot – vēl ne tik, būs atkal jābrauc uz Sibīriju... Beidzot kāds uzņēmies drosmi aizbilst, bet direktore vīzdegunīgi atcirtusi, ka pati “tokš” saprotot (viņa bija no Krievijas latviešiem, kas izpaudās savdabīgi novecojušā valodā).

Karnupa izveidotā Seno laiku nodaļas ekspozīcija muzejā bija visstabilākā un nedaudz mainītā veidā ir saglabājusies līdz mūsu dienām. Liekas, ka galvenā problēma ir bijusi oriģinālmateriālu trūkums, jo tika aptverta ne tikai Latvija, bet visa pasaule. Tādos gadījumos izlidzēties mēģināja ar diorāmām, zīmējumiem, maketiem, iespēju robežās papildinot ar arheoloģiskos izrakumos atrastiem kauliem, priekšmetiem, lietām, izmantojot arī atdarinājumus. Diorāmu būvēšanā, cik zinu, ideju ģenerators bija profesors Stradiņš, bet galvenie izpildītāji – muzeja pirmais direktors mākslinieks butafors Oļģerts Krūmiņš (1904–1989) un Karnups. Motīviem izmantoja literatūrā noskatītus attēlus vai arī izdomāja paši. Laikā, kad sāku strādāt muzejā, diorāmas vairs netika taisītas, vienīgi atjaunotas un uzlabotas, turklāt daudzas no tām nav saglabājušās. Žēl, jo bija pietiekami iespaidīgas un allaž ieintriģēja apmeklētājus, īpaši gados jaunākos. Karnups labi zīmēja un arī gleznoja. Muzeja sākotnējos štatu sarakstos viņš ir minēts gan kā nodaļas vadītājs, gan dažbrīd arī kā mākslinieks (laikam tāpēc, ka politiski bīstamam cilvēkam nodaļas vadīšanu uzticēt nedrīkstēja).

Ekspozīcijā bija skatāms arī Karnupa atradums – Talsu pilskalna pārsienamā namiņa rekonstrukcijas makets. Pats atradējs pret namiņa nozīmību Latvijas medicīnas vēsturē (vienreizējs šāda veida objekts visā Ziemeļaustrumeiropā!) izturējās diezgan piesardzīgi, pat skeptiski. Liekas, ka tā vairāk bijusi Stradiņa ideja, par ko pārliecinājos, skatot kādu profesora piezīmju lapiņu muzeja rokrakstu krātuvē. Tas bija it kā kinoscenārija sižeta uzmetums: arheologs rok, ierodas profesors ar studentiem un skaidro neparasto atklājumu. Kādreiz Karnups stāstīja, ka no namiņa atrastā divžuburu svečtura līcis sev izgatavot kopiju, ko, atgriežoties no apcietinājuma, atradis muzejā.

Par Stradiņu man spriest grūti, jo dzīvē viņu sastapis neesmu, vien uzklausījis dažādus nostāstus, taču ticu, ka bez viņa fantāzijas

augstā lidojuma muzejs nebūtu tapis. Savukārt Karnups, manuprāt, bija ļoti kritisks un piesardzīgs secinājumos. Te vietā būtu salīdzinājums ar Vili Derumu (1899–1988) – Latvijas armijas ārstu pulkvežleitnantu, kas, atgriezies no ieslodzījuma Sibīrijā, aizrautīgi pievērsās pētniecībai un kļuva par mūsu pirmo, vienīgo un tālab neapstrīdamo paleopatologu. Cik Derums lidinājās iedomu hipotēžu mākoņos, tik Karnups bija pacietīgi piezemēts. Derumam izdevās sasniegt augstākos zinātniskos grādus, Karnups palika turpat uz vietas. Reizēm vēroju viņus abus diskutējām, un man radās pārliecība, ka Karnups ir krietni zinošāks. Tiesa, specifiskos diagnostikas jautājumos Derumu viņš apstrīdēt necentās, norobežojoties ar savā pārzinā esošo apcirkni.

Strādājot Stradiņa muzejā, Karnups publicēja vairākus pētījumus, kas bija rūpīgi un pamatīgi izslīpēti un ir ļoti noderīgi un svarīgi arī mūsu dienās. Vispirms tas ir 1967. gadā publicētais apkopojums par sadzīves apstākļiem, tautas higiēnu un medicīnu pēc Talsu pilskalnā 1936.–1938. gadā veikto izrakumu rezultātiem, kurā konstatēta tautas dziednieka darbība pilskalnā. Par tautas medicīnu un higiēnu agrā feodālisma laikmetā Latvijā pēc arheoloģisko izrakumu datiem Karnups publicēja arī konferenču tēzes un pat neklātienē piedalījās kādā no starptautiskiem medicīnas vēsturnieku kongresiem, bet pēdējo un paliekošāko rakstu šai jomā publicēja 1973. gadā, jo līdzvērtīgi citu pētnieku raksti turpmāk vairs nav parādījušies.

Otra tēma, kam viņš bija pievērsies, raksturoja akmens riku pārēju medicīnas metāla instrumentos, iesākumā aptverot pasaules procesus, turpmāk salīdzinot antīkos instrumentus ar Latvijā izrakumu laikā atrastiem, bet noslēgumā apkopojot Latvijā atrastos metāla instrumentus un to iespējamo medicīnisko lietojumu. Līdzīgi viņš aplūkoja miniatūru māla trauku izmantošanu tautas medicīnā neolītā, bronzas un dzelzs laikmetā. Karnups publicēja arī pārskatus par muzeja aizvēstures un vergturu valstu ekspozīciju.

Būdams erudīts speciālists arheoloģijā, etnogrāfijā un muzejzinātnē, Karnups labi pārzināja arī citas nozares un nekad neliedza palīdzību un padomu, ja viņam to lūdza. Ar pateicību atminos, ka viņš labprāt nāca man līdzi uz Slokas ielas arhīvu, kad nepietiekamu valodas zināšanu dēļ nespēju precīzi pārtulkot kādu vecāku tekstu.

Sabiedriskā jomā viņš bija pasīvs, cik atminos, bija sienasavīzes redaktors. Arī man vēlāk uzticēja šo darbu, un vecos komplektos atradu Karnupa 1966. gadā sienasavīzei rakstītās atmiņas par diorāmu veidošanu sakarā ar profesora Stradiņa septiņdesmit gadiem, ko jau istā presē publicēju vēlāk, simtgades reizē.

Vai Karnupam bija darba turpinātāji, sekotāji? Tik bagāta pieredze, zināšanas, prasme, gara dzīve nevarēja tukši aprauties. Neuzticība, izolētība, ierobežota spēja realizēt sevi – Karnups likās it kā nemanāms, kā ēna no spožās un harmoniskās personības atklāsmes pirmskara laukā (viņa agrāk publicētos darbus tiku lasījis jau pēc Karnupa nāves). Vai viņš jutās vientuļš savos centienos, kas pieticīgi bija ierobežoti dienišķās iztikas pelnīšanā Medicīnas muzejā?

Sava darba turpinātāju muzejā Karnups saskatīja Ausmā Zviedrē (1942–1979), pret kuru izjuta dziļas un klusas simpātijas. Ausma bija luterāņu mācītāja meita, darbu muzejā sāka kā apkopēja, neklātienē ar izcilību beidza divas augstskolas, bet no administrācijas puses tika pazemota, liekot lasīt ateistiskas lekcijas, ko citi nelabprāt vēlējās. Un viņa to darīja, lai nezaudētu darbu. Ausma, kas bija nākamā Seno laiku nodaļas vadītāja pēc Karnupa, patiešām izveidojās par teicamu speciālisti, taču mira dzemdībās, dodot dzīvību dvīņiem, kuri tagad jau izstudējuši.

Laiks aizskrējis nemanāmi. Pat grūti apjaust, ka kopš Karnupa nāves pagājuši jau trīsdesmit gadi. Muzejā vēl aizvien skatāmas viņa radītās ekspozīcijas, un medicīnas vēsturnieki allaž izmanto un citē viņa darbus par arheoloģisko atradumu nozīmību tautas dziedniecības izpētē, bet jauns šī darba darītājs vēl aizvien nav radies, vieta – neaizpildīta. Ienākot Karnupa kādreizējā kabinetā, šķiet redzu viņu sēdam pie rakstāmgalda kreisās aizdurvē, izstieptām rokām, aizvērtām acīm, koncentrējoties darbadienas sākumam.

Ādolfs Karnups nomira pēkšņi 1973. gada 29. jūnijā, no darba vakarā pārnācis mājās, 69 gadu vecumā. Ko nesniedza dzīve ar garu gadu ciešanām un pazemojumiem, to varbūt gandarīja nāve ar savu straujumu, neliekot ilgi vārgt slimībās un mocīties. Nekrologu pēc neilgas svārstīšanās administrācija atļāva publicēt muzeja krājumā. Tas bija īss, nepieminot likteņa triecienus, bet uzsverot viņa ieguldījumu medicīnas vēstures un muzeja darbā. Vēl lakonis-

kāks ir rezumējums kapakmeni Meža kapos – “Arheologs Karnups”.

Bēres notika skaistā, saulainā vasaras dienā. Palīdzēju nest viņa vieglo zārku un aizrakt kapu. Vīru kvartets dziedāja Karnupa mīļāko dziesmu “Tumša nakte, zaļa zāle”. Jā, varbūt tā Karnupa dzīves daļa, kas bija saistīta ar Medicīnas muzeju, iekrita nelaimīgā laikmetā un patiešām līdzinājās tumšai naktij. Bet dziesma ir gaiša, pretstatos balstīta, dzimtenes skaistuma un mīlestības apdvesta un cerību pilna.

Angelīna Zabele

Ģeologam Verneram Aleksandram Zānam – 100

Verners Aleksandrs Zāns ir viens no tiem latviešu ģeologiem, kura ceļi Otrā pasaules kara beigu posmā veda uz Rietumiem. Līdz ar to zinātnieks kļuva par pasaules cilvēku. Tomēr arī tālu prom no dzimtenes ar savām zināšanām, gribasspēku, neatlaidību un darba mīlestību viņš spēja iegūt plašu atzinību un cieņu.

Verners Zāns dzimis 1904. gada 15. jūlijā Valmieras apriņķa Vaidavas pagasta Podzēmes skolā, kur tai laikā viņa tēvs strādāja par skolotāju. Mācības zēns uzsāka Umurgas draudzesskolā, bet turpināja Limbažos, līdz 1922. gadā beidza vidusskolu un iestājās Latvijas Universitātē, lai studētu dabaszinātnes. Sava nozīme šai izvēlē acīmredzot bija skaistajai un savdabīgajai Limbažu apkārtnes dabai – ezeriem, pauguriem, augu daudzveidībai.

Studijām V. Zāns pievērsās ar lielu aizrautību un nopietnību. Sākotnēji viņa intereses saistījās ar bioloģiju, it īpaši botāniku. 1924. gadā žurnālā “Daba” viņš pat publicēja rakstu par savdabīgu, staipekņiem radniecīgu ūdensaugu ezereņu izplatību Latvijā. Tomēr ģeoloģijas aicinājums izrādījās spēcīgāks. Ar fakultātes atbalstu viņš piedalījās ģeoloģiskos kursos Berlīnē, kā arī vairākās ģeoloģiskās ekspedīcijās Igaunijā, Somijā, Polijā. Jau universitātes laikā Zāns iesaistījās ne

tikai studentu vienībā "Austrums", bet arī vairākās zinātniskās biedribās – Latvijas Bioloģijas biedrībā, Latvijas Ģeogrāfijas biedrībā un Latvijas Ģeoloģijas biedrībā, vēlāk arī vairākās Skandināvijas ģeoloģijas biedrībās, kur piedalījās konferencēs ar referātiem. Līdztekus mācībām V. Zāns arī strādāja LU Ģeoloģijas institūtā, kur 1927. gadā viņu ievēlēja par subasistentu. Tajā pašā gadā viņš kļuva par Latviešu konversācijas vārdnīcas līdzstrādnieku, sarakstīdams lielu daļu rakstu gan par vispārīgo, gan Latvijas ģeoloģiju. Studiju laikā jauneklis veica plašus kvartārģeoloģiskus pētījumus Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē, pievēršoties ledāja veidotajām Zemes virsmas formām un vācot ziņas par ledāja atstātajām skrumbām pamatiežu virsmā. Par diviem darbiem 1930. un 1933. gadā viņš saņēma Krišjāņa Barona prēmiju. Pirmais bija pētījums par Limbažu apkaimes osiem un sengultnēm, bet otrais – diplomdarbs par diluvālā ledus pēdējām kustībām Latvijā. 1933. gadā Verners Zāns beidza LU Matemātikas un dabzinātņu fakultāti ar dabzinātņu kandidāta (mag. rer. nat.) grādu.

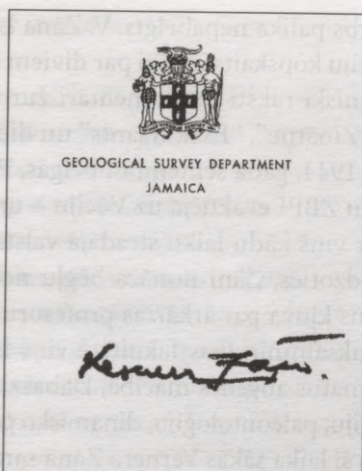
Pēc studijām V. Zāns turpināja strādāt LU Ģeoloģijas un paleontoloģijas institūtā profesora Ernsta Krausa vadībā, bet, kad viņš no Latvijas aizbrauca, 1941. gadā kļuva par institūta direktoru. Vienu mācību gadu viņš bija arī ģeogrāfijas skolotājs Rīgas skolotāju institūtā, bet 1934. gadā viņu iesauca aktīvajā karadienestā 5. Cēsu kājnieku pulkā.

1935. gadā V. Zāns kļuva par Latvijas Universitātes mācībspēku – viņu ievēlēja par Ģeoloģijas un paleontoloģijas katedras jaunāko asistentu. Nākamajā gadā viņam izdevās iegūt Kultūras fonda stipendiju, lai papildinātu zināšanas vispārīgajā un kvartārģeoloģijā pie ievērojamiem Skandināvijas valstu profesoriem. Viņš piedalījās arī ģeoloģiskos pētījumos Somijā. Rezultātā tapa darbs par pēdējā starpleduslaikmeta Joldijas jūru Baltijā, kuru Zāns iesniedza fakultātei kā habilitācijas darbu. 1937. gada maijā viņu apstiprināja par Ģeoloģijas un paleontoloģijas katedras privātdocentu, bet 1938. gada nogalē – par docentu. Viņš lasīja vispārīgo ģeoloģiju dabaszinātniekiem, ģeoloģiju inženieriem un lauksaimniekiem, kvartārģeoloģiju un citus speciālkursus, vadīja speciālos praktiskos darbus.

Kā speciālistu Zānu 1937. gadā pieaicināja Zemes bagātību pētīšanas komisijā, kas 1939. gadā paplašinājās par Zemes bagātību

Verners Aleksandrs Zāns
1943. gadā

pētīšanas institūtu, kurā viņš bija nodaļas vadītājs, bet 1939.– 1940. gadā arī direktora vietas izpildītājs. V. Zāns veiksmīgi spēja apvienot tik atšķirīgos pedagoga un administratīvā darbinieka pienākumus ar zinātniskajiem un lietišķajiem pētījumiem. Viņa sirdslieta bija kvartārģeoloģija un glaciomorfoloģija. Studiju gados iesaistītie pētījumi tika turpināti nu jau ar bijušā audzēkņa Alekša Dreimaņa palīdzību. Kopīgi pētīti leduslaikmeta nogulumi, fauna, Baltijas baseinā izdalīti divi morēnu horizonti, sastādīta un publicēta pirmā Latvijas kvartāra ģeoloģiskā karte. Zāna nozīmīgākais darbs ir nodaļa par kvartāra formāciju apjomīgajā 1936. gada izdevumā “Latvijas zeme, daba un tauta”. Tas ir pirmais plašākais apkopojums par leduslaikmeta nogulumiem Latvijā. Kā ZBPK, vēlāk ZBPI darbiniekam viņam nācās nodarboties arī ar derīgo izrakteņu pētījumiem. Uzrakstīti daži vispārīgi šai tematikai veltīti raksti, pētīti saldūdens kaļķieži, Baldones apkārtnes ģeoloģiskā uzbūve saistībā ar Baldones sēravojiem, kopā ar Anzelmu Mutuli pētīti Rembates dolomītsmilšakmeņi. Trīsdesmito gadu beigās V. Zāns vadīja Kurzemes brūnogļu pētījumus, kuros bija ieinteresēta Rīgas cementa fabrika. Rezultātā bija iecerēta plaša monogrāfija par Latvijas juras brūnoglēm, bet šis

darbs palika nepabeigts. V. Zāna Latvijas perioda zinātnisko publikāciju kopskaits ir pāri par diviem desmitiem, turklāt vēl populārzinātniski raksti un komentāri žurnālos “Daugava”, “Daba”, “Daba un Zinātne”, “Ekskursants” un dienas laikrakstos.

1944. gada septembra beigās, Padomju armijai tuvojoties Rīgai, daļu ZBPI evakuēja uz Vāciju – un Zāns ar ģimeni nonāca Berlīnē. Tur viņš kādu laiku strādāja valsts iestādē par ģeologu, bet, karam beidzoties, Zāni nonāca bēgļu nometnē Rietumvācijā. 1946. gadā Zāns kļuva par ārkārtas profesoru Baltijas universitātē Pinnebergā. Lauksaimniecības fakultātē viņš lasīja ģeoloģijas un mineraloģijas pamatus augsnes mācībā, Dabaszinātņu fakultātē – vēsturisko ģeoloģiju, paleontoloģiju, dinamisko ģeoloģiju un ķīmikiem – ģeoloģiju. No šī laika sākās Vernerā Zāna sarakste ar Aleksi Dreimani Kanādā. Viņš raksta draugam par situācijas sarežģīšanos augstskolā, nepārtraukto algas samazināšanu, kas rada materiālas grūtības. Interesanti, ka Zānu vissāpīgāk aizskāra tas, ka nebija iespējams iegādāties grāmatas, kuras bija labas, bet ļoti dārgas. Nenoteiktā situācija un neziņa par nākotni profesoru ļoti nomāca, un tādēļ viņš 1949. gadā pieņēma Britu Koloniālās pārvaldes piedāvājumu doties uz Britu Rietumindiju, lai kļūtu par Jamaikas valsts ģeologu. Ar Jamaikas gubernatoru bija jāslēdz līgums uz trim gadiem par ģeoloģisko kartēšanu un derīgo izrakteņu pētīšanu.

Tā 1949. gada oktobrī, pilns jauna dzīvesprieka un darba spara, Zāns ar ģimeni ieradās Jamaikā, lai rūpētos par salas ģeoloģisko izpēti. Varētu domāt, ka nu viņam šajā eksotiskajā pasaules nostūrī sākās jauka un bezrūpīga dzīve. Nebūt ne. Grūtību bija ne mazums. Vispirms jau dzīvokļa jautājums un ar to saistītie parādi, tad vēl tropu klimats, džungļi, malārija, ar ko nemaz nebija tik viegli aprast. Par darbu Zāns izteicās, ka tas ir interesants, taču strādāt grūti, jo trūkst jebkādas ģeoloģiskās informācijas un karšu, palīgs ir jauns, tikko universitāti beidzis angļu ģeologs, jaunāko ģeoloģisko literatūru saņemti ir sarežģīti. Neraugoties uz visu to, ļoti īsā laikā Verners Aleksandrs Zāns sevi apliecināja par labu speciālistu gan teorētiskajā, gan praktiskajā ģeoloģijā. 1951. gadā, tikai divus gadus pēc ierašanās Jamaikā, Zāns jau bija sagatavojis un publicējis Jamaikas ģeoloģisko karti un plašu pārskatu par salas ģeoloģisko struktūru

un derīgajiem izrakteņiem, kā arī izveidojis šādu darbu veikšanai nepieciešamo dienestu.

1953. gadā Britu Koloniālā pārvalde Zānu iecēla par Jamaikas ģeoloģijas dienesta direktoru, un šajā amatā viņš palika arī pēc neatkarīgas Rietumindijas nodibināšanās ar Jamaiku tās sastāvā. Pateicoties viņa enerģijai, dienests kļuva par ievērojamu pētniecības iestādi, kur strādāja pāri par 20 angļiem un rietumindiešu ģeologu un citu speciālistu, kuri bija apgādāti ar visu nepieciešamo darbam kā uz sauszemes, tā arī okeānā. Ar laiku radās iespēja dienesta vajadzībām celt speciālu ēku. Uz to dienests pārcēlās 1961. gadā. Ēka tika veidota pēc direktora norādījumiem, paredzot vietu arī muzejam, kura iekārtojumu viņš sīki izplānoja pats. Zāns vienmēr ar cieņu izturējās pret kolēģiem un viņu veikumu, it īpaši pret priekšgājējiem. Kā Latvijā viņš godināja Zelmāra Lancmaņa piemiņu, nolikdams ziedus atceres dienās uz viņa kapa, tā arī Jamaikas ģeoloģijas "tēvam" seram Henrijam Tomasam Bičam (*Beche*), kas sastādījis pirmo rietumu puslodē publicēto ģeoloģisko karti, datētu ar 1827. gadu, tika ierādīta centrālā goda vieta muzejā. Diemžēl savu projektu realizēt viņš nepaspēja.

Vernera Zāna veikums Jamaikā ir ļoti nozīmīgs. Vispirms tie ir derīgo izrakteņu – alumīnija, mangāna, vara, dzelzs un pat urāna rūdu iegulu, ģipsa, kvarca smilšu un kaļķakmens krājumu pētījumi. Pēdējos dzīves gados noskaidrots salas naftas potenciāls. Ar viņa gādību Jamaika, kas bija pazīstama ar cukurniedru produktiem – cukuru un rumu, kļuva par vienu no lielākajām boksīta – alumīnija izejvielas ieguvējām. Turklāt uz ASV sāka izvest arī augstvērtīgu ģipsi. Nevar neminēt hidroģeoloģiskos pētījumus ūdens apgādei sarežģītos kaļķakmens karsta apstākļos. V. Zāns bija arī Apvienoto Nāciju Organizācijas eksperts ūdens krājumu izvērtēšanā. Zinātnieka gars viņā bija dzīvs visu laiku. Galvenā problēma, ar kuru viņš strādāja un bija jau guvis plašu starptautisku atzinību, bija boksīta klasifikācija un ģenētiskie tipi. Tomēr šis darbs netika pabeigts. Viņu interesēja arī krīta nogulumu stratigrāfija un fosilijas, karsta alas un to veidošanās apstākļi, koraļļu rifu izcelsme.

Ar ezeriem un pauguriem bagātajā Limbažu apkārtnē dzimušā dabaspētnieka biologa gars bija dzīvs arī Jamaikā. Viņu saistīja

korallji un Karību jūrā mītošās gliemenes. Par tiem ir vairākas publikācijas. Varbūt šī interese sākās ar Latvijas kvartāra nogulumos kopā ar Aleksi Dreimani atrasto mazo gliemezīti – *Portlandia (Yoldia) arctica* Gray. Varbūt apbūra dienvidu gliemežvāku krāšņums. Lai kā tas arī būtu, šī Zāna aizraušanās bija tik nopietna, ka viņa kolekcija tika atzīta par vienu no pilnīgākajām zinātniski pamatotajām šāda veida kolekcijām pasaulē. Atsevišķus tās eksemplārus palīdzējuši noteikt labākie speciālisti. Par to, ka Zānu arī šajā jomā vērtēja ļoti augstu, liecina viņa vārdā nosauktā reta gliemju suga – *Phaliophyschus zansi*.

Lai gan ar darbu apmierināts un starptautiski atzīts, Zāns krāšņajā tropu salā jutās vientuļš. Viņš priecājās par katra latvieša apciemojumu; viņš uzturēja sakarus ar Aleksi Dreimani un arī ar bijušo kolēģi Otto Melli Zviedrijā. 1953. gadā Verners Zāns bija pirmais latviešu zinātnieks, kas apmeklēja kādreizējo Kurzemes koloniju Tobago salu, lai redzētu tās senvietas, un “Ceļa Zīmēs” publicēja ceļojuma aprakstu. Pēc pensionēšanās viņš cerēja atgriezties latviešu sabiedrībā un atkal nodarboties ar kvartāra pētījumiem.

V. Zāns kā Latvijas, tā Jamaikas periodā labprāt piedalījās ģeoloģiskās sanāksmēs, konferencēs un kongresos, kuru ģeogrāfija bija ļoti plaša. 1960. gadā ģeologu kongresā Kopenhāgenā viņš ieradās ar nozīmīgu referātu par boksītu ģenēzi. Tur pēc ilgiem gadiem atkal satikās daļa bijušo Latvijas Universitātes pasniedzēju ģeologu, to skaitā arī jau sirmais profesors Ernsts Krauss. 1962. gada aprīlī Zāns gatavojās Jamaikā uzņemt vairākus simtus Trešās Karību jūras ģeoloģiskās konferences dalībnieku. Konference notika, tikai jau bez Vernera Zāna līdzdalības.

Vernera Aleksandra Zāna dzīvesceļš aprāvās pēkšņi. 1961. gada 2. septembrī pēc sirdslēkmes viņš nokļuva slimnīcā un 5. septembrī aizgāja aizsaulē. Tuvinieku līdzās nebija. Bērni Ruta un Valdis bija devušies uz studijām, bet dzīvesbiedre Valentīna bija kopā ar dēlu.

Profesoram bija atvēlēti tikai 57 dzīves gadi, bet tie bija spraiga, ražīga darba, sirsnības, atsaucības, izpalīdzības, pašaieliedzības un mīlestības pilni gadi, kas atstājuši dziļas un paliekošas pēdas Latvijā un pasaules zinātnē, Jamaikas attīstībā un līdzcilvēku sirdīs. Viņa zinātnisko publikāciju kopskaits ir krietni pāri pussimtam.

Nozīmīgākās no tām ir par Latvijas kvartāra nogulumiem un bok-sītu ģenēzi. Taču svarīgāks par visu, šķiet, ir tas, kas bez vārdiem uzrunājis cilvēkus, jo ne jau velti muzejam Jamaikā ir Vernerā Zāna vārds un mēs viņu te pieminam ar cieņu.

Zita Pētersone

Bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” gaisma

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā saviesīgajā dzīvē popularitāti ieguva dažādu biedrību dibināšana un darbība. Arī Vecmīlgrāvī, kas A. Dombrovska rūpnieciskās darbības rezultātā (1887. gadā viņš te uzcēla savu kokzāģētavu, ap kuru pamazām sāka veidoties strādnieku ciemats) 19. gs. beigās vēl tikai veidojās par apdzīvotu vietu, 1902. gadā nodibinājās Mīlgrāvja saviesīgā biedrība. A. Dombrovskis, kas bija sabiedriski aktīvs cilvēks un jau kopš 1888. gada bija Rīgas Latviešu biedrības kārtības komisijas vadītājs, iesaistījās šīs biedrības darbībā un kļuva par tās priekšnieku.

Augusta Dombrovska tēvs bija dzērājs. Augusts jau agrā bērnībā palīdzēja tēvam strādāt un bieži saņēma sitienus no iereibušā tēva, kas piedzēries bija neiecietīgs pret dēlēna neveiklību. Tēvs bieži ņēma zēnu līdzī uz krogu, kur tēva pudeles draugi spieda mazo Augustu lietot alkoholu. Tāpēc jau kopš bērnības A. Dombrovskis īpaši ienīda alkoholu un pasākumus, kur tas tika lietots. Esot Rīgas Latviešu biedrības sastāvā, A. Dombrovskis vērsās pret biedrības Zinību komisijas vasaras laikā rīkotajiem izslavētājiem “Trimpus” vakariem, kur tika rīkotas vakariņas ar alus dzeršanu un runas iereibušā stāvoklī. Bērnībā gūtie drūmie iespaidi par alkoholu un tā postu bija par iemeslu, ka 1903. gada 30. martā biedrības sapulcē Augusts Dombrovskis ierosināja mainīt tās statūtus un pārdēvēt biedrību par Mīlgrāvja Atturības biedrību “Ziemeļblāzma”. Vārdu “Ziemeļblāzma” biedrības nosaukumā devis Augusts Dombrovskis, jo reiz

ziemeļblāzmas vērošana atstājusi uz viņu neizdzēšamu iespaidu. Tā paša gada 21. maija biedrības sēdē tika apstiprināti jaunās biedrības statūti un nosaukumā mainīts vārds "atturības" pret "bezalkohola". Savukārt 1926. gadā biedrība saīsināja savu nosaukumu, atsakoties no vārda "Mīlgrāvja". Biedrības statūti, izejot cauri sarežģītajai Krievijas impērijas birokrātijas mašīnērijai, tika apstiprināti tikai pēc gada – 1904. gada 15. maijā, kas arī kļuva par oficiālo biedrības dibināšanas dienu.

Bezalkohola biedrības "Ziemeļblāzma" galvenie mērķi bija izvērst kultūras un izglītības darbību. Biedrība to panāca, rīkojot dažādus pasākumus, ar kuru palīdzību tā mēģināja atturēt cilvēkus no alkohola lietošanas. Tika organizēti atbilžu un jautājumu vakari par dažādām tēmām, priekšlasījumi, koncerti, teātra izrādes, bērnu svētki, sporta pasākumi un pat kino demonstrējumi. Šo dažādo pasākumu rīkošanai biedrības sastāvā tika izveidotas komisijas: jautājumu izskaidrojumu un priekšlasījumu, literārā, kārtības un teātra komisija. Teātris 20. gs. 20.–40. gadu Latvijā darbojās ar Kultūrkapitāla fonda atbalstu, režisors un daži aktieri saņēma atalgojumu par savu darbu. "Ziemeļblāzmas" biedrībā, kā lielākajā daļā tā laika biedrību, izveidojās arī dāmu komiteja. Komitejas vadītāja ilgu laiku bija A. Dombrovska celtās Vecmīlgrāvja "Zaļās skolas" bērnudārza vadītāja M. Rinka – A. Dombrovska tradīciju turpinātāja, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalīere (V šķira, 1928. g.). 1905. gadā A. Dombrovskis biedrības ietvaros nodibināja arī izglītības fondu, no kura līdzekļiem tika piešķirtas stipendijas apdāvinātiem, bet trūcīgiem bērniem. 1908. gada 2. jūnijā "Ziemeļblāzmas" biedrība ieviesa jaunu tradīciju – bērnu svētkus, kas ar laiku kļuva par vienu no populārākajiem sabiedriskajiem pasākumiem visas Rīgas mērogā, uz kuriem dažkārt ieradās pat 1000 apmeklētāju.

Biedrības "Ziemeļblāzma" sastāvā pabijuši daudzi slaveni sabiedriskie darbinieki. 1903. gadā 71 biedrības locekļa vidū bija rakstnieks A. Ķēniņš (1874–1961) un advokāts J. Kreicbergs (1864–1948). Vēlākajos gados biedrībā darbojās arī laikraksta "Baltijas Vēstnesis" redaktors skolotājs J. Kalniņš (1859–1907), latviešu folklorists F. Brīvzemnieks (1846–1907), filozofs V. Maldonis (1870–1941) un tēlnieks G. Šķilters (1874–1954). Rakstnieki – J. Jaunsudrabiņš, kas

biedrībā bija no 1910. līdz 1913. gadam, kā arī L. Paegle (biedrībā bija no 1911. līdz 1914. gadam) tur uzstājās ar referātiem par kultūras un izglītības jautājumiem. 1911. gadā par "Ziemeļblāzmas" biedrības goda biedru tika iecelts folklorists Krišjānis Barons.

Bezalkohola biedrības "Ziemeļblāzma" nama vēsture sākās jau iepriekšminētajā biedrībai tik nozīmīgajā 1903. gada 30. marta sēdē, kad A. Dombrovskis pavēstīja, ka viņam zināmi labvēļi dāvina bezalkohola biedrībai 3000 rubļu, materiālus un gruntsgabalu nama celtniecībai. Pats Dombrovskis ēkas celtniecībai deva 10 000 rubļu cara naudas. Tajā pašā gadā biedrības jūlija sēdē tika apstiprināts nama projekts. Jau 12. oktobrī tika svinēti spāru svētki. Lai iegūtu papildu naudu nama celtniecībai, dāmu komiteja 1903. gada 9. novembrī sarīkoja labdarības tirgu, iegūstot 1955 rubļu lielu naudas summu. Biedrības jaunais nams kopumā izmaksāja 100 000 rubļu. Ēka tika pabeigta 1904. gadā, un tā paša gada 15. augustā notika tās atklāšanas svētki. Jaunuzceltais biedrības nams bija trīs stāvu ēka ar ļoti plašām telpām, kas pārspēja visas tā laika biedrību ēkas. "Ziemeļblāzmas" lielajā zālē varēja sapulcēties 2000 cilvēku. Namā atradās bumbotava jeb sporta zāle, vairākas biljarda istabas, bibliotēka ar lasītavu, telpas dažādu kursu nodarbībām. 1905. gadā ap biedrības namu izveidoja parku. Kādā parka daļā A. Dombrovskis iestādīja kokus, kuru pudurī veidoja burtus "A", "G" un "S". Tie bija sākuma burti no Dombrovska sacerētā dzejoļa "Ak, gaisma, spīdi arvienu šai apkārtnē ikkatru dienu...". Parkā uz paša vēlēšanos apglabāts pats A. Dombrovskis. Uz viņa kapa 1929. gadā tika uzstādīts Ž. Smiltnieka veidots piemineklis.

1905. gada revolūcijas laikā Mīlgrāvja biedrības darbība apsīka. Biedrības namā revolucionāri nelegāli rīkoja mītiņus, kaut arī pats A. Dombrovskis bija pret to. Revolūcijas nemieru apkļusināšanai Vecmīlgrāvī ieradās Orlova soda ekspedīcijas. Līdz A. Dombrovskim 1906. gada 21. janvārī nonāca ziņas, ka kazaki demolē nama telpas. A. Dombrovskis devās namu aizstāvēt, bet soda ekspedīcija viņu sagūstīja un piesēja pie koka. A. Dombrovskim nācās noskatīties, kā 1906. gada 21. janvārī tika nodedzināts viņa lolotais biedrības nams. Pēc tam A. Dombrovskim pasludināja nāvessodu. Viņu apsūdzēja par naudas došanu revolucionāriem ieroču iegādei. Vietējie iedzīvotāji,

kas tobrīd bija sanākuši ap soda vietu, aizstāvēja A. Dombrovski un neļāva izpildīt nāvessodu. A. Dombrovskis tika aizvests uz Mangaļmuižu, kur viņam vēlāk bija jātājas karalauka tiesas priekšā. A. Dombrovski no nāves izglāba Rīgas Latviešu biedrības priekšnieka Friča Grosvalda vērsšanās pie Vidzemes guberņas gubernatora N. Zvjaginceva ar lūgumu un laba vārda aizliksana Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram V. Solugubam, kā arī daudzu citu ievērojamu cilvēku lūgumi. Pēc atbrīvošanas A. Dombrovskis aizbrauca uz ārzemēm. Biedrības darbība tika atjaunota, vēl A. Dombrovskim atrodoties ārzemēs. 1907. gada janvārī biedrība atkal noturēja sēdi. Tajā pašā gadā tā uzcēla pagaidu namu "Paviljons", kurā jau 14. oktobrī notika pirmais koncerts. 1907. gada augustā A. Dombrovskis atgriezās Latvijā un nolēma celt jaunu biedrības namu. Būvdarbus uzsāka 1910. gadā. Jaunais nams tika celts, nodrošināts pret ugunsnelaimi. Tas bija pirmais dzelzsbetona nams Latvijā, un to atklāja 1913. gada 1. septembrī. Uz nama frontona ir uzraksts, ka iedzēris cilvēks namā ienākt nedrīkst. Tā piederību biedrībai A. Dombrovskis apstiprināja 1914. un 1925. gadā savā testamentā.

Latvijai nonākot PSRS sastāvā, bezalkohola biedrība "Ziemeļblāzma" tika likvidēta, bet tās nams nonāca valsts īpašumā. 1989. gadā – Atmodas laikā – bezalkohola biedrība "Ziemeļblāzma" atjaunoja savu darbību un darbojas arī tagad.

Dainis Poziņš

Krievijas–Japānas karš: cīņa par kundzību Tālajos Austrumos (1904.–1905. gads)

19. gs. beigās Krievija iesaistījās sacensībā ar citām lielvalstīm par to, kura no tām iegūs kontroli pār Ķīnas teritorijām un nostiprināsies Tālo Austrumu reģionā. Krievijas impērija kopā ar Franciju

un Vāciju 1895. gadā iesniedza Japānas valdībai notas ar prasību atstāt Ļaodunas pussalu, ko tā bija atņēmusi Ķīnai. Krievijas valdošajām aprindām bija liela interese iegūt savā kontrolē neaizsalstošo Portarturas ostu un nepieļaut Japānas ietekmes sfēras paliecināšanos. Diplomātiskā spiediena rezultātā Japāna uz brīdi atteicās no savām pretenzijām, jo spēku samērs tai nebija labvēlīgs.

1897. gada decembrī Krievijas flotes karakuģi iebrauca Portarturas reidā un palika ziemot. Nākamā gada martā ieradās pirmie sauszemes karaspēka bataljoni. Drīz pēc tam Ķīna bija spiesta iznomāt Krievijai Ļaodunas pussalu un Portarturas ostu ar visām apkārtnes salām uz 25 gadiem. Tā Krievija ieguva savā rīcībā jaunu kara flotes bāzi Klusā okeāna eskadrai. Šis Krievijas panākums izraisīja lielas bažas Japānā un neapmierinātību Lielbritānijā un ASV. Japāna sāka savas armijas un kara flotes modernizāciju. Tā radās priekšnosacījumi nākamajam karam. Krievijas politiskajās aprindās un sabiedrībā dominēja nievājoša un vieglprātīga attieksme pret Japānu kā iespējamo pretinieku Tālajos Austrumos.

Naktī uz 1904. gada 27. janvāri/9. februāri japāņu mīnulaivas veica negaidītu uzbrukumu Portarturas ārējā reidā stāvošajiem Krievijas Klusā okeāna eskadras karakuģiem. Trīs no tiem, bruņukuģi "Retvizan", "Cesarēvič" un kreiseris "Pallāda", saņēma torpēdu trāpījumus un tika uz ilgu laiku izsisti no ierindas. Japāņu flotes kreiseri Čemulpo ostā Korejā pārsteidza kreiseri "Varjag" un lielgaballaivu "Korejec", kurus pēc neveiksmīgā mēģinājuma ar kauju izlauzties pie Krievijas flotes galvenajiem spēkiem nācās nogremdēt pašiem krievu jūrnikiem. Pirmajās kara dienās Japānas flote veiksmīgi atrisināja pirmo karadarbībā izvirzīto uzdevumu – iegūt pārsvaru jūrā, kas ļāva izvērst sauszemes karaspēku cīņām kontinentā. Japāņu karaspēka desants veiksmīgi nostiprinājās Korejā un sakāva krievu karaspēku pie Jaludzjanas upes 1904. gada 18. aprīli/1. maijā.

Karadarbības gaita Krievijai kļuva ļoti nelabvēlīga. Neskatoties uz lielo armiju, Krievija kara sākumā varēja izmantot tikai nelielu daļu, kas atradās Tālajos Austrumos. Papildkaraspēka nosūtīšana no Krievijas impērijas Eiropas daļas uz karadarbības rajonu notika gausi. Arī Latvijā mobilizācijai Krievijas armijā tika pakļauti gan rezervisti, gan obligātajā karadienestā jauniesaucamie puisi. Daudzu

latviešu virsnieku piedalīšanās Krievijas–Japānas kara galvenajās kaujās kļuva par nopietnu pārbaudījumu, piemēram var minēt virsniekus J. Balodi, rotu komandierus R. Bangerski, J. Kalniņu, J. Franci, P. Radziņu, J. Vageli, bataljonu komandierus D. Simansonu, A. Misiņu, A. Kambergu, apakšpulkvedi K. Ezeriņu, 31. divīzijas štāba priekšnieku u. c. Daudz bija arī kritušo. 11. Sibīrijas strēlnieku pulka komandieris pulkvedis N. Laimings zaudēja dzīvību Mandžūrijā. Krita arī kara sākumā mobilizētais Cēsu apriņķa ārsts F. Vītols u. c.

No Liepājas uz Tālajiem Austrumiem devās Klusā okeāna 2. eskadras karakuģi, kas bija saformēta no Baltijas jūras flotes karakuģiem. Krievijas sauszemes karaspēka un flotes vadībai nebija vienota viedokļa par to, kādā veidā organizēt turpmāko sadarbību starp armiju un floti, kādā veidā nostiprināt aizsardzību. Japāņi, nespējot īpašu pretestību, izcēla karaspēku Dienvidmandžūrijā un bloķēja Portarturu no sauszemes. Cietokšņa aizstāvēšanas kaujās atzinību izpelnījās artilērijas podporučiks E. Kalniņš, saņemot par varonību Sv. Jura ordeni. 1904. gada augustā latviešu virsnieks komandēja četrus lielgabalus. Pēc tam kad bija izšauts pēdējais šāviņš, viņš veda savus karavīrus tuvciņā ar durkļiem. Kaujas laikā viņš tika ievainots vairākas reizes. Vēlāk, 1904. gada oktobrī, kontuzēts. Tomēr atsevišķu virsnieku un kareivju varonība nespēja mainīt Krievijas armijai nelabvēlīgo stāvokli kaujas laukā.

Krievu karaspēks Ļaojanas kaujā 1904. gada augustā un septembrī cieta sakāvi. Balstoties uz skaitlisku pārspēku (krievu armijā – 214 000 cilvēku, 758 lielgabali; japāņu armijā – 170 000 cilvēku un 648 lielgabali), krievu armijas pavēlniecība mēģināja izvērst uzbrukumu pie Šahes upes 1904. gada septembrī un oktobrī, bet, ciešot lielus zaudējumus, karaspēks nespēja sasniegt iecerētos rezultātus. 1904. gada 20. decembrī/1905. gada 2. janvārī pēc ģenerāļa A. Steseļa pavēles padevās Portarturā aplenktais krievu karaspēks. Šajā ostā bloķētā Klusā okeāna 1. eskadra beidza pastāvēt. Papildu karakuģu sūtīšana uz Tālajiem Austrumiem pēc Portarturas zaudēšanas jau bija militāra avantūra un acīmredzama pretinieka spēku nenovērtēšana.

Tikpat neveiksmīgs bija arī ģenerāļa A. Kuropatkina sākotais uzbrukums 1905. gada janvārī. Japāņu armija pārgāja pretuzbrukumā un sakāva krievu karaspēku Mukdenas kaujā 1905. gada februārī–

martā. Mukdenas kaujas dalībnieks 36. Orlas kājnieku pulka rotas komandieris R. Bangerskis apraksta šādi savās atmiņās krievu armijas sakāves ainas kaujas beigās, vērojot to no savas vienības pozīcijām: "Kā bangojoša upe pavasara palos garām traucās dažādu karaspēka vienību karavīri, vairs ne ierindā, bet juku jukām. Pa vidu kājniekiem, pēdējos raudami un mīdīdami, drāzās artilērijas aizjūgi ar un bez lielgabaliem, dažādu vienību transporta kolonnas un sanitārie rati. Visu šo masu kapāja japāņu granātas, bet no gaisa apbēra viņu šrapneļu lodes un šķembas." Pēc šādas pazemojošas sakāves Krievijas sauszemes karaspēka aktīva karadarbība praktiski tika pārtraukta. Turpmākie izšķirošie notikumi norisinājās jūrā.

1905. gada 15./28. maijā Cusimas kaujā Korejas šaurumā japāņu flote admirāļa H. Togo vadībā iznīcināja krievu Klusā okeāna 2. un 3. eskadru. Kaujas laikā no 38 krievu karakuģiem un palīgkuģiem japāņi nogremdēja 27, padevās pieci kuģi, uz neitrālu ostu devās trīs kuģi. Tikai trīs karakuģi sasniedza Vladivostoku. Krievu sauszemes karaspēka un flotes sakāves, kā arī iekšpolitiskās problēmas piespieda Nikolaju II atteikties no ambiciozajiem plāniem nostiprināties Ķīnā. 1905. gada revolūcija turpināja pieņemt spēcīgu, un par ārējo ekspansiju uz brīdi vajadzēja aizmirst.

Ar ASV starpniecību 1905. gada 23. augustā/5. septembrī noslēdza Portsmouthas miera līgumu starp Krieviju un Japānu. Krievija karā zaudēja apmēram 270 000 cilvēku (no tiem 50 000 kritušo), japāņi – 270 000 cilvēku (86 000 kritušo). Japāna ar šo uzvaru pieņēma sevi kā jaunu spēku, ar kura klātbūtni nāksies rēķināties citām lielvalstīm, veidojot savu politiku Āzijā. Savukārt Krievijas impērijas cariskā režīma politiskajam prestižam un militārajai varenībai bija dots sāpīgs trieciens. Krievija bija spiesta atdot Japānai Dienvidsahālinu un atzīt savas ietekmes zaudēšanu Korejā, kā arī atteikties no militārās ekspansijas Mandžūrijā Ķīnas teritorijā.

MĒS – JUMS, JŪS – MUMS

Vēlreiz par nedēļas sākumu

Ruta Sokolovska, kas “Dabas un vēstures kalendāru” pērk un lasa jau kopš 1983. gada un kam 2003. gada kalendārs bija 20. – jubilejas krājumiņš viņas bibliotēkā, pievērsusi uzmanību Viktora Grāvīša rakstam “Ar kuru dienu sākas nedēļa?” 1994. gada “Dabas un vēstures kalendārā”. Viņa raksta: “Bija patīkami redzēt, ka “Zinātnes” kalendāros jau no 1991. gada svētdiena stāvēja nedēļas sākumā, tieši tā, kā Viktors Grāvītis to bija paskaidrojis. Septiņus gadus “Dabas un vēstures kalendārā” dienas bija pareizi sakārtotas tā, kā tas bija cara un Latvijas brīvvalsts laikā līdz 1940. gadam. Par nožēlošanu, jāsecina, ka Latvijas kalendāru izdevēji, to skaitā arī “Dabas un vēstures”, atrod par pieņemamāku nedēļas “stabiņa” dienu kārtību veidot pēc tagad jau vēsturē aizgājušās Padomju Savienības parauga. Jūsu kalendārs izceļas ar nopietnu zinātnisku saturu. Būtu labi, ja izdevēji vadītos no vēsturiskiem faktiem, nevis no vispārpieņemtām tradīcijām.”

Vēlreiz atgriežamies pie skaidrojuma par nedēļas sākumu, dodot vārdu **Jānim Klētniekam**. Taču, kā saka, – tradīcijām ir liels spēks, un patlaban praktiski visi kalendāri, ja nu izņemot baznīcas kalendārus, Latvijā nedēļu sāk ar pirmo dienu – pirmdienu.

Kad sākas nedēļa?

Ikdienā nedēļa ir visai pierasts laika jēdziens, kas ietver septiņas diennaktis. Bet bieži vien rodas jautājums, kad tad īsti sākas nedēļa. Kura ir nedēļas pirmā diena? Jo dažādās reliģijās nedēļas galveno dienu svētī gan svētdienā, gan arī sestdienā vai piektdienā.

Nedēļa kā laika vienība, domājams, cēlusies no mēnesgriežu novērošanas, jo Mēness izskats jeb galvenās fāzes – jauns Mēness, pirmais ceturksnis, pilns Mēness un pēdējais ceturksnis – mainās apmēram ik pēc katrām septiņām dienām. Šādu septiņu dienu nedēļu pazina jau pirms 3500 gadiem Senās Mezopotāmijas tautas – šumeri, babilonieši un akādieši, kā arī senebreju izraēliešu un jūdu ciltis. Babilonieši katru nedēļas dienu nosauca spožāko debess spīdekļu – Saules, Mēness un piecu tolaik zināmo planētu Jupitera, Saturna, Marsa, Veneras un Merkura vārdā savā valodā. Senākajos reliģiskajos ticējumos šie debess spīdekļi tika uzskatīti par varenām debess dievībām. Saule ar savu spožo gaismu un siltumu bija valdošā, jo nodrošināja dzīvās dabas sezonālo atdzimšanu, no kā bija atkarīga lopkopju un zemkopju dzīve. Senēģiptieši un grieķi lietoja 10 dienu nedēļu – dekādes. Senajiem baltiem, iespējams, bijusi deviņu dienu nedēļa – savaite.

Izraēlieši un jūdi savu nedēļu atvasināja no pasaules radīšanas leģendas, ko varam lasīt Bībelē Vecās Derības Svēto Rakstu I Mozus jeb Genesis grāmatā. Tajā teikts: “Iesākumā Dievs radīja debesis un zemi. Bet zeme bija neiztaisīta un tukša, un tumsa bija pār dziļumiem, un Dieva Gars lidinājās pār ūdeņiem. Un Dievs sacīja: “Lai top gaisma.” Un gaisma tapa.” – Tā radās pirmā diena, kas atšķīra gaismu no tumsas jeb dienu no nakts. Otrā dienā Dievs radīja debesis, trešā dienā – zemi, ceturtajā – Sauli, Mēnesi un zvaigznes debess izplatījumā – “lai tās kļūtu par zīmēm, kas atšķir dienu no nakts un sadala laiku dienās un gados”. Piektajā dienā tika radītas dzīvās būtnes, bet sestajā dienā – cilvēks pēc Dieva “tēla un līdzības”. Septīto dienu Dievs iesvētīja par svētu dienu. Izraēlieši un jūdi šo nedēļas

7. dienu nosauca īpašā vārdā par sabatu, no ebreju *schabbath*, bet pārējās dienas apzīmēja ar sava alfabēta burtiem. Sabats tagadējā kalendārā sakrīt ar sestdienu un ilgst no saulrieta piektdienas vakarā līdz sestdienas vakara saulrietam. Tādējādi senebrejiem nedēļas pirmā diena sākās pēc sabata.

Kristīgā baznīca pārņēma no jūdiem septiņu dienu garo nedēļu un Romas imperatora Konstantīna Lielā laikā (4. gs. sākumā) iekļāva savā kalendārā. Nedēļas pirmo dienu Kristus augšāmcelšanai par piemiņu nosauca sevišķā vārdā par “Kunga dienu” (*dies Dominica*), bet pārējās dienas – par pirmo (*feria prima*), otro (*secunda*), trešo utt. dienu. Šādu kalendāro nedēļu lietojam vēl tagad. Tikai svētdiena vairs nesākas sestdienas vakarā kā senebrejiem pēc saulrieta, bet gan pusnaktī, kā tas bija pieņemts romiešiem.

Līdz ar kristīgās ticības izplatīšanos dažādas tautas atsevišķās nedēļas dienas nosauca dažādi. Paši romieši jau agrāk, līdz ar Jūlija Cēzara laikā pieņemto kalendāru (45. gadā pr. Kr.), nedēļas dienām pārņēma nosaukumus no babiloniešiem un sauca tās savu dievību vārdos: Saules diena (*dies Soli*) – svētdiena, Mēness diena (*dies Lunae*) – pirmdiena, Marsa diena (*dies Martis*) – otrdiena, Merkura diena (*dies Mercurii*) – trešdiena, Jupitera diena (*dies Jovis*) – ceturtdiena, Veneras diena (*dies Veneris*) – piektdiena un Saturna diena (*dies Saturni*) – sestdiena. Nedēļa sākās ar Saules dienu – svētdienu. Arī citas tautas to pārņēmušas un nosaukušas dažas dienas šo debess spīdekļu vārdos, piemēram, angļi svētdienu sauc – *Sunday* (Saules diena), pirmdienu – *Monday* (Mēness diena), trešdienu – *Wednesday* (Veneras diena), sestdienu – *Saturday* (Saturna diena), bet citas dienas nosauktas pagānisko dievu vārdos: ceturtdiena – *Thursday* (pērkona dieva Tora diena), piektdiena – *Friday* (auglības dieves Freijas diena). Arī vāciešiem ir līdzīgi nosaukumi: *Sonntag* – svētdiena, *Montag* – pirmdiena, *Donnerstag* – ceturtdiena (pērkona dievības diena).

Krieviem svētdienas pirmatnējais nosaukums bija *неделя* (*недельник*) – nestrādājamā diena, no kuras atvasināts arī pirmdienas nosaukums *понедельник* – pirmā diena pēc nestrādājamās dienas. No krievu valodas cēlies arī latviešu vārds “nedēļa”, bet pēc romiešu parauga – dienu skaitīšana pēc svētdienas –

pirmā, otrā, u. c., nepārņemot no krievu valodas nedēļas vidējo dienu *среда*.

Vairākas kristīgās konfesijas – adventisti, baptisti u. c. – svēti nevis nedēļas pirmo dienu – svētdienu, bet septīto dienu – sestdienu. Šo konfesiju nedēļas izpratnē atdzīvojas vecā kristiešu apustuļu laikmeta īpatnība, kad tieši tika pārņemtas dažas jūdu ticības normas, kur viena no svarīgākajām bija “sabats”. Septiņu dienu nedēļu pārņēmušas arī arābu tautas, bet tās musulmanismā nedēļas svēto dienu atzīmē piektdienā.

Juris Cibuļš

Ābece – tautas gara atspulgs

Tas spēks, ko neredz pilienā,

Top liels un varens kopumā.

(Rainis)

Ābece ir pirmā lasīt mācīšanas grāmata. Pašas pirmās ābece parādījās viduslaikos kokgriezumā jau pirms grāmatu iespiešanas mākas izgudrošanas: tāda uzglabājusies Milānas bibliotēkā ar Leonardo da Vinči zīmējumiem.

Ābece ir tautas gara atspulgs. Tā ir miniatūra enciklopēdija, kurā uzskatāmā, saprotamā un saistošā veidā tiek sniegtas zināšanas par savas tautas vēsturi, ģeogrāfiju, kultūru, sasniegumiem dažādās dzīves jomās. Šī pirmmācības grāmata ir pedagogijas un valodniecības simbioze. Tā ir zināšanu un skolas simbols.

Vecais galdnieks Džepeto pārdeva savu mēteli, lai koka lellei Pinokio (Buratino) nopirktu grāmatu – nu, protams, ābeci.

Ābece uzdevums ir ievadīt mazo ķiparu burtu pasaulē, iemācīt lasīt dzimtajā valodā. Ar ābeci sākas kāpiens zinību kalnā. Jo augstāk, jo plašāks paveras apvārnis.

Cik dažādas tautas, valodas, tik arī dažādas ābece: bērnodārza audzēkņiem, māj mācībai, pirmklasniekiem, pieaugušajiem, neredzīgajiem, nedzirdīgajiem... Dažādība un neatkārtojamība ābeču

pasaulē ir patiešām apbrīnojama. Gluži kā pašas valodu pasaules brīnumi:

...turku valodā ir viens nekārtņais darbības vārds, angļu valodā – 283, esperanto valodā nav neviena;

... Ziemeļamerikas indiāņu čipeva valodā darbības vārdam ir ap 12 000 formu;

...tabasaranu valodā ir 48 lietvārda locījumi;

...kabardiešu valodā vietniekvārdam ir 28 personas;

...vismazāk burtu ir havajiešu un Rotokas salas iedzīvotāju valodas alfabētā – 12 un 11;

...aini skaita – $(2 \times 20) - (7 + 10) = 23$;

...franči – $(4 \times 20) + (10 + 7) = 97$;

...dāņi – $3 + 4\frac{1}{2} \times 20 = 93$ vai $(5 - \frac{1}{2}) \times 20 = 93$;

...ubihu valodā ir 80–85 līdzskaņu fonēmas un viena pati pat-skaņa fonēma a;

...papuasu tangma valodā ir tikai divi krāsu apzīmējumi, proti, *muli* – melns, zaļš un *mola* – balts, sarkans, dzeltens;

...aborigēnu diirbalu valodā ir četras dzimtes – vīriešu, sieviešu, ne-katrā un ēdamā. Igaņu un angļu valodā lietvārda dzimtes vispār nav.

Ābeču pārsteidzošā daudzveidība ir atkarīga no valodas iekšējās uzbūves, mācīšanas metodes (burtošanas, skaņu/dzirdes, analītiski sintētiskā, globālā...), poligrāfiskajām iespējām, no tautas mentalitātes. Ābecē kā ūdens pilienā atspoguļojas gan laikmeta prasības, gan tautas kultūras līmenis. Tā uzskatāmi rāda, kā kurai tautai “strādā galva” un kā tā domā par bērnu nākotni.

Manā kolekcijā ir aptuveni 3000 ābeču no 180 zemēm 400 valodās un dialektos. Tā ir izstādīta 111 reizes Latvijas muzejos, skolās, bibliotēkās, klubos, kā arī 1987. gadā Maskavā Vissavienības tautas saimniecības sasniegumu izstādē, kurā kolekcija tika apbalvota ar sudraba medaļu.

Kopā ar filoloģi Lidiju Leikumu esmu sarakstījis ābeci latgaļu valodā (1992). Tā atrodas pastāvīgajā ekspozīcijā Šeņžeņā Pasaules VIP (*Very Important Person* – ļoti ievērojama persona) centrā Ķīnā.

1996. gadā apgāds “Zvaigzne ABC” laida klajā manu ābeci latviešu valodā; tā bija izstādīta Starptautiskajā grāmatu tirgū Frankfurtē pie Mainas Vācijā.

Ir uzrakstīta ābece un lasāmā grāmata latgaļu valodas Purlovas izloksnē.

Esmu pazīstams ar ābeču krājējiem gan Latvijā, gan aiz tās robežām – Slovēnijā, Vācijā, Austrijā, Dānijā, Kazahstānā, Ukrainā un Jakutijā.

Lūdzu atsaukties visus, kuri var palīdzēt bagātināt manu kolekciju!

Lidija Ozoliņa

Vēdera prieki

Jūsu veidoto kalendāru cenšos iegādāties katru gadu, jo strādāju nelielā, bet jaunā lauku skolā – Aizkraukles rajona Pilskalnes pamatskolā. Šajā skoliņā esmu bibliotekāre un mācu arī vēsturi un sociālās zinības. Mani interesē sava novada pagātne, tāpēc ar skolēniem darbojas arī novadpētniecības jomā.

Lai arī iegādājos kalendāru katru gadu, taču ne vienmēr tūlīt to izlasu līdz beigām. Taču šogad jauno kalendāru sāku pētīt no beigām, tādēļ savlaikus izlasīju uzdevumu lasītājiem. Nolēmu uzrakstīt dažas ēdienu receptes. Varbūt tās nebūs nekādas īpašas receptes, taču es pati bērnībā esmu ēdusi šos ēdienu un atceros to garšu, kaut arī pagājis jau 40 gadu (šobrīd man ir 48 gadi). Dažai receptei aiz īpatnēja nosaukuma slēpjas labi pazīstams vai arī pavisam vienkāršs ēdiens.

Tātad par vēdera priekiem Aizkraukles rajona Pilskalnē. Mani senči pa mātes līniju vairākās paaudzēs ir šajā pusē vietējie – bijušās Pilskalnes muižas kalpi. Gan mans vectēvs (mātestēvs Pēteris Zutīts), gan arī viņa tēvs Pēteris Zutīts ir bijuši Pilskalnes muižas mežsargi un uzticīgi kalpojuši šīs muižas īpašniekam baronam Lintenam. Savukārt manas mātes vectēvs, tātad mans vecvectēvs Jānis Kaņepējs, ir 65 gadus nokalpojis Pilskalnes muižā par zirgupuisi, vēlāk, kad kļuvis vecāks un fiziski nespējis veikt zirgupuiša pienākumus, barons viņu paaugstinājis par kučieri. Savas muižas strādniekos barons visaugstāk vērtējis godīgu attieksmi pret darbu un saudzīgu attieksmi

pret dzīvniekiem un dzīvo dabu, kā arī tieksmi pēc izglītības. Tādēļ arī mani senči acīmredzot šajā pusē dzīvojuši vairākās paaudzēs. Līdz ar to tradīcijas, paradumi, dzīvesveids mūsu ģimenē pārman-tots no paaudzes paaudzē. Arī ēdieni un to gatavošanas paņēmieni. Vienu otru ēdienu mūsu ģimenē gatavoja jau vecmamma Māra Zutīte (mana mātesmāte), gatavoja mana māte un tagad gatavoju es, tāpat mana māsa savā ģimenē, kā arī tie apkārtējie kaimiņi, kuri te dzīvo jau vismaz trīs paaudzēs.

Ubaģine. (Arī ubaģene.) Ēdiens, ko lauku cilvēki kā lielu kā-rumu ēda pēc smagas darbadienas vai arī tad, kad nebija gaļas, kā arī vasarā, kad laukā un dārzā viss vēl tikai auga un brieda. Šo ēdienu Pilskalnes pusē ēda 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajā pusē. Pagatavošana ļoti vienkārša. Nobriedušu rudzu maizi salauza vai sagrieza mazos gabaliņos (kumāšiņos) un aplēja ar siltu ūdeni. Var liet arī aukstu ūdeni, ja tā garšo labāk. Pāri pārkaisa cukuru.

Mana māte šo ēdienu atceras kā vienu no lielākajiem bērnu-dienu kārumiem, jo viņi dzīvoja laukos un bija tik trūcīgi, ka par našķēšanos nevarēja pat sapņot.

Norūdziņas. (Arī ēdiens.) Kaut gan bieži vien šo vārdu izman-toja pārnēstā nozīmē, kad gribēja pateikt, ka vēlas baudīt kādu ne-lielu kārumiņu azaidā.

Tiešā nozīmē tā ir no sarūguša, nokrejota piena nosmelta virsējā daļa, kad krējums nosmelts un mazliet vēl palikušas krējuma atliekas, bet arī rūgušpiens jau klāt. Tādu lej māla krūzē vai bļodiņā, uzkaisa sāli vai cukuru un ēd ar maizi vai tāpat. Sevišķi labi garšo vasarā karstā laikā pēc darba siena pļavā. Arī šo ēdienu ēda Pilskalnes pusē gadsimtu mijā. Ēdiens pats par sevi nav nekas neparasts. Interesants ir šis vārds vai arī teiciens kā tāds, kad saimniece vaicā saviem ļaudīm, ko gatavot maltītei, un saņem atbildi: "Ko nu tur gatavos! Paēdis kādas nekādas norūdziņas."

"Ķērnes piens". 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. pirmajā pusē sviestu laukos gatavoja īpašos sviesta kulšanai paredzētos, no koka gatavotos traukos – sviesta ķērnēs. Suliņas ar sīkām sviesta piciņām,

kas palika ķērnē pēc tam, kad krējums sagāja sviestā, labi garšoja kopā ar mizu krāsni ceptiem vai vāritiem kartupeļiem. Ja vēl kartupelīm pa virsu pakaisa sāli – nenoēsties! “Ķērnies pienu” bija īpaši labi atdzerties vasarā karstā laikā, kad darbi dārzā vai siena plāvā.

“Ķērnies pienā” bija vairāk labuma nekā piena suliņās, kaut arī tās tika lietotas kā padzēriens karstā laikā.

“Ķērnies piens” 20. gs. 50.–60. gados mūsu mājās bija arī pamatsastāva produkts.

Sliņķu kūka jeb rūgušpiena maize. Lai izceptu šo kūku, nevajag daudz un dārgu produktu.

Nem 1 litru “ķērnies piena” (mūsu dienās kefiru, paniņas, rūgušpienu vai arī t. s. pakrējumu, kas paliek mājās gatavotam krējumam trauka apakšdaļā), 2 glāzes cukura, 1 pilnu ar kaudzi tējkaroti pārtikas sodas, 1 naža galu citronskābes vai dažas pilītes etiķa sodas dzēšanai. Ja rūgušpiens ir ļoti skābs, tad tas sodu dzēsīs. Vēl vajadzīgs 1 kg miltu.

Palielā traukā (vislabāk 4–5 litru tilpuma māla, stikla vai emaljētā bļodā) ielej rūgušpienu, pievieno cukuru (var arī pēc vēlēšanās vēl pievienot kādu karoti medus), pievieno sodu un ar koka karoti masu maisa, līdz tā uzputo un beidzas reakcija (masa jūtami paliecinās tilpumā, un beidzas sodas radītā šnāksana). Tad pievieno miltus. Masai jābūt skāba krējuma konsistencē, taču lejamai. Mūsu mājā šai kūkai produkti tika un vēl joprojām tiek svērti vai mērīti tikai aptuveni. Tādēļ miltu daudzumu precīzi noteikt grūti – mikla saimniecei jāizjūt. Kad masa gatava, to lej ar taukvielām izziestā un miltiem pārkaisītā pannā un liek uzkarstēt cepeškrāsnī. Cep vienmērīgā ~150–200 grādu karstumā 45–50 minūtes. Kūkas gatavību var pārbaudīt ar koka skaliņu. Ja mikla nelip pie skaliņa, kūka gatava.

P. S. Jo skābāks rūgušpiens, jo soda labāk putos, kūka būs cēlāka un brūnāka arī bez medus.

Ja kūkai pievienos mazāk cukura, tā būs diabētiskāka, ja vairāk – garšos pēc medus arī bez medus pievienošanas.

Kūkas sastāvu iespējams variēt, pievienojot sakultu olu, ievārijumu, svaigus ābolus vai rabarberus, pārkaisīt ar kanēli un pārliet ar glazūru, krējumu.

Batviņi jeb biešu lapu zupa. Vāra vasarā no svaigām galda biešu vai lopbarības biešu mazajām lapiņām.

Šo zupu var gatavot kā gaļas vai arī tikai lapu zupu, pievienojot garšvielas un krējumu, pienu vai sviestu.

Ja zupu vāra ar gaļu, tad vienā katlīnā liek vārīties gaļu (žāvētu vai svaigu), pievieno piparus un sāli. Otrā katlīnā liek vārīties tīru ūdeni bez piedevām lapu plaucēšanai. Lapas nomazgā, sagriež, ber vārošajā ūdenī, dažas minūtes plaucē, tad caurdurī lapas notecina. Kad gaļa gatava, noplaucētās un notecinātās lapas liek katlā pie gaļas, pievieno dilles un sīpollokus.

Varianti: 1. Zupu vāra bez gaļas. Noplaucētās lapas liek zupai paredzētajā katlā vārošā ūdenī, pievieno sāli pēc garšas, dilles, sīpollokus un kubiņos saceptu cauraugušu cūkgaļu – “circenišus”.

2. Zupa vāra tāpat kā iepriekš, tikai beigās pievieno skābu krējumu. Ēdot var piekost maizi ar sviestu vai ar ceptu gaļu.

3. Zupu vāra tāpat kā iepriekš, tikai beigās pievieno pienu un piciņu sviesta. Ēd ar rudzu maizi un sviestu.

4. Biešu lapas vasarā iespējams sagatavot ziemai, marinējot burciņās vai arī ieskābējot māla vai stikla traukā. Tad arī ziemā varēs cienāties ar batviņiem.

“Pusplēpene”. Tā ir miežu putraimu biezputra ar kartupeļiem un gaļu.

Sākumā nelielā daudzumā sālsūdens vāra gaļu. Kad gaļa gatava, katlīnā gaļai pievieno aukstā ūdenī noskalotus miežu putraimus un uz lēnas uguns, šad un tad pamaisot, vāra gandrīz gatavus. Tad pievieno apmēram trešo daļu putras tilpuma nomizotus un sīki kā zupai sagrieztus kartupeļus. Katliņam uzliek vāku un uz ļoti lēnas uguns, ik pa brīdim apmaisot, vāra gatavu biezputru. Šī biezputra iznāk nedaudz laidenāka (šķidrāka) nekā biezputra, kas vārīta tikai no miežu putraimiem.

Kad biezputra gatava, to ēd ar pienu, rūgušpienu, krējuma mērci, ceptiem gaļas kumosīņiem, sviestu u. tml. atkarībā no katra ēšanas gaumes un paradumiem.

Ko stāstīja veci ļaudis

Daudz interesantu ēdienu un dzērienu gatavošanas veidu var atrast etnogrāfu dažādu gadu ekspedīciju pierakstos. Tur sastopami visi Latvijas novadi, tik tiešām daudzveidība. Lūk, daži LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta etnogrāfu 1958.–1964. gadā izdarīti pieraksti.

Skābeņu zupa

1910. gadā dzimusī **Jeļena Vasiļjeva no Ludzas** stāstījusi tā: “Vispirms skābenes nomazgā, noplaucē un sīki sagriež. Novāra olu, sīki sagriež un sagriež arī lokus. Vāra kopā un pasniedz ar krējumu” (E28, 4495 ae). **J. Jakovļeva**, dzimusi 1896. gadā, arī no Ludzas, skābeņu zupu sauc par holodņiku – auksto zupu. Tās pagatavošanai ņem rīsus, skābenes, biezpienu un krējumu. Rīsus izvēra mīkstus, zupai pievieno sakapātas skābenes, pēc garšas var pielikt arī kartupeļus. Kad zupa atdzisusi, pievieno biezpienu un krājumu (E28, 4498 ae). 1889. gadā dzimusī **Line Gredzens no Krustpils rajona Klintaines Ozoliņiem**: “Skābeņu zupai savāra gaļu ar putraimiem, liek klāt skābenes. Kad zupa gatava, sakuļ pāris olas ar drusku piena un pielej zupai. Ja ir, ēdot pieliek krējumu” (E21, 63 ae). 1881. gadā dzimusī **Elza Palcmane no tās pašas Klintaines Dambīšiem**: “Skābeņu zupu vāra kopā ar biešu lapām, tad nav tik skāba. Pieber drusku putraimus, kartupeļus un ēdot – krējumu” (E21, 12 ae).

Sēņu ēdieni

70 gadu vecā **Melānija Zutis no Valkas rajona Jaunkārķu Reinām** zinājusi stāstīt, kā gatavo sēņu kotletes. Sēnes samal, pieliek kādu olu, samīca. Izveido kotletes un cep taukos uz pannas. Ēd pie sausiem kartupeļiem. Baravikas žāvē un liek pie zupām. No sālitām bērslapītēm gatavo salātus – sēnes pasmalki sagriež, pieliek sīpolus un krējumu. Sēņu salātus vietējie iecienījuši godos (E13, 3540).

70 gadu vecā **Emīlija Vaivars no Gulbenes rajona Tīrzas** pastāstījusi sēņu biezputras recepti: “To vāra sēņu laikā. Ūdenī ieliek

vislabāk žāvētas cūkas ribiņas, pieliek klāt ripiņās sagrieztus tupeņus un vāra, kamēr gaļa miksta un tupeņi sāk jukt, tad pieber aizberu un vāra pašķidru biezputru. Kad gatava, tad pieber klāt sagrieztas vai sakapātas, taukos saceptas sēnes ar sīpoliem. Sajauc, pavāra un ēd pusdienās. Klāt piedzer saldu vai rūgušu pienu, bet, ja ir, tad paniņas” (E26, 623 ae).

Maizes cepšana

73 gadus vecais **Jēkabs Viļumsons no Talsu rajona Mērsraga Viļumiem** stāstījis, kā maizi cepusi viņa tēvamāte:

“Rudzu maizei miltus ieplucināja vakarā karstā ūdenī, no rīta samīcīja, pielejot siltu ūdeni, tad atstāja, kamēr pierūga pilna abra. Iztaisīja garenus kukuļus, katrā pusē ievilka trīs strīpas un cepa. Miežu maizi cepa no atsiļātiem miltiem, ko izsiļāja ar lūku vai astru sietiem. Miltus iekūla rūgušpienā un neraudzētus izveidoja lielus, apaļus kukuļus. Baltmaizi cepa ar alus raugu. Alus padībenes izņēma, izskaloja 2–3 ūdeņos, aukstos, salēja pakulās, izžāvēja un satina rullīšos, nolika uzglabāt sausā vietā pie griestiem. Kad gribēja lietot, aplēja ar remdenu ūdeni, atmieksķēja, tad nolēja, pielēja pienu, miltus – “iecildināja”. Alu gatavojot, raugu iecildināja ar misu. Pēperkokus cepa uz svētkiem no rāceņu sīrupa, klāt lika medu” (E27, 10653–10656 ae).

Kafija

73 gadus vecā **Matilde Rikmanis no Jēkabpils rajona Greblu Mailiem** kafijas gatavošanu izstāstījusi šādi: “Kafijas gatavošanai audzēja cigoriņus. No labības nebija tik garšīga. Rudenī cigoriņus notīrīja, sīki sagrieza četrkantīgos gabaliņos un krāsnī sakaltēja. Kad vajadzēja lietot, tad sakaltušos cigoriņus sabēra kafijas “bremīzerī” un krāsnī virs oglēm apgrauzdēja brūnus. Tad samala kafijas maļamajā mašīnā” (E18, 5266 ae). 1963. gadā pierakstīts tāds **A. Ligo-tājas stāstījums no Madonas rajona Viesienas Bērziņiem**: “Pirms 50 gadiem Viesienas Āriņu apkārtņē kafiju dēvēja par suslu un kafijas dzērājus par susleniekiem. Šiem vārdiem toreiz nebija nievājošas nozīmes, bet gan it kā jautrības, neparastības noskaņa. Cik atceros,

šiem nosaukumiem bija kāds sakars ar Aiviekstes plostniekiem. Tie arvien bijuši omulīgi, labi iedzērāji un parasti saukti par susle-
niekiem.

Āriņu māte suslu parasti gatavoja divējādu – no apgrauzdētiem un sasmalcinātiem cigoriņiem, kam bija piebērtas arī kafijas pupiņas, vai arī no kviešu graudiem. Tos diedzēja un, tiklīdz parādījās asni, izkaltēja, apgrauzdēja un samala rokas dzirnavās – tajās pašās, kurās mala iesalu un sutnes. Citās mājās, maļot kviešu graudus, tiem lika klāt apgrauzdētas ozola zīles.

Gatavojot suslu, vispirms uzvārija ūdeni, tad piebēra suslas pulveri un vēl drusku pavārija. Tad salēja kādā traukā, lai piebērtais pulveris nostājas dibenā. Tas notiek ātri, un tumšo šķidrumu tad tūlīt lēja katlā atpakaļ, pielika naža galu sviesta un pielēja pilnpienu – tik, lai tā būtu trešā daļa no visa daudzuma. Vēl uzkarsēja, un susla bija gatava.

Susla parasti bija brokastu dzēriens, īpaši svētdienās. Dzēra ar cukuru. Par septiņām kapeikām mārciņā varēja pirkt, cik vien patikās. Uz Āriņiem to atveda no Pļaviņām linu un graudu vedēji” (E6, 206 ae).

Tajā pašā ekspedīcijā **Madonas rajonā** pierakstīts **E. Lejiņas** stāstījums no **Mārcienas Pokām**. Kafijai ņem divas daļas zīļu, divas daļas cigoriņu un vienu daļu miežu graudu. Pēc otras receptes 1–2 olas samīca cieti ar rudzu miltiem, liek uz pannas izgrauzdēt un tad samaj ar gaļas mašīnu. Šādi gatavota kafija senos laikos, ap 1891. gadu, kad vēl nepazina veikala kafiju (E6, 321 ae).

Pavisam neparastu un sarežģītu kafijas sagatavošanas paņēmieni paudusi 75 gadus vecā **Marija Lavrentjevna no Ludzas**. Pēc teicējas nostāsta, Veļikije Lukos, Novosokolņikos, kafijas pagatavošanas gaita bija šāda: augusta mēnesī novāc cigoriņu ražu. Cigoriņus nomazgā, siki sagriež, izžāvē. Izžāvētos cigoriņus kopā ar miežu putraimiem cep ar sviestu uz pannas. Uz otras pannas cep kviešu putraimus bez sviesta. Pagatavo mīklu kā mājas nūdelēm, izžāvē, siki sagriež, savieno ar izkarsētiem cigoriņiem un kviešu putraimiem. Masu caur gaļas mašīnu izlaiž pulvera veidā. Kafiju pagatavojot, vārošā ūdenī ieber kafijas pulveri, savāra ar pienu un cukuru (E28, 4526 ae).

Tējas un atspirdzinoši dzērieni

Zelma Kripēns no Valkas rajona Ēveles Kažančiem stāstījusi, ka tējām lietotas piparmētras, ābeļu lapas, ķīmenes. Ābeļu lapu tēju sagatavo rudenī, kad sāk dzeltēt lapas. Tad ābeļu lapas salasa, saliek traucīnā, uzliek vāciņu un liek maizes krāsnī pēc maizes izvilksanas, lai izkarst un izsūt. Tad izžāvē un uzglabā maisīnā (E13, 3583 ae). No Latgales puses, **Ludzas rajona Morozovkas sādžas**, nākušas ziņas, ka tējām izmantots ļoti plašs augu klāsts – čimeki (ķīmenes), aveņu kātiņi, brūkleņu lapas, vējputnes (vīgriezes), peoniju ziedi, bišu ziedi (baltie ceriņi), kaltētas mellenes (E28, 7468 ae).

Emīlija Kalniņa no Madonas rajona Kalsnavas Robežniekiem zinājusi pastāstīt par murci: “Murci gatavoja pavasarī no sulām bērzu sulošanas laikā. Sulas salaida mucā. Kad muca vai kubuls līdz pusei pieliets, sulā ielika maizes garozas. Kubla virsu pārbēra ar garām pelavām un rudzu graudiem. Tā kubuls stāvēja mierīgā vietā, kamēr sāka rūgt. Pēc kādām nedēļām graudi pelavās sazēlušī velēnā, bet šķidrums apakšā izrūdzis par dzidru, dzeltenbrūnu, garšīgu dzērienu, ar ko labi atspirdzinājās siena plāvēji tālās plāvās” (E6, 295 ae).

Par to, ka Latvijā gatavoti ne tikai nevainīgi atspirdzinoši dzērieni slāpju remdēšanai, zinājusi stāstīt 71 gadu vecā **Emīlija Veinbergs** no Sēlpils Spietīņiem: “Daugavas malā pretim Oliņkalnam Kurzemes pusē ir Zvejnieki. Tur dzīvoja Zirnis. Tas jau no cara laikiem bija liels vīna rūpnieks. Uzcēla speciālus vīna pagrabus, iegādāja dažādus aparātus un taisīja vīnus. Augļus un ogas audzēja savas mājas dārzā un arī uzpirka no apkārtnējiem saimniekiem” (E18, 5245 aen).

Kā es šmakolku brūvēju

Tajos senajos, bet varbūt nesenajos krievu laikos, kad pirms Jāņiem vīri pēc alus rindā stāvēja, bet tie, kuriem bija palaimējies novaktēt izlejāmā alus cisternas ierašanos, nesa mājās alu piena kanniņās, trislitru gurķu burkāš un benzīna *kaņistrās*, biju nolēmusi vai nu darba, vai spītības pēc Līgo vakaru pavadīt Rīgā pie televizora. Gatavodamās kārtējo reizi noskatīties “Limuzīnu Jāņu nakts krāsā” vai “Īsu pamācību mīlēšanā”, izdomāju alu brūvēt pati. Cik tur tā darba! Dažas dienas pirms Jāņiem aplēju maizes zupai sakaltētās rupjmaizes donas ar verdošu ūdeni, atstāju nakti izmirt, no rīta nokāsu, pieliku *zupai* siltā ūdenī izšķīdinātu raugu, tā labi daudz, un cukuru – vēl jo krietni, jo man garšo salds lauku alus. Nekādu apiņu, protams, man nebija. Biju dzirdējusi, ka Latgalē alum liek klāt vaivariņus (vai dustu) *krepkumam*, bet neko tik ekstremālu jau es netaisījos brūvēt. Tikai tādu patīkamu padzērienu. Apsedzu lielo katlu ar vecu frotē peldmēteli siltumam un devos uz darbu.

Vakarā, durvis atverot, māja smirdēja kā brūzis un putas jau pa grīdu pretī tecēja. Lielumu nosmalstīju, šķidrumu pārlēju vēl lielākā katlā, logu uz ielas pusi baidījos vērt vaļā.

No rīta pēc brāgas smaržojošo brūno šķidrumu sapildīju litrīgajās vermuta pudelēs ar skrūvējamu korķi un noliku pieliekamajā gaidīt vakaru.

Ērti iekārtojusies pie televizora, jāņusiera šķivis pa kreisi, divas litrenes ar alu – pa labi, jutos ar dzīvi pilnīgi apmierināta. Pirmo pudeli neuzmanīgi atskrūvējot, alus ar lielu šalti aplēja ne tikai ozollapām izmargoto galdadrānu, bet arī visu manu Jāņu *štāti*. Garšoja tīri labi. Salds. Gandrīz kā īsts lauku alus. Otro pudeli skrūvēju vaļā lēnām, *duku* pamazām izlaizdama. Tik garšīgs vairs nešķita, bet nevar taču atstāt atvērtu alus pudeli.

Kad pamodos, TV rādīja baltu ekrānu, bet galvā vareni spie-toja bites. Jāņu dienā kaut kā tomēr aizvilkos līdz laukiem, līdz

paņemdama trešo alus litreni, kam nezin kāpēc virsū skatīties vairs negribējās.

– Meit, meit, tu nu gan esi īstu *šmakolku* sabrūvējusi, – smējās krusttēvs, nomēģinājis manu darījumu, un apsoliya citreiz pamācīt, kā pareizi alus darāms un kādas kļūdas es esmu pielāvēusi. Tobrid atvēcinājos *ar abi roki*, jo neko par alu vairs negribēju dzirdēt.

Nu krusttēva vairs nav, un mana pieredze mājās uzbrūvēt alu kalendāra lasītājiem noderētu tikai ar mīnus zīmi – kā nedarīt. Bet kā darīt? Par laimi, Latvijas vēstures institūta apgāds 2001. gadā ir laidis klajā etnogrāfes Lindas Dumpes grāmatu “Alus tradīcijas Latvijā”, par kuru autore saņēma Latvijas Zinātņu akadēmijas un a/s “Aldaris” balvu.

Protams, latvieši alu darījuši no miežiem, nevis no rudzu maizes garozām. Rudzus dažviet pielikuši, tikai lai alus būtu tumšāks. Vajadzīgi apiņi, “... ar tiem centās panākt alus aromātu, rūgteno garšu un, pēc sava laika priekšstatiem, arī stiprumu”. Rūgšanas veicināšanai un saldumam pievienoja medu. Cukuru – vēlākos laikos. “Bet, tā kā cukurs mainīja rūgšanas procesu, radot kaitīgas vielas, kas izraisīja galvassāpes, alus ar cukuru brūvēts samērā reti.” Par vaivariņiem izrādījās taisnība – to novārījumu likuši klāt arī jau gatavam alum, lai tas būtu stiprs (*krepkumam*) un rūgts.

Lasot par alus darīšanas procesu, atklājās vēl viena mana būtiska kļūda – alus jāsāk darīt divas vai trīs nedēļas, nevis dienas pirms svētkiem! Iesalu sāka gatavot vēl agrāk, jo tā sagatavošana aizņēma vismaz divas nedēļas.

“Iesala taisīšana bija sarežģīts process – miežu graudi tika mērcēti, dīdēti, kaltēti un samalti. Iesalā graudu ciete pārvērtās par iesala cukuru, kas alus darīšanas tālākajā gaitā nodrošināja rūgšanu.”

Iesala graudu mērcēšanai lietots miksts ūdens, sevišķi noderīgs esot kausēta ledus vai sniega ūdens. Kā stāstīts literatūras avotos, no martā vai aprīlī sagatavotiem miežiem brūvēts alus stāvēt pat desmit vai divdesmit gadu, jo tā saucamais ziemas ūdens neļauj tam saskābt.

Pēc tam kad miecētie, dīdētie un kaltētie iesala graudi bija rupji samalti, miltus aplēja ar karstu ūdeni, lai izšķīst iesalā esošais cukurs, saldo šķidrumu – misu – notecināja un raudzēja. Līdz pat 20. gs. Latvijā misu vārīja, ielaižot kubulā nokaitētus akmeņus.

Apiņus, iepriekš 2–3 stundas novārot, lai mazinātu rūgtumu, agrāk lika klāt jau misas vārīšanas laikā. “20. gs. misa pārsvarā tecināta bez apiņiem, tos lika alum klāt vēlāk raudzēšanas procesā, jo tad varēja labāk regulēt alus garšu.” Tecinot misu, karsto ūdeni lēja uz iesala atkārtoti. Notecināto un caur salmiem nofiltrēto misu salēja raudzējamā kubulā. Svarīga bija misas pareiza atdzesēšana pirms rauga likšanas. Jo karstāka misa, jo stiprāks, *cietāks* alus. Nu es sapratu, kāpēc krusttēvs manu brūvējumu nosauca par *šmakolku* – tā Latgalē dēvē stipro, reibinošo alu. L. Dumpes grāmatā minēts 1926. gadā Atašienē pierakstīts 1846. gadā dzimušā Brenča Bērzkalna stāstījums: “Agrāk, dažreiz arī tagad, raugu likuši karstā šķidrumā, raudzēja, trauku noseguši ar deķiem, diviem kažokiem u. c. Tāds alus stipri puto un stipri reibina. Pēc lietošanas izsauc stipras galvassāpes un vemšanu.”

Kad misa bija atdzisusi līdz istabas ūdens temperatūrai, tai lēja klāt raugu. Laukos alus raugs parasti bija kubula vai mucas dibenā nostāvējušās iepriekšējā brūvējuma mieles, kuras uzglabāja pagrabā pudelēs vai pavisam asprātīgi – iemērcot tajās pakulas, satinot tās strunķītī, sasienot un izžāvējot. Nākamajā alus darīšanas reizē pakulas ar raugu iemērcā siltā ūdenī vai misā, pielika miltus un nolika siltā vietā uzrūgt.

Ieraugu ielēja kubulā pie misas, kubulu apsedza, lai rūgstošais alus ir silts, bet skatījās, lai tas nepārkarstu. Alus rūga 2–3 dienas atkarībā no tā, vai tas notika siltākā vai vēsāka vietā. Rūgšanas laikā putām jābūt vienmērīgā kārtā, baltām un stingrām. Kad putas kubulā sāk krist, tā ir zīme, ka alus jāpārlej mucā. Mucu aizspundē, aizdrīvē ar pakulām un noliek vēsā vietā klēti vai pagrabā, lai alus vēl kādu laiku nogulstas. Tikai tad tas ir gatavs.

Alus darīšana ir stipri individuāla padarīšana, katram darītājam ir savi noslēpumi un *knifi*, tādēļ katrā lauku sētā alus garšo citādi. Atcerieties, kā sūnciemieši ziemu staigāja no būdas uz būdu, nogaršodami, kuram vasarā izaugusi labāka tabaka un uz Ziemassvētkiem padevies stiprāks alus. Tikai ap meteniem, kad gan viens, gan otrs beidzies, varējuši sākt domāt par peļņā iešanu.

Ko esmu mācījusies no visa te aprakstītā? Pirms kaut ko uzsāk, tas kārtīgi jāizpēta. Un vēl – dari ko daridams, apdomā galu!

Ventspilī tapuši aizvēsturiski gaļas, zivju un pat saldūdens gliemežu ēdieni

Vāru, vāru akmens laikmeta putru. Kam tādu dot, kam nedot? Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta asistents Valdis Bērziņš, podnieki un keramikas pētnieki, dzīvesbiedri Baiba un Einars Dumpji Ventspils Piejūras muzejā, kur viņi šādu akmens laikmeta virumu gatavoja zinātniskos nolūkos, jautājumu atrisinājuši vienkārši – vispirms nogaršojuši paši. Paticis.

Dažas dienas melni nokvēpušos spicdibena māla podos tapušos ēdienus varēja nogaršot arī apmeklētāji, kurus vienam no brīvdabas muzeja nostūriem bija pievilinājuši ugunskura dūmi, zivju zupas vai gaļas viruma gardais aromāts. Piekrišana bijusi pat saldūdens gliemežu zupai, kādu droši vien nav noniecinājuši arī kuršu zemes tālie senči, jo izrakumos šaipusē pie apmetnēm atrasti pat 30 centimetru biezi gliemežvāku slāņi, kuru iemītņieki droši vien dzīvi beiguši verdošā ūdenī. Tikpat biežā kārtā tur gadījies sastapt arī ezerriekstu čaumalas, taču tos Ventspilī, lai kā gribētos, ēdiena gatavošanai izmantot nav bijis iespējams, jo šis garšīgais auglis mūsu zemē sen jau ierakstīts “Sarkanajā grāmatā”, skaidroja V. Bērziņš. Viņš pieļāva, ka tagad tos senlaiku ēdienkartē varētu aizstāt ar lazdu riekstiem, ja vien būtu, kas tos salasa.

“Latvijas Kultūrkapitāla fonda finansētajā un Ventspils muzeja atbalstītajā pētījumā mēs ne tik daudz gribam noskaidrot, ko neolīta laikmetā (3800–3000 g. p. m. ē.) cilvēki ēda. To varam tikai iedomāties, jo receptes akmeņos senči nav iekaluši. Ir skaidrs, ka tā bija medījumu gaļa un noķertās zivis, arī dabā atrodamie ēdamie augi un augļi,” teica V. Bērziņš. “Savukārt Ventspils rajona Sārnatē izrakumos atrastie, vāji apdedzinātie akmens laikmeta māla trauki liecina, ka tie izmantoti ēdiena gatavošanai uz uguns, varbūt roņu tauku kausēšanai, jo ir no ārpuses nokvēpuši, bet iekšpusē saskatāmas piedegušas pārtikas paliekas. Lietošanas gaitā tiem daļēji noberzti tolaik iecienītie ķemmes un bedrīšu raksti,” skaidroja vēsturnieks.

Viņš pieļāva, ka Ventspilī veiktais eksperiments, ēdiena vārīšanai izmantojot un pēc tam ar izrakumos atrastajām lauskām salīdzinot Baibas precīzi pēc akmens laikmeta tehnoloģijas izgatavotos māla podus, ļaus gūt pilnīgāku informāciju par toreizējām kulinārijas tradīcijām, māla trauku lietojumu senajā mednieku un zvejnieku sabiedrībā.

Keramiķe neslēpa, ka ir ļoti interesanti izmēģināt, kāds un cik ilgā laikā iznāks virums (jo māla pannas izrakumos nav atrastas) podā, kas gatavots no parasta māla, liesināšanai un labākai veidošanai, kā darījuši ļaudis neolītā, tam nedaudz piejaucot kūdru, melnzemi, arī sasmalcinātus gliemežvākus un pēc tam apdedzinot visparastākajā ugunskurā.

“Šādi darināts trauks ir trausls, lielākie noteikti ceļami abām rokām, citādi var izlūzt mala,” skaidroja keramiķe, kuras gatavotie spīdībena vārāmpodi ir pat 20 un vairāk litru tilpumā. Lai gan tie ir bez glazūras un nedaudz laiž cauri šķidrumu vai kausētus taukus, vārīšanā aizvēsturiskā pavardā piemērots šķiet tieši neapdedzināts māls.

Precīzi pēc izrakumu datiem Piejūras muzejā tagad ierīkotā pavarda vieta veidota no 10–15 centimetru bieza smilšu slāņa, kam virsū blīvi noklātas ap trīs centimetrus resnas maikstītes. Tās noseģtas ar pabiezu priežu vai egļu mizu kārtu, pa virsu atkal uzberot ap 10 cm smilšu kārtu. “Šādā kārtainā tortē ar smailo galu iesēdina podu, apliek apkārt sausu malciņu, un – ja vien kurinātājs un putras maisītājs ir pietiekami čakls – ēdiens ir gatavs tikpat ātri kā uz modernas gāzes vai elektriskās plīts,” rādīja B. Dumpe, turklāt garantējot, ka viņas vārāmtrauks atšķirībā varbūt no modernajiem nekādas kaitīgas vielas neizdala. Ēdienā, kā varētu likties, neiedrupinās arī trauslā trauka iekšpuses māls, parasti nesakrīt arī ugunskura plēnes, bet dūmu garša ir pikantuma robežās.

Dumpju ģimene un V. Bērziņš pārliecinājies, ka Baibas gatavotajos traukos var vārīt ne vien zivju zupu, bet izsautēt arī cūku ribiņas un pat kāda vietējā vēsturnieka dāvāto meža cūkas galvu.

Savukārt viņa kolēģis gatavošanai māla podā ieteicis sev tikamo nātru zupu ar paipalu olām, kas varētu būt bijusi arī akmens laikmeta gardēžu kārums. B. Dumpe, kas eksperimenta gaitā veica arī

aizvēsturiskā virspavāra pienākumus, neredzēja nekādu šķēršļu šādas zupas pagatavošanai. Nerunājot par sātīgo putrainu un griķu biezu putru, citiem diezgan mūsdienīgiem virumiem.

“Diena”, 2002. g. 19. septembris

(saīsināti)

PIELIKUMI

Sējas un ražas kalendārs 2004. gadam

Latvija ir maza zeme, bet ļoti daudzveidīga. Daudzveidību ļoti labi atspoguļo fenoloģiskie novērojumi, ko ik gadus publicē "Dabas un vēstures kalendārā". Precīzam sējas un ražas kalendāram būtu jāatspoguļo visu Latvijas novadu īpatnību dažādība. Šis kalendārs atspoguļo tikai tās norises, kuras visā Latvijā ir vienlaicīgas.

Daudzas debesu parādības dažādās pasaules vietās risinās atšķirīgos laikos. Saule un Mēness lec un riet katrā vietā citā laikā. Dienas un krēslas stundu ilgums uz katras ģeogrāfiskās paralēles ir citāds.

Toties ir debesu norises, kas visā pasaulē notiek vienlaikus, – Mēness fāzes, Mēness pāreja no vienas zodiaka zīmes nākamajā, Mēness sastapšanās ar planētām un zvaigznēm (zvaigžņu aizklāšanās), planētu kustība pa zodiaku, planētu savstarpējā kustība. Šis lauka un dārza darbu kalendārs ir sastādīts pēc norisēm, kas visā pasaulē ir vienlaicīgas.

Pagājušā gada sējas un ražas kalendāra ievadā aplūkojām trīs Mēness ciklus ar trijām redzamajām planētām – Marsu, Jupiteru un Saturnu. Šogad šo ciklu fāzes, protams, būs citās mēneša dienās. Aplūkosim trīs Mēness ciklus, ko Mēness šogad veidos kopā ar Marsu, Jupiteru un Saturnu.

Saturns visu 2004. gadu būs Vēža zīmē. Tātad Mēness un Saturna cikla augošā fāze šogad būs tad, kad Mēness ies pa Lauvas, Jaunavas, Svaru, Bites (Skorpiona) un Strēlnieka zīmi. Autors iesaka "Skorpiona zīme" vietā lietot latviskāku – "Bites zīme", kā to dara arī indiešu astroloģijā. Dienās, kad Mēness būs Mežāža zīmē, Mēness un Saturna cikls sasniegs savu maksimumu; tas līdzinās pilnmēnesim

Mēness un Saules ciklā. Dienās, kad Mēness būs Vēža zīmē, cikls būs minimumā; tas līdzinās jaunam mēnesim Mēness Saules ciklā. Mēness pats 2004. gada pavasarī Vēža zīmē būs augošs. Augiem ar Saturna raksturu abu ciklu sakritībai ir laba ietekme.

Jupiters 2004. gada pavasarī un vasarā ies pa Jaunavas zīmi un, sākoties rudenim, – 25. septembrī pāries Svaru zīmē. Tātad Mēness un Jupitera cikla augošā fāze 2004. gadā būs tad, kad Mēness ies pa Svaru, Bites, Strēlnieka, Mežāža, Ūdensvīra un rudenī arī pa Zivju zīmi. Mēness pats šogad pavasarī šajās zīmēs būs dilstošs. Augi ar Jupitera raksturu sajūtīs šo ietekmju pretrunu. Šogad rūpīgāk nekā citus gadus ir jāapdomā Jupitera rakstura augu novākšanas laiks. “Jupitera grupā” ietilpst daudzu pārtikā lietojamu augu augļi.

Marss šogad agrajā pavasarī ies pa Dvīņu zīmi, vēlajā pavasarī – pa Vēža zīmi. Tieši Jāņu dienā (!) Marss no Vēža zīmes pāries Lauvas zīmē, 10. augustā Jaunavas zīmē, un no 26. septembra Marss būs Svaru zīmē. Arī pats Mēness šajā laikā būs augošs, un augiem ar Marsa raksturu tas būs labvēlīgi.

Venera un Merkurs ir relatīvi ātri kustošas planētas. Tāpēc īsos vārdos Mēness un Veneras un Mēness un Merkura ciklu aprakstīt nav iespējams, un garš apraksts būtu grūti pārskatāms. Veneras rakstura augi “izjūt” tās ietekmi. Saules rakstura augi vadās no Saules. Pavērojiet, kā to dara saulgrieze; ne velti šo augu tā dēvē. Merkura rakstura augi “vadās” no Merkura. Venera un Merkurs vienmēr atrodas Saules tuvumā. Zināms, ka visi augi izjūt visas debessu ietekmes.

Būtu ļoti vēlams uzkrāt novērojumus par planētu ietekmi uz augiem. Ar laiku šos novērojumus vajadzētu apkopot un izdarīt secinājumus. Katrā Latvijas novadā šie secinājumi varētu būt atšķirīgi.

- sv. 25. Ūdensbaseina augi, vasaras puķes
- p. 26. Kabači u. c. ķirbjaugi
- o. 27. Kartupeļi, sakņaugi
- t. 28. Kokaugi, krūmi, rozes
- c. 29. Ozoli, rozes, dzīvzogu krūmi
- pt. 30. Ārstniecības augi

Maijs

- s. 1. Parka un skvēra augi, tomāti, bietes
- sv. 2. Vasaras ziedaugi, zirņi
- p. 3. Labība, zālāji, zirņi, kartupeļi
- o. 4. Garšaugi, redīsi, rutki
- t. 5. Redīsi, sīpoli, garšaugi
- c. 6. Ceriņi, selerijas, kartupeļi
- pt. 7. Sīpoli, ķiploki, kartupeļi
- s. 8. Kartupeļi, cukurbietes, rāceņi
- sv. 9. Vasaras puķes, kartupeļi
- p. 10. Introducētie koki un krūmi
- o. 11. Introducētie košumaugi
- t. 12. Ūdensbaseina augi
- c. 13. Vasarāji, lapu dārzeni
- pt. 14. Salāti, zaļbarības mistri
- s. 15. Lini, vasarāji
- sv. 16. Dālijas, gladiolas
- p. 17. Kartupeļi, ganību zālaugi, salāti
- pt. 21. Vītenaugi, pākšaugi
- s. 22. Kartupeļi, kabači u. c. ķirbjaugi
- sv. 23. Vasaras puķes, gladiolas
- p. 24. Kartupeļi, gurķi u. c. ķirbjaugi
- o. 25. Rozes, dzīvzoga krūmi
- t. 26. Siltummīloši augi
- c. 27. Ārstniecības augi, lielziedu augi
- pt. 28. Istabas puķes, dēstu izstādīšana
- s. 29. Griķi
- sv. 30. Siltummīloši krāšņumaugi
- p. 31. Dēstu izstādīšana

Jūnijs

- o. 1. Kartupeļi, ziemas rutki
- t. 2. Kartupeļi, dēstu izstādīšana
- c. 3. Siltummīloši augi, griķi
- pt. 4. Kartupeļi
- s. 5. Kartupeļi
- p. 7. Ekstravaganti krāšņumaugi
- t. 9. Salāti, dēstu izstādīšana
- c. 10. Dēstu izstādīšana
- pt. 11. Ziemas rutki
- s. 12. Ziemas rutki, bietes
- p. 14. Burkāni, kartupeļi
- o. 15. Kartupeļi, dēstu izstādīšana
- s. 19. Dēstu izstādīšana
- sv. 20. Dekoratīvie augi
- p. 21. VASARAS SAULGRIEŽI

Ražas kalendārs 2004. gadam

Datums

Jānovāc

Jūlijs

- c. 1. Siens
- pt. 2. Siens, āboliņš
- s. 3. Sūnas gulbūvēm
- sv. 4. Liepziedi, puķu sēklas, ogas
- p. 5. Citzemju augi un to sēklas
- o. 6. Augi dziedniecībai
- t. 7. Skābenes u. c. lapu dārzeni
- c. 8. Siens, garšaugi
- pt. 9. Siens, āboliņš, garšaugi
- s. 10. Siens, garšaugi un to sēklas
- sv. 11. Liepziedi, ogas
- p. 12. Agrie kartupeļi

- o. 13. Siens, pākšaugi
- t. 14. Kumelītes, ķīmenes
- c. 15. Lapu dārzeņu sēklas
- p. 19. Siens, āboliņš
- o. 20. Kumelītes un citi augi dziedniecībai
- t. 21. Augi dziedniecībai
- c. 22. Labība, ārstniecības augi
- pt. 23. Agrie kartupeļi
- s. 24. Agrie kartupeļi, vītenaugu sēklas
- sv. 25. Garšaugi un to sēklas
- p. 26. Graudaugi, garšaugi
- o. 27. Graudaugi, kartupeļi
- t. 28. Graudaugi
- c. 29. Sakņaugi
- pt. 30. Sakņaugi, kartupeļi
- s. 31. Graudaugi, ogas

Augusts

- sv. 1. Krāšņumaugu sēklas
- p. 2. Lapu dārzeņi, gurķi
- o. 3. Gurķi un citi ķirbjaugi
- t. 4. Labība
- c. 5. Asinszāle, labība
- pt. 6. Labība sēklai
- s. 7. Graudaugi
- sv. 8. Ganību zālāju sēklas
- p. 9. Labība
- o. 10. Pākšaugi, vītenaugu sēklas
- t. 11. Vītenaugi, pākšaugi
- c. 12. Gurķi un citi ķirbjaugi
- pt. 13. Kabači, gurķi un citi ķirbjaugi
- s. 14. Sēnes, meža ogas
- t. 18. Ārstniecības augi un to sēklas
- c. 19. Labība, āboli
- pt. 20. Sausie krāšņumaugi, labība
- S. 21. Garšaugi, tomāti

- sv. 22. Pelašķi, puķu sēklas
- p. 23. Augi krāsvielām, garšaugi
- o. 24. Kauleņaugi, kartupeļi
- t. 25. Baldriāna sakneņi, kartupeļi
- c. 26. Kartupeļi
- pt. 27. Aronijas
- s. 28. Citzemju augļaugi
- sv. 29. Introducēto augu sēklas
- p. 30. Lapu dārzeni, gurķi
- o. 31. Gurķi un citi ķirbjaugi

Septembris

- t. 1. Asinszāle, cidonijas
- c. 2. Savvaļas ogas, sārtie augļaugi, ķiploki
- pt. 3. Klingērītes, zālāju sēklas
- s. 4. Ganību zālāju sēklas
- sv. 5. Vasaras puķu sēklas
- p. 6. Pākšaugi, vītenaugi
- o. 7. Vītenaugi un to sēklas
- t. 8. Pākšaugi, vītenaugi, augļaugi
- c. 9. Kabači, ķirbjaugi, āboli
- pt. 10. Pākšaugi, meža ogas, sēnes
- s. 11. Saulgriezes, ķiploki
- sv. 12. Lielziedu krāšņumaugu sēklas
- c. 16. Graudaugi, griķi, kartupeļi
- pt. 17. Sausie krāšņumaugi, griķi
- s. 18. Garšaugi un to sēklas
- sv. 19. Vilkābeles, tumšsārtie augļaugi
- p. 20. Kartupeļi
- o. 21. Rudens āboli, cidonijas, šķiedraugi
- t. 22. Melnaugļu aronijas, pilādži, lini
- c. 23. Kaņepes, lini, pilādži, rieksti
- pt. 24. Introducēto augu sēklas
- s. 25. Citzemju augļaugi
- sv. 26. Gurķu un ķirbjaugu sēklas
- p. 27. Lini

- o. 28. Lini
- t. 29. Garšaugi un to sēklas
- c. 30. Rudens āboli, cidonijas

Oktobris

- pt. 1. Sakņaugi, kartupeļi
- s. 2. Kartupeļi
- sv. 3. Āboli, vītenaugi
- o. 5. Šķiedraugi, lini
- t. 6. Āboli
- c. 7. Cukurbietes, sakņaugi pārstrādei
- s. 9. Āboli
- sv. 10. Vilkābeles
- p. 11. Kartupeļi, cukurbietes
- o. 12. Kartupeļi, cukurbietes
- s. 16. Sakņaugi, kartupeļi, rutki, mārutki
- sv. 17. Āboli, pieneņu sakneņi
- p. 18. Āboli, smilšērķšķi
- o. 19. Cukurbietes, šķiedraugi
- t. 20. Cukurbietes
- c. 21. Ziemas āboli

Sast. Guntis Biezais

Ilgonis Vilks

Izzināsim pasauli kopā!

Viss sākās ar ideju. 2000. gada vasarā daži vīri sanāca kopā un saprata, ka plaša profila populārzinātniska žurnāla latviešu valodā nav, bet potenciālie lasītāji ir. Triumvirāts, kas sastāvēja no Vītolda Grabovska (idejas autors), Aivara Gribusta (izdevējs, apgāda "Lielvārds" vadītājs) un Ilgoņa Vilka (žurnāla redaktors), ķērās pie darba,

un 2002. gada septembrī pirmais žurnāla "Terra" numurs bija gatavs. Tas iznāca ar devīzi "Saistoši par dabaszinātnēm un tehnoloģijām" un ar domu, ka tajā jācenšas atspoguļot jaunākos zinātnes un tehnoloģijas sasniegumus, to ietekmi uz dabu un sabiedrību.

Mūsu mērķis bija atjaunot 20. gs. 90. gados Latvijā veiksmīgi iedibinātās populārzinātniskās periodikas tradīcijas un realizēt tās jaunā kvalitātes līmenī, ko sniedz mūsdienu poligrāfija un dzīve informācijas sabiedrībā. Pakāpeniski žurnāls ieguva savu lasītāju loku, un no lasītāju vēstulēm mēs sapratām, ka žurnāla mērķauditorija nav vis noteikta vecuma grupa, bet cilvēki ar noteiktu domāšanas veidu – tie, kam interesē dziļāk izprast apkārtējā pasaulē notiekošo. Tāpēc žurnālam "Terra" ir plašs lasītāju vecuma diapazons – no skolēna līdz pensionāram.

2002. gada decembrī noslēdzās pirmais posms žurnāla "Terra" dzīvē. Auglīgā sadarbībā ar apgādu "Lielvārds", pateicoties Latvijas Universitātes, Latvijas Zinātņu akadēmijas un apgāda "Lielvārds" finansējumam, bija sagatavoti un laisti klajā 22 žurnāla numuri. Diemžēl šajā laikā žurnāls nerasniedza tik lielu abonentu un pircēju skaitu, kas nodrošinātu ikmēneša numura sagatavošanu, tāpēc 2003. gadā sadarbībā ar izdevniecību "Lauku Avīze" tika realizēts nedaudz atšķirīgs tā modelis. Žurnāls iznāca sešas reizes gadā, ik pa diviem mēnešiem, toties tas kļuva krāsains.

Iepriekšējos numuros tikām rakstījuši par visdažādākajām dabaszinātņu un tehnikas jomām, sākot ar cilvēka genoma atšifrēšanu un beidzot ar torsionu lauku teoriju. 2003. gadā rakstījām par bērnu klonēšanu, dinozauriem, asteroīdiem, kas var nokrist uz Zemes, kosmoplāna *Columbia* katastrofu, bīstamo atkritumu utilizāciju, jauniešu atkarību no interneta lietošanas un daudzām citām lietām. Protams, katrā numurā tika iekļauta aktuāla informācija par zinātnes atklājumiem un tehnoloģijas jaunumiem.

Visa gada garumā žurnālā tiek publicēta skolām domāta rakstu sērija par enerģiju; no kurienes tā nāk, kā mēs to izmantojam, kāda ir tās ietekme uz vidi, veselību un sabiedrību. Gada vidū žurnālā parādījās Latvijas perspektīvākajiem jaunajiem zinātniekiem veltīta lappuse. Tuvojoties aviācijas simtgadei, pievērsāmies gaisa kuģniecības vēsturei, šodienai un perspektīvām. Citu žurnālu starpā

“Terra” izceļas ar to, ka publicē Latvijas jauno autoru fantastiskos stāstus.

Kā var noprast, žurnāla “Terra” un “Dabas un vēstures kalendāra” veidotāju mērķi ir diezgan līdzīgi, un abos izdevumos, neraugoties uz atšķirībām formātā un iznākšanas biežumā, var saskatīt zināmu radniecību. Tāpēc žurnāls “Terra” savam vecākajam brālim – kalendāram – sūta sveicienus un novēl ilgu mūžu un daudz uzticīgu lasītāju.

Fricis Akmentiņš

Augi – parazitā

Brūnkāte

Tautā šo augu sauc par pupu žņaudzēju, kaņepju nāvi, tabakas un āboliņa velnu. Brūnkātes kāts ir resns, taukains, spīdīgs, kāta apakšā atrodas uzpūsts bumbulis, kas segts ar brūnām zvīņām. Lapas ir plēkšņveida, brūndzeltenas. Kāta augšgalā atrodas biezs kušķis ar lieliem cauruļveida ziediem dzeltenā, gaiši zilā, sarkanā vai brūnā krāsā. Brūnkātei nemaz nav zaļās krāsas, ko piešķir hlorofils, jo tā pilnīgi pārtiek no saimniekauga barības vielām. Katrs augs ar haustorijām – īlenveida izaugumiem – piestiprinās pie noteikta auga saknēm vai citām tā daļām un sūc barības vielas.

Brūnkātes sēklas ir mazas un vieglas kā putekļi. Tās izplatās ar vēju un var gaidīt augsni saimniekaugu pat 10 gadus, līdz tas parādīsies tuvumā. Lai atšķirtu vēlamo saimniekaugu no citiem augiem, brūnkāte izdala specifiskas vielas. Pusotra mēneša pēc uzdīgšanas no sēklas izaug bāli dzeltens vai netīri brūns kāts. Ar saviem piesūcekņiem augs piekļūst saimniekam. Parazītauga ziedi uzzied vienā laikā ar saimnieku.

Brūnkāti iznīcina mikroskopiska sēnīte *Fisarium*. Tās sula ir nāvējoša, vienalga, lai cik liela brūnkāte būtu izaugusi. Rajonos, kur parazitārs ir ļoti izplatīts, sēnīti kultivē mākslīgi un ievada zemē.

Brūnkāte ir plaši izplatīta ziemeļu puslodes mērenajā joslā un subtropos. Dažos subtropu apgabalos brūnkātes radiniece – dzeltenā cistanka – sasniedz divarpus metra augstumu un veido zemē lielus bumbuļus, kas satur cieti un cukuru. Latvijā sastop lielo brūnkāti, kas parazitē uz kurvjziežiem. Cita – bālziedu brūnkāte parazitē uz dadžiem un usnēm, savukārt sārtā bezlape parzītē uz alkšņiem un lazdām.

Vija – izsmalcināts augs

Arī vija ir augs – parazīts. Tā sastopama Amerikā, Āfrikā, arī Eiropā. Augs apvijas ap savvaļas un kultūraugiem: lupīnu, apiņiem, kaņepēm, upenēm u. c. Stieбри ir kā sarkani diedziņi un kamoliņi, to galos atrodas mazi rozā ziediņi – galviņveida ziedkopas. Vija apvijas ap saimniekaugu, ar stiebru zobīņiem iekožas tajā un sūc visu, kas nepieciešams: ūdeni, cukuru, minerālvielas. Viena vija var apvīt, piemēram, 150 linu stiebru.

Viens augs dod ap 30 000 izturīgu sēklu. Sēklas iekšienē diglītis, savīts kā pulksteņa atspere, veido gredzenu. Kad sēklas apvalks pārlīst, diglis iztaisnojas. Tā pāresninātais gals ieaug zemē, bet augšējais gals ātri apvijas ap izraudzīto augu ar diviem trim vijumiem. Zobīņi iekožas augā, un vija zarojas. Vēlāk apakšējais gals atraujas no zemes. Vija var augt arī kokos, šajā gadījumā sēklas pārziemo koka mizā vai saknēs.

Siens, kas satur daudz viju, ir indīgs. Lopi, tādu barību ēdot, iet pat bojā. Latvijā visbiežāk sastopama Eiropas vija, īpaši Daugavas ielejā.

Āmulis

Āmulis ir augs – pusparazīts. Āmuļu dzimtas augi izplatīti Āzijas tropu apgabalos un Eiropā. Latvijā sastopama tikai viena suga – baltais āmulis – Kalupē, Rucavā, Aizkalnē. Āmulis ir dabas retums, un to aizsargā likums. Pie mums tas atrodams uz kļāvām, bērziem, liepām, apsēm, ābelēm, vītoliem, gobām, retāk uz skujkokiem un kastaņām.

Āmulis veido krūmveida izspūrušus, apaļus zaru pinumus ar mūžzaļām lapām. Tā kā āmuļu lapas arī veido organiskas vielas, to

sauc par pusparazītu. Āmuļa ziedi ir siki, dzeltenzaļi, parasti sako-
poti pa 3–6 zaru galos. Tie atveras martā, aprīlī un izdala īpatnu
ābolu smaržu. Ziedu galvenie apputeksnētāji ir mušas. Pēc noziedē-
šanas attīstās baltas, spīdīgas neīstās ogas. Tās apslēptas katra zara
galā un nogatavojas tikai ziemā. Ogas mīkstums ir salds, lipīgs, iekš-
pusē atrodas viena vai divas sēklas. Putniem ogas ir ēdamas, sevišķi
labprāt tās ēd strazdi, tādā veidā palīdzot augam izplatīties.

Sēklas ir ļoti izturīgas, tās neiet bojā pat putna kuņģī, nenosalst
ziemas salā, bet “paslēpjas” koku zaros. Sēklas piestiprināšanās vietā
izveidojas bieza spilnvenveida plāksnīte, no kuras vidusdaļas izaug
tievi, asi izaugumi – haustorijas. Tie ar katru gadu dziļāk un dziļāk
ieurbjas koksnē, un veidojas jauni āmuļu slāņi. Pakāpeniski izveido-
jas vesels krūms, kas apņēmu visu zaru un pārtiek no saimnieka ba-
rības vielām. Pēc pieciem gadiem parādās kāti ar lapām. Krūms spēj
augt pat 40 gadus. Visas uzsūktās barības vielas āmuļi nepatērē, to
atliekas paliek stumbrā, un zars kļūst resnāks. Izskatās, ka koka
iemeties audzējs. Koka zars virs āmuļa pamazām nokalst.

Āmuļi

Saturs

Pārticības dēļ nekļūsim nabagi – <i>Redkolēģija</i>	3
Gada kalendārs 2004	5

Kalendārijs

Paskaidrojumi kalendārija tabulām – <i>Ilgonis Vilks</i>	6
Veneras pāriešana Saules diskam – <i>Ilgonis Vilks</i>	7
Gadalaiki 2004. gadā – <i>Ilgonis Vilks</i>	7
Aptumsumi 2004. gadā – <i>Ilgonis Vilks</i>	7
Saules ceļš 2004. gadā – <i>Ilgonis Vilks</i>	8
Mēness fāzes 2004. gadā – <i>Ilgonis Vilks</i>	9
Hronoloģiskie dati – sast. <i>Velga Kince</i>	12
Agrāk un tagad – sast. <i>M. Locs</i>	13
Pirms gadu desmitiem, simtiem... – sast. <i>Velga Kince</i>	58
Fenoloģiskie novērojumi 2002. gada pavasarī – sast. <i>Andris Pīterāns</i>	66
Fenoloģiskie novērojumi 2002. gada vasarā – sast. <i>Andris Pīterāns</i>	68
Fenoloģiskie novērojumi 2002. gada rudenī – sast. <i>Andris Pīterāns</i>	68

Par daudzveidību etnosā, folklorā, valodā

Daudzveidības pašvērtība – <i>Arturs Mauriņš</i>	70
Latviskā panteona meklējumos – <i>Arturs Goba</i>	75
Vilkači latviešu folklorā un vietvārdos – <i>Liliņa Jakubenoka</i>	80
Etniskā daudzveidība Latvijā – <i>Andris Ģērmanis</i>	84
Emotīvais pret valodas datorisko vienveidību – <i>Anita Eglīte</i>	87

Par dabas daudzveidību

Ģenētiskā daudzveidība – <i>Jēkabs Raipulis</i>	93
Gaižiņkalns – dzīvības šūpulis – <i>Vilnis Stelle</i>	101
Ja purvs spētu runāt – <i>Vija Znotiņa</i>	104
Daži vārdi par sēņu daudzveidību – <i>Edgars Vimba</i>	111
Kokaugu sugu, populāciju un klonu daudzveidība mūsu ainavā – <i>Andris Zvirgzds</i>	115
Daži mirkļi Eiropas dižkoku pasaulē – <i>Ēriks Gacihs</i>	119
Savvaļas zirgi Latvijā – <i>Andris Piterāns</i>	126
Savvaļas govju bars plāvās pie Liepājas ezera palīdz saglabāt dabas daudzveidību – <i>Nora Driķe</i>	128
Senākā zivju bagātība Daugavā	129

Par vēstures daudzveidību

Augšzemes lauku 17. gadsimta vidus celtnes J. R. Šturna skatījumā – <i>Saulvedis Cimermanis</i>	131
Hekera tipogrāfija 19. gadsimtā – <i>Guna Vainovska</i>	138
Krinolīni latviešu zemniecēm? – <i>Anete Karlsonē</i>	141
Ozolmuižas jeb Tukuma lustūzis – <i>Ilze Māra Janele</i>	150
Top Limbažu rajona Pāles pagasta novadpētniecības muzejs – <i>Rasma Noriņa</i>	154

Par likteņu daudzveidību

Salacas zirgu pasta komisāra trīs mazdēli – gleznotāji – <i>Uldis Švēde</i>	160
Skolotājs un ainavas veidotājs Gusts Sedlenieks – <i>Laima Kļaviņa</i>	167
“Latviešu Fords” tekstilrūpnieks Roberts Hiršs – <i>Verners Rodrigo Lediņš, Irēna Ondzule</i>	175
Pērkamā mīla un tās sekas – <i>Alfrēds Miltiņš</i>	182

Par ideju daudzveidību

Brāļu draudzes Vidzemē – <i>Māris Vucins</i>	189
Brīvmūrnieku simboli – <i>Rasa Pārpuce</i>	195

Par jubilāriem

Edgaram Dunsdorfam – 100 – <i>Ēvalds Mugurēvičs</i>	200
Izcilais ķīmiķis un pats izcilākais dabzinātņu popularizētājs. Bruno Jirgensonam – 100 – <i>Jānis Stradiņš</i>	204
Atmiņas par Ādolfu Karnupu – <i>Arnis Vīksna</i>	209
Ģeologam Verneram Aleksandram Zānam – 100 – <i>Angelīna Zabele</i>	215
Bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” gaisma – <i>Zita Pētersone</i>	221
Krievijas–Japānas karš: ciņa par kundzību Tālajos Austrumos (1904.–1905. gads) – <i>Dainis Pozīņš</i>	224

Mēs – jums, jūs – mums

Vēlreiz par nedēļas sākumu	228
Kad sākas nedēļa? – <i>Jānis Klētnieks</i>	229
Ābece – tautas gara atspulgs – <i>Juris Cibuļš</i>	231
Vēdera prieki – <i>Lidija Ozoliņa</i>	233
Ko stāstīja veci ļaudis	237
Kā es šmakolku brūvēju – <i>Zuzanna Zilīte</i>	241
Ventspīli tapuši aizvēsturiski gaļas, zivju un pat saldūdens gliemežu ēdieni – <i>Jānis Trops</i>	244

Pielikumi

Sējas un ražas kalendārs 2004. gadam – sast. <i>Guntis Biezais</i>	247
Izzināsim pasauli kopā! – <i>Ilgonis Vilks</i>	254
Augi – parazitī – <i>Fricis Akmentiņš</i>	256
Gada kalendārs 2005	264

Dabas un vēstures kalendārs

Da 025 Kipere – R. Zariņš

ISBN 978-696-77-7

“Zinātne” Publishers
Riga 2003
In Latvian

Editor-in-chief and Compiler
Zaiga Kipere

Rīga 2003

In Latvian

Vegetariāniskā – Lielās Ozoļnāves

Zaiga Kipere

145

JANVĀRIS	FEBRUĀRIS	MARTS
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31

DABAS UN VĒSTURES KALENDĀRS

2004. GADAM

Redaktore *Mirdza Streipa*

Mākslinieciskā redaktore *Ināra Jēgere*

Korektore *Brigita Vārpa*

Formāts 84x108/32. Izdevniecība "Zinātne", Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050. Izdevējdarbības licence nr. 2-0250. Iespiests VZD poligrāfijas daļa "Latvijas karte", Ojāra Vācieša iela 43, Rīga, LV-1004.

JANVĀRIS	FEBRUĀRIS	MARTS
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31

OKTOBRIS	NOVEMBRIS	DECEMBRIS
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31

Dabas un vēstures kalendārs 2004. gadam / Sast. Zaiga Da 025 Kipere. – R.: Zinātne, 2003. – 261 lpp., il.

ISBN 9984-698-75-0

UDK 502+94(474.3)(059)

Gada kalendārs 2005

	JANVĀRIS					FEBRUĀRIS					MARTS				
P	3	10	17	24	31	7	14	21	28		7	14	21	28	
O	4	11	18	25		1	8	15	22		1	8	15	22	29
T	5	12	19	26		2	9	16	23		2	9	16	23	30
C	6	13	20	27		3	10	17	24		3	10	17	24	31
Pt	7	14	21	28		4	11	18	25		4	11	18	25	
S	1	8	15	22	29	5	12	19	26		5	12	19	26	
Sv	2	9	16	23	30	6	13	20	27		6	13	20	27	

	APRĪLIS					MAIJS					JŪNIJS				
P	4	11	18	25		2	9	16	23	30	6	13	20	27	
O	5	12	19	26		3	10	17	24	31	7	14	21	28	
T	6	13	20	27		4	11	18	25		1	8	15	22	29
C	7	14	21	28		5	12	19	26		2	9	16	23	30
Pt	1	8	15	22	29	6	13	20	27		3	10	17	24	
S	2	9	16	23	30	7	14	21	28		4	11	18	25	
Sv	3	10	17	24		1	8	15	22	29	5	12	19	26	

	JŪLIJS					AUGUSTS					SEPTEMBRIS				
P	4	11	18	25		1	8	15	22	29	5	12	19	26	
O	5	12	19	26		2	9	16	23	30	6	13	20	27	
T	6	13	20	27		3	10	17	24	31	7	14	21	28	
C	7	14	21	28		4	11	18	25		1	8	15	22	29
Pt	1	8	15	22	29	5	12	19	26		2	9	16	23	30
S	2	9	16	23	30	6	13	20	27		3	10	17	24	
Sv	3	10	17	24	31	7	14	21	28		4	11	18	25	

	OKTOBRIS					NOVEMBRIS					DECEMBRIS				
P	3	10	17	24	31	7	14	21	28		5	12	19	26	
O	4	11	18	25		1	8	15	22	29	6	13	20	27	
T	5	12	19	26		2	9	16	23	30	7	14	21	28	
C	6	13	20	27		3	10	17	24		1	8	15	22	29
Pt	7	14	21	28		4	11	18	25		2	9	16	23	30
S	1	8	15	22	29	5	12	19	26		3	10	17	24	31
Sv	2	9	16	23	30	6	13	20	27		4	11	18	25	

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0303072558

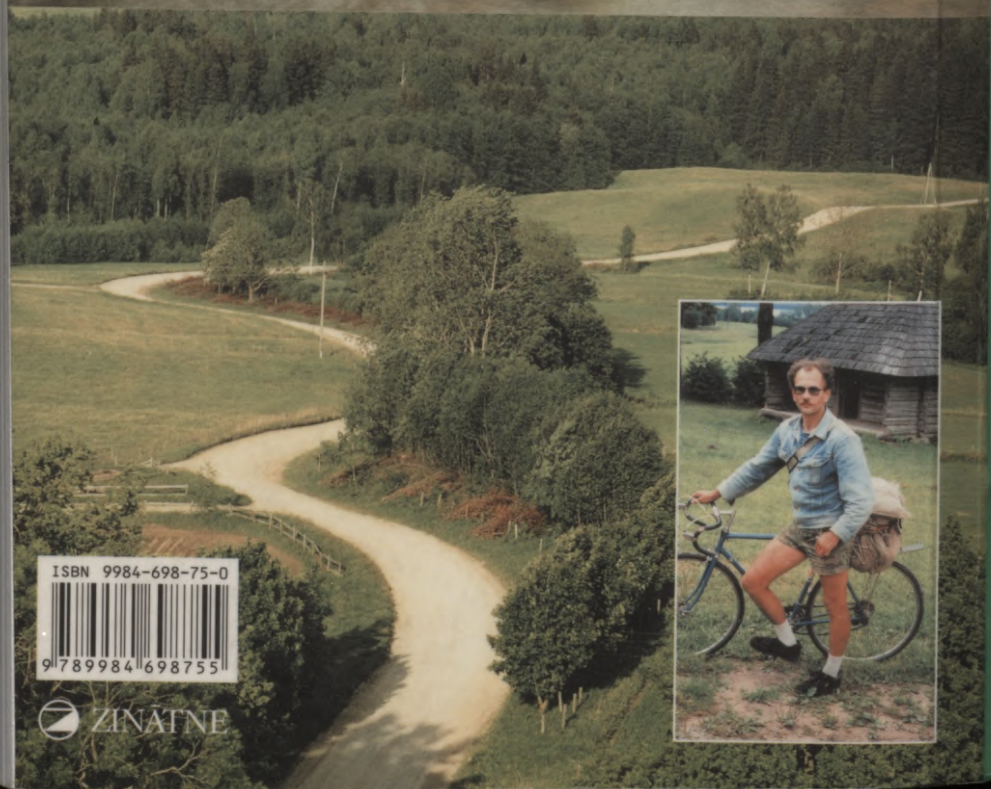
**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

2,40

2003-3

L 653

ISBN 9984-698-75-0

9 789984 698755

ZINATNE

